

Peter Schumacher

Herziene editie

OGENBLIKKEN VAN GENEZING

De gewelddadige dekolonisatie van Indonesië

vangenep amsterdam

OGENBLIKKEN VAN GENEZING

De gewelddadige dekolonisatie van Indonesië

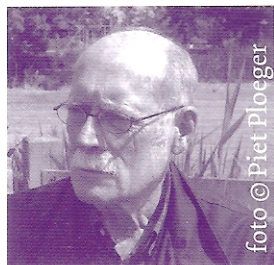
Waarom is alles in Nederlands-Indië zo drastisch misgegaan na de capitulatie van Japan? Waarom was ik destijds zo fel tegen Soekarno? Welke invloed heeft het koloniale milieu gehad op mijn denken over de na-oorlogse periode in Indonesië? Dit zijn vragen die Peter Schumacher zichzelf stelt in *Ogenblikken van genezing*.

Peter Schumacher (78), oud-dagbladjournalist en schrijver van verschillende boeken over Indonesië, schetst de dramatische ontwikkelingen rond de dekolonisatie van het land. Hij doet dit aan de hand van nieuwe historische gegevens en exclusieve verhalen en getuigenissen.

Met een onbevangen blik verschaft Schumacher tot nu toe onbekende inzichten in de vaak nietsontziende strijdwijzen aan beide zijden van het conflict. Ook richt hij zijn pijlen op het tolerante beleid van generaal Spoor bij de vervolging van geweldsexcessen in eigen kring. *Ogenblikken van genezing* is een persoonlijke en journalistieke reconstructie die de dekolonisatie vanuit Nederlands en Indonesisch perspectief belicht.

‘Schumacher vertelt goed, is veel gearticuleerder dan de gemiddelde Terug naar toen-schrijver, en komt vaak met smakelijke details aanzetten.’
– NRC Handelsblad

‘Het geheel is een levendig, goed geschreven verhaal. mede door de vermenging van eigen ervaringen en historische feiten en ontwikkelingen. Door de aandacht voor de ‘Indonesische’ kant stijgt het uit boven het grote aantal Indische kampherinneringen en nostalgische verslagen.’ – NBD Biblion

De journalist Peter Schumacher, voormalig redacteur van *NRC Handelsblad*, publiceerde in 1996 een eerdere editie van *Ogenblikken van Genezing*. Ook verschenen van zijn hand bij Van Gennep *Een bende op Java* en *Voor het vaderland weg*.

9 789461 640420

Ogenblikken van genezing

Peter Schumacher

De gewelddadige dekolonisatie van Indonesië

Inhoud

Voorwoord bij herziene uitgave

Omslag en foto's

Spelling

Dank

Hoofdstuk EEN

Mijn Indische voorouders

De petitie Soetardjo

NSB'ers en nazi's opgesloten en gedeporteerd

Mislukte vlucht per schip

'Helse tocht' naar Australië voor gedeporteerde Japanners

Ongelijke strijd

Hoera, geen school

Hoofdtuk TWEE

Indië capituleert

Radioluisterdienst

Amerikaan 'Pete' spioneerde twaalf jaar voor Nederland

'Cryptologisch' verzet in het krijgsgevangenkamp

Het aapje Kees en onze internering

Jongenskamp

Te ver doorgevoerde discipline

Ons gezin herenigd

Hoofdstuk DRIE

Japan verliest de oorlog

De ervaringen van een 'buitenkampkind'

Rood-wit-blauw!

Indische Jongens aan de Birma Spoorweg

Britse tournee Indonesische dansers

Hoofdstuk VIER

Indonesische republiek onder dwang uitgeroepen
Generaal Christison Brits commandant in Batavia
Extreem geweld in Soerabaja
Bijzonder proefschrift over Britse troepen in Indonesië
Waarnemingen van Brits-Indische captain Nirmal Gupta
Schilder Affandi werd bevriend met Gupta

Hoofdstuk VIJF

KNIL moest na de oorlog weer snel paraat
Herinneringen van een ex-guerrillaleider
Slangenvuur
Romoesja's
Australische vakbonden en communisten steunen Indonesiërs
Indonesiërs keren uit Australië naar hun land terug
Prins Ario Soejono pleitte tevergeefs voor toekomstige onafhankelijkheid
Koningin Wilhelmina spreekt
Nieuw Guinea en Oost-Borneo
Eerste Indië-weigeraar?

Hoofdstuk ZES

Wij waren thuis fel tegen Soekarno en zijn republiek
Bescherminskampen of gijzelaars?
Jacques de Kadt steunt nieuwe republiek
De Indo-vereniging *Indonesia Merdeka* in Djogja
Verdeeldheid en ontgoocheling
Rapport over ervaringen van Indo's in Oost-Java
Vernietigd boek

Hoofdstuk ZEVEN

Admiraal en Lady Mountbatten krijgen eenzijdig advies
Christisons blunder met grote gevolgen
De Kadt, Sjahrir en Van Mook
De wankelste overeenkomst van Linggardjati
Twee ton rubber voor een geweer
Brieven van Van Mook

Bewonderd en verfoeid

Hoofdstuk ACHT

Fel protest tegen uitzending troepen in Amsterdam

Ex-SSers naar Java

Povere voorbereiding

Eerste *Agressieoorlog*

Spoor dreigt met rebellie: Operatie Cato

Journalist Van Maurik: ogenblikken van genezing

Oom Jan en de Bondowoso-affaire

Hoofdstuk NEGEN

Honderden doden in Zuid-Celebes

Wie was Raymond Westerling?

Beruchte Groene Baretten

Groeiend verzet

Westerling voert standrecht in en past het toe

Oprichting deelstaat Oost- Indonesië

Onderzoekscommissies

Het proefschrift van Willem IJzereef

Van Randwijk geeft rekenschap in *Vrij Nederland*

Hoofdstuk TIEN

Generaal Spoor en de Haagse politiek

Linkse opstand in Solo en Madioen

Poncke Princen

Brit John Coast organiseert luchtbrug Bangkok - Djogja

Opiumsmokkel

Coast krijgt opdracht in Djogja

Hoofdstuk ELF

Van Mook weggestuurd

Nederlandse publieke opinie steunt offensief tegen Soekarno

Westerling bij Spoor over wapens

Sadjito de 14-jarige gevangene

Soldaat Jan getuigt van moordpartij
Spoor voelt zich verraden
De plotselinge dood van generaal Spoor
Spoor ambivalent ten aanzien van excessen
De zaak Pajakoemboeh

Hoofdstuk TWAALF

Interne Indonesische geweldsexcessen
Onderzoek Amerikaanse historicus Frederick
Het bloedbad van Rawagedeh
De betekenis van *bersiap*
De ongewilde held van Soerabaja vertelt
Delegatie Amerikaanse journalisten
De Ronde Tafelconferentie
Ternauwernood tweederde meerderheid

Hoofdstuk DERTIEN

De verliezen aan Nederlandse kant
Westerling weer actief
Veel slachtoffers in Bandoeng door coup poging van Westerling
De gevolgen van een mislukking
De uitroeping van de RMS
Molukkers naar Nederland
De gijzelingsacties
Nederlandse Indië-gangers demobiliseren moeizaam in Nederland
Bijzonder monument in Padang

Hoofdstuk VEERTIEN

Nieuw Guinea voor de Indo's?
Het Rapport Werner discrimineert
Frieda tussen hemel en aarde
John Coast met Balinezen op wereldtournee
Soekarno gaat door
Schijnprocessen
Ook kinderen slachtoffer van anti-Nederlandse hetze
Opvang in Nederland
Federale opstanden

Hoofdstuk VIJFTIEN

Soekarno noemt zich in 1949 al een Nieuw Guinea-fanaticus
Kwestie Nieuw Guinea naar Verenigde Naties
Indische jongens en Nederlandse politieke delinquenten
Indonesisch geweld dreigt
Was Nederland in staat een Indonesische aanval te weerstaan?
De Marine Inlichtingendienst wist bijna alles
De Nederlandse pers over Nieuw Guinea
Drogredenen en subjectieve gevoelens
Papoea's lijden onder Indonesische repressie

Hoofdstuk ZESTIEN

De strijd om achterstallig salaris voor Indische ex-kampbewoners
Backpay
Stichting Ereschulden boekt omstreden succes na harde campagne
Indisch minderwaardigheidscomplex
Buitengewoon pensioen ook voor Indische verzetsdeelnemers geëist
Het Gebaar
Indonesië kreeg smartengeld van Japan
Ger Vaders: speelde Spoor echt met denkbeelden over een staatsgreep?
Conclusie

Lexicon

Alfabetisch namenregister

Fotopagina's

Fotocredits

Bij de nieuwe, herziene druk

Het plan om *Ogenblikken van Genezing*, mijn boek uit 1996, te herschrijven en aan te vullen met nieuw verworven kennis, bestond al enige jaren. De opzet van deze herziene druk is hetzelfde gebleven, alleen heft het een nieuwe ondertitel gekregen. Ik volg en beschrijf de ontwikkelingen in Nederlands-Indië, het latere Indonesië, vanaf het eind van de jaren dertig in chronologische volgorde en aan de hand van mijn eigen ervaringen. Ik voorzie de geschiedenis van *petites histoires*. De laatste ontleen ik aan uitspraken en brieven van personen die ik betrouwbaar acht en aan persoonlijke gesprekken. Daarnaast maak ik gebruik van bij het grotere publiek minder bekende documenten en publicaties.

Het gedeelte over mijn terugkeer als correspondent naar Jakarta heb ik vervangen voor de naweeën van de dekolonisatie in Nederland, de komst van de Molukkers en hun gijzelingsacties in de jaren zeventig, de kwestie Nieuw-Guinea, de backpay-affaire, de moeizame erkenning van het Indische Verzet en de verwerking van traumatische oorlogservaringen door gerepatrieerde burgers en militairen.

Omslag en foto's

Het nieuwe 'gezicht' van dit boek is wederom een kunstzinnige afbeelding gemaakt door een Indonesiër. In 1996 werd de omslag van *Ogenblikken van Genezing* gesierd door een haastig getekende en later inkleurde schets van de toen 11-jarig Mohammad Toha. Nu is het Otto Djajasoetara (Rangkasbitong 1916), meer bekend als Otto Djaja (of Djaya). Het schilderij hangt op het redactiesecretariaat van *Vrij Nederland* en is in 1946 door de maker geschonken aan hoofdredacteur Henk van Randwijk toen hij vanuit Indonesië reportages schreef voor zijn blad.

De familiefoto's komen uit mijn privéarchief en de meeste anderen uit particuliere verzamelingen, zoals die van Ben van Kaam (ex-Trouw) en van wijlen Indië-correspondent van *De Gelderlander* Henk van Maurik. Van Kaam kocht in 1975 enkele honderden foto's van twee Indonesische persfotografen in Djakarta. Het waren broers van wie de ene aan de kant van de nationalistische fotografeerde en de ander aan de Nederlandse kant. Samen vormden zij het unieke fotopersbureau IPPHOS. Van Maurik bewaarde veel foto's waarvan de herkomst (soms met bijschrift) niet op de foto's vermeld staat, maar vermoedelijk zijn verspreid door de Dienst Legercontacten of een soortgelijk officieel militair voorlichtingsorgaan.

Taal en spelling

Sinds het midden van de vorige eeuw is de spelling van het Indonesisch (Bahasa Indonesia) twee keer gewijzigd. In 1947 veranderde alle 'oe's' in 'u's', behalve in eigennamen, maar ook dat weer niet altijd. President Soekarno is zijn naam altijd met een 'oe' blijven spellen, maar generaal Nasution gaf er de voorkeur aan zijn naam met een 'u' te schrijven. Veel geografische aanduidingen veranderden: 'Batavia' werd 'Djakarta', 'Celebes' werd 'Sulawesi' en 'Borneo' werd 'Kalimantan'. In 1972 veranderde de spelling nog een keer: nu waren de veranderingen het eindresultaat van jarenlang overleg tussen taalkundigen uit Maleisië en Indonesië. Zij wilden tot een eenduidige spelling komen. De gevolgen waren uiterlijk het meest ingrijpend voor het Bahasa Indonesia en wat minder groot voor het Bahasa Malaysia. Het woordbeeld in het Bahasa Indonesia veranderde soms drastisch: 'tj' werd 'c', 'dj' werd 'j' en de 'j' werd voortaan gespeld als een 'y'. (Maleisiërs hoefden alleen de 'ch' in een 'c' om te zetten: de rest bleef min of meer hetzelfde.) Ook plaatsnamen veranderden. Zo werd 'Djakarta' herschreven als 'Jakarta' en 'Tjilatjap' als 'Cilacap'. De Nederlandse kranten hebben al die spellingswijzigingen braaf overgenomen: alleen 'Atjeh' is – in ieder geval in *NRC Handelsblad* – altijd 'Atjeh' gebleven. Dat men Atjeh misschien eerst en vooral ziet als schim uit een bedenkelijk koloniaal verleden in plaats van als een geografische aanduiding, mag hier mogelijk als verklaring gelden. Meer recentelijk heeft er een jarenlange strijd voor afscheiding gewoed die pas deze eeuw leidde tot een relatief grote mate van autonomie voor de provincie Aceh. Bij mij verandert – schrijvend over de periode van na 1972 - 'Atjeh' dus wel in 'Aceh'. Nederlandse voornamen als Herman, Rudi en Daan komen in Indonesië nog vrij veel voor. Dat geldt ook voor Jantje, maar dat wordt in Indonesië – echt waar – modern gespeld, als 'Yance'.

Mijn kijk op de geschiedenis van Indonesië, de Indonesiërs en de Indische gemeenschap in al haar geledingen is in belangrijke mate bepaald door mijn afkomst. Om die reden begin ik dit boek met een korte schets van mijn Indische voorgeslacht.

Dank

Ik wil een aantal vrienden graag hartelijk bedanken voor hun redactionele bijstand. Gerard de Boer, Gerard Aalders, Gerard Kielman, Frans van Mastrigt, Carla Sligte (fotopagina's), Else de Jonge en Marja Wagenfeld lazen mee en be-

trapten mij natuurlijk op menige spelfout. Aan hun kritiek op de inhoud en de leesbaarheid van mijn werk heb ik ook zeer veel gehad.

Peter Schumacher

Voorjaar 2011

Bronnen

Ogenblikken van Genezing, Van Gennep, 1996, is nog antiquarisch te koop én te downloaden vanaf mijn website: www.peterschumacher.nl/boeken.html

IPPHOS-foto's en de geschiedenis van dit fotopersbureau in: René Kok, Erik Somers en Louis Zweers, *Koloniale Oorlog 1845-1949. Van Indië naar Indonesië*. Uitgeverij Carrera, Amsterdam 2009.

Hoofdstuk 1

Mijn Indische voorouders

Mijn grootvader Evert Jan (Eduard) Schumacher vertrok in 1894 als jonge onderwijzer met zijn vrouw naar Indië. Binnen een jaar na aankomst was hij weduwnaar. De doodsoorzaak van zijn vrouw is mij niet bekend. Kinderen had het echtpaar niet. In 1901 ging Eduard voor het eerst met verlof naar Nederland. In Amsterdam ontmoette hij de apothekersassistente Clasina (Sien) van der Hoeven, dochter van een dominee uit Texel. Eduard en Sien trouwden begin 1903 in Haarlem en vertrokken naar Indië. In december van dat jaar werd hun zoon Anton Bernard Schumacher - mijn vader - in Semarang geboren. Eduard Schumacher maakte gestaag carrière in het onderwijs. Hij stond op verschillende plaatsen, onder meer op Bali, voor de klas. In zijn loopbaan was hij actief lid van het redelijk progressieve Nederlands-Indische Onderwijzers Genootschap (NIOG). Toen hij in 1914 aan een slopende ziekte overleed was hij vijftig jaar en directeur van een van de eerste Hollands-Chinese scholen in Jogjakarta. Na de dood van zijn vader vertrok Anton samen met zijn moeder naar Nederland, waar hij middelbaar onderwijs volgde en zijn ingenieursdiploma werktuigbouw in Delft behaalde.

Mijn moeder werd óók in 1903 geboren, als dochter van de KNIL-officier Eugene Sieburgh, in Bangkinang op Sumatra. Wilhelmina Adriana Sieburgh groeide op in Indië en ging na de middelbare school Engels studeren in Nederland en Engeland. In 1923 ontmoetten mijn ouders elkaar in Nederland; ze trouwden in 1927 in Bandoeng. Mijn moeder behoorde tot een in Indië geworteld Nederlands geslacht. Haar vader en grootvader waren in Indië geboren. De laatste was assistent-resident van Banjoemas (Java) toen zijn zoon Eugene daar werd geboren. Ook hij ontmoette zijn vrouw in Nederland. Zij had geen affiniteit met Indië en zou dat ook nooit krijgen. Haar jongste dochter, de jongere zuster van mijn moeder, beweerde dat mijn grootmoeder een 'vreselijke hekel aan Indische mensen' had – 'Indische mensen', zo duidde ze Indo's meestal aan. Volgens mijn grootmoeder waren ze niet te vertrouwen. Als illustratie bij die overtuiging noemde ze, aldus mijn tante, altijd het voorbeeld dat je, als je een Indische vrouw vroeg om een recept, dat wel kreeg maar dat er dan met opzet een paar essentiële kruiden uit weggelaten waren. En als je zo'n vrouw om het patroon vroeg van een jurk of zoiets, dan klopte dat 'toevallig' ook nooit. Ik vrees dat mijn zeer Nederlandse oma niet alleen stond in haar vooroordelen.

Mijn grootvader Sieburgh daarentegen voelde zich volstrekt Indisch. Hij wilde nooit meer terug naar Holland en was volledig solidair met de Indogemeenschap. Dit ondanks het feit dat hij een zogeheten Totok was, dus zonder, zoals

dat werd genoemd, geen 'Indisch bloed' had. Hij was actief lid van het Indo-Europees Verbond (IEV) en vertegenwoordigde dat in de Bandoengse gemeenteraad. Ook nam hij het initiatief tot de oprichting van een jongerenafdeling van het IEV. Op sociaal gebied leverde hij een bijdrage als oprichter en erevoorzitter (dat was hij tot zijn dood) van de Anti-Woeker Vereniging. Als de zogeheten 'kleine Indo' of 'kleine boeng' in financiële moeilijkheden kwam, viel hij maar al te vaak in de klauwen van woekeraars die zijn lot alleen maar verergerden. Dat verderfelijke maatschappelijke verschijnsel moest krachtig bestreden worden. Opa Sieburgh was hiermee meer een voorvechter van Indo-belangen dan dat hij handelde uit pure sociale bewogenheid. Als je op dat laatste zinspeelde zei hij altijd, licht ironisch: 'Je weet toch, ik ben achteruitstrevend conservatief.' De onderling volledig verschillende instellingen die mijn grootouders hadden tegenover Indië (en misschien nog wel meer) had een negatief effect op hun huwelijk en leidde uiteindelijk tot een bittere echtscheiding. Het verwonderde niemand dat mijn opa hertrouwde met een Indo-Europese vrouw, die overigens door mijn moeder, haar zuster en haar broer nauwelijks werd geaccepteerd. Over 'die Indische mensen' werd, zo herinner ik mij heel goed, door mijn familie niet zelden met een zekere neerbuigendheid gesproken. Alleen bij echte, langdurige vriendschappen was het anders, maar die waren op de vingers van één hand te tellen. In mijn herinnering had mijn moeder meer respect voor Indonesiërs (toen 'inlanders' genoemd) dan voor Indo's. Dokter Zakir bijvoorbeeld, onze Indonesische huisarts, genoot hoog aanzien. Met zijn islamitische zeden en gewoonten, maar ook met die van de bedienden, werd volledig rekening gehouden. Vanaf onze vroegste jeugd kregen we van onze ouders ingeprent dat we daar groot respect voor moesten hebben. Als dokter Zakir tijdens een huisbezoek even op een kleedje moest bidden met zijn gezicht naar Mekka dan werd er meteen een kamer voor hem vrijgemaakt. En we moesten het niet wagen de bloem- en voedseloffers van de bedienden, bedoeld om een veronderstelde geest in een put of kamer weg te jagen, te verstoren.

Mijn eerste herinneringen gaan terug naar de tijd dat wij in Batavia woonden. Wij: dat waren mijn ouders, mijn oudere broer, oudere zus, jongere zus en ik. We waren het jaar daarvoor, in 1936, met z'n zessen uit Borneo gekomen. Mijn vader werkte daar bij de Bataafse Petroleum Maatschappij, beter bekend onder de letters BPM. Ik ben in 1933 geboren in het BPM-ziekenhuis op het boorterrein Louise in Sanga Sanga Dalem, dat aan de monding ligt van de Kapoeas, een uurtje varen stroomafwaarts van Samarinda. Ik herinner mij er allemaal niets van en ben daar ook nooit terug geweest. Het heet tegenwoordig alleen nog maar Sangasanga.

Twee jaar na mijn geboorte verhuisden we naar Balikpapan (ook Oost-Borneo) waar mijn zusje geboren werd. Er was een wereldwijde crisis gaande en overall vielen ontslagen. Mijn vader was één daarvan. Hij mocht van de BPM kiezen tussen een betaalde reis met gezin naar Nederland óf naar Java. Mijn vader schatte de kansen om in Nederland werk te krijgen kleiner in dan op Java. Zo kwamen we terecht in Batavia. Mijn vader kreeg een baan als vertegenwoordiger bij een bedrijf in Zweedse stalen voorwerpen, zoals borden, vazen en bek-ers. Het werk lag hem totaal niet en het kostte meer geld dan het opbracht. Een vriend van de familie wist een ambtenarenbaan voor hem te regelen op het departement van Economische zaken in de Benedenstad van Batavia, waar die vriend zelf ook werkte. Dat was mooi en kwam eigenlijk net op tijd, want mijn ouders begonnen al aardig door hun financiële reserves heen te raken. Alle leden van ons gezin, maar in het bijzonder mijn ouders, werden zwaar getroffen door de dood van mijn broer. Hij was zeven toen hij stierf aan een hersenvliesontsteking. Tientallen jaren later vertelde mijn vijf jaar oudere zus dat ik een jaar daarvoor met ernstige dysenterie op het randje van de dood had verkeerd. Dokter Zakir, die onze BPM-arts was geweest op Oost-Borneo en die ook was ontslagen, bleef in Batavia onze huisarts. Hij heeft dit ventje er toen met succes doorheen gesleept.

Na twee jaar stapte mijn vader over naar het Departement van Verkeer en Waterstaat, waar hij verkeersinspecteur werd en veel moest reizen. We verhuisden naar Bandoeng en toen naar Soerabaja. Ik ging daar in 1940 voor het eerst naar de lagere school.

De petitie Soetardjo

Vóór de oorlog had zich al een klein politiek drama afgespeeld in de Volksraad, de Indische 'volksvertegenwoordiging'. Dit college telde zestig leden, van wie de helft Indonesiër was. Het college bestond deels uit door belangrijke maatschappelijke organisaties zelf gekozen dan wel geselecteerde leden en deels uit mannen die door de Indische overheid waren benoemd. Representatief kon je de Volksraad niet noemen. Die had weinig macht, maar wel het recht om voorstellen te doen en petities in te dienen.

Soetardjo Kartohadikoesomo was voorzitter van de fractie van de Vereniging van Ambtenaren van het Inheemse Bestuur (in het Maleis afgekort tot 'PPBB'), die in 1929 was opgericht en in 1931 met zeven leden in de Volksraad zat. In 1936 diende Soetardjo, samen met vijf andere leden (drie Indonesiërs, een Chinees en een Arabier) een petitie in, die gericht was aan de Staten-Generaal in Nederland. Het enige waar ze in deze petitie om vroegen

was 'te bevorderen dat een conferentie van vertegenwoordigers van Nederland en Nederlands-Indië bijeengeroepen zou worden teneinde op voet van gelijkgerechtigheid een plan op te stellen dat Nederlands-Indië binnen tien jaar geleidelijk de staat van zelfstandigheid zou geven'. Van onafhankelijkheid of verbreking van de band met Nederland werd in de petitie niet gerept.

Het was al gauw duidelijk dat de petitie veel Indonesische intellectuelen lang niet ver genoeg ging. Dat gold zeker voor hen die in principe iedere samenwerking met het koloniaal bewind hadden afgewezen: de zogenoemde 'non-coöperatieven'. Van de kant van de (Indo-)Europeanen in de Raad klonken bezwaren tegen de wel erg korte periode van tien jaar. Nadat die termijn uit de tekst was geschrapt werd de petitie in stemming gebracht en aangenomen: 26 voor, negentien tegen. Vijftien leden onthielden zich. Onder de negentien tegenstemmers waren elf Indonesiërs. Bij de 26 voorstemmers zaten zes van de zeven vertegenwoordigers van het Indo-Europees Verbond (IEV), de grootste belangenorganisatie van Indische Nederlanders.

Bij de behandeling van de Indische begroting in de Tweede Kamer in 1937 – het Indonesische kamerlid Roestam Effendi sprak namens de communistische fractie – toonden alleen de fracties van de SDAP en de CPN zich voorstander van de petitie.

In 1938 wees de Nederlandse regering de petitie af op advies van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, jonkheer A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer. Zuinigjes en zonder veel realiteitszin schreef hij:

'Het Nederlands bewind hecht een zeker betekenis aan de drang naar zelfbeschikking bij overheerste volkeren die tot bewustheid komen. Nederland had tot dan toe niet tekort geschoten bij het onderkennen van de tekenen des tijds; het heeft niet nagelaten de landskinderen deel te geven in het lands- en plaatselijk bestuur. Echter het bijeenroepen van een conferentie zou de schadelijke indruk wekken als zou het regeringsbeleid in onzekerheid verkeren en tevens de verwachting levendig houden dat iets nieuws en groots te gebeuren staat. Dat zou dan weer veel gerucht en beweging veroorzaken, terwijl per slot het resultaat van de arbeid negatief zou blijken, of een program zou worden uitgewerkt dat de regering in verlegenheid brengen zou.'

De afwijzing van de petitie Soetardjo was in Indië koren op de molen van de nationalisten, van wie de latere eerste president van de Republiek Indonesia, ingenieur Soekarno, toen al een belangrijke voorman was. Deze nationalisten waren al jaren van mening dat van Nederland niets positiefs viel te verwachten in de richting van zelfstandigheid, laat staan van onafhankelijkheid. Het directe gevolg van de afwijzing was ook dat het politieke, nationalistische front, dat naar echte onafhankelijkheid streefde, drastisch werd versterkt. Dat front was ruim tien jaar eerder door Soekarno opgericht en had in 1928 geresulteerd in de bekende 'eed

van de Indonesische jeugd' in Jogjakarta. Men beloofde aan elkaar om te zullen blijven streven naar onafhankelijkheid, onder één vlag, met één taal en als één volk, van Sabang tot Merauke. Sabang ligt in het uiterste noordwesten van Sumatra en Merauke in het uiterste zuidoosten van Nieuw-Guinea. Niets wees erop dat in politiek Den Haag of bij de machthebbers in Batavia iets doordrong van die toenemende radicalisering.

In 1945, zeventien jaar en een Japanse bezetting later, barstte de bom. Maar ook in '45 begrepen maar weinig Nederlanders dat het vuur van de lont die al aan het begin van de eeuw door de eerste voorzichtige nationalistten was aangestoken, feller was aangewakkerd door de hovaardige afwijzing van de petitie Soetardjo. Een petitie waarover Soetardjo in de Volksraad nog had gewaarschuwd:

'Nu heeft u nog met mij te maken, maar als u mijn verzoek afwijst, krijgt u te maken met radicalen als Tamrin en Soekarno.'

Tamrin, ook lid van de Volksraad, behoorde tot de elf Indonesische tegenstemmers. Hij vond de petitie lang niet ver genoeg gaan.

Er zaten ook enkele Chinezen in de Volksraad. Voor hen en voor sommige andere bevolkingsgroepen gold in Indië een aparte wetgeving. Op basis van een rasriterium was de samenleving verdeeld in drie categorieën: Europeanen en met hen gelijkgestelden, Inlanders en Vreemde Oosterlingen. Tot de laatste categorie behoorden voornamelijk Chinezen en Arabieren. Met name de Chinezen in Indië, die in aantal de Europeanen verre overtroffen, hebben zich door deze koloniale 'apartheidswetgeving' altijd diep gekwetst gevoeld. Het besef dat deze wettelijke discriminatie ook was bedoeld om de economische positie van de Chinezen in concurrentie met de Europeanen aan banden te leggen versterkte zich toen in de beginjaren van de vorige eeuw de Japanners in Indië wél gelijkgesteld werden met Europeanen. Om nog meer zout in de Chinese wonden te strooien kregen in 1924 ook in Indië verblijvende Turken en Siamezen de status van Europeaan. Alle pogingen van onder anderen vooruitstrevende en liberale juristen om het rasriterium op korte termijn uit de Indische wetgeving te schrappen leden schipbreuk. Er kwam een regeling die zou moeten leiden tot een geleidelijke invoering van de gelijkberechtiging van alle inwoners van Nederlands-Indië. Daar is het echter nooit meer van gekomen.

NSB'ers en nazi's opgesloten en gedeporteerd

Ik herinner mij de consternatie en verontwaardiging die ontstonden toen we hoorden dat Nederland door de Duitsers was bezet nog heel goed. Na een bezoek van Mussert aan Indië in 1935 werd de afdeling Nederlands-Indië van de NSB meteen de grootste en de rijkste partij. In mei 1940 werden honderden In-

dische leden van de NSB gearresteerd en geïnterneerd. De regering beschikte ook over een lijst van in totaal 1780 personen die men verdacht van nazisympathieën. Zij kregen oneervol ontslag en hun vermogen werd geblokkeerd. Vijfhonderd NSB'ers verdwenen in interneringskampen. Van hen werden er 146 gedeporteerd naar Suriname. Bij hun aanhouding en opsluiting ging het er vaak zeer ruw aan toe: sommige politiemensen waren zo kwaad over de Duitse inval en maakten zich dermate veel zorgen over het lot van hun familie in Nederland dat zij hun woede botvierden op de arrestanten.

Ook de internering van Duitsers ging niet altijd zachtzinnig. Er bevonden zich in mei 1940 in Indië circa 2.800 mensen met de Duitse nationaliteit (of de Oostenrijkse, maar Oostenrijk was na de *Anschluss* een deel van Duitsland geworden). Bij de arrestanten zaten joden die het nazi-regime in Europa waren ontvlucht, maar ook jonge Indo's die nauwelijks wisten dat ze een Duitse vader hadden. De gouverneur-generaal in Batavia wilde van die Duitsers af en kwam met het Nederlandse oorlogskabinet in Londen en de Britse regering overeen dat ze naar Bombay in Brits-Indië zouden worden gebracht. Dat gebeurde, in drie schepen. Het laatste daarvan, de *Van Imhoff*, dat in januari 1942 vanuit een haven op Sumatra vertrok, werd door een Japanse bommenwerper aangevallen en tot zinken gebracht. Van de 478 Duitsers aan boord hebben maar 67 de ramp overleefd: de bemanning, van wie niemand verdrong, had van de Nederlandse kapitein opdracht gekregen om Duitse drenkelingen niet toe te laten in de reddingsboten. Probeerden die toch aan boord te komen dan werden ze beschoten. De kapitein kreeg zijn instructies van de Nederlandse Marinestaf, die werd geleid door admiraal C.E.L. Helfrich. Loe de Jong noemt deze zaak terecht een zwarte bladzijde in de Nederlandse oorlogsgeschiedenis. Volgens betrouwbare gegevens waarover De Jong beschikte, bevonden zich in Indië trouwens niet meer dan dertig Duitsers die overtuigd nazi waren. Bovenstaande informatie ontleen ik grotendeels aan mijn vriend Gerard de Boer, die historisch onderzoeker is. Hij kwam met nog een voorbeeld van misdadig optreden tegen onschuldige mensen:

'De "staatsgevaarlijke onderdanen" die op West-Java werden gearresteerd kwamen terecht in onhygiënische barakken op het eiland Onrust bij Batavia. Een van hen was een jonge Duitse jood die nazi-Duitsland was ontvlucht en die was geëmigreerd naar Singapore. Toen Duitsland in 1939 in oorlog kwam met Engeland stak hij over naar Nederlands-Indië om arrestatie door de Britten te ontlopen, in de verwachting nu eindelijk veilig te zijn. Maar hij had buiten de waard gerekend. Op Onrust waagde hij zich iets te dicht bij de omheining om naar een paar Indonesiërs te kijken die in de bomen waren geklommen om takken af te zagen. Zonder waarschuwing werd hij van achteren door een Nederlandse bewaker met een welgemikt schot in de hartstreek doodgeschoten.'

Ik heb op latere leeftijd mijn moeder wel eens gevraagd hoe mijn vader en zij toen, vóór de Duitse bezetting, over de NSB dachten. Dit was haar antwoord: *'Wij hadden in Indië geen belangstelling voor en ook weinig kennis van politieke zaken. Dat kwam ook omdat er in Indië nooit verkiezingen werden gehouden. We zijn één keer in Bandoeng toch eens naar zo'n NSB-avond geweest. Alleen al aan dat gebrul en gescheld van die sprekers ergerden we ons verschrikkelijk... Nee, niks voor ons. We hadden onder onze vrienden en kennissen wel NSB'ers, maar daar praatten we nooit over. Dat moesten zij zelf maar weten. Toen in maart 1942 een NSB-vriendin van mij voor de oprukkende Japanse legers was gevlucht naar Bandoeng en mij vroeg tijdelijk bij ons in huis te mogen komen, verbood je vader dat. Niet dat hij zo inhumaan was, maar hij zei er zelf door in politieke moeilijkheden te kunnen geraken.'*

In een Indische krant van die meidagen 1940 vond ik nog een curieus berichtje. In de Indische soos, waar de koloniale heren dagelijks hun glaasje 'pait' (oude jenever) nuttigden, brak enige paniek uit. Hoe moest dat nou, nu de jeneveraanvoer uit Nederland droogviel? Na een paar dagen haalden alle notoire drinkers in Indië verlicht adem: Bols bleek ook een jeneverstokerij te hebben in Argentinië.

Mislukte vlucht per schip

Toen steeds duidelijker werd dat de Japanners Nederlands-Indië wel eens zouden kunnen gaan bezetten, probeerden veel mensen alsnog per schip weg te komen. Voor een groot gedeelte van het Indische gouvernement was die vluchtroute per vliegtuig uit Bandoeng naar Australië al gepland (zie volgende hoofdstuk).

Veel particulieren poogden het land per schip te verlaten. Het kantoor van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij (KPM) zat dagelijks vol vrouwen en kinderen die nog een plekje probeerden te bemachtigen – desnoods op het dek. Het Indische gouvernement had meermalen laten weten tegen een massale vlucht te zijn. Die zou de indruk kunnen wekken dat Nederlands-Indië in de steek liet en dan zou Nederland na de oorlog veel moeilijker aanspraak kunnen blijven maken op de kolonie. Gouverneur-generaal Tjarda van Starkenborgh Stachouwer moest het voorbeeld geven. Hij gaf gehoor aan het dringende verzoek Indië niet te verlaten.

Lucia van Baren was dertien toen ze met haar moeder op het KPM-hoofdkantoor zat te wachten. In 1982 schreef ze me daarover in een brief het volgende:

'De stemming was naarmate de tijd verstreek en de Jappen naderbij kwamen - Sumatra was inmiddels bezet - steeds wanhopiger. Totdat mijn moeder het initiatief nam en samen met andere wachtenden het kantoor van de directeur binnendrong om hem aan de tand te voelen. Dat werd een reuze rel. De directeur

was toen zo geschrokken dat hij toestemming gaf op de vrachtschepen plaats in te ruimen, om de gezinsleden mee te nemen. Maar toch nog met de beperking dat bemanningsleden niet hun eigen gezin aan boord mochten nemen.'

De vader van Lucia was werkzaam als hoofdmachinist op de KPM-er *Sinaboeng*. Alle Nederlandse koopvaardischepen waren toen de oorlog uitbrak automatisch onder bevel van de Koninklijke Marine gekomen. Het personeel viel dus onder de krijgstucht. Lucia van Baren schreef:

'Wij zaten [in de haven van Batavia] op het schip de Siau. Er zou de volgende ochtend vroeg in konvooi worden uitgevaren naar Australië onder bescherming van oorlogsschepen. Om omstreeks half vijf 's middags kwam er een telefoontje van admiraal Helfrich, dat het konvooi niet door kon gaan en alle schepen zonder vrouwen en kinderen moesten uitvaren en ieder schip op eigen gelegenheid Australië moest zien te bereiken. Het was te laat! Mijn vader kwam het ons zeggen en ik heb hem nog nooit zo woedend gezien. Mijn moeder was totaal overstuur. Hij heeft toen op de kade in een kantoortje Helfrich zelf opgebeld en hem verteld wat hij ervan vond en geweigerd uit te varen. Toen bedreigde Helfrich hem door te zeggen dat hij onder de krijgstucht stond en dat weigering van bevelen desertie was en hij doodgeschoten zou worden.

Mijn moeder is toen met ons naar het logeergebouw van de KPM gegaan dat al tjokvol evacués uit de buitengewesten zat. Mijn vader is toen uitgevaren en later in de Javazee gebombardeerd en met een reddingsboot geland op de Noordkust van Java. Hij is te voet naar Bandoeng gegaan, van kampong naar kampong om zo uit handen van de oprukkende Japanners te blijven. Dit verhaal hoorde ik dus pas na de oorlog van mijn vader.'

En over de gespannen situatie in het KPM-gebouw:

'Kort nadat de Japanners de macht overnamen, stond voor het logeergebouw van de KPM een grote menigte inlanders met messen te schreeuwen: "Alle blanda's [Nederlanders] moet de nek worden afgesneden.". Zij probeerden het gebouw binnen te dringen, waar zich buiten de vrouwen en kinderen ook nog vier jonge jongens bevonden, leerlingen van de zeevaartschool, gewapend met niet meer dan een ploertendoder. Midden in de nacht moesten we ons bed uit en in allerijl vluchten naar het achterste deel van het gebouw, waar een verdieping opgebouwd was. Men kon dit beter verdedigen, omdat men er alleen toegang toe had via twee trappen. Mijn moeder, die als enige een revolver had waarmee ze op een cursus had leren schieten, heeft toen achter de gesloten deuren gestaan van de voorgalerij met het vaste voornemen zo veel kerels dood te schieten als er het erf op zouden komen. Eén van de zeevaartschooljongens heeft toen de burgemeester gebeld, die op zijn beurt de Japanse bevelhebber gevraagd heeft in te grijpen. Dat heeft hij gedaan. Zo werden we nota bene door de vijand ontzet.'

'Helse tocht' naar Australië voor gedeporteerde Japanners

Eén schip dat in januari 1942 al wél naar Australië was vertrokken was het KPM-vrachtschip *Cremer*. Het had bijna 2.500 door de Indische regering geïnterneerde Japanners aan boord. Daar zaten ook Formosanen, Koreanen, zogeheten Mantsjoe-Chinezen en een groot aantal Indonesische en Indische partners en hun kinderen bij. De *Cremer* vertrok op 9 januari uit Batavia, volgeladen met rond 1.500 passagiers. In Tjilatjap, aan Java's zuidkust, werden nog eens zevenhonderd arrestanten aan boord gedreven. Ze werden bewaakt door KNIL-personeel en er was een militaire arts aan boord. Vóór het schip eind januari in Adelaide aanmeerde waren er aan boord al verschillende mensen gestorven. Eenmaal aangekomen werd de rest overgebracht naar interneringskampen in het Australische binnenland.

De in 1914 in Soerabaja geboren Sadao Antonius (Anton) Hiraki, die een Japanse vader had en een Javaanse moeder, bevond zich onder de gedeporteerden. In 1948 keerden de Hiraki's via Japan terug naar Indonesië. Vijftien jaar later reisden ze door naar Nederland. Anton Hiraki werd in 1992, vijftig jaar na zijn deportatie naar Australië, geïnterviewd door *Elseviers Weekblad*. Zijn lijdensweg begon in december 1941, in Batavia, waar hij toen woonde. Hij vertelt:

'We werden naar het hoofdbureau van politie gebracht. Een commissaris nam ons alle ringen en ons geld af: 145 gulden. Alles weg. Ik heb daar nooit iets van teruggezien. Begin januari hoorden we bij toeval dat we naar Australië zouden gaan. Ik geloofde het eerst niet, want wat moesten we daar? Op Priok [haven van Batavia] werden we het ruim van de Cremer in gedreven. Alles was helemaal vol, het ruim, het voor- en het achterdek. Mijn Javaanse moeder mocht het schip verlaten. Dat wilde zij alleen als ze haar kinderen bij zich mocht houden, maar wij moesten aan boord blijven. Dus zij ging met ons mee. Voor ons was de Cremer een hels schip. Elke dag een paar gedroogde sardientjes en oude rottende rijst. Drinkwater was schaars en de wc's waren verstopt en propvol.'

Een paar dagen later pikte het schip in Tjilatjap nog eens zevenhonderd Japanners op. Met 2.500 mensen aan boord vertrok de *Cremer* op 15 januari naar Australië. Hiraki:

'Er waren geen dekens. Hoe zuidelijker wij kwamen hoe kouder het 's nachts werd. Over het hele schip was een zeildoek gespannen. Niemand kon de lucht zien. Natuurlijk werden er mensen ziek. De dokter, een jonge blanke dienstplichtige luitenant, heeft die zieken toen een injectie gegeven. Ze werden stijf en werden vervolgens over boord gegoooid. Niemand weet dit, maar voor mij was dat pure moord. Ik ben er getuige van geweest dat er op deze manier zes mensen over boord zijn gezet. Ja, ze waren uitgeput, maar van een besmettelijke ziekte was geen sprake.'

Op 29 januari kwam het schip in de haven van Adelaide aan. Hikari herinnert zich hoe de Australiërs reageerden. "“Maak open,” riepen ze, “haal dat zeil eraf, het zijn toch geen beesten, verdomme.”" Alleenstaande mannen gingen naar een kamp in de buurt van Adelaide, de gezinnen, onder wie Anton Hikari en zijn familie, naar Nr. 4 Camp Tatura, bijna tweehonderd kilometer ten noordoosten van Melbourne (Victoria). In de andere drie kampen zaten Duitse, Oostenrijkse en Italiaanse burgers, afkomstig uit Britse en Franse gebieden in Azië en de Pacific. Een andere Japanner aan boord van de Cremer was de journalist Toshio Saito. Zijn dagboekantekeningen sluiten aan bij Hiraki's getuigenis:

'Al direct na het vertrek uit Batavia zijn er veel zieken. Kinderen huilen onophoudelijk van kou en ellende. Na deze drie weken durende nachtmerrie kunnen de gevangenen eindelijk weer normaal adem halen, eten, drinken en een deken omslaan.'

Hiraki is positief over het verblijf in Camp Tatura:

'Dit kamp was prima, zeker in vergelijking met de Japanse interneringskampen in Indië. De Australische bewaking was vriendelijk en liep rond met ongeladen wapens. We hadden geen tekort aan eten. De organisatie van ons kamp werd overgelaten aan de geïnterneerden zelf. Van die kampleiding moesten wij elke dag buigen voor onze keizer in Tokio, maar dat deden we niet. Ook werd het door volbloed Japanners helemaal niet op prijs gesteld als wij onderling in de familie Nederlands spraken, zoals we thuis gewoon waren. We bleven het doen.'

In het kamp zaten ongeveer duizend mensen, van wie er 46 zijn overleden.

Na afloop van de oorlog moesten de Japanners er, voor ze konden worden gerepatriëerd, nog een jaar blijven. De Hiraki's wilden dat helemaal niet: die wilden per se terug naar Indië. In 1948 keerden Anton Hikari, zijn moeder, vrouw en kinderen vanuit Japan terug naar hun geboortegrond, maar vreemd genoeg werden ze na aankomst in Batavia weer geïnterneerd. Dat duurde acht maanden. In 1951 diende Hikari bij het Hoge Commissariaat in Djakarta een verzoek in om zich met zijn gezin in Nederland te mogen vestigen, want in het inmiddels onafhankelijk geworden Indonesië werden hij en zijn familie als Japanners voortdurend gediscrimineerd. Hij heeft lang moeten wachten. In 1966 was hij welkom, maar met zijn 53 jaar was hij te oud om nog een behoorlijke baan te vinden. Hij kreeg tegen een heel laag loon een baantje op een sociale werkplaats.

Hikari's compensatieverzoek aan de Nederlandse regering voor alles wat hem en zijn familie in 1941 was afgenomen en voor de lange vrijheidsberoving die hij had moeten verduren, kreeg hij te verstaan dat hij geen recht had tot klagen: zijn internering in Australië was vergeleken met die van veel Nederlanders in Indië immers een paradijs geweest.

Onder de naar Australië overgebrachte Japanners bevond zich ook een groot aantal pro-Indonesische propagandisten. Toen het Japanse offensief vlak voor de poorten van Australië een halt kreeg toegeroepen, begonnen er onder auspiciën van het Internationale Rode Kruis onderhandelingen over een gevangenruil.

Het ging aan de kant van de geallieerden voornamelijk om diplomatiek en semi-diplomatiek personeel. De ruil zou plaats vinden in Laurenço Marques, de hoofdstad van het toen nog Portugese Mozambique. Portugal was neutraal. Nederlands-Indië had de meeste Japanners in de aanbieding en kon die uitruilen tegen voornamelijk Britten, Filipino's, Fransen en Amerikanen.

Japan hechtte er grote waarde aan om vooral mensen vrij te krijgen die in Indië als propagandisten actief geweest waren. Van Nederlandse zijde probeerde men dat juist zo veel mogelijk te voorkomen, onder meer door raadpleging van een in februari 1942 in Batavia uitgegeven rapport met de titel *Tien Jaar Japans Gewroet in Indië*. Alle onbetrouwbaar geachte Japanners en Indonesiërs stonden daar met naam en toenaam in vermeld. De Amerikanen hadden begrip voor de weigerachtigheid Japanse spionnen uit te ruilen, maar met de Nederlandse argumenten om pro-Indonesische propagandisten ook vast te houden was Washington het allesbehalve eens. Nederland had in 1942 internationaal nauwelijks nog invloed. Van de 2.500 geïnterneerde Japanners in Australië zijn er zevenhonderd uitgeruild, onder de vrijgekomen geallieerden bevonden zich slechts 45 Nederlanders. Honderdtwintig Japanners keerden vanuit Mozambique linea recta terug naar Java.

De ervaringen van een andere weggevoerde Japanner, Toshio Ando, stond op 25 september 1942 te lezen op de voorpagina van het in Soerabaja verschijnende Indonesische dagblad *Pewartu Pertiagaan*. Hoewel de Nederlandse kranten al in maart allemaal waren verboden is dit artikel in het Nederlands met als kop: *Onmenschelijk optreden van Nederlandse militairen. Hoe Nipponse geïnterneerden behandeld werden*.

Toshio Ando was correspondent van het Japanse persbureau Domei in Batavia en maakte de reis naar Australië ook met de Cremer. Hij behoorde ook tot de groep die via Laurenço Marques werd uitgeruild. Zijn feitenrelaas wijkt niet veel af van dat van Antonius Hiraki. Ando meldt dezelfde ontberingen en het feit dat er onderweg drie mensen van de kou zijn omgekomen. Voorts noemt hij nog de *Van Heemskerk* die 188 Japanners uit Indië naar Australië overbracht. Zijn verhaal wordt gevolgd door een anti-Nederlands betoog dat alle kenmerken vertoont van Japanse propaganda:

Leest bovenstaand relaas goed. Leest die bloemlezing van de wandaden en onmenselijkheden, door Uw landgenoten zijn bedreven. Leest waartoe Uw landgenoten in staat zijn. Kommentaar is overbodig. Het bovenstaande spreekt

volkomen voor zichzelf. Voelt U nu, dat de Nipponische Militaire Regeering eigenlijk veel te "manis", veel te tolerant is tegenover U?

De Nipponische Regeering heeft vele van Uw mannen, die aan de Regeering trouw hebben gezworen, zelfs te werk willen stellen. De Regeering heeft Uw vrouwen en kinderen niet den minste hinder in den weg gelegd. Zij mogen zich overal vrij bewegen niet alleen, maar zij krijgen van de Regeering ook de noodige bescherming. Maar weest aan de anderen kant ook gewaarschuwd. Doet geen domme dingen. Want de Regeering zal steeds medoogenloos optreden tegenover iedere handeling, die maar eenigszins naar vijandigheid en opstandigheid zweemt, direct of indirect. Weest daarom gewaarschuwd!

Ongelijke strijd

De opmars van de Japanse legers was in een dermate hoog tempo verlopen, dat onderdelen van het KNIL letterlijk uit elkaar waren geslagen en vaak in kleine groepjes rondzwierven, totaal gedemoraliseerd. Jan Eggink was op 8 december in Batavia gemobiliseerd. In de laatste weken voor de capitulatie opereerde hij met zijn uiteengeslagen eenheid in de buurt van Padelarang op West-Java. Zijn gezin verbleef in Lembang. Een fragment uit zijn dagboek:

Een groot-majoor liep juist naar de auto en vertelde ons dat de strijd was gestaakt. Hier op de passar lag een gedeelte van het eerste Landstormbataljon uit Batavia. Daar moesten we ons maar bij voegen. De slag was te hard! Java, het sterke Java, waarvan ons zulke geweldige verhalen waren verteld, zou zich precies na één week hebben overgegeven? De eerste die ik zag was S., die ik uit Batavia kende. Hij was reserve-kapitein. Sprakeloos gaven wij elkaar een hand. "S., weet jij iets van Lembang?" vroeg ik. "Volkomen in puin!", antwoordde hij, zonder te weten hoe vreselijk dat bericht voor mij was. Toen hield ik het niet langer. Lichamelijk was ik volkomen uitgeput; mijn zenuwen waren in de war - ik kon me niet meer staande houden en wankelend viel ik neer op de stoep van de passarloods. Toen kwam de verlossende huilbui. God, wat deed dat goed!

Jan Eggink en zijn gezin hebben de oorlog overleefd.

Van de oorlogssituatie in Bandoeng heb ik zelf niet zo veel gemerkt, hoewel ik me onze bijna dagelijkse gang naar de schuilloopgraaf in onze achtertuin goed kan herinneren. Maar onlangs kreeg ik een dagboek in handen van een Nederlands-Indische politieman uit onze stad. Tussen 2 en 12 maart 1942, dus vlak voor en na de algehele ineenstorting van Nederlands-Indië, begeleidde B.H. Moltzer, Inspecteur van Politie 1ste klasse, nog een transport van 28 Indonesische politieke gevangenen van Soerakarta, in Midden-Java, naar Bandoeng. De reden van hun arrestatie is niet duidelijk, maar waarschijnlijk is dat zij verdacht werden van nationalistische en/of pro-Japanse activiteiten. In zijn dagboek beschrijft Moltzer hoe hij Bandoeng aantrof:

'Zaterdag 7 maart. Bandoeng werd gebombardeerd. Ik stond in de voorgalerij van het Sectiebureau. Sirenes hadden sedert den vorige dag niet meer geloeid, omdat de vijandelijke vliegmachines, die boven de stad vlogen toch geen bommen uitwierpen. Besloten was dus dat er geen alarm meer gegeven zou worden, dan alleen wanneer er werkelijk gevaar was! Ik vond dat een wel wat eigenaardige beslissing, want een dag of wat voordat ik de eerste keer te Bandoeng aankwam, was de stad licht gebombardeerd geweest. Ten tweede, hoe zou men kunnen weten, dat er werkelijk een bombardement zou plaats hebben?! Het gevolg was, dat toen op 7 maart vijf Japanse vliegtuigen boven Bandoeng verschenen geen sirenes geloeid werden. Niemand had dekking gezocht. Pas na het bombardement en nadat de vliegtuigen verdwenen waren, werd er alarm gemaakt!!

Op zondag 8 maart pleegde generaal-majoor Van Maurik zelfmoord. Japanse vliegtuigen vlogen over de stad en ons afweergeschut vuurde op hen, alsof het nog oorlog was op Java. Later belden die posten de politie op om te informeren of het waar was, dat Bandoeng zich overgegeven had, zij waren niet gewaarschuwd! Dit laatste vernam ik dien dag nog van een collega. Gesteld dat de Japanse vliegtuigen Bandoeng weer zouden bombarderen, wie zou dan de schuld gekregen hebben van het vuren van het luchtafweergeschut?

Diezelfde zondagavond 8 maart kwam ik in den nachtdienst. Omstreeks 12 uur 's nachts ging ik op ronde [met nog twee politiemensen, onder wie de Commissaris van Politie]. We kwamen bij een café, waar grote vrolijkheid heerste! Er werd braaf gedronken. Militairen in burger zaten aan tafeltjes in gezelschap van jongedames en een andere heer. Ik riep hem, maar ik moest mijn naam noemen, voordat hij zich mij herinnerde. Toen begon hij te huilen en te spreken over zijn vrouw en kinderen, die, naar hij vernomen had, door de Japanners uit hun woning verjaagd waren. Hij wist toen niet waar zij zich bevonden. Hij wist ook niet dat de Europeanen aan het begin stonden van een tragedie: de verjaging van de Europeanen uit hun woningen, welke dan geplunderd konden worden. Hij was erg onder de indruk van de capitulatie. De commissaris van Politie begreep dat de meesten hier hun zorgen wegdranken! Het café mocht van hem tot later dan normaal open blijven. Sommigen zullen zich ook verlicht gevoeld hebben: het was nu voorbij en zij leefden nog! Op 8 en 9 maart stroomde de Inlandse bevolking, in feestkleding, de straten op; het leek wel Lebaran [het einde van de Islamitische vastentijd]. Hun "vrijheid" (sic!) was aangebroken, zo dacht de door politiek vergiftigde bevolking van Bandoeng. Europeanen stonden voor hun woning te kijken naar de drukte op straat. Allen voelden zich opgelucht.'

Moltzer keerde terug naar Solo, waar zijn vrouw en kinderen verbleven. Het hele gezin overleefde de oorlog.

Hoera, geen school!

Niet alle Nederlanders verdwenen onmiddellijk in interneringskampen nadat Japan Indië in maart 1942 had bezet. Bij ons in Bandoeng duurde het tot juli 1943 voor wij in het kamp Tjihapit werden opgesloten. Wel waren in april alle Nederlandse scholen op gezag van de bezetter gesloten. Ik zat toen in de derde klas van de lagere school (nu groep vijf van de basisschool). Ik vond school niet leuk en had grote moeite met lezen en schrijven. Dom was ik niet, maar ik had de pech aan dyslexie te lijden. Over dat verschijnsel was toen nog nauwelijks iets bekend, maar achteraf is gebleken dat ik daar behoorlijk last van had. Ook later, na de oorlog, heeft deze handicap me op verschillende (onafgemaakte) scholen heel wat moeilijkheden opgeleverd. Tijdens het eerste jaar van de bezetting waren er mogelijkheden te over om van vrouwen die werkzaam waren in het onderwijs (onder wie mijn moeder, die lerares Engels was) toch clandestien les te krijgen, maar die gelegenheden ontliiep ik met succes. Ik zwierf veel liever met allerlei Indische vriendjes over straat en haalde kat-tenkwaad uit. Een heerlijke tijd, waarin ik op zeker moment nog ongeveer de enige jongen was met blond haar. De meeste Totoks waren al in het kamp verdwenen en de Indo's hoefden niet. Toen, zo ongeveer in mijn tiende levensjaar, gebeurde er iets dat mijn ouders altijd hadden willen voorkomen: door mijn omgang met voornamelijk Indische jongens en hun zusjes en moeders 'verindische' ik. Ik begon met een Indisch accent te spreken, raakte verzeild in straatgevechten met jongens uit de buurt en ging grotendeels mijn eigen weg: het toezicht van mijn moeder en mijn oudere zus kon niet voorkomen dat ik een Indische straatjongen werd. In het kamp was het eigenlijk niet veel anders, alleen waren daar nauwelijks Indische jongens waardoor er minder een macho-cultuur heerste.

Die oorlogsjaren zijn achteraf gezien vormend geweest: ik leerde hoe ik mij moest gedragen om snel geaccepteerd te worden bij Indische jongens uit de buurt en op school. Je moest bijvoorbeeld goed Indisch praten, Indisch kunnen vechten (pentjak), op het juiste moment de juiste vieze scheldwoorden kunnen gebruiken, goed kunnen vliegeren en knikkeren en kunnen voetballen met blote voeten en 'kattepillen'. *Ken allemaal nog, peh*

Bovenal moest je *berani mati* zijn. Letterlijk betekent dat: 'doodsverachting hebben, niet bang zijn om te sterven', maar in onze jongenskringen betekende het vooral dat je stoer en onverzettelijk was.

Bronnen:

Petitie Soetardjo in: Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11b. Uitgeverij Marinus Nijhoff, Leiden, 1988.

NSB in: Dr. L. de Jong, idem deel 11b en documenten uit het privéarchief van Gerard de Boer.

Lucia Cousijnse-Van Baren. Brief ontvangen in 1980 over de situatie begin 1942 bij het KPM-gebouw in Batavia.

‘Tien jaar Japans gewroet in Nederlands-Indië. De voorbereiding van de invasie. Consulaire machinaties tot ondermijning van het gezag! Opruiende acties’, in *De Java-bode*, 26 januari 1942.

Detlev van Heest, ‘De Cremer was een hels schip. Lotgevallen van een Indische Japanner uit de Zaanstreek’, in: *Elseviers Weekblad*, 24 oktober 1992.

Jan Eggink, *De eerste elf maanden na Pearl Harbour. Java, 7 december 1941-17 november 1942*. Oorlogsdagboek. Uitgegeven in eigen beheer.

Solo-Bandoeng 2/3/’42-12/3/’42. Verslag van een dienstreis door B.H. Moltzer, Inspecteur van Politie I. In eigen beheer uitgegeven door zijn zoon Reggie Moltzer, Hilversum, 1992.

Hoofdstuk 2

De Japanse luchtmacht bombardeerde de stad Bandoeng op West-Java bijna dagelijks, begin maart 1942. Als bewoners van die stad liepen wij vooralsnog weinig gevaar, omdat de vliegtuigen het voornamelijk op het vliegveld Andir hadden gemunt. Er vielen wel scherven van luchtdoelgeschut in onze tuin. Toen

de oorlog steeds dichterbij kwam, besloot mijn vader er een schuilkuil met een bladerdak te laten graven. Daar vluchtten we naartoe zodra de sirenes begonnen te loeien. Mijn vader was daar nooit bij: die werkte als reserve eerste luitenant van het KNIL op het departement van Oorlog (DvO). Wat hij daar precies deed wist ik als achtjarig kind niet. Door de sfeer van geheimzinnigheid die er rond zijn werk hing, kreeg ik wel de indruk dat hij belangrijk was.

Ik besepte ook dat Japan de oorlog bijna had gewonnen. 'Capitulatie': dat woord viel dagelijks. Elke dag konden de Japanners Bandoeng komen binnen-marcheren. Mijn vader begon alsmaar zorgelijker te kijken. Op een dag zei hij bij thuiskomst tegen mijn moeder: 'Je moet een koffertje voor me klaarmaken. Ik word vannacht door een militaire auto opgehaald. Daarna ga ik met een vliegtuig mee naar Australië.' Mijn vader was echt belangrijk, dat wist ik nu heel zeker.

Ik sliep die nacht heel licht, luisterde constant aandachtig of ik de motor van een auto hoorde. Maar toen het ochtend werd was er geen auto geweest. Mijn vader bleek het laatste vliegtuig dat Bandoeng verliet niet te hebben gehaald. Er zaten departementshoofden en topambtenaren van het Indische bestuur in, aangevoerd door luitenant gouverneur-generaal Van Mook en diens tweede man, de gouverneur van Oost-Java, Van der Plas. Zij hadden opdracht van premier Gerbrandy het land zo laat mogelijk te verlaten. Gerbrandy had hierover uitgebreid telegrafisch overleg gepleegd met gouverneur-generaal Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, die volgens afspraak op Java zou blijven.

Andir, het vliegveld van Bandoeng, was door de Japanners kapotgebombardeerd. Daar was van tevoren rekening mee gehouden. Nu stond er een met groene zeilen gecamoufleerd vliegtuig gereed aan het begin van een wat brede autoweg die als startbaan moest fungeren. Het lukte weg te komen, alleen was er aan boord geen plek meer voor mijn vader geweest. Wat maakte mijn vader zo belangrijk, dat hij op het lijstje stond om mee te reizen met dat laatste vliegtuig? Daar ben ik pas na de oorlog achter gekomen.

Radioluisterdienst

In de jaren dertig begon het KNIL een radioluisterdienst. De daarmee opgevangen boodschappen waren vaak in morse en gecodeerd. Naarmate de dreiging van Japan in het Verre Oosten verder toenam – dat was het geval vanaf het begin van de jaren dertig – groeide ook het belang van kennis van de geheimen die de potentiële vijand aan de ether toevertrouwde. De behoefte aan codekrakers, meer bekend onder de naam 'cryptologen', groeide. Een stevige wiskundeknobbel en een zeer ontwikkeld taalgevoel waren voor deze functie de minimale vereisten. Mijn vader beschikte over beide. In 1939 – hij werkte

toen als verkeersinspecteur bij het departement van Verkeer en Waterstaat – werd hij benaderd door kapitein Verkuijl, de man die de luisterdienst van het KNIL had opgezet. Hij bood mijn vader een gedegen opleiding cryptologie aan en die ging daar enthousiast op in – en in op.

De cryptologische dienst was onderdeel van het departement van Oorlog in Bandoeng en stond bekend onder de naam 'Kamer 14', ook wel 'de donkere kamer'. Daarnaast bestond er nog de Dienst voor Oost-Aziatische Zaken (DOAZ). Mijn vader werkte na zijn mobilisatie in 1941 met een kleine groep telegrafisten en cryptologen in Kamer 14. De successen van Kamer 14 waren niet gering. Dankzij een inbraak in het Japanse consulaat in Batavia en de inspanningen van cryptologen was het in Indië mogelijk geworden om nagenoeg al het Japanse radioverkeer te ontcijferen. De Amerikaanse inlichtingendiensten waren maar matig geïnteresseerd in de resultaten die Kamer 14 boven water had gekregen: ze konden nauwelijks geloven dat dat clubje daar in Bandoeng tot meer dan zichzelf in staat was. Daar kwam nog bij dat de Amerikanen in 1941 materieel noch geestelijk waren voorbereid op een Japanse aanval. Er heerste ongeloof over de enorme militaire dreiging van Japan, die uit de door Kamer 14 gedecodeerde berichten naar voren kwam. Na de aanval op Pearl Harbor, dus toen het te laat was, gingen in Washington de ogen pas open. Toen begin 1942 duidelijk werd dat de cryptologen van Kamer 14 geavanceerder te werk hadden kunnen gaan en het bij het rechte eind gehad hadden, kreeg kapitein Verkuijl een uitnodiging om naar Washington te komen. Hij ging er als Nederlandse verbindingsofficier werken en men ontving hem met open armen.

Amerikaan 'Pete' spioneerde twaalf jaar voor Nederland

De Amerikaanse inlichtingendienst was in die jaren gevestigd in Arlington Hall in Washington D.C. Onder de cryptologen die er toen werkten bevond zich ook de 27-jarige Joseph Petersen. Verkuijl en Petersen lagen elkaar goed en werkten nauw samen om de Japanse codes te ontcijferen. Ook toen Verkuijl een andere functie kreeg in Australië bleef het contact tussen beiden intens. Sterker nog, Petersen bleef zijn gespecialiseerde en zeer vertrouwelijke kennis delen met Verkuijl, een 'vriendendienst' waar Petersens superieuren bij de (na de oorlog opgerichte) National Security Agency niets vanaf wisten. Van deze geheime samenwerking heeft Nederland nog tot 1954 kunnen profiteren – toen werd Petersen ontmaskerd. Zijn arrestatie leidde tot nogal wat publiciteit. In de kranten viel meermalen de naam van Verkuijl. Petersen bleek Nederland tal van uiterst geheime inlichtingen en codes te hebben geleverd. Mijn vader, die in 1950 als cryptoloog in dienst was getreden bij de Marine Inlichtingen Di-

enst (MARID) in Amsterdam, heeft daarbij geen onbelangrijke rol gespeeld. Ik heb daar niet meer van geweten dan dat mijn vader, bijgenaamd 'Slim', in het najaar van 1951 in Washington geheime gesprekken voerde met een zekere 'Pete'. Mijn moeder vertelde mij in 1954 in groot vertrouwen dat die Petersen mijn vaders geheime contact was geweest in '51. Ik denk dat ze het zelf heel spannend vond en haar mond voorbijpraatte door het mij ook te vertellen. Mijn vaders naam en zijn 'secret mission' naar Washington zijn nooit in de openbaarheid gekomen. Pas ruim een halve eeuw later, in augustus 2008, verscheen in het Britse kwartaalblad *Intelligence and National Security* een uitgebreid en goed gedocumenteerd artikel over de zaak Petersen, geschreven door dr. Cees Wiebes, een Nederlands historicus en specialist op het gebied van inlichtingendiensten. In dat artikel duikt de naam van mijn vader, voluit ir. A.B. Schumacher, voor het eerst meermalen op.

Voor mij persoonlijk was het interessant meer te lezen over de manier waarop mijn vader vanuit de MARID, toen gevestigd in het hoofdgebouw van het Amsterdamse marine-etablisement – thans het Scheepvaartmuseum – Petersen had 'gerund', zoals men dat in spionagekringen pleegt te zeggen, dus contact met hem had onderhouden om informatie te verkrijgen. Dat Petersen tot zeven jaar gevangenisstraf was veroordeeld, had in 1956 overigens wél in de krant gestaan.

Wiebes heeft tijdens zijn onderzoek alle mogelijke moeite gedaan om Petersen op het spoor te komen. Toen hij diens adres in Washington uiteindelijk vond, bleek de man net drie weken eerder te zijn overleden. Of hij gepraat zou hebben is niet zeker; hij had dat in ieder geval nooit eerder gedaan.

Een van Wiebes' meest interessante onderzoeksresultaten – veel belangrijke archieven over deze zaak zitten nog potdicht – is diens ontmaskering van de toenmalige Nederlandse regering. Die heeft altijd beweerd niet beter te weten dan dat Petersen al die geheime inlichtingen aan Nederland had verstrekt in de hoedanigheid van Atlantische bondgenoot en met medeweten van zijn superieuren. Den Haag wist natuurlijk best dat dit een diplomatieke leugen was, maar Wiebes heeft dat nu daadwerkelijk bewezen. Hij ontdekte dat Petersen via de Nederlandse ambassade in Washington in ruil voor zijn diensten regelmatig sommen geld ontving.

De geheime informatie die Petersen Nederland leverde betrof door de Amerikanen verworven decoderingsformules van radioverkeer tussen een groot aantal exportfirma's in verschillende landen en hun potentiële afnemers. Zo konden Nederlandse exporteurs, waaronder Philips, Holland Signaal, Verolme en Hoogovens, via de afdeling handelsbevordering van het ministerie van Economische Zaken op de hoogte blijven van offertes van concurrenten. Zij kwamen dan met een lagere aanbidding en sleepten daarmee vervolgens zelf

de betreffende order in de wacht. Cees Wiebes heeft niet kunnen achterhalen – en ik ben daar zelf evenmin in geslaagd – met hoeveel miljoenen aan buitenlandse deviezen de Nederlandse staatskas gespekt is door deze economische spionage.

Dat begin jaren '40 een handvol knappe koppen in een kamertje in Bandoeng Japanse codes had weten te kraken, waar de Amerikaanse collega's, onder wie Joseph Petersen in Washington, erg blij mee waren – dat simpele feit heeft jaren later behoorlijke gevolgen gehad.

‘Cryptologisch’ verzet in het krijgsgevangenkamp

Terug naar 1942. Verkuyl had Indië op tijd kunnen verlaten en wees de Nederlandse autoriteiten voortdurend op het feit dat 'zijn cryptologen' hun inspanningen goed zouden kunnen inzetten in de strijd van de geallieerden tegen Japan en dat krijgsgevangenschap ook om die reden zou moeten worden voorkomen. De prioriteiten lagen blijkbaar anders. Bovendien verliep de Japanse opmars veel sneller dan verwacht, waardoor mijn vader, en vermoedelijk nog vele anderen, niet meer bijtijds weg konden komen. De groep hoge ambtenaren en bestuurders die eerder wel vertrok, had dat nét op tijd gedaan. De kans dat hun vliegtuig door Japanse jagers, die het luchtruim boven Java al bijna geheel beheersten, zou zijn neergeschoten, was niet gering geweest.

Mijn vader verdween dus al snel na de capitulatie naar een gevangenkamp. Hij heeft drieënhalf jaar krijgsgevangenschap op Java redelijk goed doorstaan, niet in de laatste plaats omdat hij het geluk had geen slavenarbeid te hoeven verrichten aan de Birma-spoorweg of in de mijnen van Japan, ondanks zijn technische opleiding als Delfts ingenieur.

Een van weinig verhalen die mijn vader over zijn krijgsgevangenschap heeft verteld gaat over de manier waarop hij aan selectie voor het werk aan die beruchte spoorlijn wist te ontsnappen. Tijdens het verhoor door Japanse ronselaars die speciaal uit waren op technici, trad een Japanner die Maleis sprak op als tolk. Mijn vader kende die man van zijn werk als ingenieur bij de verkeersinspectie. Omgekeerd moet ook het geval geweest zijn, want tot mijn vaders verbazing en geluk werd hij op voorspraak van de tolk niet op transport gesteld naar wat later de dodenspoorweg van Birma zou blijken te zijn. Mijn vader was lichamelijk niet sterk en had de ontberingen daar vermoedelijk nooit overleefd. Hij vergeleek het optreden van de Japanse tolk met het verhaal van Schindlers List en de Hongaarse Joden.

Dat hij zijn tijd in het kamp op Java niet in passiviteit heeft doorgebracht werd mij duidelijk toen hij eind 1949 werd onderscheiden met de Verzetsster Oost-

Azië. Pas toen ik vele jaren na zijn dood en kort na die van mijn moeder op advies van een vriend de schriftelijk vastgelegde motivering voor het verlenen van die onderscheiding (de zogeheten 'mutatie') in Den Haag opvroeg, herinnerde ik me weer waarvóór hij die kreeg. Dat bleek om dezelfde redenen te zijn als die waarom twee andere cryptologen – ten minste één van hen werkte ook op Kamer 14 – de onderscheiding ook kregen. De soms wat cryptisch gestelde mutatie luidt als volgt:

'A.B. Schumacher, F.R. van Blommestein en J.W. Henning hebben, als ex-deskundigen bij de Japansche afdeling van "kantoor 14" van den Generalen Staf (cryptologische aangelegenheden), zich gedurende den geheelen krijgsgevangentijd van 1942 af, tot aan de Japanse capitulatie in Augustus 1945, door moedig en beleidvol optreden onderscheiden en met gevaar voor eigen leven de belangen van het Koninkrijk gediend.

Gezamenlijk bouwden zij – in een veldflesch – een radio-ontvangststation, waarmede Japansche zenders werden afgeluisterd. De door hen ontcijferde Japansche codeberichten zijn later van zeer groot belang gebleken.

Ondanks de, door de Japansche bewakingstroepen getroffen, scherpe maatregelen en herhaaldelijk gehouden onderzoeken, wisten zij met grote koelbloedigheid en scherpzinnigheid ontdekking te voorkomen, zodat zij hun gevaarlijken arbeid tot het einde toe hebben kunnen voortzetten.'

Ik heb mijn vader niet meer kunnen vragen wat dat 'later' precies betekent en al evenmin hoe hij en zijn vrienden de in het diepste geheim opgevangen en gede-codeerde berichten het krijgsgevangenkamp uit wisten te krijgen. Ook heeft hij mij niet meer kunnen vertellen hoe ze berichten vervolgens in handen speelden van bijvoorbeeld geallieerde inlichtingendiensten. Waarom die er 'later' nog zoveel belang aan hechtten, blijft ook een raadsel.

Met de Dienst voor Zuidoost-Aziatische Zaken heeft mijn vader nooit directe bemoeienis gehad. Deze dienst volgde alle verdachte bewegingen van Japaners in Indië. Velen van hen maakten zich schuldig aan economische spionage en waren zeer geïnteresseerd in olie en andere delfstoffen, die Japan immers zelf niet had.

Tokio drong er al vanaf 1934 bij het Indische gouvernement op aan Japanse firma's veel meer concessies te verlenen. Batavia kwam Japan maar mondjesmaat tegemoet. Toen Japan rond 1940 handelsdelegaties naar Batavia begon te sturen om de zaak van de concessies door te drukken, hield Van Mook, het toenmalige hoofd van het departement van Economische Zaken, zijn poot stijf. De Amerikanen, die al een gedeeltelijke handelsboycot voor Japan hadden afgekondigd, steunden hem daarbij. Naast die Amerikaanse steun was het feit dat hij, met behulp van Kamer 14, dagelijks kon beschikken over het gede-codeerde berichtenverkeer tussen Tokio en de Japanse onderhandelingsdele-

gatie in Batavia, voor Van Mook ook van doorslaggevend belang. Of zijn Amerikaanse vrienden daarvan wisten is niet duidelijk, maar Van Mooks halsstarrige houding tegenover de Japanners leidde ertoe dat hij op 18 augustus 1941 het onderwerp was van de coverstory in het weekblad *Time*. Het blad gaf hem iets te veel eer door Van Mook te kenschetsen als de man die Indië eigenhandig, door middel van grote Amerikaanse wapenaankopen en de uitbreiding van de Indische luchtmacht, nagenoeg onneembaar zou hebben gemaakt voor de agressieve Japanners. Al een goed half jaar later werd duidelijk dat dit een nogal naïeve kijk op de werkelijkheid was. Over de man die in de oorlog minister van Koloniën was en na de oorlog luitenant gouverneur-generaal van Nederlands-Indië zou worden, schreef *Time*:

'Hubertus J. van Mook is geen bluffer. Als grote, zware, blonde Nederlander, nog maar 46 jaar oud, met flinke, sterke handen en een scherpe, brede visie en daarnaast ook nog gevoel voor humor, heeft hij alles wat een doorsnee onderhandelaar niet heeft. Iedere discussie [met de Jap] begon hij met "dit is ons laatste woord" en iedere keer hield hij zich daar aan.'

De Nederlandse Amerikaan Robert Haslach schreef in 1985 een intrigerend en zorgvuldig gedocumenteerd boek: *Nishi no kaze, hare*. Dit handelt over Japanse spionagezaken en over de succesvolle en door Washington zwaar onderschatte Indische codekrakers van Kamer 14. De titel van het boek 'Nishi no kaze, hare' verwijst naar een Japanse codeboodschap dat de aanval op het zuiden was begonnen, met als belangrijkste doel de beschikking over olie en andere delfstoffen van Indië.

Ken Kotani, een Japans historicus, heeft de Japanse kant van de zaak beschreven in een boek dat in 2009 uitkwam. Daaruit blijkt dat de Japanse codekrakers niet veel minder getalenteerd waren dan de crypto-analytici in Nederlands-Indië, Engeland, Australië en Amerika, maar dat de Japanse leger- en marineleiding niet optimaal effectief van hun diensten gebruik maakte. De Japanse generaals en admiraals vertrouwden sterk op hun eigen militair-strategische inzicht en konden zich met hun sterk nationalistische gevoel van onoverwinnelijkheid eenvoudigweg niet voorstellen dat de geallieerde militaire analisten wel eens slimmer zouden kunnen zijn. Japan heeft mede daarom, zo blijkt uit het onderzoek van Kotani, nooit kunnen bevroeden dat alle Japanse codes bij de geallieerden bekend waren en dat ze daar wél heel goed werden verwerkt, maar nu ten behoeve van de Amerikaanse opmars in de Pacific.

Het 'kanarieaapje' Kees en onze internering

In een Bandoengs krijgsgevangenkamp concentreerde mijn vader zich onder-
tussen met gelijkgestemde vrienden op clandestiene methoden om van buiten

geheime berichten op te vangen. Dat lukte. In afwachting van onze eigen internering in een vrouwenkamp, ruim een jaar later, lukte het mijn moeder en ons aanvankelijk af en toe mijn vader door omheiningen van prikkeldraad ergens in Bandoeng te zien werken. We wisten nooit precies in welk kamp hij zat, maar buren of vrienden die hem hadden gezien tipten ons vaak. Mijn moeder sprong dan op de fiets om mijn vader – nu misschien echt wel voor de laatste keer – nog eens te zien. Ik herinner me nog goed hoe ik een keer mee mocht, achterop de fiets, en hoe we mijn vader inderdaad bij een barak zagen staan. Met een subtiel teken liet hij merken dat hij ons zag. Zwaaien en roepen was gevaarlijk: de Japanse bewakers zouden bij ontdekking hard optreden.

Toen gebeurde er iets onverwacht: mijn vader gooide een pakje over de schutting in onze richting. Het was een moedige daad, hoewel die heel slecht voor ons, maar zeker ook voor mijn vader zelf, had kunnen aflopen. Maar we hadden geluk: geen enkele Japanse bewaker had het gezien. Mijn vader was in het andere geval zeker in elkaar geslagen en mogelijk hadden mijn moeder en ik dan ook nog klappen gehad.

Omdat het riskant was om onmiddellijk op het pakje af te rennen, wachtten we dus een paar minuten af, waarna mijn moeder het zo onopvallend mogelijk oppikte en toen reden we naar huis. Daar bleek in het papier een heel mooi aapje te zitten, gesneden uit een kanariepit. Kanaries groeien aan hoge bomen en hebben een zwarte, dunne schil. Het witte vruchtvlees zit in de kern van de pit en wordt gebruikt in bepaalde Indische gerechten. Het beestje was niet groter dan drie centimeter. In drie nauwe gaatjes onderin ontdekten we, op de plaats van het vruchtvlees, kleine opgerolde briefjes van sigaretenpapier. Op een ervan stond dat een vriend van mijn vader het aapje had gesneden en dat het aapje Kees heette. Wij moesten het heel goed bewaren, als een soort geluksbeeldje. Mijn moeder heeft Kees altijd bij zich gedragen. Op mijn grootmoeder na hebben we – zij het onder zeer slechte omstandigheden – het Japanse interneringskamp allemaal overleefd. Dankzij Kees natuurlijk.

Geleidelijk aan verdwenen steeds meer Europese gezinnen in de interneringskampen: in veel gevallen waren dat omheinde wijken. De meeste Indo-Europeanen werden niet gevangen gezet. De Japanners hoopten naast de Indoneziërs ook de Indo's voor hun zaak te winnen. Dat waren immers 'halve Indoneziërs'. Dat het overgrote deel van de Indo's, ondanks de discriminatie die zij dikwijls van Totoks ondervonden, zich Nederlander voelde, wisten of begrepen de Japanners niet. Er waren nog twee redenen voor de Japanners om er, althans voorlopig, vanaf te zien de Indo-Europese burgers op te sluiten. Ten eerste vormde de internering van honderdduizenden Indo's een logistiek probleem. Ten tweede konden ze de Indo-Europese mannen, waarvan velen tenslotte in belangrijke bedrijven werkten, voorlopig niet missen. Hoe de selectie van Indo-Euro-

peanen in een groep die wél en een andere die juist níet buiten de kampen mocht blijven verliep, verschilde van plaats tot plaats. Op Sumatra, waar in verhouding veel minder Indo's woonden dan op Java, zijn nagenoeg alle Indo's in het kamp verdwenen.

Bij ons in Bandoeng werden mensen ingedeeld in acht categorieën. De raciale afkomst van ouders of echtgenoot en het land van geboorte waren daarbij doorslaggevend. Indonesische ambtenaren deden de registraties. Veel Indo's konden hun afkomst niet aantonen en moesten daarom onderhandelen en sjoemelen aan het loket. De ambtenaar een waardevolle 'tegemoetkoming' overhandigen was niet ongebruikelijk. Alle leden van ons gezin waren totoks, hoewel we allemaal in Indië geboren waren. Niettemin wist mijn grootvader van moeders kant zich als Indo te laten registreren. Mogelijk heeft het geholpen dat hij zich door en door Indo voelde en dat hij hertrouwd was met een Indische vrouw, waarvan de kinderen en kleinkinderen allemaal bij ons in huis woonden. Mijn moeder had zich dus met de nodige steekpenningen aan het registratieloket kunnen vervoegen en daarmee kunnen proberen om buiten het kamp te blijven. Dat had een redelijke kans van slagen gehad, maar ze heeft ervan afgezien, omdat ze haar schoonmoeder, die al eerder was geïnterneerd, niet aan haar lot wilde overlaten.

In juli 1943 kregen we van de bezetter de aanzegging ons in kamp Tjihapit te laten interneren. Op 27 juli verhuisden mijn moeder, mijn zussen en ik naar het kamp. We lieten de meeste van onze meubels achter bij mijn opa en zijn familie en namen alleen linnengoed, matrassen, kleren, kostbaarheden en enkele kleine meubels zoals stoelen mee. Ik was toen tien jaar oud.

Van wat er buiten het kamp gebeurde vernamen we weinig. Af en toe hoorden we marcherende mannen zingen in het Maleis. We verstonden genoeg van die taal om te kunnen horen dat de teksten ervan gericht waren tegen Amerika en Engeland, landen die, 'vermorzeld' zouden worden. Waarom die Indonesiërs de Japanners hielpen vroegen we ons als jongens niet af. We zongen de liedjes zelfs wel eens na en begrepen niet dat onze moeders dat vreselijk vonden en het ons verboden.

Eigenlijk was het kamp voor ons kinderen, vooral in het begin, net als voor de meeste volwassenen, helemaal niet zo problematisch. We speelden veel buiten en deden 'oorlogje' met tanks, gemaakt van hout en versterkt met ijzeren platen die we uit oude autowrakken sloopten. We lieten ze voortbewegen op rolschaatsen en ze met volle kracht op elkaar in rijden.

Vreselijke dingen gebeurden er ook, maar die heb ik zelf nooit gezien. Sergeant-majoor Sjoli Hosjino sloeg vrouwen, kinderen en zieken. Dat deed hij regelmatig en bij voorkeur met een stok, maar ook wel met de blote vuist of, als het zo uitkwam, met zijn samoerai-zwaard. Voor hij in maart 1944 bewaker werd in Tjihapit

had Hosjino al huisgehouden in een krijgsgevangenkamp elders in Bandoeng. Na de oorlog moest hij terechtstaan en werd hij schuldig bevonden aan een hele serie wreedheden. Hij ontkende alles, maar de Temporaire Krijgsraad te Batavia veroordeelde hem in juni 1947 ter dood. Tien weken later werd Hosjino geëxecuteerd. In totaal hebben in Indonesië 374 Japanners terechtgestaan, van wie er uiteindelijk 64 ter dood zijn veroordeeld en 59 geëxecuteerd werden.

Jongenskamp

Op een dag in september 1944 zat er een groep vrouwen in de tuin van ons huis. Ze waren vrolijk en dronken koffie, die gezet was van de voorraad die enkelen van hen voor een verjaardag of een andere feestelijke gelegenheid hadden bewaard. De aanleiding voor dit informele feestje was een bericht dat Nederland zou zijn bevrijd. Vermoedelijk was het via een verborgen radio binnengekomen. Maar de situatie bleek minder rooskleurig dan het bericht deed vermoeden: in oktober 1944 werd bekend dat een deel van de bewoners van Tjihapit op transport zou worden gesteld met onbekende bestemming. Alle jongens van elf en twaalf jaar moesten achterblijven. De ouderen vanaf dertien jaar waren al eerder naar jongenskampen gestuurd. Ook ik behoorde tot de groep van elf-jarigen die niet met hun moeders mee mochten. Een aantal moeders heeft, zo hoorde ik pas na de oorlog van één van hen, nog met witte lakens bij de Japanse kampleiding geprotesteerd en gedemonstreerd. Tevergeefs – de vrouwen mochten van geluk spreken dat de Japanners geen strafmaatregelen tegen hen troffen.

In mei '45 verhuisden alle jongens naar een echt jongenskamp elders in Bandoeng. Het was ondergebracht in een kazernecomplex dat bekend stond als het XVde Bataljon. Het grootste deel van dat kamp werd bevolkt door geïnterneerde burgermannen. Twee keer per dag mochten we, ik meen anderhalf uur, naar dat mannengedeelte. Sommige jongens hadden er hun vader zitten, of werden er door een man 'geadopteerd'. In het jongensgedeelte, waar zo'n achthonderd jongens verbleven, stonden de verschillende blokken onder leiding van mannen. Vaak waren dat geestelijken of jeugdleiders. Af en toe moesten we buiten het kamp werken. Onder het toezicht van Japanse en Indonesische bewakers onderhielden we groentetuinen en vulden en sjouwden we zandzakken. Een enkele keer liepen we naar een spoorwegemplacement – dat was een heel eind door Bandoeng – om bananen of andere zaken uit wagons te lossen. Ik herinner het me niet als erg zwaar werk. Eigenlijk vond ik het wel leuk om af en toe het kamp uit te kunnen, ook omdat er dan nog wel eens wat voedsel – een eitje of een pisang – te pikken viel. Dat de zwaarte van het werk meeviel en ik af en toe wat extra's te eten had, kon niet voorkomen dat ik permanent aan dysenterie

leed. De kampdokter liet me opnemen in het ziekenhuis, niet omdat hij dacht dat ik daar veel beter van zou worden – medicijnen waren er niet of nauwelijks – maar meer omdat ik dan niet zou hoeven werken. Na de periode in het ziekenhuis heb ik toch weer meegedaan met werken buiten het kamp. Mijn gezondheid liet dat eigenlijk niet toe, maar het was een welkome afleiding.

De gezinnen die buiten de kampen hadden mogen blijven, voornamelijk Indo's, hadden het ook moeilijk. Zij moesten creatief zijn om te kunnen eten; ze probeerden eerst zelfgemaakte koekjes en andere kleine etenswaren aan de man te brengen, maar zagen zich al snel genoodzaakt juwelen, meubilair en andere waardevolle spullen te verkopen. Eind 1944 stond de bezetter Indo's toe gaarkeukens te gaan runnen in de verschillende steden. Naast de moeilijkheden die ze ondervonden bij het bemachtigen van voldoende voedsel, stonden de Indo's buiten het kamp voortdurend bloot aan (de dreiging van) razzia's en arrestaties.

Voorjaar 1945 vernam ik per briefkaart een zwaar gecensureerd levensteken van mijn moeder en zusjes. Na de in het Maleis gestelde, voorgedrukte propagandatekst ('Het gaat heel goed met ons', etc) mocht de afzender nog vijftig woorden schrijven – ook in het Maleis – die uiteraard streng werden gecensureerd. Uit het feit dat mijn moeder schreef dat zij en mijn zusjes 'dekat Flipje' waren ('dichtbij Flipje'), leidde ik af dat ze waarschijnlijk in een kamp in Batavia verbleven. Flip was mijn oudere broer die voor de oorlog was overleden en die in Batavia begraven lag.

Half augustus deden er geruchten de ronde dat Japan zich had overgegeven en die werden steeds sterker. Ze moesten wel waar zijn, zo leidden we af uit de merkbare kwaliteitsverbetering van het voedsel in ons kamp. Op 25 augustus maakte ons Nederlandse kamphoofd officieel bekend dat de oorlog voorbij was. In het kamp hees men de Nederlandse vlag en zongen mensen samen het Wilhelmus. Ik was daar niet bij, maar vernam het later.

De oorlog was voorbij, maar we waren nog niet vrij of bevrijd. Wel konden we nu eindelijk vrij en ongecensureerd brieven en kaarten schrijven. Het Internationale Rode Kruis verzorgde dat allemaal keurig. In een brief aan mijn moeder vertelde ik haar dat het goed met me ging. Ik had, min of meer toevallig, kort daarvoor oom Jim, mijn moeders broer, ontmoet. Al die maanden had ik niet geweten dat hij in het mannengedeelte van ons kamp zat. Hém kon ik vertellen dat ik verschillende briefkaarten had gekregen van mijn moeder en dat zij en mijn zusjes dus nog leefden.

Ik schreef mijn moeder, deels ter geruststelling, dat ik dik was. Dat was niet gelogen, maar mijn omvang werd voornamelijk veroorzaakt door hongeroedeem. Door vitaminegebrek viel mijn haar uit en ik had me kaal laten scheren. Mijn

moeder moet die kaart al eind augustus hebben ontvangen, want op 1 september schreef ze terug:

'Wat was ik blij met je briefkaart en om te horen dat je dik bent en bij oom Jim. Oma is in april gestorven. Wij zijn niet zó erg dik. Van Pappa heb ik geregeld bericht gehad. Wat heerlijk dat het nu eindelijk vrede is en we elkaar misschien al heel gauw zullen zien, we hebben haast geen geduld meer.'

Mijn grootmoeder was dus dood en mijn vader leefde nog, maar ik had geen idee waar hij zat. Mijn moeder wist het blijkbaar ook niet. Kort nadat ik die kaart van mijn moeder had gekregen werd ik in het kamp aangesproken door Paul van der Put, een jongen die ik kende uit het vrouwenkamp. Hij zei: 'Ik heb je vader ontmoet in een ander kamp hier in Bandoeng. Ik moest dit briefje aan je geven.' Mijn vader had een bladzijde uit een pocketboek gescheurd en erop geschreven: 'Lieve Peter, wat fijn dat het nu vrede is...' Hij vroeg mij zo snel mogelijk naar hem toe te komen en sloot af met zijn adres. Hij bleek als krijgsgevangene in een kamp (een omheinde woonwijk) te zitten, waar wij eerder ook hadden gezeten. Onmiddellijk naar hem toe gaan kon niet. Paul was wel alleen lopend naar ons oude kamp gegaan, maar dat was erg gevaarlijk en bovendien verboden. We hadden gehoord dat er een vrije Indonesische republiek was uitgeroepen en dat Hollanders werden aangevallen. De kampleiding had iedereen op het hart gebonden het kamp niet op eigen houtje te verlaten; dat mocht alleen onder gewapende begeleiding. Dat verbod negeren was levensgevaarlijk. Bij velen was het verlangen hun familie weer te zien zo groot dat ze het er toch op waagden: zij werden in de meeste gevallen vermoord.

Te ver doorgevoerde discipline

Waakzaamheid en kampdiscipline waren tijdens de 'bevrijdingsroes' heel belangrijk. Maar die sloegen ook wel eens door. Wij jongens vonden dat we, nu het vrede was, onbeperkt naar het aangrenzende mannenkamp moesten kunnen gaan. Tijdens het Japanse bewind mochten we daar 's morgens en 's middags, en alleen met nadrukkelijke toestemming, een uurtje naartoe. Nu klommen we op een willekeurig moment gewoon maar over de afscheiding. De Nederlandse leiding van het jongenskamp was daar buitengewoon ontstemd over. Alle jongens die aan die 'uitbraak' hadden meegedaan moesten zich melden. Wij verwachtten niet meer dan een standje en uitleg van de reden waarom de kampleiding bleef vasthouden aan de beperkte bezoeksregeling. Maar er gebeurde iets heel anders. De Nederlandse kampleiding onderwierp ons aan Japanse strafmethoden: we moesten urenlang in de brandende zon staan! Ik ben daar mijn hele leven kwaad over gebleven.

In 1995 vertelde ik dat verhaal eens aan iemand die me verwees naar een stok-oude predikant, inmiddels ver over de negentig, die in ons kamp, met name aan jongens, geestelijke steun had verleend. Ik kon me die predikant niet herinneren, maar zocht hem op en vertelde hem over de buitenproportionele straf. Hij kon zich de gebeurtenissen niet herinneren, maar deelde mijn verontwaardiging. Er was geen excuus voor, vond hij, maar wel een verklaring. De realiteit was, zo stelde hij, dat de mensen in de kampen voor hun veiligheid volkomen afhankelijk waren van de Japanners zolang de geallieerde troepen die taak niet konden overnemen. En hij vervolgde :

'Daarom werd in overleg met de Japanse kampleiding en met instemming van alle gevangenen besloten voorlopig alle door de Japanners ingestelde disciplinaire maatregelen te handhaven. Ik veronderstel dat de handhaving van de maatregel omtrent de bezoekenregeling voor de jongens aan het mannenkamp in dat disciplinaire beleid paste. Dat beleid ging blijkbaar zo ver dat ook de Japanse straffen voor schending van die regels werden gehandhaafd.'

Herenigd

Kort nadat we de hierboven beschreven harde strafmaatregel hadden ondergaan, kwam mij ter ore dat er net een groepje jongens, onder leiding van gewapende mannen, was vertrokken naar het kamp waar mijn vader zat. Ik sprintte ze achterna. Ik was op weg naar mijn vader! Wat was het een teleurstelling toen bleek dat hij niet thuis was. Huisgenoten meldden gelukkig dat hij even buiten het kamp op een plein zat te praten met mijn opa (zijn schoonvader) en diens familie. Blijkbaar had hij al gehoord dat ik er was, want juist bij de poort van het kamp kwam ik hem tegen. Ondanks onze kale koppen en de sporen die het voedselgebrek hadden achtergelaten, herkenden we elkaar na drieënhalf jaar meteen. 'Wat heerlijk dat je er bent, jongen,' riep mijn vader en wij omhelsden elkaar. Druk pratend gingen we terug naar het veldje. Opa wilde mij natuurlijk ook graag zien, en ik hem. Ook daar werd ik met open armen verwelkomd. Wat was ik gelukkig! Eindelijk werd de bevrijding echt voor me, ook al speelde die zich noodgedwongen nog wel steeds binnen het kamp af.

Mijn vader deelde een klein kamertje met nog drie mannen. Trots stelde hij me aan zijn vrienden voor. Iedereen vond het goed dat ik ook nog in dat vertrekje kwam slapen.

Een paar weken voor onze hereniging had mijn vader een kaart gekregen van mijn moeder en zusjes, vanuit een kamp in Batavia. Het was nog een zogeheten 'Jappen-kaart': er stond weinig op over hoe het écht met hen ging. Uit de tekst op de kaart die mijn vader later, op 7 september, naar hén verzond, blijkt dat hij zich enigszins ongerust maakte:

'Hoe maken jullie het toch? Ik hoorde niets meer van jullie sinds je laatste Jappenkaart. Hebben jullie nog geen contact met buiten? Het eten is zoveel geworden,

dat ik het niet op kan. Peter ziet er best uit en met vitaminepillen verdwijnen zijn klachten zienderogen. Ik ben zo blij dat Peter nu bij mij woont. Hij is weggelopen uit het jongenskamp toen hij hoorde dat ik hier zat, samen met een heleboel andere jongens en nu is hij maar door het kamp geannexeerd.'

Het moet ongeveer half september geweest zijn dat er een Nederlandse bommenwerper boven het kamp verscheen, die spullen – ik vermoed voedsel en kleding - uitwierp op een veldje aan de rand van het kamp. Iedereen holde naar buiten om te zwaaien. Voor ons manifesteerde zich op kleine schaal in die gebeurtenis 'de echte bevrijding'.

Toen ik bij mijn vader introk had ik niet meer aan dan een korte broek; schoenen had ik al heel lang niet meer. Uit een grote berg Japanse legerschoenen in het kamp van mijn vader, heb ik het kleinste paar opgedoken dat ik kon vinden. Het was nog drie maten te groot – ik moet er potsierlijk hebben uitgezien.

Ons gezin herenigd

Mijn vader en ik begonnen plannen te maken om per trein naar Batavia te reizen, om daar mijn moeder en zusjes weer te zien. Het uitvoeren van dat voornemen viel niet mee, want zoveel treinen reden er nog niet. Bovendien werden de treinen die wél reden regelmatig aangevallen door Indonesische revolutionairen. Eind september lukte het ons twee plaatsen te bemachtigen. De zwaarbewapende trein bereikte Batavia zonder incidenten. We gingen vanaf het station rechtstreeks naar het kamp. Mijn vader was niet in de gelegenheid geweest onze komst aan te kondigen en we kwamen dus onverwacht binnenstappen. Het was een prachtig weerzien! Mijn moeder was zwaar vermagerd, ze leed aan beriberi en had zweren op haar benen. Ze woog nog maar vierendertig kilo. Het was niet mogelijk om haar en mijn zusjes met ons mee terug te nemen en na drie dagen reisden we dus met ons tweeën terug naar Bandoeng.

In Batavia zagen we overall Britse troepen, voornamelijk van lagere rangen. Ze waren afkomstig uit wat toen nog Brits-Indië heette. Door het abrupte einde van de oorlog in Azië was er onverwacht een machtsvacuüm ontstaan, waardoor het Britse leger tijdelijk belast werd met het uitoefenen van de controle in Indonesië. Eind oktober – Britse legereenheden waren, voorafgegaan door doedelzakblazers, net Bandoeng binnengetrokken – konden we mijn moeder en zusjes van de trein afhalen. Als herenigd gezin betrokken we een provisorisch ingericht huis. Een paar weken later verhuisden we naar een ander, iets groter pand aan de rand van het kamp. Ik ging ook weer naar een noodschool. Het was van groot belang dat we binnen het kamp bleven: alleen daar genoten wij bescherming tegen jonge revolutionairen die steeds drastischer optraden. Eerst verdedigden de Japanners ons, daarna de Britten. De laatsten werden daarbij soms geholpen

door Nederlandse militairen. Bij ons op de hoek betrokken uit Nepal afkomstige Gurkha's die bij het Britse leger hoorden een mitrailleurpost. Het kon er flink ratelen als er potentiële indringers in het vizier kwamen.

Mijn vader had in een zijkamertje met enkele beroepstelegrafisten weer een radioluisterdienst opgezet om morse-berichten af te luisteren en te decoderen. Ik vermoed dat ze de belangrijke berichten die ze opvingen doorgaven aan het Engelse legerhoofdkwartier. Soms hoorden we via de radio woeste bedreigingen in het Indonesisch, die ook wel eens direct betrekking hadden op de situatie in ons kamp. Eén ervan herinner ik me en ik weet nog goed hoe bang die me maakte: 'In de Ananaslaan [een straatje achter ons huis/PS] wappert nog een Nederlandse vlag. Die moet daar weg!' Gelukkig zijn er nooit fanatieke, jonge revolutionairen ons kamp binnengedrongen. Wel hoorde ik bijna dagelijks verhalen over mensen die zich ongewapend of zonder gewapende begeleiding buiten de bescherming van het kamp hadden gewaagd en die gruwelijk waren vermoord. Een keer zag ik hoe Ambonezen, die vaak op eigen initiatief ons kamp beschermden, twee 'verdachte' Indonesische jongens bij wijze van represaille arresteerden, hen keihard sloegen en vervolgens levend begroeven. Ik vond het fantastisch. Behalve mijn gezondheid had ook mijn normbesef een flinke optater gekregen, dat mag duidelijk zijn.

In Batavia werd een militaire af luisterdienst ingericht, waar mijn vader ging werken. Hij werd tweede man van de cryptologische afdeling van de Centrale Militaire Inlichtingendienst, waarvan de Engelse afkorting NEFIS luidde. Deze dienst was in Australië opgericht door kolonel S. Spoor, die in 1946 de eerste naoorlogse legercommandant in Nederlands-Indië zou worden.

Wij verhuisden in maart 1946 naar Batavia. Omdat het op de grond onveilig was, vlogen we met een B-25 bommenwerper. Tijdens de vlucht zaten we op het bommenluik.

Bronnen

Robert D. Haslach, *Nishi no kaze, hare. Nederlands-Indische inlichtingendienst contra agressor Japan*. Van Kampen en Zn, Weesp, 1985.

Cees Wiebes, 'Operation 'Piet': The Joseph Sidney Petersen Jr. Spy Case, a Dutch 'Mole' Inside the National Security Agency.', in: Brits kwartaalblad *Intelligence and Security*, augustus 2008.

Cover story Huib van Mook, in: *Time Magazine*, 18 augustus 1941. Te zien op: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,802117,00.html#ixzz0on-P3RI40>

Ken Kotani, *Japanese Intelligence in World War II*. Osprey Publishing, Oxford, England, 2009.

L.F. de Groot, *Berechting Japanse Oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië, 1946-1949. Temporaire Krijgsraad Batavia*. Art & Research, Den Bosch, 1990.

Kampjongen. Radiouitzending Humanistische Omroep. Te beluisteren via mijn website: www.peterschumacher.nl en dan doorklikken naar 'geluidsfragmenten' en dan naar *Kampjongen*.

Peter Schumacher. 'Vrij achter de hekken. De verwarrende bevrijding van Nederlands-Indië', in: *De Republikein*, juni 2010.

'Indische kampkinderen: vergeten slachtoffers van de oorlog', in: *Welzijnsweekblad*, 22 maart 1985.

Kanarienoet: http://www.wnt.inl.nl/iWDB/search?actie=article_content&wdb=WNT&id=M029949

Hoofdstuk 3

Het abrupte einde van de oorlog in de Pacific bracht veel vreugde, maar ook veel onzekerheid. De grootste slachtoffers waren de inwoners van Hiroshima en Nagasaki, die hard getroffen waren door de eerste en hopelijk ook de laatste atoombommen. Tegenover deze massaslachting stond de redding van honderden, misschien wel duizenden uitgehongerde en doodzieke gevangenen. Ze bevonden zich in Japanse kampen, maar ook daarbuiten. Me beperkend tot ons gezin durf ik te beweren dat mijn moeder, die leed aan beriberi en broodmager was, het eind van de oorlog niet zou hebben gehaald als die nog een half jaar langer had gedu-

urd, iets wat zonder de Amerikaanse atoombomben zeker het geval geweest was.

Toch was de beoogde redding van al die Nederlandse, Amerikaanse, Australische en Britse (krijgs)gevangenen en Aziatische dwangarbeiders niet de belangrijkste reden om Japan op zo'n barbaarse manier en zo snel mogelijk op de knieën te dwingen. Een verlenging van de oorlog met nog zes maanden zou hebben betekend dat Japan eiland voor eiland zou moeten worden veroverd en daarbij zeer fanatieke tegenstand zou bieden. Dat zou naar schatting een kwart miljoen extra Amerikaanse militairen het leven hebben gekost. Daarnaast speelde er nog een belangrijke politieke factor mee: na beëindiging van de oorlog in Europa kreeg Stalin de handen vrij om met het Rode Leger op te rukken naar het Oosten. Een dergelijke omvangrijke uitbreiding van de communistische invloedssfeer in Azië moest, aldus redeneerde Washington, zo snel mogelijk worden ingedamd.

De vrede die in augustus 1945 zo plotseling was uitgebroken had voor de toestand in Nederlands-Indië onverwachte gevolgen. De feestvreugde duurde maar kort. De Japanners hadden gecapituleerd, maar onmiddellijk diende zich een nieuwe bedreiging aan. 'INDONESIA MERDEKA', ofwel 'Indonesië vrij', was de strijdkreet van grote groepen Indonesische jongeren die bereid waren te vechten voor de totale onafhankelijkheid van hun land. Hun leiders, Soekarno en Hatta, proclameerden twee dagen na de Japanse capitulatie in Batavia een vrije republiek Indonesië.

Nadat we uit Bandoeng waren gekomen, omdat mijn vader in Batavia bij de NE-FIS ging werken, ging ik in april 1946 ging ik weer naar school. Ik volgde onderwijs op de zogeheten herstelschool: een school bestemd voor kinderen die als gevolg van de oorlogsjaren in hun kennis en vaardigheden achterop waren geraakt. Ik kon als bijna dertienjarige het onderwijs in de hoogste klas van deze basisschool nauwelijks bijbenen. Toch slaagde ik er op de een of andere raadselachtige manier in een verklaring van geschiktheid voor de HBS te krijgen. Mijn HBS-loopbaan werd echter een ramp. Na nog meer schoolse mislukkingen stopte ik met naar school gaan, werd eerst fotograaf en toen journalist. In die laatste hoedanigheid schrijf ik nu dit boek.

Ervaringen van een 'buitenkampkind'

Het is een halsstarrig misverstand dat Nederlanders die tijdens de Japanse bezetting niet gevangen werden gezet, per definitie veel minder hebben geleden dan landgenoten die deze periode in kampen hebben doorgebracht. Nog tientallen jaren na de oorlog hebben deze zogeheten 'buitenkampers' in Den Haag om erkenning moeten bedelen. De literatuur over 'het jappenkamp' is veel omvangrijker dan de hoeveelheid in druk verschenen verhalen van en over mensen

die de bezetting weliswaar buiten de kampen doorbrachten, maar het daar vaak ook verre van gemakkelijk hebben gehad. Het beeld in Europa, en dus ook dat in Nederland, is dat mensen die de concentratiekampen hebben overleefd per definitie een pijnlijker geschiedenis hebben doorgemaakt dan anderen. Dat die algemene stelregel ook zonder meer werd toegepast op Indië onder de Japanse bezetting, is kortzichtig en onjuist.

Kort voor ik aan dit boek begon kreeg ik een verzoek van mijn oude vriend Frits Tielman Smeele. Ik ken hem nog uit mijn jongensjaren van kort na de oorlog in Batavia. Hij vroeg of ik de vers opgeschreven Indische jeugdherinneringen, die hij onder de titel *In de cherryboom* al op zeer beperkte schaal had toegezonden aan zijn familie, wilde lezen en redigeren. Frits had niet in het kamp gezeten. Ik kende hem als een zeer verdienstelijk schilder en tekenaar, maar over zijn vroege jeugd-jaren hadden we het nooit gehad. Zijn verhaal bleek niet – zoals met jeugdherinneringen zo vaak het geval is – geschreven te zijn als een retrospectief, maar daarentegen met de toon van een kind dat al die dramatische gebeurtenissen beleeft.

In oktober 2009, juist toen Frits de laatste hand legde aan het door mij bewerkte manuscript, werd hij plotseling getroffen door een hartstilstand en stierf. Met toestemming van zijn kinderen mag ik enkele relevante fragmenten uit zijn boek citeren.

Frits wordt in 1933 geboren in het plaatsje Depok in de buurt van Batavia. Hij heeft dan al twee halfzussen, Lily en Didie, uit het eerste huwelijk van zijn vader. Die is begin jaren dertig weduwnaar geworden en ontmoet als hij op verlof is in Nederland, een Nederlandse vrouw, Frits' latere moeder. Twee jaar na Frits wordt er nog een jongetje geboren, Joop, en begin jaren veertig komt daar een meisje bij, Conny. Na de capitulatie verdwijnt Frits' vader in Japanse krijgsgevangenschap. Zijn familie heeft hem nog één keer, met andere gevangenen, door de stad zien lopen. Frits, dan nog geen negen jaar, herinnert zich uit die tijd het volgende:

'Er kwamen vrouwenkampen. Voor een deel waren het afgerasterde wijken. Lily gaf zonder problemen eten en medicijnen aan kennissen bij het prikkeldraad af. Ze nam mij wel eens achterop de fiets mee. Mijn moeder hield rekening met een internering. In de slaapkamer stonden de koffers uit voorzorg klaar. Tante Stance, Didie, Lily en oma Ang vielen hier buiten. Mijn zusters vanwege hun Indische moeder. Een samenloop van omstandigheden zou over ons lot echter gunstig beschikken. Mijn moeder werd met spoed opgenomen voor een gezwel aan haar keel. Paniek thuis. Er kwam een taakverdeling. Lily zou mijn moeder bijstaan. Tante Stance nam ons kinderen onder haar hoede. Didie zorgde voor oma Ang. In een betjak vertrok mijn moeder met Lily naar het ziekenhuis. Mijn moeder werd geopereerd door dokter Pohan, een Indonesische chirurg. De op-

eratie slaagde maar gedeeltelijk en er volgde een tweede. Hierdoor moest zij langer blijven.

Na een moeizaam herstel kwam ze zwak en sterk vermagerd thuis. Ze bleef voorlopig onder controle. Veel tijd was haar niet gegund om op krachten te komen. Met een brief van dokter Pohan voor uitstel van internering moest zij zich vervoegen bij de PID (van oorsprong de Nederlands-Indische Politieke Inlichtingendienst, maar nu bemand door Indonesiërs onder Japans gezag). Het toeval wilde dat het hoofd van de PID een broer van dokter Pohan was. Tante Stance stelde voor mij mee te nemen als bewijs dat ze een Indische echtgenoot had. "Wie weet helpt het Nel."

De PID was op het Koningsplein gevestigd, voorheen het hoofdbureau van politie. In de achterste vleugel moesten wij ons melden. De lange gang was beklemmend. Bebloede kleren lagen op de grond. In de kamers klonk geschreeuw, gehuil en gekerm. In de dierentuin kunnen vogels ook zo krijsen. Het doet me nog steeds huiveren. Door een half geopende deur zag ik het afschuwelijke beeld van een naakt bebloed lichaam. Angstig hield ik me aan mijn moeders rok vast. Meneer Pohan ontving ons uiterst vriendelijk. Ik kon niet begrijpen dat zo'n aardige man daar de baas was. Regelmatig moest mijn moeder zich melden. Als vanzelfsprekend nam ze me altijd mee. Op weg erheen was een zekere beklemming voelbaar. Met de vrijbrief keerden we opgelucht naar huis terug. Na mijn moeders herstel hoorden we niets meer van de Jap.'

De rust blijkt maar zeer tijdelijk. Batavia wordt regelmatig opgeschrikt door razzia's onder blanke Nederlanders die daarna in het kamp verdwijnen. De moeder van Frits en ook haar kinderen lopen het risico te worden opgepakt. De familie besluit de stad tijdelijk te verlaten. Met de trein gaan ze naar een wat omstreden oom in Midden-Java. Frits schrijft hierover:

'Op het perron in Poerwokerto stond oom Tjalie ons op te wachten. Hij bleek daar stationschef te zijn. Een kleine olijke man. De charlatan van de familie. Toen hij als jongeman nog thuis woonde betrapte de buurman hem met zijn vrouw. "Moesjes lieveling" werd verbannen naar Oost-Java. Daar had hij duidelijk niet stilgezeten.

Kort nadat hij in zijn "ballingsoord" was gearriveerd zagen daar een aantal "blanke kleintjes met groene ogen" het levenslicht. De familie verbaasde zich dan ook toen hij bij de grote, zwaarlijvige tante Net introk. Mijn vader heeft zijn levenswijze altijd sterk afgekeurd. Hij was met zijn broer gebrouilleerd. Principeel als hij was kon een bemiddeling van tante Stance het standpunt van mijn vader niet doen veranderen.

Met een deleman (koetsje) reden we naar ons schuiladres. Het was een korte rit. Daar aangekomen werden we verwelkomd door een grote groep volwassenen en kinderen. De buurt was uitgelopen dacht ik. Al gauw bleek echter dat

het allemaal familie was die bij oom en tante inwoonde. Twee tantes met elk zeven kinderen, de zoon en schoondochter van tante Net met een baby. Het huis was opgetrokken uit baksteen en bilik (gevlochten repen bamboe). We zaten hutjemutje verdeeld over een paar kamers. De beperkte ruimte gaf echter weinig problemen. Iedereen werkte mee om er het beste van te maken.'

Na een paar weken lijkt Batavia weer veiliger en besluit de familie naar huis terug te keren. Maar al snel is de toestand in de stad opnieuw zo penibel dat tot een tweede verblijf bij oom Tjalie in Poerwekorto wordt besloten. Onderweg is het inheemse spoorwegpersoneel buitengewoon vriendelijk

'Tante Stance besloot dit keer met ons mee te gaan. In twee betjaks vertrokken wij naar het station. Er was nog net plaats voor ons in de trein. Voor een overstap moesten we in Tjikampek overnachten. Een landelijk stationnetje op de splitsing Bandoeng-Cheribon. De aardige Indonesische stationschef daar bood ons zijn kantoor voor de nacht aan. In de avond bracht deze buitengewoon vriendelijke man ons een maaltijd, een paar tikars (matjes) en kussens. Op de harde vloer, dicht tegen elkaar aan, vielen we doodmoe in slaap.

Stijf van de kou werd ik bij het ochtendgloren wakker. Voorzichtig liep ik naar buiten. De stationschef verscheen met zijn vrouw. Ze brachten ons ontbijt en een lunchpakket voor de verdere reis. Mijn moeder wilde hem voor zijn goede zorg een vergoeding geven. Hij weigerde echter pertinent. Het was vanzelfsprekend dat hij ons hielp. Toen de trein arriveerde begeleidde hij ons naar onze coupé. Hij gaf ons allemaal een hand. "Een goede reis en wees voorzichtig."

Oom Tjalie kwam met het bericht dat de razzia's in Batavia niet meer plaatsvonden. We waagden het er maar weer op terug te keren. Het tweede afscheid viel mij zwaarder. In Batavia aangekomen stapten we in een deleman. Het noodweer kwam ons goed van pas. Tegen de regen had de koetsier het zeil laten zakken. Hierdoor konden we ongezien ons huis bereiken. Weer thuis waren we wel moe, maar lang niet zo gespannen als de eerste keer.'

Het directe gevaar van nieuwe razzia's leek geweken, maar er deed zich wel een ander drama voor. Een Japanse soldaat vergreep zich aan de kleine Frits.

'Aan de overkant van de straat lag een villa waar Japanse officieren woonden. In hun lendendoekjes zag ik ze vaak in de voortuin met stokken schijngevechten houden. Ik meende onze hond in hun tuin te zien lopen en ging het erf op.

Roepend en fluitend zocht ik tussen de struiken. Onverwachts werd ik van achteren ruw beetgepakt. Ik verstijfde van schrik. Met kracht werd mijn broek omlaag getrokken. De knopen sprongen los. Een woeste omarming smoorde mij. Het deed van achteren pijn. Trappend en slaand probeerde ik los te komen. Mijn adem werd gesmoord. Er steeg een zure zweetgeur op. Een hand op mijn mond belette mij het schreeuwen. Angst, paniek, tranen. Ik werd nog verder omlaag gedrukt en voelde korte stoten die onder schor gehijg heftiger werden.

Een penetrante lucht steeg op. Een luid gekrijs uit het huis. Een Jap verscheen en stortte zich op mijn belager. Andere Japanners kwamen op de herrie af. De omarming werd abrupt verbroken. Ik werd ruw weggeduwd en kwam met mijn hoofd hard tegen een muurtje aan. Struikelend trok ik mijn broek omhoog en rende de straat op. Ik keek nog even om en zag hoe een vadsig lichaam door Japanners werd toegetakeld. In panische angst strompelde ik naar huis.

Bij de ingang van onze tuin stond tante Stance met een buurvrouw te praten. Via het erf van mevrouw Mot klom ik over het muurtje en rende het zijpad op naar onze achtertuin. Bij de waterput liet ik me op de grond neerzakken. Mijn hart bonsde in mijn keel. Ik had braakneigingen. Didie was niet thuis. Met haar had ik hierover kunnen praten. Wat had die Jap met mij gedaan? Waar kwam die nattigheid vandaan? Met mijn hoofd op de knieën probeerde ik rustig na te denken. Ik beefde over mijn hele lichaam. De vreemde lucht bleef ik ruiken.'

Indische moeders, zonder inkomen en met een man in gevangenschap, kwamen niet zelden in een positie om materiële en soms ook morele steun te aanvaarden van een Japanse of Indonesische 'beschermheer'. Ook de moeder van Frits raakte onder de invloed van een Indonesische man, met wie zij een verhouding kreeg. Al snel bleek de man een wrede en wellustige tiran te zijn, die Frits en zijn broertje om het minste geringste strafe en aframmelde. Zijn moeder toonde zich volkomen weerloos tegen zo veel geweld. Frits schrijft daarover:

'Achteraf gezien was het ook best mogelijk dat hij dreigde mijn moeder bij de Jap aan te geven. Als dat zo was kon ze geen kant uit. Immers, een kampleven wilde ze voor alles voorkomen.'

Frits' moeder heeft na de oorlog, ook toen haar kinderen allemaal al volwassen waren, nooit meer over deze pijnlijke episode willen spreken. Vermoedelijk was zij niet de enige die liever het zwijgen bewaarde over dergelijke traumatische ervaringen. Volgens onderzoekster Eveline Buchheim van het NIOD vormden dergelijke relaties met Japanners en Indonesiërs een groot taboe. Zij vermeldt in *Passie en missie*, haar proefschrift over huwelijken in Nederlands-Indië, maar heel weinig getuigenissen te kennen, terwijl zij vermoedt dat huwelijkse ontrouw, om welke reden dan ook, tijdens de Japanse bezetting vrij veel voorkwam.

Frits heeft het in ieder geval wel nodig gevonden om na de dood van zijn moeder opening van zaken te geven over haar gedrag tijdens de bezetting. Hij liep er al jaren mee rond en vond dat zijn familie van deze affaire op de hoogte moest worden gebracht. Die toonde zich wel geschokt, maar toch ook dankbaar: veel buitenissig gedrag van met name Frits' broer Joop waren tegen de achtergrond van dit verhaal ineens veel beter te verklaren. 'Hadden wij dit maar eerder geweten,' was hun uiteindelijke reactie.

Rood-wit-blauw!

In Batavia zwellen de geruchten aan dat de oorlog voorbij is. De grote vreugde die de berichten teweegbrengen, zal maar even duren echter, want er liggen nieuwe bedreigingen op de loer. Jonge Indonesische revolutionairen, aangeduid als 'pemoeda's', gaan tot de aanval over. Het zijn indringende herinneringen voor Frits:

'Zwaar geronk. We stoven naar buiten. Heel laag vlogen vliegtuigen over. "Rood-wit-blauw, rood-wit-blauw..." We schreeuwden, dansten en omhelsden elkaar. Pamfletten werden uitgestrooid. Hierin werd aangekondigd dat de geïnterneerden het kamp niet mochten verlaten. Als eersten kwamen Engelse marinemannen de beveiligingstaak van de Japanners overnemen. Niet lang hierna arriveerden Brits-Indiërs voor orde en veiligheid: Gurkha's, Sikhs en Tamils. In lange rijen marcheerden ze voorbij ons huis. Hun militaire tenues en hun bewapening maakten diepe indruk op me. Dit was wel even wat anders dan die flapbroeken, poeties en malle rieten hoeden van het Nederlands-Indische leger. Het duurde even voordat de Nederlandse militairen toestemming kregen voet aan wal te zetten. Hier hadden we naar uitgekeken. Het Nederlands gezag was terug. Maar het verzet en de aanvalsdrift van de pemoeda's werden groter. Stadskampongs lagen her en der verspreid tussen de Europese wijken. Veel van die eenvoudige kamponghuisjes lagen aan de kali Tjiliwoeng. Van daaruit kwamen de meeste aanvallen. Maar het kon van alle kanten komen. Indische jongens meldden zich bij het leger. Na een korte opleiding betrokken ze hun posten in de onveilige wijken. Ambonese en Menadonese KNIL-militairen patrouilleerden gewapend door de straten. Rode banden om hun hoofd. De ellende leek nooit op te houden. Vlak bij ons huis brak de hel los. Vanuit een kampong werd geschoten. Het vuur werd beantwoord. Met mijn fiets aan de hand vluchtte ik naar een parkje in de buurt om via deze omweg thuis te komen. Het plein lag verlaten. Ik durfde niet verder. Plots werd uit verschillende richtingen weer geschoten. Ik gooide de fiets van mij af en dook in paniek over een muurtje een tuin in. Opnieuw een stilte. Stemmen in het Maleis kwamen dichterbij. Schuifelende blote voeten passeerden het muurtje. Mijn hart bonsde in mijn keel. Het kraken van een tak. Ik keek op. Een Indonesiër met een bamboe-spieg en een zwarte doek om zijn hoofd stond me aan te staren. Met mijn handen ineengestrengeld smeekte ik op mijn knieën en riep: "Ampoen, ampoen (vergeving, vergiving)." Hij draaide zich om en verdween. Kotsend draaide ik me op mijn zij. Een aanraking, ik gilte. "Ajoh, kom gauw naar binnen!" Een vrouw stond naast me. Ze trok me op en rende met me het huis in. In de kamer zaten in een hoek een aantal personen. "We hebben zitten bidden toen die pelopor zich over je heen boog. Je bent nat."

Ze wees naar mijn broek. Beschaamd zag ik de plasvlek. Buiten hoorden we auto's. De vrouw gluurde door het jaloezieraam. Gerustgesteld hoorde ik haar zeggen: "Brits-Indische soldaten."

Na al deze ellende werd de familie nog eens hard getroffen, nu door het bericht dat vader dood was. Ontroostbaar verborg Frits zich in de cherryboom op hun erf.

Zijn vader verdronk met ruim zesduizend andere Nederlandse en Indonesische gevangenen voor de kust van Sumatra, nadat het Japanse schip waarop zij werden vervoerd was getorpedeerd door een Britse duikboot. Het was een van de grootste scheepsrampen die ooit hebben plaats gehad. Nog jaarlijks worden er op de plek op zee waar Frits' vader met al die anderen verdronken is, ter herdenking van de slachtoffers kransen in het water gegooit.

Bij de padvinderij in Batavia trok ik veel met Frits en Joop op. Het was een fijne tijd, maar ook die duurde niet eeuwig. Nadat Indonesië eind december 1949 geheel onafhankelijk was geworden vertrokken mijn ouders, mijn zusjes en ik naar Nederland. Frits, Joop, Conny en hun moeder repatrieerden korte tijd later. We verloren elkaar volledig uit het oog. Pas veertig jaar later zagen we elkaar bij toeval terug op de jaarlijkse Pasar Malam in Den Haag.

Frits bleek de Haagse Kunstacademie te hebben gedaan en als schilder en tekenaar voldoende te verdienen om er zijn gezin mee te onderhouden. Direct na aankomst in Nederland was er voor zijn opleiding geen geld, dus moest hij noodgedwongen werk zoeken. Na een paar vervelende baantjes kon hij als redactiebode aan de slag bij het wat deftige Haagse dagblad *Het Vaderland*. Tijdens zijn werk maakte hij schetsen van verschillende redacteurs. De hoofdredacteur, die onder de indruk was, adviseerde hem een kunstopleiding te gaan volgen. Toen Frits hem vertelde dat dit inderdaad zijn grootste wens was, maar dat het financieel helaas niet mogelijk was, zorgde zijn baas er persoonlijk voor dat hij een beurs kreeg.

Na het onverdraaglijke verlies van zijn broer Joop, eind jaren negentig, nam bij Frits de drang toe alles over hun traumatische jeugdjaren gedetailleerd op te schrijven. Weken achtereen schreef hij, als in een roes. Zo ontstond een bijzonder egodocument, dat een realistisch licht werpt op de dramatische lotgevallen van een incompleet Nederlands gezin tijdens de Japanse bezetting van Java.

Indische jongens aan de Birma-spoorweg

Aan de beruchte Birma-spoorweg, die overigens voor het grootste deel door Thailand liep, werkten krijgsgevangenen uit verschillende landen, onder wie Britten, Australiërs en Nederlanders. Bij de laatsten zaten ook duizenden Indo-Europese dienstplichtigen van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL). Veel

van deze zogeheten 'ex-POW's' hebben na de oorlog hun ervaringen te boek gesteld, zo ook de Engelsman John Coast. Wat zijn *Railway to Death* zo bijzonder interessant maakt zijn de beschrijvingen van zijn ontmoetingen met mensen die hij aanvankelijk 'Dutch Eurasians' noemt. Later, als hij hen beter heeft leren kennen, begint hij in zijn boek de benaming te gebruiken die zij zichzelf geven: 'Indische Jongens'.

Coast zit in een basiskamp waar groepen krijgsgevangenen korte tijd verblijven voor ze verder trekken naar het harde werk aan de spoorbaan en waar ze maanden later uitgemergeld en doodziek naar terugkeren.

Coast leert voor het eerst een 'Indische Jongen' kennen tijdens een potje schaak. Als blijkt dat deze man naast een uitstekend schaker die praktisch nooit verliest ook nog eens een veelgevraagd portrettekenaar én een zeer verdienstelijk violist is, noteert Coast verbaasd en niet zonder zelfkritiek:

'Met volstrekt misplaatste arrogantie verwonderde ik me er toen over wat een klein scheutje Europees bloed voor effect kan hebben.'

Coast wordt in 1941 als Brits dienstplichtig officier vanuit Engeland naar Singapore gestuurd om te helpen een Japanse militaire opmars uit het noorden tegen te houden. Onmiddellijk na zijn aankomst moet hij al strijd leveren. Zijn eenheid lijdt grote verliezen, maar Coast heeft geluk en raakt niet eens gewond. Toch komt hij, het lijkt onvermijdelijk, al snel terecht in een Japans krijgsgevangenenkamp. Als groot liefhebber van toneel zet hij in het basiskamp vele voorstellingen op touw. Voornamelijk met Britten, maar ook met Indische Jongens. De meesten van hen kunnen muziek maken en een zekere Tari blijkt uitstekend klassiek Javaans te kunnen dansen.

Door steeds intensievere samenwerking met 'zijn' Indische Jongens raakt Coast in de ban van de Javaanse cultuur. Hij besluit rond danser Tari een hele voorstelling te bouwen, met geïmproviseerde decors, kostuums en een Balinees gamelanorkest. De Indische mannen blijken een buitengewoon talent te hebben om van nagenoeg niets de mooiste muziekinstrumenten te maken. Het lijkt een topvoorstelling te worden. Maar dan slaat het noodlot toe. Het grootste deel van de instrumentenbouwers en musici moet plotseling op transport naar het noorden. De voorstelling gaat, noodgedwongen in uitgekleden vorm, tóch door. Tari oogst een ovationeel applaus, maar in de Thaise jungle zijn helaas nooit gamelan-klanken gehoord.

Onder de groep Indische jongens die niet op transport hoeven zit nog wel een aantal dat gitaar en ukulele speelt en graag zingt. Bijna altijd zijn het krontjongliedjes: liedjes met Indonesische teksten in de vorm van *pantoens*, gedichtjes van vier regels. Uit de laatste twee regels blijkt waar de symbolen die in de eerste twee regels geïntroduceerd worden naar verwijzen. Ambonezen hebben hun eigen repertoire. Coast verdiept zich in het speciale ritme van de krontjong-

muziek en probeert behalve Nederlands ook wat Maleis te leren, waardoor hij ook enig idee van de tekst krijgt. *Zarina, een kind uit de desa* vindt hij erg leuk, maar zijn Maleis is nog zo primitief dat hij 'Zarina' fout spelt en haar niet door 'Kromo', maar door 'Kramo' laat bewonderen, terwijl, althans volgens zijn vertaling van de tekst, '*a proud, fat, moustache-twirling Belanda, or full Dutchman*' er met haar vandoor gaat. Deze beschrijving illustreert dat Coast slechte ervaringen had opgedaan met '*the Godverdommers*', de naam waaronder Nederlandse koloniale in het kamp bekendstaan.

Ook uit zijn analyse van het beroemde krontjonglied *Bengawan Solo* (de titel verwijst naar de 'heilige' rivier van Midden-Java) blijkt dat Coast uit progressief en anti-koloniaal hout is gesneden. Hij schrijft:

'De Nederlandse Regering vond het nodig de uitvoering van dit lied goed in de gaten te houden. Maar ook bij nadere analyse bleek het onmogelijk om ook maar iets aanstootgevends in de tekst te ontdekken. Toch werd wel verteld dat het een nationalistisch lied was, waarin zonder moeite verborgen verwijzingen konden worden gelezen. Bij voorbeeld, de heilige kali Solo zou de beweging verbeelden van culturele en nationale trots, die zich als een golf zou verspreiden naar alle uithoeken van Indonesië.'

Coast is zo gefascineerd door de positie van de Indische Jongens dat hij zich ook nog waagt aan een sociologische analyse van verschillende sociale klassen binnen deze Indische groep. Daarmee gaat hij aardig de mist in, maar het kenmerkt zijn enorme belangstelling voor alle sociale, culturele en, zo zal later blijken, politieke aspecten van Indonesië. Als in augustus 1945 het bericht in Thailand doordringt dat Indonesië de onafhankelijkheid heeft geproclameerd neemt hij zich voor deze nieuwe bevrijdingsbeweging actief te steunen.

Britse tournee Indonesische dansers

Direct na zijn demobilisatie in Engeland zoekt Coast contact met Indonesiërs die de nieuwe republiek in Londen vertegenwoordigen. Nog geheel in de ban van zijn ervaringen in Thailand rijpt bij hem het idee om met een groep Indonesische dansers langs Britse theaters te gaan trekken. Hij wil het Britse publiek laten zien dat Indonesië niet alleen maar fanatieke vechtjassen kent die Britse militaire doden, maar dat zij ook een rijke cultuur hebben en in staat zijn die uit te dragen. In Nederland wonen in 1946 omstreeks achthonderd Indonesiërs, van wie enkele tientallen actief zijn geweest in het verzet. Onder die achthonderd bevinden zich verschillende dansers en danseressen die tijdens de Duitse bezetting regelmatig in het Koloniaal Museum (nu Tropentheater) in Amsterdam optraden. Een deel van de opbrengst daarvan was bestemd voor het verzet.

Met een gezelschap van ongeveer dertig mannen en vrouwen begint Coast zijn Britse tournee. Na een weekje kennismaking en promotie in Londen vindt op 27 mei 1946 in het Theatre Royal in Bristol de eerste voorstelling plaats van wat Coast *The Indonesian Dancers Committee* heeft gedoopt. Coast en zijn Indonesische mede-organisatoren maken er geen geheim van dat de tournee een belangrijk propagandistisch element bevat en dat die de net uitgeroepen jonge republiek promoot. De Nederlandse ambassade boycot de tournee dan ook: van de vier uitnodigingen die de ambassade van Coast krijgt toegezonden wordt, zonder opgaaf van redenen, geen gebruik gemaakt.

De reacties op de première zijn aanvankelijk voorzichtig positief. Als het gezelschap na de eerste optredens in Cambridge en Londen zijn schroom laat vallen raakt de Britse pers zelfs zeer enthousiast en worden er voorstellingen bijgeboekt.

Evy Poetiray, een vrouw die als studente met koerieren haar leven riskeerde tijdens de Duitse bezetting en daarom een buitengewoon Nederlands verzetspensioen geniet, is vermoedelijk het enige lid van het gezelschap dat nog in leven is. Ze trad zelf niet op, maar was door Coast bij de organisatie betrokken. De inmiddels 92-jarige vrouw woont in Jakarta en blijkt zich desgevraagd alle uitgevoerde dansen nog precies te herinneren. Een hoogtepunt, schrijft ze, was het bezoek van mevrouw Attlee, de echtgenote van premier Clement Attlee, aan de dansers in Londen. Het orgaan van de Indonesische Vereniging in Nederland, *Perhimpoean Indonesia*, publiceerde in juni en juli 1946 twee uitgebreide artikelen over de tournee.

Als die in juli achter de rug is besluit Coast in Britse diplomatieke dienst te gaan met het voornemen te proberen om naar het Verre Oosten te worden uitgezonden. Dat lukt: hij komt terecht in Bangkok. Van daaruit verleent hij tal van handen spandiensten aan de Republikeinse regering in Djogjakarta. Het verhaal daarover wordt in hoofdstuk 10 vervolgd.

Bronnen

Frits Smeele, *In de Cherryboom*. Autobiografie, in eigen beheer uitgegeven, 2009.

Eveline Buchheim, *Passie en missie. Huwelijken van Europeanen in Nederlands-Indië en Indonesië 1920-1958*. Academisch proefschrift, Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen, Universiteit van Amsterdam, 2009.

John Coast, *Railroad to Death*, Commodore Press, 1946.

John Coast, *Recruit to Revolution. Adventure and politics in Indonesia*, Christophers, Londen, 1952.

Correspondentie met mevrouw Evy Siantoeri-Poetiray, na bemiddeling van Herman Keppy in Amsterdam.

Over het optreden van Indonesische dansers in Theatre Royal Bristol (1946) is desgevraagd informatie ontvangen via het Stadsarchief te Bristol, UK.

‘Engelse Belangstelling voor Indonesische Kunst’, in: maandblad *INDONESIA* (orgaan van de *Vereniging Perhimpoean Indonesia* in Nederland), juni 1946.

‘Londenaars waarderen Indonesische Kunst’, in: *INDONESIA*, juli 1946.

Hoofdstuk 4

Indonesische republiek onder dwang uitgeroepen

Op 6 augustus 1945 valt de eerste atoombom op Japan. De oorlog kan nu wel eens heel snel afgelopen zijn. Japan bespoedigt het proces naar de beloofde Indonesische onafhankelijkheid. Op 7 augustus 1945 beginnen de onderhandelingen voor de gezagsoverdracht door het Japanse militaire bewind. Een week later, op 14 augustus, vertrekken Soekarno en Hatta naar de Vietnamese bergstad Dalat, waar het Japanse opperbevel voor Zuidoost-Azië zich bevindt, om de verdere details van die overdracht te regelen. Een dag later, als de twee mannen al in het vliegtuig terug naar Indonesië zitten, horen zij dat Japan zich heeft overgegeven. Ze beraden zich op de vraag of zij bij terugkomst in Djakarta on-

middellijk de onafhankelijkheid zullen uitroepen. Iedere aanleiding voor Nederland om zo'n proclamatie als een 'Japans maaksel' te verwerpen, moet worden voorkomen. Een paar dagen, wellicht een paar weken, wachten, dat lijkt hun de beste optie.

Terug in Djakarta blijkt er een groot revolutionair elan te zijn losgebarsten. Bewapende jongeren, die gediend hebben als hulptroepen in het Japanse leger (PETA), eisen luidruchtig het onmiddellijke uitroepen van de onafhankelijke Republiek Indonesia. Als Soekarno en Hatta volharden in hun twijfel, grijpen Soekarela's (leden van de PETA) in. Zij ontvoeren en gijzelen de twee leiders. De meeste Indonesiërs kennen dit verhaal: het maakt deel uit van de officiële geschiedenis van Indonesië's vrijheidsstrijd – keurig opgepoetst, zodat iedereen in zijn waarde wordt gelaten.

Eén van de mensen die de Indonesische leiders fysiek onder druk zetten, was de heer Singgih, indertijd PETA-officier. Hij is inmiddels overleden. Ik heb hem in 1971 in Djakarta leren kennen, maar pas in 1980 vertelde hij mij over zijn rol in deze zaak.

De jongeren in Djakarta riepen mijn hulp in en vroegen me om 's avonds - dat was op 15 augustus - naar het adres Menteng Raya 31 te komen om gezamenlijk verder te praten over hoe de druk op de leiders kon worden opgevoerd. Die avond kreeg ik van hen een volledig mandaat om alles te doen ten einde zo snel mogelijk de onafhankelijke Republiek Indonesia te laten proclameren. Ik maakte een plan. Ik liet enkele goedbewapende pantserwagens neerzetten bij de Tjipinang-gevangenis aan de rand van Djakarta. Met enkele Soekarela's reed ik diezelfde nacht van de vijftiende op de zestiende met twee personenauto's naar het huis waar Soekarno verbleef. Hij was nog op. Ik maande hem met zijn vrouw Fatmawati en zoontje Guntur met ons mee te komen. Hij vroeg waar we naartoe gingen. Ik zei dat ik dat niet kon zeggen en dat ik slechts een opdracht uitvoerde. Ik zei Soekarno dat Hatta ook mee zou gaan, maar dat wisten we toen nog niet. Terwijl ik Soekarno door enkele Soekarela's liet bewaken, gingen we naar het huis van Hatta. Nadat ik hem had verteld dat Soekarno al bij ons zat stemde Hatta toe ook met ons mee te komen. We reden naar Tjipinang en vervolgens, onder begeleiding van de daar gestationeerde pantserwagens, naar het plaatsje Rengasdengklok, zo'n kleine honderd kilometer ten zuiden van Djakarta. Daar zat een vriend en vertrouweling van mij, een plaatselijke PETA-commandant. Hatta en Soekarno werden achter een tafel gezet. Ik zette er een man bij met een karabijn en richtte vervolgens het woord tot Soekarno. "Als u blijft weigeren de republiek te proclameren," zei ik, "wordt u doodgeschoten. Het kan zijn, dat als u het wel doet, u misschien ook risico's loopt, maar dan sterft u als held." Soekarno had weinig keus en stemde toe. Ik bedankte hem voor zijn bereidwilligheid en vertelde hem dat ik zijn besluit aan het volk zou laten meedelen. Wat ik Soekarno niet

vertelde was dat ik de mensen zou oproepen zich massaal voor zijn huis te verzamelen om iedere kans weg te nemen dat er misschien opnieuw twijfel bij hem zou opkomen.'

Singgih keerde terug naar Batavia om de betoging voor Soekarno's huis te organiseren. Inmiddels had admiraal Tadashi Maeda, de plaatselijke Japanse commandant van Djakarta, er lucht van gekregen dat Soekarno en Hatta waren ontvoerd naar Rengasdengklok. Ook merkte hij dat de spanning in Djakarta opliep. Hij gaf een Indonesische inlichtingenofficier bij het Japanse leger opdracht de twee leiders terug te halen naar Djakarta, maar wist toen nog niets van de manifestatie voor Soekarno's huis die in voorbereiding was. Bovendien vertrouwden de Soekarela's de Japanners niet helemaal. Singgih gaat verder:

'Speciaal die afgezant van admiraal Maeda werd door de bewakers van Soekarno en Hatta niet vertrouwd. Na wat heen en weer gepraat, zo hoorde ik later, en een waarschuwing aan het adres van Maeda's vertrouweling dat hij zou worden gedood als hij Hatta en Soekarno zou laten ontsnappen, vertrok men. Op de ochtend van de zeventiende was het gezelschap uit Rengasdengklok terug in Djakarta. Soekarno en zijn gezin gingen terug naar hun huis. Daar kwam al snel een uitnodiging van Maeda om naar zijn kantoor te komen om de proclamatie voor te bereiden. Ik was intussen met spoed naar Bandoeng ontboden, wist niet precies waarvoor, maar ik ging. Het was een val van de Japanners. Ik werd gevangen genomen en vreesde voor mijn leven. Met behulp van een Indonesische bewaker wist ik te ontsnappen en onder te duiken. Pas enkele dagen later hoorde ik dat Soekarno tijdens een plechtige bijeenkomst, waarbij maar enkele personen aanwezig waren, op Pegangsaan Timur de republiek had uitgeroepen.'

De tekst luidde:

'Wij, het volk van Indonesië, verklaren hierbij Indonesië onafhankelijk. Kwesties betreffende de overdracht van de macht en andere zaken zullen op zo kort mogelijke termijn en op een ordelijke wijze geschieden.'

Of het inderdaad precies zo is gegaan als Singgih beweert, dus met hemzelf in een glansrol, daar sta ik niet voor in. Volgens de officiële versie, die overigens niet veel van Singgihs verhaal afwijkt, nam de fel nationalistische voorman Soekarno het initiatief tot de actie, vermoedelijk met Singgih als één van de uitvoerenden. In 1980 was die officiële lezing niet bekend, dus daar heb ik Singgih niet naar kunnen vragen.

Generaal Christison Brits commandant in Batavia

Luitenant-generaal Sir Philip Christison was commandant van de Britse troepen in Indonesië (die samengesteld waren uit onder meer bataljons van de 23rd Indian Division). Deze kwam, toen voor Engeland de oorlog voorbij was – voor hen

had die al zes jaar geduurd – in een wespennest terecht. De Engelsen wilden naar huis. Christison moest diplomatiek optreden: hij kon de leiders van de Indonesische vrijheidsbeweging, noch de Nederlandse bewindvoerders van weleer omzeilen. Nog voor hij eind september naar Batavia kwam had hij echter al een fatale diplomatieke blunder gemaakt. Ik kom daar in hoofdstuk 6 uitgebreid op terug.

Luitenant gouverneur-generaal Van Mook kwam op 6 oktober vanuit Australië in Batavia aan. Christison haalde hem op van het vliegveld. Van Mook had van tevoren niet overlegd waar hij zich zou vestigen. Christison liet tijdens hun gesprek in de auto weten van mening te zijn dat Van Mook maar in het paleis aan het Koningsplein moest gaan wonen, want dat stond toch leeg. Over dit gesprek schreef Christison mij in een handgeschreven brief in 1984 het volgende:

Tijdens de autorit van het vliegveld naar de stad toonde Van Mook zijn afschuw over de rood-witte vlaggen en over de met grote letters gekalkte leus “merdeka!” op trams en muren. Wat hij nog het ergste vond was de overal zichtbare leus “death to Van Mook”. Onze eerste ontmoeting was zeer koel. Hij kon niet begrijpen waarom ik niet bereid was de rebellie de kop in te drukken. Ik vertelde hem in het kort wat de instructies waren die ik had meegekregen van het Gezamenlijk Geallieerde Commando in de persoon van admiraal Mountbatten:

- 1. de overgave en de ontwapening regelen van de Japanse troepen;*
- 2. de bevrijding uit de kampen van alle krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden en*
- 3. het herstellen van rust en orde.*

Het was zijn taak, zo stelde ik, en die van zijn regering in Den Haag iets te doen aan de politieke toekomst.

De lunch was ook heel kil. Hij at heel weinig en keek recht voor zich uit. Wij spraken niet. Plotseling zei hij: “Hoe wordt er hier voor mij gezorgd? Hetgeen ik tot nog toe heb gezien boezemt mij angst is. Ik zal U om een gewapende wacht moeten vragen.” Ik antwoordde: “Ik erken Nederland als de soevereine macht en om dit aan de mensen te tonen heb ik mij beziggehouden met de residentie van de Gouverneur-Generaal. Ik heb het paleis laten schoonmaken, zodat U er kunt wonen. Ik heb ervoor gezorgd dat er een bewaking komt van KNIL-militairen en nog een Britse wachtpost die zich discreet op de achtergrond houdt voor het geval er ernstige moeilijkheden zouden komen.”

Op dat moment veranderde zijn hele houding. We werden goede vrienden, die in grote harmonie hebben samengewerkt tot het moment dat ik in februari 1946 vertrok. Ik kreeg veel respect voor dr. Van Mook, als diplomaat en als staatsman. Het was een vooruitziend man met een praktische, liberale opvatting over de wijze waarop Nederlands Oost-Indië zich uiteindelijk zou moeten ontwikkelen naar een grotere mate van zelfbestuur. Helaas begreep de regering in Den Haag de

situatie, noch wat jaren van Japanse indoctrinatie had aangericht bij de jongeren in het land.

Op 19 november, ruim zes weken na de komst van Van Mook, droeg Soetan Sjahrir, de eerste premier van het nieuwe Indonesië, zijn mensen op Batavia te verlaten. Hoewel Sjahrir het niet met zoveel woorden zei, bleek uit alles dat de Indonesische regering zich vanaf dat moment niet meer verantwoordelijk achtte voor de daden van de in het gevecht volhardende *Pemoeda's*. De strijd ging door en het was zeer onveilig in de stad. Aan de Britse kant vielen dagelijks doden. Vooral dat feit was aanleiding voor de Britten om in Batavia een algemene schoonmaakactie, bekend geworden onder de naam 'Operation Pounce', te beginnen. Deze actie was voornamelijk gericht tegen de *Pemoeda's* en andere 'terroristen'. De Britten arresteerden hen massaal en verwijderden daarnaast al het Indonesisch leidinggevend personeel uit openbare gebouwen en diensten. Soekarno, Sjahrir, Hatta en andere hoge leiders lieten ze ongemoeid. Ambonese en Nederlandse gewapende groepen, gesterkt door het Britse optreden, zetten hun eigen schoonmaakacties voort. Een moordaanslag door Ambonezen op premier Sjahrir kon maar net worden verijdeld.

Extreem geweld in Soerabaja

De revolutionaire situatie in Bandoeng was nog gematigd en overzichtelijk vergeleken met wat er zich tijdens de zogeheten Bersiap-periode in Soerabaja afspeelde. In oktober 1945 beheersten *Pemoeda's* grote delen van Soerabaja. Zij vielen (Indo-)Europeanen, Chinezen en soms zelfs Indonesiërs aan die nog samenwerkten met Nederlanders of ervan verdacht werden hen te helpen. In de plaatselijke gevangenis aan de Werfstraat hadden zij rond de 150 Europeanen opgesloten. Onder hen bevond zich Ivo Samkalden, de latere burgemeester van Amsterdam, die inmiddels is overleden. Samkalden was kort ervoor uit een Japans interneringskamp gekomen. Hij heeft over de gebeurtenissen in die gevangenis nooit willen praten.

Britse troepen moesten een poging doen de orde te herstellen. Een oproep aan nationale leiders als Soekarno om de eigen mensen tot de orde te roepen bleek tevergeefs. De leiders hadden, en dat gold niet alleen in Soerabaja, nauwelijks greep meer op de jonge, fanatieke vrijheidsstrijders.

De Britten probeerden een bestand te sluiten zodat de Europeanen uit Soerabaja konden worden geëvacueerd naar veiliger oorden. Tijdens een gesprek tussen Britse officieren en leiders van de *Pemoeda's* kwam brigade-generaal A.W.S. Malaby, de plaatselijke commandant van de Britse troepen, om het leven door een handgranaat. Voor de Britten stond vast dat Indonesische revolutionairen hier de hand in hadden, maar er doen ook andere verklaringen de ronde. De Indonesiërs

sluiten niet uit dat Mallaby door een verdwaalde kogel van een Britse militair geraakt is.

De Britten waren het hoe dan ook zat en stelden de Indonesiërs een ultimatum: alle wapens moesten voor een bepaalde datum worden ingeleverd. Toen de *Pemoeda's* dat ultimatum negeerden gingen de Britten tot de aanval over. Er vielen duizenden doden onder de vrijheidsstrijders. De Nederlandse officier Jack Boer had aanwijzingen dat de Indonesische bewakers de gevangenen gingen ombrengen zodra de Britten zouden aanvallen. Voor het zover was, wist hij tijdens een verrassingsaanval met behulp van enkele Gurkha's alle gevangenen te bevrijden. Die bleven bij de bevrijdingsactie ongedeerd; de meeste bewakers werden gedood en er sneuvelde één Gurkha.

Ook rond de interneringskampen in Ambarawa op Midden-Java en in de nabijgelegen kustplaats Semarang is hevig gevochten. Er vielen honderden doden, onder wie tientallen ex-geïnterneerden. Aanvankelijk hielden de Japanners zich afzijdig, maar toen jonge revolutionairen de aanval openden op het wapendepot van de Japanners in Semarang, sloegen zij hard terug en hielpen ze met de evacuatie van de gevangenen. De meesten van hen waren, na drie jaar te zijn uitgehongerd in de kampen, aan het eind van hun krachten.

Bij een van de vele acties leek het erop dat de *Pemoeda's* de Britse troepen zouden insluiten en overrompelen. De Britten werden ontzet door een Japanse eenheid. Die toonde zo veel heldenmoed dat deze onder andere omstandigheden zonder twijfel in aanmerking was gekomen voor een Britse militaire onderscheiding. Na de zware slag in Soerabaja en de harde strijd in Midden-Java, waarbij tientallen mensen sneuvelde, hadden de Britten niet veel begrip meer voor de Indonesische vrijheidsstrijd. De gevechten werden steeds harder en de Britten gingen zich te buiten aan excessen, waarbij ze kampongs in brand staken en Indonesiërs executeerden. Niemand is hiervoor ooit vervolgd.

Bijzonder proefschrift over Britse troepen in Indonesië

Wat ik hierboven beschreven heb (en nog veel meer interessants) las ik in het in Nederland onbekende proefschrift van de Britse historicus Richard O.S. McMillan. McMillan maakt in zijn dissertatie als eerste gebruik van de zogeheten *war diaries*, die vijftig jaar na de oorlog, in 1995 werden vrijgegeven. Deze door bataljonscommandanten geschreven oorlogsrapporten bevatten ook veel gegevens over het moreel van de troepen. Dat dit nog wel eens te wensen overliet is te verklaren uit een aantal factoren. De Britten hadden geen zin om een taak die feitelijk gezien aan Nederland toekwam te moeten overnemen – en al helemaal niet toen bleek dat het niet uitsluitend om een humanitaire actie ging, maar ook om harde gevechten. De enige Britse eenheden die Lord Mountbatten, op-

perbevelhebber van het Verre Oosten, kon vrijmaken, bestonden voor het overgrote deel uit zogeheten *sepoys*: vrijwilligers afkomstig uit wat wij toen nog Brits-Indië noemden. Tot eind november 1946 zette Mountbatten ongeveer 45.000 *sepoys* in. Er was feitelijk maar één bataljon dat uitsluitend uit (blanke) Britten bestond: de Schotse Seaforth Highlanders.

Jawaharlal Pandit Nehru, leider van het toen nog niet onafhankelijke India, had grote bezwaren tegen de deelname van Indiase soldaten. Zijn felle protesten sorteerden weinig effect, maar zijn argument dat Indiase militairen niet moeten willen vechten tegen een ander Aziatisch volk dat voor zijn vrijheid strijdt had wél invloed op het moreel van veel *sepoys*. Zij waren afkomstig uit verschillende delen van het land. De uit Nepal afkomstige Gurkha's – die onder Nederlanders die deze tijd hebben meegemaakt het bekendst bleven – vormden geen meerderheid. In 2001 nam McMillan commandant Gordon Eadie van de 3/5th Royal Gurkha Rifles een interview af. Die herinnerde zich dat de meeste Britse commandanten eropuit waren hun verliezen zo veel mogelijk te beperken. Ze waren van mening dat hun mannen niet zouden moeten sneuvelen in een *meaningless side show*, zoals zij de omstandigheden in Indonesië pleegden te omschrijven. Indonesische propagandazenders en pamfletten riepen de *sepoys* op om over te lopen en appeleerden daarbij aan het feit dat circa veertig procent van hen moslim was en dat zij werden ingezet tegen de vrijheidstrijd van een broedervolk. Daarnaast kregen potentiële overlopers de prachtigste vrouwen aangeboden – een belofte die niet geheel zonder succes bleek. Geslachtsziekten kwamen onder de *sepoys* vrij veel voor. De schaamte daarover leidde nog wel eens tot een vlucht naar de Indonesische kant. McMillan tekent daar enkele schrijnende voorbeelden van op. Uit de *war diaries* blijkt dat het de Indonesische guerrillastrijders voornamelijk te doen was om de wapens en de munitie die de overlopers meenamen en dat ze na hun oversteek niet zelden aan hun lot werden overgelaten. Er waren er ook bij die wapeninstructeur werden; anderen deden zelf in het Hindi of het Urdu voor de radio oproepen om over te lopen.

Tussen oktober 1945 en november 1946 deserteerden ruim 375 *sepoys*, nog geen procent van de 45.000 die er dienden. McMillan merkt op dat dit weliswaar een laag percentage is, maar vraagt zich daarbij af hoeveel *sepoys* wel hadden willen overlopen, maar het nalieten omdat ze terugschrokken voor de consequenties.

De Britten hadden 620 doden te betreuren, onder wie vijftig Britten en dertien Indiase officieren, 1300 gewonden en vierhonderd vermisten. In diezelfde periode stierven nog vierhonderd geallieerde gevangenen aan uitputting of door oorlogsgeweld en raakten er 740 vermist. Van de Japanners die zich in augustus hadden overgegeven stierven er tot november 1946 nog 720, raakten er 620 gewond en werden er 735 als vermist opgegeven. Het grootste deel van de laatste cate-

gorie steunde de Indonesische strijd metterdaad. Behalve grote personele verliezen heeft deze *meaningless side show* de Britse overheid ongeveer 17 miljoen pond sterling (nu circa 80 miljoen euro) gekost, aldus McMillans schatting. Hij heeft geen enkele aanwijzing gevonden dat Nederland ooit ook maar een cent van deze kosten heeft vergoed. Wel signaleert McMillan grote kritiek van Nederlanders en Indische Nederlanders op het optreden van de Britten: zij zouden de Indonesische opstandelingen voortdurend in de kaart hebben gespeeld.

McMillan onderbouwt zijn beweringen met documenten die hij tijdens zijn onderzoek heeft aangetroffen en baseert zich op gesprekken met betrokkenen. In zijn conclusies veroorlooft hij zich tot twee keer toe het Nederlandse bewind in Indonesië als 'harsh' (wreed, hardvochtig) te kwalificeren. Dat is zijn goed recht, maar opmerkelijk is dat hij hier juist geen enkele moeite lijkt te hebben gedaan om zijn vaststelling van enig bewijs te voorzien.

Hij vermeldt in de inleiding van zijn proefschrift dat hij wel enkele Britse officieren die in Indonesië gediend hebben heeft opgespoord en gesproken, maar dat het veel moeilijker bleek om onderofficieren en manschappen te vinden. McMillan is vermoedelijk nooit begonnen aan een zoektocht naar *sepoys* of Indiase officieren om hen te vragen naar hun Indonesische ervaringen.

Waarnemingen van Brits-Indische captain Gupta

De Indiase kapitein Nirmal Sen Gupta diende bij de Britse troepen in Bandoeng. Als overtuigd anti-fascist had hij zich begin 1945 aangemeld als vrijwilliger bij de Britse strijdkrachten om daarmee een bijdrage te kunnen leveren aan de strijd tegen Japan. Hij vocht in Birma en werd onder meer gedropt boven Noord-Borneo, dat toen nog Brits was. Na de oorlog ging hij mee naar Indonesië. Begin 1946 kwam hij terecht in Bandoeng, waar hij de rol vervulde van verbindingsofficier met de Indonesische revolutionairen. Zijn eerste belangrijke opdracht was een vergelijk proberen te bereiken met de Indonesische strijders over de veiligheid van de weg van Bandoeng naar het vliegveld Andir. De *Pemoeda's* vielen daar regelmatig konvooien aan. De Britten hadden de gouverneur van Zuid-Bandoeng, een zekere Datoek Jamin, gevraagd naar Batavia te komen voor een gesprek hi-erover. Het toeval wilde dat Gupta met hetzelfde vliegtuig terugvloog naar Bandoeng. De mannen raakten met elkaar in gesprek. In die tijd was Bandoeng opgedeeld in het gebied ten zuiden van de spoorbaan, waar de Indonesiërs de dienst uitmaakten, en het noorden, waar de Britten de scepter zwaaiden. Gupta vertelt:

Ik verbleef in het Britse legerkamp in Bandoeng. Ik had gemerkt dat in de stad nog Japanse troepen vrij rondreden. De Japanners hadden kampen in beide delen van de stad. Ik vroeg een van de Japanse officieren of hij me mee wilde nemen als

hij naar het zuidelijk deel van de stad ging, want ik wilde Jamin graag spreken. Die Jap vond dat goed. Bij de grens aan de andere kant van de spoorbaan werd ik vriendelijk begroet door de mensen die daar op wacht stonden. Toen ze mij zagen riepen zij spontaan: "India-Indonesia sama-sama"[India en Indonesië werken samen]. Ze lieten me vlot doorrijden. Ik merkte dat de chauffeur van onze auto de weg niet wist en rondjes reed. Op een gegeven moment werden we aangehouden door twee gewapende Indonesische soldaten. Ze vroegen me wat ik hier deed en of ik een pas had. Die had ik niet en ons werd bevolen mee te komen naar hun hoofdkwartier. Dat weigerde ik met het argument dat ik wel wist wat daar zou gebeuren. Ze werden kwaad en sloegen op de auto. Ik bleef weigeren en maakte blijkbaar nogal wat indruk met mijn halsstarrigheid.

De soldaat die ons had aangehouden deed de helm af en tot mijn stomme verbazing viel daar een prachtige bos lange haren onder vandaan. Het bleek een jonge vrouw te zijn. Uiteindelijk zijn we met haar en nog een soldaat naar het huis van Jamin gereden. Ik vroeg de vrouw, ze bleek Nelly te heten, hoe het kwam dat ze zo goed Engels sprak. "Ik studeerde medicijnen in Batavia," zei ze. "Maar wat doe je dan hier in deze functie," vroeg ik. "Dat komt door jullie," beet ze me toe, "onze medische school in Batavia is bezet door Indiase troepen." Daar kon ik niets tegen inbrengen. Ik voelde me beschaamd.

Het eerste wat ik tegen Jamin zei was dat het in India een heel positieve indruk zou maken als bekend werd dat er aan Indonesische kant ook vrouwelijke soldaten meevochten. Overigens viel het gesprek met Jamin nogal tegen. Hij ontvouwde allerlei plannen die toch niet te verwezenlijken waren. Toen ik buiten kwam was Nelly weg. Er ging een andere vrouwelijke soldaat mee.

Terug op het Britse hoofdkwartier in Bandoeng vertelde ik de Britse inlichtingenofficier van mijn bezoek aan Zuid-Bandoeng. Ik vroeg hem of hij eens met me mee wilde komen voor contact met Jamin. Daar voelde hij wel wat voor. De man heeft toen met Jamin over allerlei zaken gesproken. Met als belangrijkste punt hoe de situatie genormaliseerd kon worden. Kort daarna ontmoette ik hem weer in de officiersmess. Hij schoot mij meteen aan en riep verontwaardigd: "Alles is voor niets geweest. Onze commandant heeft besloten om die plek waar we zijn geweest te bombarderen. Ik kan mijn gezicht bij de Indonesiërs nu niet meer laten zien."

Jamin is razend en Gupta ontsteld als blijkt dat het Britse offensief op Zuid-Bandoeng tot de dood van tweehonderd Indonesiërs heeft geleid:

De volgende ochtend begon het offensief tegen Zuid-Bandoeng. Er kwam onmiddellijk een telefoontje van Jamin. Ik kreeg hem aan de lijn. Hij zei: "Was dit misschien de reden dat jullie hier zijn geweest? Om te spioneren zeker en dan bommen te gooien!" "Beste Jamin," zei ik, "ik hoor er niet bij. Dit is helemaal een plaatselijke kwestie. Laat me naar je toe komen. Ik zal het je uitleggen." De in-

lichtingenofficier en ik gingen naar onze brigade-generaal om hem te vertellen dat we van plan waren om nu meteen naar Jamin te gaan. "Dat lijkt mij buitengewoon gevaarlijk," zei de generaal. "Jullie weten wat er in Soerabaja is gebeurd." [Daar was kort tevoren een Britse generaal door Pemoeda's vermoord/PS]. De inlichtingenofficier reageerde: "Wat denkt u dat de Indonesiërs denken van ons Britten na dit offensief op het Zuiden?" De generaal, het was een op en top Brits officier, bleek gevoelig voor dit argument en zei: "Jullie kunnen gaan, maar op eigen risico."

Samen gingen we erheen en ontmoetten Jamin. Hij zei: "We zullen jullie laten zien wat je hebt aangericht." We gingen eerst naar een kampong. Alles kapot, tweehonderd doden. Een Amerikaanse journalist was met ons meegekomen. Hij heeft erover geschreven. De andere Amerikaanse journalisten in Bandoeng toonden geen belangstelling; zij hielden zich liever bezig met het kopen van Indonesische snuisterijen. Maar dit was een ander type. Hij was ontsteld over wat hij zag. Wij brachten rapport uit aan de generaal. Een Britse majoor die daar aanwezig was reageerde heel Brits. Met de typische arrogantie van een imperialist zei hij: "O, zijn jullie daar geweest. Onze geloofwaardigheid tegenover de Nederlanders is nu tenminste veilig gesteld." Maar de levens konden niet meer worden gered. Nadien zijn er toch weer gesprekken gevoerd met Pemoeda's over verschillende regelingen en afspraken in Bandoeng. Ik keerde terug naar Batavia.'

In de hoofdstad kreeg Gupta de opdracht te schrijven voor een net opgericht Engelstalig dagblad met de weinig originele naam *Evening News*. Hij schreef hoofdzakelijk stukken die de nieuwe politieke situatie in Indonesië verklaarden.

Gupta ontmoet en adviseert Sjahrir

Niemand in het Engelse kamp wist precies wie Sutan Sjahrir, de eerste premier van de Republiek, nu toch wel was. Gupta wilde een portret van hem maken en liet *Onze strijd*, Sjahrirs belangrijkste boek, globaal in het Engels vertalen door zijn Nederlandse secretaresse. Op basis daarvan zette hij zich tot het schrijven van een korte biografie gelardeerd met Sjahrirs politieke denkbbeelden. Maar was wat hij geschreven had goed en adequaat? Om daar achter te komen besloot hij persoonlijk op zoek te gaan naar Sjahrir. In het gebouw waar deze kantoor hield sprak Gupta een frêle jongeman aan die iets weg had van een schooljongen. Het bleek Sjahrir zelf te zijn. De premier las Gupta's stuk en keurde het goed. Gupta was trots:

En zo was de Evening News de eerste krant met een behoorlijk profiel van Sjahrir. De twee mannen ontmoetten elkaar nog vele malen. Dat was mogelijk omdat Gupta na 1946, toen de laatste Britse troepen er waren weggetrokken, in Indonesië bleef. Soekarno had aangeboden een grote hoeveelheid rijst aan India ter

beschikking te stellen vanwege de hongersnood die daar heerste en Gupta trad op verzoek van premier Nehru op als begeleider van de rijsttransporten – iets waartegen Nederland overigens grote bezwaren had.

Aan de vooravond van de onafhankelijkheid in India organiseerde Nehru een conferentie voor leiders van alle belangrijke, jonge en progressieve landen: de Inter-Asian Relations Conference. De Indiase premier vond dat Sjahrir daarbij niet kon ontbreken, maar de Indonesische premier wilde zijn land niet verlaten omdat de besprekingen met Nederland in een kritieke fase waren beland. Gupta kreeg van Nehru de opdracht Sjahrir met zijn delegatie op te halen – hem desnoods te ontvoeren – met een vliegtuig dat Nehru speciaal zou sturen. Zo geschiedde. Gupta trad op als reisleader. Toen hij tijdens een tussenlanding in Calcutta even weg moest, werden Sjahrir en zijn begeleiders gearresteerd omdat ze geen reis-papieren bij zich hadden. Gupta wist die pijnlijke situatie goed op te lossen en slaagde erin Sjahrir op de laatste dag van de conferentie in New Delhi af te leveren, waar Nehru hem op het vliegveld stond op te wachten. Sjahrirs toespraak maakte diepe indruk.

Gupta vernam in het voorjaar van 1947 dat de Nederlandse troepen zeer waarschijnlijk een militair offensief tegen Jogja zouden beginnen. De overeenkomst over de op handen zijnde zelfstandigheid van Indonesië, die eind 1946 in het bergoord Linggardjati bij Cheribon was bereikt, kwam ook steeds meer onder vuur te liggen. Gupta drong er bij zijn eigen regering in New Delhi telegrafisch op aan om zo snel mogelijk schepen naar Java te sturen om de rijst te komen ophalen. Daarnaast raadde hij Sjahrir aan om een aantal bekwame nationalistenvan naar het buitenland te laten uitwijken voor het Nederlandse offensief zou beginnen. Hij kreeg de indruk dat Sjahrir onvoldoende overtuigd was van de ernst van de situatie. Gupta vertelt:

Ik besloot toen naar Linggardjati te reizen waar Sjahrir zich had teruggetrokken. Hij was diep teleurgesteld over de manier waarop Nederland de overeenkomst van Linggardjati interpreteerde. Ik waarschuwde Sjahrir nogmaals. Hij bleek in de veronderstelling te leven dat Britten een dergelijk offensief nooit zouden toestaan. Ik zei: "Sjahrir, waar heb je het over? De Britten hebben je nooit gesteund." Hij was er volledig van overtuigd dat de Engelsen op en top democratisch waren. Ik raakte ongeduldig en zei: "Luister, je denkt maar wat je wilt, maar ik ken de Engelsen beter dan jij. Ze zullen absoluut niets voor je doen. Als de Nederlanders aanvallen heb je geen kans meer om mensen naar buiten te sturen." "Als dat het geval is," zei Sjahrir toen, "dan kun je beter met Soekarno praten." Dat heb ik toen in Jogja gedaan. Ik kwam daar regelmatig in verband met de rijsttoevereenkomst. Soekarno was heel ernstig. Het duurde even voor ik ze er in Jogja van had overtuigd dat ik een Britse spion, noch een officier van de Britse politieke inlichtingendienst was. Toen ik eenmaal door Soekarno als "broeder Gupta" werd

beschouwd, zijn er, zo merkte ik later toen ik definitief naar India was teruggekeerd, zeker een aantal Indonesische nationalistes het land uit gestuurd.'

Schilder Affandi werd bevriend met Gupta

Gupta stelde alles in het werk om via Jogja de rijsttransporten voor India (die overigens nooit zijn doorgegaan) te regelen. In de tijd die overbleef verdiepte hij zich in Indonesische kunst. Op donderdagen overlegde hij daarover met onder anderen enkele Britse vrouwen. Samen met hen richtte hij de *Thursday Club* op. Het doel was dansvoorstellingen en tentoonstellingen te organiseren. Hoewel de meeste Indonesische danseressen op Republikeins gebied bleken te wonen, slaagde Gupta er met weliswaar enige moeite in twee zusters te vinden die konden dansen en die bereid waren op te treden. Een tentoonstellingsruimte bleek in Batavia ook niet gemakkelijk te vinden, maar de expositie kwam er uiteindelijk wel. Gupta kwam door deze activiteiten in contact met de later beroemd geworden schilder Affandi. Daarover herinnert hij zich het volgende:

Ik was onmiddellijk voor hem ingenomen. Zijn schilderijen waren prachtig. Ik wilde er wel een paar kopen, maar Affandi zei: "Wij willen nu geen geld, wij willen canvasdoek, want dat hebben wij niet meer." Hij zag wel wat in het materiaal van mijn militaire broek. Ik heb toen een aantal broeken geruild voor twee schilderijen. Na de tentoonstelling verhuisde Affandi naar Jogja, waar ik hem tijdens de onderhandelingen over de rijstleveranties nog vaak heb opgezocht en gesproken. Hij beschouwde zich in die tijd als oorlogskunstenaar. Hij toonde mij zo'n schilderij. Het stelde een man voor die er heel droevig uitzag. Het had iets afstotends. Bloed hier en daar. Desgevraagd vertelde Affandi dat het een spion voorstelde, maar ik weet niet of dat echt zo was. Vermoedelijk was het een visser die een beetje had gespioneerd voor de Nederlanders. Ook waren er schilderijen van guerrillastrijders. Ik ben in die tijd zeer bevriend met hem geraakt en ik onderhield later vanuit India ook nog contact met hem.'

Toen Affandi in 1990 stierf – hij werd 83 jaar oud – heeft Gupta in een Indiase krant nog een paginagrote necrologie over zijn vriend geschreven. Als de Brits-Indiase officier Gupta geen culturele belangstelling had gehad, was hij vermoedelijk ook niet bevriend geraakt met Affandi en hadden wij waarschijnlijk nooit iets van zijn belevenissen in revolutionair Indonesië vernomen.

Affandi raakte in de jaren zeventig en tachtig goed bevriend met twee Nederlanders die belangstelling hadden voor moderne Indonesische kunst. In 1984 vertelde Affandi hen over Gupta en suggereerde hij hen om tijdens hun terugreis naar Nederland in Calcutta uit te stappen en Gupta te ontmoeten. Dat deden ze. De gesprekken die ze met Gupta hadden legden ze vast op een geluidsband.

Daarmee leverden ze een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van de Indonesische revolutie.

Bronnen

Richard O.S. McMillan, *The British Occupation of Indonesia: 1945-1946*, Proefschrift, Universiteit van Londen (Royal Holloway), 2002.

Kapitein Nirmal Sen Gupta. De citaten zijn afkomstig uit de opname van een interview dat Theo Wilton van Reede en Arjan Onderdenwijngaard in 1984 in Calcutta met Gupta hadden. Zij hebben deze opnamen nooit gebruikt of uitgewerkt en volstrekt belangeloos aan mij afgestaan. Ik bedank hen hierbij voor hun collegialiteit.

Hoofdstuk 5

Het KNIL moest weer snel paraat

De fysieke en mentale conditie van een groot deel van de Nederlandse ex-krijgsgevangenen was na meer dan drie jaar dwangarbeid en uithongering ingrijpend aangetast. De Nederlandse legerleiding, onverwacht geconfronteerd met een nieuwe oorlog, streefde ernaar om zo snel mogelijk weer een strijdbaar KNIL paraat te hebben. Er was werk aan de winkel. Het was wenselijk de overgangperiode waarin de Britten het gezag zouden handhaven zo kort mogelijk te laten duren en dus zaak zo weinig mogelijk ex-krijgsgevangenen af te keuren. Het was gebruikelijk eventuele mentale klappen pas te onderzoeken als iemand zwaar depressief of 'malende' uit het kamp gekomen was. De lichamelijke ge-

breken van potentiële soldaten moesten wel heel ernstig zijn, wilden zij voor afkeuring in aanmerking komen. Bovendien kregen de ex-krijgsgevangenen die elders in de Pacific waren goedgekeurd een snellere hereniging met hun familie, op Java of elders in Indië, toegezegd. Wie zich liet afkeuren onderging in feite een straf: langer wachten.

Bas Beem, een voormalig dienstplichtige KNIL-sergeant, vertelde mij kort voor zijn dood over de manier waarop hij in 1946 na maanden wachten Nederland bereikte, vanuit Thailand, waar hij aan de Birma-spoorweg had gewerkt.

Niet dat ik zo graag nog een potje had willen doorvechten tegen die Indonesische opstandelingen, maar ik was echt een wrak en ik zag nog maar heel slecht vanwege zogenaamde kampogen. Wij "weigeraars" werden ergens in 1946 eindelijk met een oude Britse kolenboot met hangmatten in het ruim naar Nederland gebracht. We zagen allemaal pikzwart, leken wel mijnwerkers. Het heeft maanden geduurd voor ik de laatste resten kolengruis uit mijn poriën had verwijderd. Een jaartje later kreeg ik de rekening van deze overtocht gepresenteerd door de Nederlandse regering: zeshonderd gulden. En soldij over de jaren van krijgsgevangenschap kregen we ook al niet, dus ik betaalde per maand ieder keer wat af van mijn bescheiden loontje als bankbeambte. Zo ging dat bij de meeste gerepatrieerden.'

Van demobilisatie van de tienduizenden jonge Indische Nederlanders die eind 1941 onder de wapenen waren geroepen kon geen sprake zijn. Het overgrote deel van deze KNIL-miliciens heeft nog tot laat in de jaren '40 dienst gedaan: sommigen wel acht tot negen jaar, inclusief hun krijgsgevangenschap. Toen zij rond hun 26ste levensjaar weer terugkeerden in de burgermaatschappij hadden ze geen vak geleerd en was hun toekomst onzeker. Zij hadden de keuze om in een onafhankelijk Indonesië een bestaan op te bouwen, of naar het hun volstrekt onbekende Nederland te vertrekken om daar een nieuw leven te beginnen. Hun situatie was nog moeilijker dan die van de tienduizenden Nederlandse dienstplichtigen, die eind jaren veertig naar Nederland terugkeerden, na soms meer dan drie jaar dienen in Indië.

Herinneringen van een ex-guerrillaleider

De mensen waartegen deze Hollandse jongens hadden moeten strijden, vertoonden een grote onderlinge verscheidenheid: ze varieerden van goedgetrainde ex-PETA-militairen en studenten tot gewone dorpsbewoners. Onder de studenten bevond zich de toen twintigjarige Suhendro Sosrosuwarno. Hij kwam uit Solo (voluit: Soerakarta) op Midden-Java en zat in 1941 op een Nederlandse school. In 1945 twijfelde hij er niet aan dat hij zich bij de gewapende

strijd voor vrijheid moest aansluiten. Dat werd de *Tentara Peladjar*, het studentenleger, waar hij later commandant van zou worden.

Na de onafhankelijkheid in 1950 vertrok Suhendro naar Nederland om medicijnen te studeren financieel geholpen door een 'rijke' landgenoot. De man bleek toch een minder goede zakenman en raakte failliet. Weg waren Suhendro's studiemogelijkheden. Gelukkig kon hij als omroeper, journalist en vertaler zijn geld verdienen bij de Indonesische uitzendingen van Radio Nederland Wereldomroep. Na zijn pensioen, eind jaren tachtig, keek Suhendro met mij nog eens terug op zijn revolutionaire verleden.

Ik was voor de oorlog al erg nationalistisch. Dat kwam zo. Mijn vader verdiepte zich in de recente wereldgeschiedenis en kreeg grote bewondering voor staten als Duitsland en Japan. Deze landen, zo redeneerde hij, waren op eigen kracht groot geworden. Dat streven naar en bereiken van macht sprak hem zeer aan. Ik begon er zelf ook over te lezen. Vooral over Japan. Ik ben ook Japans gaan leren.

Een andere factor was de Nederlandse school waar ik op zat. In mijn klas zat een meerderheid aan Indonesiërs. Wij ergerden ons verschrikkelijk aan de lessen Indische geschiedenis. Dat was een aaneenrijging van verhalen over hoe keer op keer grote stukken van Nederlands-Indië door het KNIL werden gepacificeerd en de "inlanders" werden onderworpen. Discussie over deze zaken was met onze leraren niet mogelijk. Het kon je zelfs op verwijdering van de school komen te staan. Wij zochten binnen die "Indische geschiedenis" naar voorbeelden waarin onze voorouders de koloniale macht hadden kunnen weerstaan. In de bekende Java-oorlogen in de negentiende eeuw bijvoorbeeld. Overigens, die bewondering voor Japan, vooral voor zijn heldhaftige geschiedenis, heb ik tijdens de bezetting behouden. Het harde optreden van Japan, ook tegen de Indonesische bevolking, zag ik als een randgebeuren in een veel groter historisch verband: de politieke emancipatie van Azië.'

Suhendro was actief in Midden-Java, in de omgeving van het Japanse interneringskamp Ambarawa. Er vielen veel doden toen het door Britse troepen werd ontzet. Zijn visie daarop is deze:

Het is een misverstand dat wij die kampen met vrouwen en kinderen hebben willen aanvallen. Britse troepen zouden die mensen via de rede van Semarang [de stad had geen echte haven] evacueren. Daar wilden wij van Indonesische kant onze medewerking wel aan verlenen, maar die Britse troepen begonnen op ons te schieten en toen schoten wij natuurlijk terug. Zo is die moeilijke situatie daar ontstaan. Als zij, de Engelsen dus, in rustig overleg met ons een evacuatieplan hadden opgesteld en gelijk met die evacuees waren vertrokken, was er niets gebeurd.

In de gedachten van de studenten met wie Suhendro spontaan de wapens had opgenomen bestond geen plaats meer voor Nederland.

Het klinkt misschien vreemd, maar toen, in augustus 1945, gingen wij er aanvankelijk helemaal vanuit dat de Nederlanders nooit meer terug zouden komen. Toen kwamen al snel de Engelsen, voornamelijk mensen uit Brits-Indië. Daar waren mensen bij die duidelijk met ons sympathiseerden, maar we hebben ook veel strijd met hen geleverd. Ik weet nog dat toen de Engelse troepen eind 1946 waren vertrokken, er Indiase militairen achterbleven. Bij de Tentara Peladjar hadden wij twee van deze mensen als wapeninstructeur.'

Slangenvuur

Suhendro vervolgt:

In het kielzog van de Britten kwamen ook Nederlandse KNIL-militairen mee. Die schrokken er niet voor terug om een ware terreur over de Indonesische bevolking uit te oefenen. Toen ik later commandant werd van een eenheid van de Tentara Peladjar heb ik in de strijd tegen de Nederlanders, die steeds meer troepen uit Holland stuurden, veel van mijn mensen verloren. Ik was radeloos.

Toen ben ik gaan mediteren in een rivier. Van twaalf uur 's nachts soms tot vier, vijf uur in de ochtend. Nachten achter elkaar. Toen heb ik het vermogen gekregen om mijn kundalini op te wekken. Ik beschouwde dat als een geschenk. Kundalini is, nogal vrij vertaald, het "slangenvuur". Ieder mens heeft dat. Het slangenvuur is een energiecentrum, dat een kegel vormt om je lichaam. En die kegel is verzinnebeeld als een stoepa, zoals die bij tientallen te zien zijn op de Boroboedoer. Dan krijg je een ondoordringbare omgeving om je heen. Vanaf het moment dat ik dat vermogen toegewezen kreeg kon ik mijn manschappen beschermen. Zij zijn nooit meer geraakt. Tot aan het einde van de gevechten. Dat betekende dus dat je een gevecht heel gemakkelijk aan kon. We gingen dwars tegen het vuur van de tegenstander in. Je bleek omgeven door, zegt men, een antimaterie. En een kogel bestaat uit materie. Dus wat deed die kogel in die antimaterie? Die werd water. Zo voelde het aan als er een kogel op je werd afgevuurd. Het gevoel alsof je gewoon een spatje water over je heen kreeg, of een regenbuitje.'

In latere jaren heeft Suhendro nog wel eens geprobeerd het slangenvuur op te wekken. Dat lukte hem niet. Eerst was hij daar teleurgesteld over, maar nu begrijpt hij het: *Ik kreeg het niet omdat het deze keer niet echt nodig was.*

Suhendro herinnert zich ook nog een Indisch-Nederlands jongetje dat hij en zijn mannen geheel verwaarloosd aantreffen in een bos. Suhendro:

Ik had echt te doen met hem en heb hem meegenomen naar het huis van mijn moeder in Solo. Daar is hij naar mijn herinnering zeker een half jaar goed ver-

zorgd geweest. Toen ik gewond was geraakt aan mijn hand kwam hij mij regelmatig even opzoeken in ons hospitaal. Op een gegeven moment was er weer een bestand gesloten en kon ik hem terugbrengen naar Nederlands gebied. Ik heb er nooit meer wat van gehoord tot ik dit verhaal eens vertelde voor de Nederlandse televisie. Die jongen woonde als getrouwde man met kinderen al jaren in Nederland en had toevallig naar die uitzending gekeken. Hij had mij herkend aan het litteken in mijn hand. Hij zocht contact en we hebben een avond gepraat. Hij heeft toen veel gehuild, maar zijn vrouw begreep er helemaal niets van. Dat was jammer. Er is daarna geen contact meer geweest.'

Oud-strijder Suhendro kreeg regelmatig verzoeken om te spreken op bijeenkomsten van Nederlandse Indië-veteranen. Hij heeft dat altijd graag gedaan, maar maakt het liefst in zijn eigen Javaanse omgeving in Solo plannen om dorpelingen te helpen met kleine projecten zoals waterputten. En dat met zijn oude kameraden uit de revolutie, van wie er steeds minder nog in leven zijn. Sinds de dood van zijn Nederlandse vrouw woont Suhendro, inmiddels de 85 gepasseerd, het grootste deel van het jaar weer in Indonesië. Naast militairen zond Nederland ook burgers, meestal ambtenaren en leraren, naar Indonesië. Dat dit niet altijd de meest progressieve lieden waren mag blijken uit de brief van een passagier, vermoedelijk een Indonesiër. Delen ervan stonden afgedrukt in het tweede novembernummer uit 1945 van het blad *Semangat Baroe* ('de nieuwe geest') van het Verbond van Indonesische Burgers in Nederland:

'Dit is een samengeraapt zootje. De transportcommandant is een kapitein van de BPM [oliemaatschappij]. Dan is er nog een kapitein, ook een BPM-luitenant, twee indologen, twee Indische juristen en een stel scheepvaartkerels, die voor het rubberfonds uitgaan. Verder nog allerlei andere figuren. Wat ze allemaal kunnen en gaan doen, weet ik niet en vraag ik ook maar niet. Belangrijker is de kwestie van mentaliteit. En die kan ik voor het merendeel maar met één woord schilderen: koloniaal. Met name de BPM-heren zijn warme voorstanders van de blanke superioriteit met den aankleve van dien. Je staat gewoon te rillen, als je hoort wat een kolder er wordt uitgekraamd. Over Soekarno mag met het Javaanse personeel niet gepraat worden. Onderling praat men wel over hem en er is maar één vergelijkingsobject: Mussert! Mijn algemene indruk van het [aangeworven] personeel is dat het, uitzonderingen daargelaten, n i e t deugt voor zijn taak. Het is alles 'herstel van de koloniale maatschappij' wat de klok slaat. Zulks voor zover de personen in kwestie ooit blijken geven van over hun bedoelingen te hebben nagedacht. Er zijn er ook die gaan om een baan, sec! Als men deze kerels zo op Indonesië loslaat, dan wordt het een chaos. Chaos waarvoor ik Soekarno niet langer aansprakelijk zou durven stellen.'

Waar ligt de fout ? Voor een groot deel bij de aanwerving, niet alleen door het protectiesysteem, maar vooral doordat men 'Indische ervaring' eist. Dat betekent namelijk meestal: koloniale mentaliteit. Het ware beter, dat men een bepaalde visie op het Indonesische probleem eiste bij het personeel. Ze worden toch politiek getest, dus waarom dan dáár niet over gepraat?

Romoesja's

In 1945 waren er buiten Indonesië drie groepen Indonesiërs die stonden te popelen om terug te gaan naar hun land, het land waar de revolutie was uitgelopen. Ten eerste hadden ongeveer zevenhonderd van hen de oorlog in Nederland doorgebracht. Zij hebben lang op vervoer moeten wachten (de Nederlandse troepen gingen voor!), maar vertrokken pas in het najaar van 1946 met het motorschip *Weltevreden* naar Batavia.

Dan waren er de Indonesische dwangarbeiders, de zogeheten *Romoesja's*, althans de dertig procent daarvan die nog in leven was. Herman Jan Friedericy, een Indonesië-expert die uit Nederland was gekomen, had in Singapore de leiding bij de oprichting van het Nederlands Bureau voor Documentatie en Repatriëring van Indonesiërs (het Nebudori). Friedericy werd in zijn werk bijgestaan door 125 Nederlandse ex-krijgsgevangenen.

Het Nebudori heeft met 77 schepen meer dan 50.000 *Romoesja's* teruggebracht naar Indonesië. Dit ging door tot ver in 1947. Zij mochten kiezen of ze naar door Nederlandse (of Britse) troepen gecontroleerd gebied wilden, of naar delen van Java die onder beheer stonden van de Republiek Indonesia. Het relatief geringe aantal mensen dat het laatste verkoos, werd overgedragen aan vertegenwoordigers van het Indonesische Rode Kruis. Vele *Romoesja's* zijn niettemin, al of niet vrijwillig, achtergebleven in de gebieden waar ze tewerkgesteld waren. Er is één geval bekend van een *Romoesja* die pas in 1959 thuiskwam.

Toen de berichten over de slechte behandeling van de *Romoesja's* doordrongen tot de Javaanse bevolking nam het aantal vrijwillige aanmeldingen snel af en gingen de Japanners ertoe over willekeurig mensen op te pakken. Soms oefenden zij grote druk uit op de plaatselijke Indonesische bestuurders en dorpschoude: die moesten 'economische soldaten', zoals de propaganda ze begon te noemen, leveren. Ook de Indonesische leiders, met Soekarno voorop, hebben ijverig meegewerkt aan de werving van *Romoesja's*. Omdat de Japanners meteen na de capitulatie in augustus 1945 praktisch alle gegevens over de inzet van *Romoesja's* hebben vernietigd, is niet nauwkeurig na te gaan hoeveel van hen zijn omgekomen. De meeste historici die zich met dit onderwerp hebben beziggehouden – dat zijn er maar een paar – houden het op 200- tot 250-duizend.

Onbekend is óf, en zo ja, hoeveel Indonesiërs zich aan die arbeidsdienst hebben willen en kunnen onttrekken. Ik heb ooit een dergelijke 'onderduiker' gesproken. Toen ik in 1980 in de trein zat van Soerabaja naar Jogjakarta, zat er tegenover mij in de derde klas een man van, naar schatting, een jaar of zestig. Ik probeerde met hem in gesprek te komen. Mijn pogingen bleven vergeefs, tót ik hem vroeg wat hij had meegemaakt tijdens de Japanse tijd. Toen barstte hij los:

Ik had al gauw door dat die Japanners geen lieverdjes waren. Ze hadden ons dan wel onafhankelijkheid beloofd, onder hun supervisie natuurlijk. De berichten die ik hoorde over de manier waarop ze de Romoesja's afbeulden vervulden mij met afgrijzen. Ergens in 1944 hoorde mijn vriend en ik van de loerah – het hoofd van ons dorp, in de buurt van Madioen – dat we ons de volgende ochtend 'vrijwillig' moesten melden. We hebben er de hele nacht over zitten praten. Wel gaan of niet gaan. We werden het niet eens. Mijn vriend was bang voor de consequenties als hij niet zou gaan en ik overwoog onder te duiken. Zo is het ook gegaan. Ik ben 's nachts reizend naar Soerabaja gevlucht en heb daar bij kennissen ondergedoken gezeten tot het eind van de oorlog. Mijn vriend heb ik nooit meer teruggezien. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij het niet gehaald.

Terwijl de man zijn verhaal vertelde – en passant brandde hij het regime van Soeharto tot de grond toe af en toonde hij zich, niet zonder risico en zonder enige terughoudendheid een voorstander van een sociale revolutie – had zich om ons heen een groep jongeren verzameld. Ze luisterden geboeid toe. Ik kreeg de indruk dat ze niet veel wisten van wat er precies gebeurd was in de Japanse tijd en ik zei dus: 'Als jullie wat over jullie eigen geschiedenis willen weten, zouden jullie met mensen zoals deze meneer moeten praten.' Hij glimlachte en knikte instemmend.

Soekarno is zowel tijdens als na de oorlog verschillende malen aangesproken op zijn rol als propagandist voor de arbeidsinzet van *Romoesja's*. Zijn antwoord, dat hij in 1964 nog eens herhaalde, was doorgaans:

'Als ik duizenden moet opofferen om miljoenen te redden, dan zal ik dat doen. Als leider van dit land kan ik mij de luxe van gevoeligheid niet veroorloven.'

In zijn serie over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog schrijft historicus Loe de Jong hierover fijntjes :

'Bij dit verweer willen wij vooreerst slechts opmerken dat de Romoesja-inzet niet duizenden, maar honderdduizenden te gronde heeft doen gaan.'

De Japanse historica Aiko Kurasawa, die promoveerde op het lot van de Indonésische bevolking tijdens de Japanse bezetting, eindigt het hoofdstuk in haar proefschrift dat over de *Romoesja's* handelt als volgt:

Kort samengevat, het Romoesja-probleem liet zeer diepe psychologische wonden achter. In het in Djakarta gevestigde Museum voor Militaire Geschiedenis is het enige wat herinnert aan de Japanse bezetting een afbeelding van Romoesja's.

Het is heel opvallend dat van de vele belangrijke kwesties die zich tijdens de Japanse bezetting hebben voorgedaan het Romoesja-vraagstuk als het meest symbolische wordt aangemerkt om die periode te duiden. Het probleem van de Romoesja's is nog steeds de meest schandelijke herinnering aan de Japanse aanwezigheid. Het mag niet worden vergeten, niet door Indonesiërs, maar zeker ook niet door Japanners.'

Steun van Australische vakbonden en communisten aan Indonesiërs

Terwijl Nederlandse vrouwen en kinderen uit interneringskampen op Java en elders, bij wijze van eerste noodopvang, tijdelijk naar Australië werden overgebracht om daar wat op te knappen, stonden in Australië duizenden Indonesiërs klaar om naar hun land terug te keren en deel te nemen aan de revolutie. Daar zaten de Nederlandse autoriteiten in Batavia niet bepaald op te wachten, maar ze konden er evenmin wat tegen doen. Nu de oorlog was afgelopen waren de Indonesiërs in Australië immers ook niet meer gewenst. Op grond van de toen geldende White Australia wetgeving liet men geen gekleurde immigranten toe. In Australië bevonden zich eind 1945 verschillende kampen met Indonesiërs, waaronder zeelieden van de KPM die waren ontslagen na een loonconflict. Dat ontslag en hun noodgedwongen internering werd door de linkse partijen en vakbonden in Australië gebrandmerkt als een 'koloniale daad' van Nederland. De politiek meest gevoelige groep bestond uit bijna 300 politieke gevangenen, afkomstig uit het verbanningsoord Boven Digoel op Nieuw-Guinea. Hoe waren zij in Australië terechtgekomen?

In 1943 ontstond er in Australië politieke opschudding toen bekend werd dat Nederland in het geheim ruim vijfhonderd Indonesische politieke gevangenen met hun gezinsleden van het ballingsoord Boven Digoel op Nieuw-Guinea had overgebracht naar Australië. Onder hen bevonden zich mensen die soms al vijftien jaar gevangen zaten, omdat ze in de jaren twintig hadden deelgenomen aan een communistisch geïnspireerde opstand op Java. Sommigen hadden hun gezin bij zich. In Australië moesten deze mensen op weg naar hun nieuwe gevangenkamp een stuk met de trein reizen. Eén van hen wist een briefje uit de trein te gooien waarop geschreven stond wie zij waren. De spoorwegman die het briefje vond gaf de boodschap door aan het bestuur van zijn (linkse) vakbond. De publiciteit die toen uitbrak was niet bepaald gunstig voor Nederland.

Over het motief van de Nederlandse regering, die in ballingschap in Londen verkeerde, om de bannelingen van Boven-Digoel naar Australië over te brengen bestaat geen duidelijkheid. De angst dat Japan de politieke gevangenen zou bevrijden was in 1943 niet meer aan de orde: de Japanse opmars naar het oostelijke deel van Nieuw-Guinea was toen immers al gestuit. Bovendien zouden de

Japanners weinig aan deze mensen, vaak geharde communisten, hebben gehad. In ieder geval had de evacuatie van gevangenen en hun gezinsleden – samen ruim 500 personen – de volle instemming van de Amerikaanse opperbevelhebber in de Pacific, general Douglas MacArthur.

Charles van der Plas, na Van Mook de hoogste koloniale ambtenaar in Australië en ondermeer verantwoordelijk voor Indonesiërs in de vreemde, was persoonlijk naar Boven-Digoel gereisd om de gevangenen toe te spreken. Hij wekte de indruk dat hij ze kwam redden en sprak ze aan met 'rijksgenoten'. Met de Australische regering was Van der Plas niet zonder moeite overeengekomen dat de 'Digoelisten' als 'krijgsgevangenen' zouden moeten worden beschouwd. Zij kwamen terecht in een gevangenkamp in de buurt van Sydney.

In de loop van de oorlog, toen Duitsland de Sovjet-Unie was binnengevallen, verklaarden veel Digoelisten zich bereid het Nederlands-Indische bestuur in ballingschap metterdaad te steunen in zijn pogingen Japan te verslaan. Zij werden bij verschillende diensten geplaatst. Ook richtten zij een eigen vereniging op, *SIBAR*, dat een eigen blad uitgaf *Penjoeloeh* (Toorts).

Een aantal ex-digoelisten kreeg in nieuwe overheidsfunctie inzage in de Indische plannen voor het herstel van gezag na de oorlog. Alle Indonesiërs ondervonden openlijk steun van progressieve groepen en vakbonden in Australië. Met succes wisten Indonesiërs de havenarbeidersvakbond, die onder communistische invloed stond, ertoe te brengen Nederlandse schepen met bestemming Indonesië te boycotten. De Nederlandse filmster Joris Ivens, die door de Nederlandse Informatiedienst was gevraagd een film te maken over het herstel van vrede en orde door de Nederlanders in Indonesië, bedankte voor de eer en maakte een film over die scheepvaartboycot met de titel *Indonesia Calling*. De Nederlandse autoriteiten waren razend en namen Ivens zijn Nederlandse paspoort af. De Australische scheepvaartboycot op Indonesië is pas in 1949 opgeheven.

De Australische autoriteiten toonden wel begrip voor de wens van veel Indonesiërs om naar hun land terug te keren. Het in 1975 in Australië verschenen boek *Black Armada* doet daar gedetailleerd verslag van. Canberra zat in een dilemma. Australië was, althans tijdens de Tweede Wereldoorlog, een officiële bondgenoot van Nederland. Om grote politieke conflicten met Den Haag te voorkomen sprak Canberra over deze Indonesiërs liever van 'deportatie' naar hun eigen land, zoals de immigratiewetten voorschreven, dan van 'repatriëring'. Uiteindelijk gingen de Nederlanders akkoord met het voornemen de Indonesiërs naar gebied te laten brengen dat onder controle stond van de Republiek. Maar als tegenprestatie eisten zij de meezending van een lading militaire vrachtwagens die in Australië vastzat als gevolg van de boycot.

Op zaterdag 13 oktober 1945 verliet het Britse schip *Esperance Bay*, onder verantwoordelijkheid van de minister voor Immigratiezaken, de haven van Sydney met bestemming Indonesië. Het had ruim veertienhonderd Indonesiërs aan boord. De minister had beloofd dat die in Republikeins gebied ontscheept zouden worden om dreigende internering door de Nederlanders te voorkomen. Vóór het schip de haven verliet had het nog een rondje gemaakt langs alle Nederlandse schepen – die niet mochten afmeren vanwege de boycot – om stakende Indonesische zeelieden op te pikken. Volgens getuigen was het een feestelijke en demonstratieve gebeurtenis, waarbij de passagiers op het dek van de *Esperance Bay* voortdurend leuzen schreeuwden als 'Merdeka! Weg met de Nederlanders!'

Niet alleen de Nederlandse autoriteiten waren verre van gelukkig met de 'deportatie' van Indonesische revolutionairen naar eigen gebied. Ook het Britse militaire commando was van mening dat de terugkeer van deze mensen de onrust en het geweld in Indonesië alleen maar zou verergeren. Men sprak van 'een schip vol moeilijkheden'. Admiraal Mountbatten nam contact op met premier Attlee in Londen. Die oefende op zijn beurt grote druk uit op de Australische regering om de *Esperance Bay* niet verder te laten varen dan tot aan één van de Kleine Soenda-eilanden ten oosten van Java. De regering in Canberra ging door de knieën en de *Esperance Bay* meerde af in de haven van Koepang op West Timor. Australische troepen handhaafden er tijdelijk het gezag. De autoriteiten besloten de veertig felste nationalistenvan daar voorlopig vast te houden. Toen de eerste negentien van boord waren gehaald kwam de rest van de passagiers in actie. Zij stuurden protesttelegrammen naar Australische vakbonden. Het resultaat was dat alleen de negentien die al van boord waren in Koepang moesten blijven, waar zij onder Australische jurisdictie werden vastgehouden. Op die manier zouden ze niet in handen komen van Nederland. De *Esperance Bay* voer verder naar de haven van Tandjong Priok op Batavia. Alle passagiers werden onder Britse supervisie overgebracht naar Republikeins gebied. Iets vergelijkbaars gebeurde nog een keer, nu met het schip *Manoora*, dat begin 1946 vertrok met rond achthonderd terugkerende Indonesiërs aan boord. De negentien Indonesiërs die in Koepang waren achtergelaten hebben het Republikeinse gebied pas een jaar later kunnen bereiken.

Prins Ario Soejono pleitte tevergeefs

In Londen had zich in 1942 in de boezem van Gerbrandy's oorlogskabinet een drama afgespeeld bij de discussie over een mogelijk nieuwe status van Indonesië na de oorlog. Het officiële standpunt over de staatkundige toekomst van de koloniën ging niet uit van het kabinet zelf, maar was het gevolg van Amerikaanse

politieke druk. Amerika had zijn Aziatische kolonie op de Filippijnen al onafhankelijkheid toegezegd na afloop van de oorlog. Nederland zou dat volgens de Amerikaanse overheid, president Roosevelt in het bijzonder, nu ook moeten doen. De oorlogssituatie in de Pacific was toen zodanig dat Amerika als eerste Indië zou bevrijden. Gerbrandy, noch Wilhelmina kon de Amerikaanse wens negeren, want Nederland had ook het Atlantic Charter ondertekend, dat nadrukkelijk spreekt van ontvoogding van alle koloniale gebieden.

De eerste stap die het oorlogskabinet deed om Washington gunstig te stemmen was de benoeming van een Indonesische bewindsman. De keus viel op Pangeran (prins) Ario Soejono. Deze had in de Indische bestuursdienst snel carrière gemaakt. In 1939 was hij als econoom korte tijd werkzaam geweest op het departement van Koloniën in Den Haag. Een jaar later werd hij als een van de weinige Indonesiërs lid van de Raad van Nederlands-Indië, een belangrijk adviesorgaan. Toen Van Mook begin 1942 met een aantal departementshoofden en andere 'prominenten' vanuit Java naar Australië uitweek, om daar een Indische regering in ballingschap op te zetten, was Soejono toevallig op dienstreis in de Verenigde Staten. Nu werd hij minister, al werd zijn invloed meteen beperkt door hem geen portefeuille te geven. Hoewel Gerbrandy mooie woorden sprak bij Soejono's beëdiging, liet hij informeel bij meer dan één gelegenheid blijken een islamiet niet als een gelijkwaardig mens te beschouwen. Tegen twee van zijn ministers, onder wie Van Mook, heeft hij zich laten ontvallen dat 'alle muzelmanen niet meer dan brandhout voor de hel' waren.

In Washington ontstond het idee om koningin Wilhelmina een radiorede te laten houden, waarin zij de Indonesiërs toezeggingen zou doen over een grotere zelfstandigheid na afloop van de oorlog. Het leek een uitstekend idee die rede op 7 december 1942, een jaar na de aanval op Pearl Harbor, uit te zenden. Het kabinet discussieerde moeizaam over de juiste tekst. De meeste ministers waren voorstander van een zelfstandig Indonesië, maar dan samen met Suriname en de Nederlandse Antillen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Nee, er kon in hun visie voorlopig geen sprake zijn van recht op zelfbeschikking en al helemaal niet van onafhankelijkheid van Nederland. Minister Soejono verzette zich hevig tegen dit gezichtspunt. Hij was van mening dat de nationalistische wensen van zijn volk alleen bevredigd zouden kunnen worden met de belofte van volledige onafhankelijkheid voor Indonesië. In verband daarmee wees hij zijn sociaal-democratische collega's in het kabinet op de resolutie die in 1930 op het SDAP-congres was aangenomen en waarin de partij het recht op zelfbeschikking voor Indonesië had erkend. Soejono sprak de profetische woorden:

Nederland zal na de oorlog in Indië vermoedelijk niets bereiken als men nu niet het zelfbeschikkingsrecht erkent. De Indonesiërs zijn als geheel niet anti-Nederlands, alleen, ze zijn pro-Indonesisch. Het argument als zou het Indonesische volk

staatkundig nog maar een kind zijn, zal naar mijn mening als een rode lap op een stier werken.

Zijn argumenten overtuigden de SDAP-collega's niet en maakten op de andere ministers nog minder indruk. Men bleef van mening dat de mogelijke zelfstandigheid van Indonesië binnen een Nederlands rijksverband voorlopig ver genoeg ging. Toen de tekst uiteindelijk werd vastgesteld zonder dat er een passage over zelfbeschikkingsrecht in was opgenomen, werd Soejono volgens getuigen doodsbleek en deed hij er verder het zwijgen toe. In januari 1943 stierf hij smartelijk aan een hartaanval, 56 jaar oud. Het is een schrale troost dat hij niet meer heeft hoeven lijden onder het verlies van zijn zoon Irawan die tijdens de Duitse bezetting als verzetsstrijder in Nederland door de nazi's werd doodgeschoten. In de Amsterdamse wijk Slotermeer is er een straat naar Irawan Soejono vernoemd.

De belangrijkste passage uit de radiorede van koningin Wilhelmina luidt:

De laatste jaren hebben getoond, dat in beide volken de wil en het vermogen tot harmonisch en vrijwillig samengaan aanwezig zijn. Een op die grondslag gevestigde rijkseenheid stuurt aan op de verwezenlijking van het doel waarvoor de Verenigde Naties strijden, zoals dit onder meer in het Atlantic Charter is belichaamd en waarmee wij aanstonds konden instemmen, omdat het de grondslagen bevat van onze eigen opvatting van recht en vrijheid, waarvoor wij in de loop van de geschiedenis goed en bloed geofferd hebben.

Ik stel mij voor, zonder vooruit te lopen op de adviezen der rijksconferentie, dat zij zich richten zullen op rijksverband, waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met de wil elkander bij te staan, zullen behartigen.

Ik meen dat zulk een zelfstandigheid en samenwerking van het Rijk en zijn delen de kracht kunnen geven om hun verantwoordelijkheid naar binnen en naar buiten ten volle te dragen. Daarbij zal voor verschil van behandeling op grond van ras of landaard geen plaats zijn, doch zullen slechts persoonlijke bekwamheden der burgers en de behoeften van de verschillende bevolkingsgroepen de doorslag geven voor het beleid der regering.

In Indonesië heeft bijna niemand de radiorede van Wilhelmina gehoord. Alle radio's waren op last van de bezetter 'gecastreerd', zodat het onmogelijk was naar buitenlandse zenders te luisteren. In de Verenigde Staten, waarvoor de speech in feite bedoeld was en waar hij op schrift uitgebreid in het Engels werd verspreid, reageerde de pers redelijk positief.

Nieuw Guinea en Oost-Borneo

Amerikaanse en Australische troepen hadden in 1944 en begin 1945 het eiland Nieuw Guinea bevrijd. Het westelijke deel daarvan stond onder Nederlands bestuur. Bestuursambtenaren die tijdens de oorlog in Australië waren opgeleid, gingen daar weer aan het werk onder de naam van Netherlands Indies Civil Administration (de NICA). De zuidoostelijke stad Merauke is overigens nooit in Japanse handen gekomen. Het is het enige stukje Nederlands-Indië waar de Nederlandse vlag altijd is blijven wapperen.

Begin 1945 besloot generaal Douglas MacArthur, die het bevel voerde over alle geallieerde troepen in het gebied, zijn plannen om op Java te landen op te geven. Wel achtte hij het van belang om Indische gebieden waar olie gewonnen werd, zoals Oost-Borneo, op Japan te veroveren en er de oliewinning zo snel mogelijk te hervatten. In juni 1945 voerden zo'n 50.000 Australiërs, aan wie een kleine eenheid van Nederlandse troepen was toegevoegd, een invasie uit op het olierijke eiland Tarakan. Begin juli werd Balikpapan, waar een grote raffinaderij stond, ingenomen. Aan deze acties deden ruim driehonderd Nederlandse militairen mee, onder wie een groot aantal Surinaamse vrijwilligers, die in Australië waren opgeleid. De Nederlandse vechteenheid werd beschouwd als een 'symbolische bijdrage'. Er sneuvelden op Borneo zes Nederlandse en Surinaamse militairen, onder wie de commandant, kapitein Cees de Gooyer, de oudere broer van acteur Rijk de Gooyer.

Na de capitulatie van Japan in augustus 1945 kwamen de meeste Surinaamse vrijwilligers op Java terecht. Zij werden daar geconfronteerd met de vrijheidstrijd van de Indonesiërs. Een aantal kwam in gewetensnood. In 1990 sprak ik de Surinaamse ex-Indië-strijder Anton Semmoh. Hij vertelde mij bij die gelegenheid:

Een aantal van ons heeft toen geprobeerd de Indonesiërs te helpen. Eén van ons is zelf bij een poging over te lopen doodgeschoten. Een ander is metterdaad overgelopen en is daar altijd gebleven. Een aantal is door de krijgsraad tot zware straffen veroordeeld wegens poging tot muiterij.

Om verdere moeilijkheden te voorkomen besloot legercommandant generaal Spoor om alle Surinamers in een kamp in Batavia te consigneren, in afwachting van repatriëring naar de West.

Eerste Indiëweigeraar?

De Surinaamse oorlogsvrijwilligers, mensen die zelf ook door Nederland werden gekoloniseerd, waren in 1945 zeker niet de enige die grote moeite hadden de Indonesische rebellie de kop in te drukken. Ook beroepsofficier Henk Geert de Jonge wilde als ex-Engelandvaarder, ex-verzetsstrijder en voormalige gevangene in de dodencel bij de nazi's, niets te maken hebben met een Indonesische

onafhankelijkheidsoorlog. Dat begon zo.

Bij zijn spionageopleiding in Engeland had de jonge luitenant tijdens de oorlog leren parachutespringen. In de nacht van 11 op 12 maart 1943 landde hij bij Hooghalen (Drenthe) met o.m. de opdracht van de Nederlandse regering in Londen en om een spionagegroep te organiseren ten behoeve van de geallieerden. Dat werd de belangrijke groep "Albrecht". De Jonge was de eerste geheim agent, die werd uitgezonden door het nieuwe Bureau Inlichtingen.

Na zijn terugkeer in mei 1945 uit een Duits concentratiekamp, stemde De Jonge in te worden gedropt in het toen nog door Japan bezette Nederlands Indië om de militaire situatie aldaar te verkennen. Via Engeland werd hij, inmiddels bevorderd tot kapitein, met enkele anderen naar Ceylon gevlogen, waarheen een groot deel van de Ned. Marine was uitgeweken. Nadat begin augustus Japan onverwacht snel capituleerde, werd De Jonge, samen met twee luitenanten half September met een marine-vliegboot afgezet voor de kust van Batavia, waar Soekarno en Hatta op 17 augustus de Republiek Indonesia hadden geproclameerd. Nog voor de eerste Britse troepen waren geland, trok De Jonge de stad in waar hij bij de Kempetai een auto vorderde om de situatie in een rond de hoofdstad te verkennen. De Jonge, een rechtzinnig christen, kwam daar al snel in contact met de eveneens gereformeerde zendingspredikant ds. J. Verkuyl. Deze was net vanuit Bandoeng, waar hij geïnterneerd was geweest, in Batavia aangekomen. Bezorgd was Verkuyl dat in Nederland onvoldoende de omvang van het onafhankelijkheidsstreven zou worden beseft. Toen De Jonge Verkuyl op een zondag eens een lift gaf, werd hun auto prompt beschoten door Indonesische revolutionairen die begrepen hadden dat een Nederlands officier achter het stuur zat. Wonder boven wonder (of met de hulp van God) werden De Jonge, noch Verkuyl getroffen. Ook voor De Jonge was het een aanwijzing dat Nederland verwickeld dreigde te raken in een gewapend conflict met Indonesiërs die voor hun vrijheid vochten. Daar wilde hij niets mee te maken hebben. Omdat hij snel rapport moest uitbrengen aan de autoriteiten in Den Haag lukte het hem eind november een plaats te veroveren op de eerste terugvlucht naar Schiphol hervatte KLM-lijndienst Amsterdam-Batavia. In zijn in 1992 verschenen boek *Levenstriomf* schrijft hij:

Wij hadden voor die tijd betekenisvolle inlichtingen verzameld. Mijn reisgenoten hadden rapporten over de invloed van de Japanse bezetter op het bestuursapparaat, dat de Nederlanders voor de oorlog opgebouwd hadden. Mijn aandacht was gericht geweest op het onder Japanse leiding gegroeide geraamte van een Indonesisch leger. De Japanners hadden tijdbommen achtergelaten en in de vorm van een nationalisme en onafhankelijkheidszin (door hun tyrannie bevorderd) en de ontwikkeling van militarisme onder de In-

donesische jeugd. Geestelijk gesproken ervoer ik de terugkeer naar Nederland, als van de een bevrijding uit een strik, als het opgetrokken worden uit een put. Innerlijk was het in mij: 'Wat doen we daar eigenlijk nog? Wel te verstaan, in die dominerende en bezittende zin van voor de oorlog.

In Den Haag meldde De Jonge zich bij minister van Oorlog Jo Meynen en vroeg ontslag uit de militaire dienst. De minister zei hem nodig te hebben en wilde hem niet laten gaan. Ik antwoordde, schrijft De Jonge in zijn boek :

Dan zal ik hare majesteit koningin Wilhelmina vragen mij ontslag te verlenen. Vanwege mijn oorlogsverleden zal er bij haar een open oor vinden. De minister repliceerde: 'Dan zal ik mij als eerste adviseur van hare majesteit er tegen verklaren'. Zo verliet ik hem en ondernam niets, doch bleef bidden. Na ongeveer veertien dagen kwam er een brief waarin stond dat mij op mijn verzoek eervol ontslag uit de militaire dienst was verleend en dat nog wel zonder op een lijst van reserveofficieren geplaatst te zijn.

Op 30 augustus 1948 , enkele dagen voor haar abdicatie , benoemde Wilhelmina Henk Geert de Jonge tot ridder in de Militaire Willemsorde 4de klasse voor zijn spionage- en verzetswerk. Juliana gaf hem 7 oktober in Arnhem de de ridderslag. In December 2010 overleed De Jonge op 94-jarige leeftijd. Bij de begrafenisplechtigheid memoreerde een neef:

Hij is nog op speciale missie geweest als hoge officier in Indië om poolshoogte te nemen van de zaak, op speciaal verzoek van Prins Bernhard. Hij kwam gedesillusioneerd terug. Indië behouden gaat niet. Ook de Nederlandse arrogantie ten aanzien van Indië trof hem. Een heilloze weg en hij nam ontslag.

Een onbekende, en vermoedelijk de eerste, Indië-weigeraar. Die bovendien nog ongestraft bleef.

Bronnen

Over minister Pangeran Soejono, de repatriëring van *Romoesja's* naar Java en de strijd op Nieuw Guinea en Borneo in 1944 en 1945, dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 11b*. Uitgeverij Martinus Nijhoff, Leiden. 1985.

Suhendro Sosrosuwarno, gesprekken met oud-guerrillaleider op Java, Hilversum, 1994.

Rupert Lockwood, *Black Armada*, Australian Book Society, Sydney, 1975.

Peter Schumacher, interview met de Surinaamse oudstrijder Anton Semmoh: 'Bitterheid jegens rood-wit-blauw. De historische bronnen spreken van een "betrekkelijk onverteerbare groep". Bedoeld worden de Surinaamse soldaten die in de Tweede Wereldoorlog tegen de Japanners vochten. De oud-strijders zelf voelen zich bekocht.' in *NRC Handelsblad*, 2 mei 1989 (Achterpagina).

Het verhaal over Henk de Jonge is ontleend aan een gesprek (2011) met oud-journalist Ben van Kaam. De tekst is met zijn hulp tot stand gekomen.

Henk G. de Jonge, *Levenstriomf*, in eigen beheer uitgegeven. Gedrukt door Printing Products in Hoogblokland, 1990. Erasmus Universiteitsbibliotheek, Rotterdam. Catalogus: RLK T 5:5919.

Hoofdstuk 6

Tegen Soekarno en zijn Republiek

Zelf had ik destijds – in 1946 was ik dertien – geen enkel reëel inzicht in wat zich in Indonesië nu precies afspeelde. Het enige wat ik wist was dat we in oorlog waren met 'moorddadige opstandelingen', die een eigen republiek hadden uitgeroepen. Hun leiders, van wie een zekere Soekarno de belangrijkste was, waren niet te vertrouwen. Het feit dat Soekarno had samengewerkt met de Japanse bezetter werd voortdurend aangehaald als bewijs van zijn slechtheid. Met dat soort lieden, inclusief de gematigde Soetan Sjahrir, moest eigenlijk niet worden gepraat. Zulke mensen moesten worden opgepakt, was de opinie bij ons thuis. En niet alleen daar. Ik kan me niemand herinneren binnen onze kenniskring die er anders over dacht. Dat Van Mook, de hoogste gezaghebber in Indië – de benaming 'Indonesië' konden we maar moeilijk over onze lippen krijgen – met die mensen onderhandelde, zou onmogelijk tot iets goeds kun-

nen leiden en alleen maar tot het 'weggeven' van Indië aan een stel rebellen. Bij ons thuis was Van Mook dan ook verre van populair.

Een enkeling durfde te zeggen dat de Indonesiërs ook recht hadden op zelfstandigheid. Onze eigen koningin had dat immers zelf gezegd. De reactie die ons soort mensen op dergelijke uitlatingen gaf was steevast: Misschien wel, maar niet op deze manier, met moord, doodslag en het gijzelen van tienduizenden Nederlanders door de republikeinen.

Die reactie getuigde misschien van weinig politiek benul, maar is wel begrijpelijk. Wij maakten ons veel zorgen om het lot van de duizenden voornamelijk Indo-Europeanen, die waren geïnterneerd in gebieden die onder gezag stonden van Indonesische revolutionairen.

Beschermingskampen of gijzelaars?

Opnieuw verrezen er interneringskampen in het binnenland van Java. Deze keer waren ze opgezet op last van de voorlopige Indonesische regering die zetelde in Jogjakarta, Midden-Java. In de kampen zaten ongeveer 50.000 Nederlanders, voor het grootste deel Indo-Europeanen, die tijdens de bezetting buiten de kampen waren gebleven. De kampen stonden onder republikeins beheer en werden 'beschermingskampen' genoemd. Jogja wilde voorkomen dat fanatieke revolutionaire jongeren nog méér weerloze Nederlanders zouden ombrengen – dat was slecht voor het internationale imago van de jonge republiek.

Net als in de Japanse tijd werden vrouwen en kinderen gescheiden van weerbare mannen en jongens ouder dan zestien jaar. Het officiële republikeinse standpunt was dat iedereen die dat wenste kon vertrekken naar gebieden onder Britse of Nederlandse controle. Uit veiligheidsoverwegingen was het echter verboden zelfstandig te vertrekken. Om één en ander in goede banen te leiden richtten de republikeinen de POPDA op. De afkorting stond voor 'Organisatie voor de Repatriëring van Japanners en APWI's'. 'APWI' was weer een afkorting van 'Allied Prisoners of War and Internees' (geallieerde krijgsgevangenen en geïnterneerden). De repatriëring van Japanse militairen verliep redelijk probleemloos. Die van de (Indo-) Europeanen ging heel wat problematischer.

De massale interneringen wekten veel afkeer op bij het Nederlands-Indische bestuur in Batavia. De algemene opvatting luidde dat deze (Indo-)Europeanen werden 'gegijzeld' in 'extremistenkampen'. Mary van Delden, die voor haar proefschrift uitgebreid onderzoek deed naar de POPDA en het vastzetten van Nederlanders, komt tot de conclusie dat er bijna driehonderd van deze interneringscentra moeten zijn geweest. Ze varieerden in grootte en vorm: het kon om enkele personen in een huis gaan maar ook om

duizenden mensen in een omvangrijk kamp. Het kamp in Malang, de wijk Bergenbuurt, was verreweg het grootst.

Van Delden heeft uitvoerig gesproken met mensen die in de kampen hebben gezeten. Uit hun verhalen heeft ze de indruk gekregen dat de behandeling er redelijk was. Het gebeurde zelden of nooit dat bewakers mensen mishandelden en er was geen verplichte arbeidsdienst. De Indonesische bevolking had zelf nog flink te lijden onder de naweeën van het Japanse beleid. Miljoenen waren daarbij de hongerdood gestorven en honderdduizenden anderen hadden nog steeds bijna niets te eten. Ondanks dat zorgden de bewakers ervoor dat de geïnterneerden behoorlijk voedsel kregen. Wel moesten die hun vaak schaarse bezittingen verkopen om aan extra eten te komen. De grootste zorg in de kampen was de onzekerheid over het lot van de mannen en zonen. Daarnaast brachten voortdurende geruchten over het tijdstip van evacuatie veel onrust teweeg.

Uit gesprekken die Van Delden heeft gevoerd met toenmalige leden van de POPDA is gebleken dat de organisatie kort heeft overwogen de Indo-Europeaanen – in ieder geval de weerbare mannen – vast te houden en te pogen die te ruilen voor gevangen genomen vrijheidsstrijders. De leiders van de Republiek wezen dat plan af. Niettemin hebben zich incidenteel wel gevallen van gevangenruil voorgedaan.

Onderzoeker Bert Immerzeel, die veel persoonlijke verhalen heeft opgetekend, schetst een grimmiger beeld dan Van Delden. In sommige kampen, aldus Immerzeel, was wel degelijk sprake van mishandelingen, de voedselvoorziening was in veel gevallen volkomen ontoereikend en ook medische zorg ontbrak veelal. Vertegenwoordiger van het Internationale Rode Kruis bezochten de kampen maar niet regelmatig.

Ook de republikeinse leiders Soekarno en Hatta stelden zich regelmatig op de hoogte van de situatie in de kampen. Het was in die dagen heel belangrijk om internationaal prestige en erkenning voor de Republiek te oogsten. De republikeinen wisten dat de evacuatie van de verslagen Japanners, de krijgsgevangenen én de door de Japanners geïnterneerde burgers een hoofdtaak van de Briten was. Die konden dat eind 1945 alleen doen door een regeling te treffen met het Indonesische veiligheidsleger, de TRI. Na weken van onderhandelen kwam zo'n regeling begin 1946 tot stand. Deze werd, tot ergernis van Nederland, aan republikeinse kant gezien als een zekere erkenning voor de autoriteit van de TRI. Jogja, het civiele en militaire centrum van de Republiek, kreeg het voor elkaar dat ook de leiders van de *Laskars* (los georganiseerde strijdgroepen) akkoord gingen en beloofden de transporten met Europese evacuees ongemoeid te laten. De *Laskars* bleven echter moeite houden met de repatri-

ëring van weerbare mannen, die, zo vreesden zij, ingezet zouden worden tegen de Republiek.

De Britten hadden de Indonesiërs verzekerd dat dit niet zou gebeuren, maar bleken niet bij machte deze belofte gestand te doen. Verscheidene vrijgekomen mannen werden op gezag van het Nederlandse bestuur bij aankomst in Brits-Nederlands gebied onmiddellijk gerekruteerd voor het leger.

Op 20 januari 1946, toen de organisatie voor de repatriëring feitelijk nog in een voorbereidend stadium verkeerde, vertrok de eerste trein naar Batavia. In deze trein bevonden zich 156 geallieerde krijgsgevangenen en geïnterneerden, ofwel APWI's. Omdat het transport goed moest verlopen zond de TRI haar eigen chef-staf, generaal Oerip Soemohardjo, mee als treincommandant. Dat bleek geen overbodige luxe, want halverwege werd de trein verscheidene keren opgewacht en tot stoppen gedwongen door opgewonden menigten, gewapend met aangescherpte bamboepieken en messen, die de trein wilden aanvallen en leeghalen. Soemohardjo wist zijn landgenoten ervan te overtuigen dat het transport in orde was en slaagde er steeds weer in de menigte met zachte hand terug te dringen. Verder gaf hij de evacués opdracht de ramen van de trein te blinderen. Na drie dagen arriveerde de trein veilig in Batavia. Vanaf 25 april volgden regelmatig treintransporten naar de hoofdstad, maar ook naar Solo en Soerabaja.

De toen 22-jarige Frida van Eeckhout bevond zich bij de groep mensen die op 7 juli 1946 vertrok. Ze was samen met een broertje, een zusje en haar moeder. De laatste was ziek. In oktober 1945 hadden Indonesiërs hen in Soerabaja uit hun huis gehaald. Eerst gingen ze per trein naar Solo. Daar stonden vliegtuigen van de Britse RAF klaar voor verder transport naar Semarang, een 'Nederlandse' stad aan de noordkust van Java. Haar vader was in een ander kamp opgesloten. Frida van Eeckhout hield een dagboek bij en schreef op die bewuste dag:

'Vlak voor Madioen passeerde ons een trein vol fanatieke soldaten, die, omdat beide treinen stapvoets elkaar voorbij moesten, met hun bajonetten ons te lijf wilden. Er gebeurde gelukkig niets. De houding van de bevolking van de kampongs waar we door reden verschilde van dorp tot dorp. De ene desa joelde ons uit en een ander keek ons meewarig na. Onderweg hebben we restanten eten en veel van onze barang [spullen] naar buiten gegooid naar de bevolking, die uitgehongerd langs de kant om eten bedelde. Het eten dat werd uitgereikt is goed en veel. De Indonesiërs zijn uiterst beleefd en voorkomend. 't Is hun visitekaartje voor de buitenwereld. In de avond zijn we met nog enkele andere meisjes naar een tent gegaan waar jonge kerels van 16/18 verbleven. Zij worden achter gehouden en mogen nog niet naar vrij gebied. Maar in hun tent

hadden ze van alles gekregen, tot zelfs een pick-up met platen. We hebben er een gezellige avond gehad.'

Dezelfde dag nog vlogen zij door naar Semarang:

'Het toestel landde, de deur werd open gegooid en we hoorden een echte Hollandse stem van een officier: "Dames en kinderen, welkom in vrij gebied! Er waait hier maar één vlag, dat is die: (en hij wees in de verte) rood wit blauw!!!" Al juichend, maar toch met tranen over de wangen stapten we uit. In jeeps ging het naar een soort kantine waar we onthaald werden op witbrood met kaas, ham, jam enz. We kregen koffie en melk en chocolademelk, al naar wens. Vrouwelijke militairen gingen daarmee rond. Mam werd misselijk en heeft alles weer uitgespuwd. We merkten dat de Hollandse soldaten ons meewarig aanstaarden. We moeten er ook vreselijk uitgezien hebben met die zwartgeblakerde jurken (van het koken), lange slordige haren, broodmagere lijven en ongeschoeide voeten! Toen we van huis werden weggehaald (acht maanden eerder) hadden we in de haast maar één jurk uit de kast gerist, zo'n haast hadden de Indonesiërs met ons in onze wijk in Soerabaja. We hadden al die maanden dus geen werkelijke verschooning gehad.'

Op 27 juli vertrok Frida met haar zieke moeder naar Batavia. Ze reisden er met het Nederlandse schip Plancius in één dag naartoe. Op Batavia werd Frida bevestigd in een vermoeden dat ze al enige tijd had: dat haar vader en broer in oktober '45 waren vermoord.

Jacques de Kadt steunt nieuwe Republiek

De Nederlandse socialist en schrijver Jacques de Kadt had zich eind 1945 al krachtig uitgesproken tegen de voortdurende dreiging met geweld tegen de Republiek. Hij schreef toen een open brief aan zijn PvdA-partijgenoot J.A.H. Logemann, minister van Overzeese Gebiedsdelen. De Kadt woonde indertijd in Batavia. In de meidagen van 1940 wist hij, samen met zijn ouders en zijn broer, vóór de nazi's Nederland hadden veroverd, Engeland te bereiken. Nog datzelfde jaar reisde het viertal door naar Nederlands-Indië. De Kadt werd er medewerker van het *Algemeen Indisch Dagblad* en van *Kritiek en Opbouw*, dat zich afficheerde als een 'Algemeen Onafhankelijk en Vooruitstrevend Indisch Tijdschrift'. In het voorjaar van 1942 kwam Jacques met zijn ouders en zijn broer in een Japans interneringskamp terecht. Jacques was de enige van de vier die het kamp overleefde.

Na de oorlog werkte hij in Batavia als Indisch correspondent van *Het Parool*. Daarnaast bleef hij ook in Indonesië actief als polemist. In *Jaren die dubbel telden* doet De Kadt indringend verslag van zijn belevenissen en politieke ontmoetingen - onder meer met Soetan Sjahrir, de toen toekomstige premier - in

de maanden na zijn vrijlating uit een Japans kamp. Ik kom daar in het volgende hoofdstuk uitgebreid op terug.

De Kadts publiceerde zijn brief aan Logeman in januari 1946 ook in het net opgerichte socialistische maandblad *De Baanbreker*. Binnen de partij werd Logemann veelal gezien als een vooruitstrevende figuur, ook op koloniaal gebied. Dat maakte hem voor De Kadts benaderbaar, maar voor ons, Indische Nederlanders, juist extra verdacht. Mijn vader en zijn vrienden hadden het niet voor niets geregeld over 'die Leugeman van Overgeschoten Gebiedsdelen'. Hieronder een fragment uit De Kadts brief:

'Wij hebben geen prestige meer in Indonesië, en bij een dergelijke toestand leidt iedere geweldsdaad alleen maar tot groei van verachting en afschuw. Alleen vredesdadigheden, verricht in een geheel nieuwe positie en in een geheel nieuwe geest, zouden ons een nieuw prestige kunnen geven. Het is daarom nodig dat de militair-maritieme kliek en de met haar samengaande economische en bureaucratische klieken, die in het verleden Indonesië overheersten zowel als beheerden, ontwapend worden, machteloos gemaakt en in staat van beschuldiging gesteld, want zij zijn verantwoordelijk voor de toestand van thans. Hiermee ben ik gekomen tot de kwestie die door alle onzuivere en onwetende elementen thans als uitgangspunt wordt genomen voor een geweldspolitiek: het lot van onze vrouwen en kinderen, van alle Nederlanders die zich nog op Java bevinden. Zij moeten beschermd worden tegen moord en geweld, plundering en beroving. Dat moet gebeuren. Maar niet dan nadat eerst is vastgesteld dat de positie waarin deze duizenden zich thans materieel en geestelijk bevinden, het resultaat is van de politiek die in het verleden is gevoerd. Politiek en moreel zijn de ware schuldigen voor de moorden op Java, onze imperialisten, onze reactionairen, onze provocateurs, en onze slechte politici, die hier een toestand lieten ontstaan van opwinding en hysterie in plaats van tijdig voor ontspanning te zorgen. En zij die thans in gevaar verkeren ten gevolge van een misdadige en slechte politiek, moeten geholpen worden, eindelijk over te gaan tot een verstandige politiek.

Ieder die de toestand van thans kent weet dat de leiding der nationalistische volkomen bereid is en met de dag beter in staat wordt voor de menselijke veiligheid en voor de bestraffing der terroristen te zorgen. Hij weet dat het opdragen van de republikeinse regering om de Japanners te ontwapenen en te transporteren en tevens voor de beveiliging van het transport der geïnterneerden te zorgen, erop wijst dat men van Engelse zijde én de goede wil, én de machtspositie van die regeerders kent. Onder zulke omstandigheden is het inzetten van Nederlandse troepen door niets meer gerechtigd.'

De Indo-vereniging *Indonesia Merdeka* in Jogja

De noodkreet die De Kadt tot zijn partijgenoot Logemann richtte heeft weinig effect gehad, maar de schrijver had vermoedelijk weinig anders verwacht. De Kadt was in die tijd in Indonesië geen roepende in de woestijn en al evenmin de enige sympathisant van de Indonesische leiders. Er waren er zeker meer zoals hij. Zijn medestanders bevonden zich voornamelijk in Jogja. Deze naar schatting vijfduizend voornamelijk Indo-Europeanen wilden in 1946-'47 nadrukkelijk niet geëvacueerd worden. Zij stonden openlijk en van harte achter de Republiek en hadden het Indonesische staatsburgerschap aangenomen. Omdat er in Jogja en omgeving onvoldoende woningen waren, leefden een paar honderd van hen in twee kampen. Deze supporters van de Republiek – de 'Nieuwe Indonesiërs' – hadden zich verzameld in de organisatie *Indonesia Merdeka*.

Na de bevrijding van Nederland bevond zich ook daar een groep Indo-Europeanen – naast een nog grotere groep Indonesiërs. Ook deze Indo-Europeanen bevestigden openlijk steun aan de net uitgeroepen Republiek Indonesia. De groep noemde zich het Indo-comité 'Vrij Indonesië' en werkte nauw samen met het Verbond van Indonesische Burgers dat het blad *Semangat Baroe* uitgaf.

In een artikel onder de kop '*Aan de Indo-Europeanen in Nederland*' stond het volgende zinnetje te lezen: '*Als de Indo in deze vrijheidsstrijd van het Indonesische volk zich schaart aan de zijde van de Nederlandse reactie, dan zal hij zich een vijand tonen van Indonesië en als zodanig door het volk behandeld worden.*'

Indonesia Merdeka, de Indo-organisatie in Jogja, kwam eind 1946 uit met een eigen, Nederlandstalig blad, *De Pionier*. Het was de enige Nederlandstalige publicatie in republikeins gebied. *De Pionier* verscheen aanvankelijk drie maal per week en later wekelijks. Indonesia Merdeka verspreidde het blad ook in de republikeinse kampen. Eind 1946, toen het eerste nummer van het blad verscheen, was de evacuatie van Indo-Europeanen al in volle gang. Een anonieme columnist, die zich Pietje Puck noemde, schreef dat de POPDA behulpzaam was bij de repatriëring. Daar was de columnist zeer over te spreken:

'Nu is dat [die hulp] van de kant van de republiek natuurlijk een magnifiek gebaar. Een ieder die zich hier niet senang voelt kan gaan. Men houdt hier niemand tegen. En daar gaan ze. Jammer genoeg hele stromen. Mensen, die uit overdreven verhalen vanuit Djakarta denken dat zij naar luilekkerland gaan, waar men de mond slechts behoeft open te houden om de gebraden ganzen naar binnen te zien vliegen. Goedgelovigen, die aan berichten van Djakarta-enthousiastelingen geloof hebben gehecht en in enthousiaste stemming de evacuatietreinen beklimmen, daarbij hun hebben en houden achterlaten, onverschillig voor welken prijs...als ze maar naar het land van de rijstebrijbergen kunnen komen.'

Over 'de pioniers' zelf schreef Pietje Puck nog:

'En de baanbrekers, zij die in de republiek achterblijven en werken en al hun krachten geven om door hun voorbeeld de weg te banen waarlangs zoveel gedesillusioneerden terug zullen keren, die pioniers zien de heengaanden vertrekken, met weemoed in het hart, omdat zij niet in staat zijn geweest hen te behouden. Zij weten, dat wanneer de grenzen voor een ieder openstaan het zooveel moeilijker zal zijn om tegen de enorme concurrentie die dan zal ontstaan op te roeien.'

Zoals we eerder uit het dagboekfragment van ex-kampbewoonster Frida hebben kunnen lezen, verwachtten de evacuees helemaal geen luilekkerland en gebraden ganzen. Ze waren voornamelijk blij weer 'thuis' te zijn. Voor velen van hen had de oorlog bijna twee jaar langer geduurd dan voor de meeste anderen. En dan moesten voor deze Indo-Europeanen de moeilijke jaren van aanpassing in Nederland, waar de meeste van hen uiteindelijk terechtkwamen, nog komen.

Verdeeldheid en ontgoocheling

De Indo's die vrijwillig achterbleven in republikeins gebied - de 'pioniers' dus – kregen na enige tijd onderling onenigheid. De gevolgen waren dramatisch. Tegenover Indonesia Merdeka, dat het als Indo-Europese groepering wenselijk achtte voorlopig een eigen Indo-groepsidentiteit te bewaren, stond een groep die voorstander was van directe en volledige assimilatie van alle Indo's in de Indonesische samenleving. De laatste stond onder leiding van iemand die pas in januari 1947 in Jogja aangekomen was: Ernst F.E. Douwes Dekker. Deze achterneef van de schrijver Eduard Douwes Dekker (Multatuli) had zich als zoon van een Javaanse moeder al ver voor de oorlog gemanifesteerd als een fervent voorstander van een onafhankelijk Indonesië. Het Nederlands-Indische Gouvernement stelde de door hem in 1912 – toen al! – opgerichte *Indische Partij* in 1913 buiten de wet en zette Douwes Dekker het land uit. Begin jaren '20 mocht hij terugkomen, op voorwaarde dat hij zich zou onthouden van politieke activiteiten. DD (zoals zijn vrienden hem noemden) probeerde desondanks zijn denkbeelden ingang te doen vinden, onder meer door in Bandoeng een vormingsschool op te zetten. De Indische Politieke Inlichtingendienst (PID) hield hem scherp in de gaten en verhoorde hem regelmatig. Dat hij kennelijk 'politiek besmet' verklaard was, was voor Eddy du Perron, die grote bewondering had voor DD, reden niet in te gaan op DD's verzoek les te komen geven aan diens school. Soekarno deed dat wel.

In 1939 werd Douwes Dekker als 'staatsgevaarlijk element' gedeporteerd naar Suriname. Toen hij in 1947 vrijkwam reisde hij onder een schuilnaam via Neder-

land zo snel mogelijk terug naar Batavia, vanwaaruit hij linea recta naar Jogja vertrok. Daar werd hij zeer hartelijk ontvangen door zijn oude vriend Soekarno, die Douwes Dekker onmiddellijk tot minister van Staat in zijn kabinet benoemde.

Douwes Dekker was nog maar goed een maand in Jogja toen de Indo-vereniging Indonesia Merdeka daar een congres hield. DD voerde er het woord en hield een krachtig pleidooi voor totale assimilatie: Indo-Europenaren zouden een Indonesische naam moeten aannemen, zich Indonesisch moeten kleden en Indonesisch moeten gaan denken. Het was een opvatting die hij ook voor de oorlog al predikte. Het ideologisch conflict tussen de aanhangers van Indonesia Merdeka en die van Douwes Dekker, die inmiddels de Indonesische naam Danoedirdja Setiaboeddhi had aangenomen, verscherpte en ontwikkelde zich in korte tijd tot een

laaiende ruzie, die een dieptepunt bereikte in augustus 1947, kort na het begin van de Eerste Politieke Actie.

DD beschuldigde zijn ideologische tegenstanders van collaboratie met de Nederlanders. Bij de Indonesische autoriteiten wist hij de arrestatie van het gehele bestuur van Indonesia Merdeka te bewerkstelligen, waarmee het einde van de organisatie bezegeld was. Veel pro-republikeinse Indo's besloten na deze 'coup' van Douwes Dekker uit zelfbehoud alsnog de Republiek te verlaten.

In vier bewaard gebleven nummers van *De Pionier* – ze zijn van juni en juli 1947 en dateren dus van vlak voor de Eerste Politieke Actie – staat overigens niets te lezen over een intern conflict. De naam van Douwes Dekker, nu de nieuwe minister van Staat Setiaboeddhi, komt er niet in voor. Wel besteedt het blad een hele pagina aan de stimulerende aanwezigheid van Berend Blokzijl, de Nederlandse communistische vakbondsman, bij een tournee die Soekarno maakt door Midden-Java.

Voorzitter De Roock schrijft af en toe een beschouwend cursiefje. Een voorbeeld daarvan is de 'brief' aan zijn vroegere schoolvriend Charles. Nu we weten dat De Roock kort na het schrijven ervan met een aantal andere leidinggevende 'Indo-Pioniers' op instigatie van DD uit Jogja is verjaagd, klinken onderstaande zinnen eruit extra wrang:

'Charles, nu er een krankzinnige oorlog over ons heen is gegaan. Nu wij door gevangenissen en interneringskampen zijn getuimd; nu ineens hoor ik dat je aan 'de andere zijde' staat. Dat tussen ons beiden, kinderen van eenzelfde Vaderland, plotseling door een mensengril een grenslijn is gevallen, een demarcatielijn. En dat jij aan de ene kant staat en ik aan de andere kant. Dat jij en ik – beiden door de geheimzinnige schakel van bloedbanden gebonden, aan al die genen, die met ons in dit land geboren werden, er de levenssappen van dronken, er met geheel een herinnering, heel een leven mee verbonden zijn –

dat jij en ik nu tegenstanders zouden wezen. Omdat jij meent, dat er voor ons in dit land geen plaats en geen toekomst meer zouden zijn. En ik precies andersom.

Zeg Charles, kan dat waar zijn? Zijn wij nu ineens zover van elkander verwijderd, dat wij tegenover elkaar staan, waar wij juist naast elkaar dienden post te vatten? Ik kan het eigenlijk niet goed geloven! Het moet een leugen zijn! O.. . heb je het misschien niet goed begrepen? Dat zal het wezen, jongen! Je hebt het niet begrepen. Anders zou je nu wel aan onze zijde staan. de R.'

Rapport over ervaringen van Indo's in Oost-Java

J.Th. Kouthoofd in Oost-Java besloot onmiddellijk na de uitroeping van de Republiek Indonesisch staatsburger te worden. Desondanks sloten Indonesische revolutionairen deze Indo-Europese man op in een kamp. Na zijn vrijlating, eind 1946, werd hij hoofd van de afdeling Kediri van Indonesia Merdeka. Al in 1947 doekte hij de afdeling weer op. Hij was het niet eens met het beleid van het hoofdbestuur in Jogja, dat van Indonesia Merdeka een politieke organisatie wilde maken onder voorzitterschap van De Roock. Kouthoofd stond op het standpunt dat Indonesia Merdeka eerder een beweging moest zijn die opkwam voor de belangen van de Indische minderheid binnen het onafhankelijke Indonesië. Kouthoofd had als griffier bij de Landraad veel ervaring opgedaan in rechtszaken, trad in dienst van het Indonesische ministerie voor Minoriteiten. Toen dat in 1948 werd opgeheven accepteerde hij een baan in Soerabaja, op het kantoor van de Nederlandse gouverneur van Oost-Java. Het lijkt misschien vreemd dat de 'republikein' Kouthoofd toch weer in Nederlandse overheidsdienst trad. Het was simpel: Kouthoofd moest geld verdienen, was niet anti-Nederlands, dus politiek betrouwbaar en bracht veel ervaring mee. Nederlands-Indische bestuursorganen hadden ook toen veel Indonesisch personeel in dienst.

In zijn nieuwe baan werd Kouthoofd benaderd door een organisatie die in samenwerking met de NEFIS op zoek was naar vermiste personen. Hij kreeg het verzoek een uitgebreid verslag te schrijven over de ervaringen van de Indo-Europese gemeenschap in Toeloengagoeng, een stadje ten zuidwesten van Soerabaja op Oost-Java, waar hij zelf voor, tijdens en na de oorlog een leidende rol had gespeeld. Hij schreef alles keurig op in de hem kenmerkende ambtelijke stijl en in de derde persoon, waarbij hij zichzelf 'verslaggever' noemde. Zijn rapport biedt een aangrijpend beeld van de dilemma's en angsten van deze Indische mensen die, vaak letterlijk, geen kant meer op konden. Over de Japanse tijd schrijft hij:

'Zij verkeerden bijna altijd onder verdenking van spionage en dergelijke. Hierbij kwam nog dat de Japanners elk huisgezin bezochten, er hechte banden aanknoopten met jonge dames en gehuwde vrouwen, waarvan ettelijke tenslotte door het aanhoudend aandringen en meestal mede door moeilijke financiële omstandigheden, zich aan deze Japanners overgaven en met hen samenleefden.'

Kouthoofd noemt deze vrouwen, vrijwel zeker in opdracht van de NEFIS, in zijn rapport bij naam. Veel vreugde over de overgave van Japan hebben deze Indo's niet gehad. Kouthoofd schrijft daarover:

'Allen die verwacht hadden na de Japanse fascistische overheersing een rustige periode te genieten, werden al dadelijk diep teleurgesteld, aangezien, na deze proclamaties, de revolutiebeweging door de plaatselijk pemoeda's werd ingezet.(...) Eind september 1945 werd de algemene toestand in Toeloengagoen, mede door de binnengekomen berichten van de moord op de heer PLOEGMAN [vermoedelijk een streekgenoot - PS] te Soerabaja, voor de Indo ondraaglijk. Bijna geen hunner durfde zich nog op straat te bewegen, uit angst voor belediging dan wel aanranding. Vermelding verdient dat de Japanners door de pemoeda's werden gearresteerd en geïnterneerd. Op 11 oktober 1945 in de ochtend werd een begin gemaakt met de concentratie van mannen en jongens boven de twaalf jaar van Europese, Ambonese en Menadonese afkomst. De concentratie heette volgens het plaatselijke bestuur een bescherming te zijn, doch volgens de pemoeda's een internering, aangezien deze bevolkingsgroepen een hinderpaal waren voor de revolutiebeweging. Aangezien evenwel de pemoeda's de overhand kregen, volgde voor veel geïnterneerden een hondse behandeling.'

Ambonezen en Menadonezen werden door Javaanse nationalisten gewantrouwd vanwege hun prominente aanwezigheid in het KNIL.

Voor de mannen en jongens van Toeloengagoeng volgde opsluiting in een naburige gevangenis waar men een streng regime handhaafde. Slecht eten en een uurtje luchten per dag. Geen bewegingsvrijheid, met per cel twaalf personen in plaats van de normale vijf. In februari 1946 kwam daar verbetering in na het bezoek van een Internationale Rode Kruis-delegatie.

Intussen bracht de keuze voor het Indonesische staatsburgerschap (men werd dan 'warga negara') bij de geïnterneerden de nodige spanning teweeg.

Kouthoofd behoorde tot de minderheidsgroep die voor Indonesië had gekozen, dit ondanks de 'hondse behandeling' door de pemoeda's. De rechtvaardiging voor de keuze van Indo's zoals hij zelf voor de Republiek beargumenteerde Kouthoofd op deze manier:

'Het te kennen (willen) geven van hun overtuiging, dat de Indo in Indonesië thuis hoort, er geboren en getogen is, op dit land zijn toekomst bouwt en

tenslotte in dit land zijn laatste rustplaats zal vinden, dat het bloed dat door de aderen van de Indo stroomt, overwegend Indonesisch bloed is en dat hij moet worden aangemerkt als een zoon van het volk en een kind van Indonesië.'

Kouthoofd schrijft dat zich in tenminste twee kampen incidenten hebben voorgedaan tussen blijvers – 'warga negara's' dus – en vertrekkers. De 'warga negara's' werden uitgemaakt voor 'landverraders'. Er ontstonden twisten en vechtpartijen. Toen de blijvers vroegen in een afzonderlijk huis te worden ondergebracht, werd dat verzoek gehonoreerd. Overigens bleek de integratie van de 'republikeinse' Indo ook niet altijd even gemakkelijk. Kouthoofd meldt dat hij en zijn lotgenoten geregeld slachtoffer waren van plagerijen. Die hielden na een paar maanden gelukkig op. Hij wijdt deze positieve wending aan aansporingen die het Indonesische ministerie van Voorlichting deed om de Indo als Indonesiër te leren accepteren. Het ministerie legde er de nadruk op dat Indo's op grond van de nu heersende Indonesische grondwet automatisch Indonesisch staatsburger waren. Kouthoofd wist dat aanvankelijk niet en verbaasde zich erover dat hij en zijn vrienden geen reactie uit Jogja kregen op hun schriftelijke verzoek Indonesisch staatsburger te mogen worden. Na de officiële erkenning door Nederland, eind december 1949, was zo'n verzoek wel verplicht.

Of J.Th. Kouthoofd zijn grote liefde voor Indonesië – zelf schrijft hij in zijn rapport over 'een uiting van nuchtere gevoelens' – heeft omgezet in een permanent verblijf in de Republiek is niet bekend. Ook hij is mogelijk in de jaren '50 als teleurgestelde spijtoptant naar Nederland vertrokken. Er wonen heel wat mensen met die naam in Nederland.

Volgens onderzoeker Bert Immerzeel zijn er meer rapporten over onderzoek naar vermiste personen in de Nederlandse archieven aanwezig. Zo is er ook een ooggetuigenverslag te vinden van iemand die een afschuwelijke moordpartij overleefde, in juli 1947 in Banjoewangi. Daarbij vonden zeventien Indische mannen, vrouwen en kinderen de dood. Ze wilden nota bene 'warga negara' worden en hadden zich om die reden dus niet laten evacueren naar Batavia. De daders waren fanatieke en uiterst wrede pemoeda's die zeiden bij een islamitische beweging te horen. Een getuige vertelt:

'Nadat alle Europeanen naar buiten waren gesleept, werd hun gevraagd of zij zich wilden aansluiten bij de islam, hetgeen door iedereen beaamd werd. Dit was echter maar een show, want direct daarna begon men met het op beestachtige wijze doden der mensen. Kinderen huilden doch werden door de beesten met slagwapens in de nek geslagen. Moeders, die voor hun kinderen opkwamen, werden voor de ogen van de vaders, die door gewapenden bewaakt werden, op beestachtige wijze afgeslacht, waarbij de onmensen zich niet ontzagen om de vrouwen de borsten af te snijden en een speer in hun

schaamdeel te steken. Nadat de mannen behalve hun eigen graf ook dat voor hun vrouwen en kinderen hadden moeten graven, werden zij en de nog in leven zijnde vrouwen en kinderen getjingtjangd [in stukjes gehakte – PS] en in de kuilen gegooid. Zelf kon ik mij redden, door de kamer waarin ik verbleef af te sluiten. Er werd nog een handgranaat naar binnen gegooid, doch deze ging gelukkig niet af.'

Vernietigd boek

De Roock, voorzitter van Indonesia Merdeka, had als enige Indo-Europeaan zitting in het Uitvoerend Comité van het Voorlopig Indonesisch Parlement (KNIP). Tien jaar later schreef hij onder zijn nieuwe Indonesische naam Agus Daruch een boek over de turbulente geschiedenis van Indonesia Merdeka: *De Nationalistische Beweging onder Indo-Europeanen*. Oud-premier Soetan Sjahrir voorzag het van een voorwoord.

Het merkwaardige nu is dat nergens in dat boek gewag wordt gemaakt van het feit dat De Roock en Daruch één en dezelfde persoon zijn, terwijl de laatste de eerste in het boek beurtelings prijst en bekritiseert om zijn hooglopende ruzies met de 'super-Indonesiër' Ernst Douwes Dekker.

Toen het boek in 1957 verscheen kocht de Indonesische regering de hele oplage in één keer op. Vermoedelijk kwam het op een politiek verkeerd moment, middenin een felle anti-Nederlandse campagne.

Bronnen

Mary van Delden, *Republikeinse kampen in Nederlands-Indië*, Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, 2007.

Het dagboek van Frida van Eeckhout is afkomstig uit de collectie van Mary van Delden. De dagboekschrijfster heeft mij toestemming gegeven voor de publicatie van fragmenten eruit.

De open brief van Jacques de Kadt aan minister Logemann staat in *De Baanbreker* van januari 1946.

De Pionier. Van dit blad bevinden zich verschillende exemplaren (uit juni en juli 1947) in het Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde (KILTV) in Leiden en één, het eerste nummer, bij het NIOD in Amsterdam.

Semangat Baroe, tweede novembernummer 1946, KILTV.

Agus Daruch (A. de Roock), *De nationalistische beweging onder de Indo-Europeanen*, Djakarta, 1957.

J.Th. Kouthoofd, *Verslag betreffende de behandeling der Indo-Europeanen in Toeloengagoeng tijdens en na de Japanse bezetting*, 1948, Nationaal Archief, Den Haag.

Bert Immerzeel: *Banjoewangi in oorlogstijd. Isolatie en internering: Paspan, Litjin en Kalibendo - 1942-1947*. Vertrouwelijk onderzoeksrapport geschreven in opdracht van de Pensioen en Uitkeringsraad (PUR), 2009.

Hoofdstuk 7

Admiraal en Lady Mountbatten krijgen eenzijdig advies

Behalve militair waren de Britten ook op het diplomatieke front heel actief in 1945 in Indonesië. Er stond hun een chaotische situatie te wachten op Java. Die leidde tot blunders en verkeerde beoordelingen met verstrekkende gevolgen. Ze zijn dus de moeite van een nadere analyse waard. Maar ook de Britse inspanningen om vertegenwoordigers van Nederland en Indonesië aan de conferentietafel te krijgen komen aan bod.

Op de Conferentie van Potsdam (bij Berlijn), van half juli tot begin augustus 1945, waren de staatshoofden van De Sovjet-Unie, de Verenigde Staten van Amerika en Groot-Brittannië bijeen naar aanleiding van de Duitse nederlaag in mei. Tot de besluiten die daar werden genomen behoorde ook de afspraak dat niet Amerika maar Groot-Brittannië tijdelijk de verantwoording op zich zou nemen in Nederlands-Indië. Londen nam, de al eerder gesloten overeenkomst – de zogeheten *Civil Affairs Agreement* – met Washington letterlijk over. In het kort behelsde deze overeenkomst dat de Britten alle humanitaire taken

gelieerd aan de bevrijding van de geallieerde gevangenen zouden uitvoeren en dat het Japanse leger verantwoordelijk was voor rust en orde. Nederland zou, als koloniserende macht, de soevereiniteit over het land behouden.

Afgezien van enkele militairen die al gedropt waren, zetten de eerste Britse eenheden op 15 september 1945 voet aan wal. Zij kwamen met de cruiser *Cumberland* en stonden onder bevel van schout-bij-nacht sir Wilfred Patterson. Tegelijkertijd arriveerde ook Van der Plas als hoogste Nederlandse ambtenaar en plaatsvervanger van Van Mook. De laatste zou pas drie weken later komen. Patterson was vanzelfsprekend tot in detail op de hoogte van de uitroeping van een onafhankelijke Republiek vier weken eerder. Die proclamatie zou mogelijk tot complicaties leiden, maar Patterson zei over voldoende inlichtingen te beschikken om, in samenwerking met het verslagen Japanse leger, de situatie op Java onder controle te krijgen. Van zijn hoogste superieur in Zuidoost-Azië, lord Louis Mountbatten, had Patterson de instructie ontvangen dat hij niets mocht doen dat kon worden uitgelegd als een Britse erkenning van de Republiek Indonesië. Van der Plas was het met die aanpak eens.

Voor de opvang, verzorging en evacuatie van geïnterneerden was een speciale organisatie in het leven geroepen: de RAPWI. De afkorting staat voor 'Recovery Allied Prisoners of War Indonesia'. Mountbatten had, toen de Britten half september eenmaal een bruggenhoofd hadden gevestigd in Batavia, zijn vrouw, lady Mountbatten, opgedragen om als RAPWI-medewerkster enkele krijgsgevangenkampen op Sumatra te bezoeken. Zij zou op die manier een impressie kunnen krijgen van de toestand van de geïnterneerden en van de mate waarin hun veiligheid was gewaarborgd. Ook tientallen andere RAPWI-groepen op Java en elders rapporteerden daarover aan Mountbatten en Patterson.

Vóór Lady Mountbatten op 26 september terugkeerde naar Singapore sprak zij in Batavia nog met een aantal Britse officieren die de oorlog op Java hadden doorgebracht, waaronder de ex-krijgsgevangene kapitein Laurence van der Post, die van Zuid-Afrikaanse afkomst was. Hij verschaft lady Mountbatten heel andere informatie over de veiligheidstoestand op Java en de positie van de Republiek dan Patterson uit zijn RAPWI-bronnen had vernomen. Zo was Van der Post ervan overtuigd dat Soekarno en Hatta de leiding van hun kersverse Republiek stevig in handen hadden en dat er een groot Indonesische leger bestond dat door Japan getraind was. Beide beweringen waren, zo zou later blijken, volkomen onjuist. Of hier bewust gelogen is, valt niet te bewijzen. We weten alleen dat Van der Post zeer anti-Nederlands en anti-koloniaal was ingesteld en dat hij zijn hele leven de wijsgeer heeft uitgehangen. Lady Mountbatten bleek ook veel waarde te hechten aan de verhalen die zij hoorde van de arts-kolonel C.W. Massey en luitenant John Lambert. Van de laatste heeft zij vermoedelijk niet eens geweten dat hij gedurende drieënhalf jaar de Japanse

propaganda had verzorgd. De Nederlandse historicus J.J.P. (Joop) de Jong noemt Massey en Lambert in zijn boek *Diplomatie of strijd* en schrijft: '*Het is zelfs niet helemaal uit te sluiten dat zijn [Lamberts] verhaal door de Japanners werd geïnspireerd.*'

Dit soort verhalen uit dubieuze bron, gevoegd bij de indrukken die zijn vrouw opdeed tijdens een kort bezoek aan enkele krijgsgevangenkampen op Sumatra, deed lord Mountbatten besluiten om in Indonesië een radicaal andere koers te gaan volgen. Java was een kruitvat, vond hij, gevechten met het (verondersteld aanwezige) Indonesische leger moesten vermeden worden en dus moest het aantal landingen tot een minimum worden beperkt.

Zoals al eerder vermeld bestond het overgrote deel van de Britse troepen uit Brits-Indiërs, hetgeen de gram opwekte van Pandit Nehru, de premier van India, dat op weg was naar onafhankelijkheid. Op grond van de *Civil Administration Agreement* behield Nederland weliswaar de soevereiniteit, maar Van der Plas en zijn baas Van Mook moesten, zo besloot Mountbatten, onder grote druk gezet worden om met nationale Indonesische leiders als Soekarno en Hatta te gaan praten over een overeenkomst die op korte termijn tot een wapenstilstand moest leiden. Als dat lukte zou dat de inzet van een hoop nieuwe Britse troepen kunnen voorkomen. Maar voor Van der Plas, die op 15 september was gearriveerd en die tot de aankomst van Van Mook de hoogste Nederlandse autoriteit in Indië was, was elk overleg met de zelfbenoemde president Soekarno uitgesloten.

Christison: een blunder met grote gevolgen

Op 27 september 1945 ontbood Mountbatten Van der Plas in Singapore om hem in kennis te stellen van zijn nieuwe strategie. Van der Plas kon niet meer doen dan luid protesteren. De dag daarna sprak Mountbatten met sir Philip Christison, de zojuist door hem aangestelde commandant van de Britse strijdkrachten in Indonesië. Christison kreeg hetzelfde te horen als Van der Plas. De commandant zou de volgende dag – 30 september – zijn nieuwe post in Batavia innemen, maar hield eerst een persconferentie om een toelichting te geven op de hem toevertrouwde taak. Dat had hij beter niet kunnen doen. Zonder voldoende besef van het mogelijke effect van zijn woorden, gaf hij een eigen, weinig zorgvuldig geformuleerde interpretatie van zijn opdracht. De Britse militaire aanwezigheid zou, aldus Christison, beperkt blijven tot de bezetting van enkele sleutelgebieden, te weten Batavia en Soerabaja op Java, en Medan en Padang op Sumatra. Britse militairen zouden zich niet buiten deze *key areas* begeven: Japanse en Indonesische autoriteiten maakten er de dienst uit. Over

de terugkeer van Nederlands gezag zei Christison helemaal niets. Hij benadrukte dat hij alles zou doen om Nederlandse en Indonesische leiders bij elkaar te brengen om tot een vergelijk te komen en de vrij gespannen situatie daarmee te normaliseren.

De regering in Den Haag was zeer verbolgen over het feit dat de Britten zich blijkaar niet wensten te houden aan de Civil Affairs Agreement en liet in Londen een luid protest horen. Overigens begrepen de meeste 'Haagse heren' weinig tot niets van de nieuwe situatie in Indonesië. Het enige wat de Nederlandse overheid niet wilde was officieel contact met Soekarno. Elke erkenning van en elk streven naar volledige onafhankelijkheid moest absoluut vermeden worden.

De eerst in het Engels en later in het Indonesisch via de radio uitgezonden ongenueanceerde verklaring van Christison had, zoals Van der Plas al vreesde na zijn gesprek met Mountbatten, in het revolutionaire Indonesische kamp en bij de Japanse legerleiding een effect met desastreuze gevolgen. Soekarno en zijn 'kabinet' vatten Christisons woorden op als Britse steun aan hun onafhankelijkheidsverklaring. De Japanse legerleider en plaatselijke commandanten interpreteerden Christisons uitspraken als een vrijbrief om in samenwerking met Indonesische strijdgroepen de orde te bewaren. Zij stelden voor dit doel hun wapens en voorraden massaal ter beschikking aan Indonesische vrijheidsstrijders, de pemuda's.

Jonge Indonesiërs grepen overal, en in het bijzonder op Java, de macht. Ze bezetten overheidsgebouwen, hesen er hun rood-witte vlag en openden de jacht op Nederlanders, Chinezen en landgenoten die van samenwerking met de gehate 'blanda's' werden beticht. Mountbattens slecht gefundeerde opvatting dat Java een kruitvat was werd door toedoen van zijn nieuwe, al even slecht gefundeerde beleid, ineens een adequate beschrijving van de werkelijkheid, ofwel: een *self fulfilling prophecy*. Joop de Jong is ervan overtuigd dat veel Britse flaters voorkomen hadden kunnen worden. Zo zouden de Britten luitenant-generaal Yoshuchi Nagano, de Japanse commandant van het zestiende leger op Java, nooit hebben gedwongen om zich officieel, dus met de overdracht van zijn samoeraizwaard, over te geven. In Indo-China en in Birma, waar de Britten een vergelijkbare naoorlogse taak hadden, had een dergelijke capitulatieceremonie de bereidwilligheid bij Japanse legerleiders om aan geallieerde orders te voldoen aanzienlijk bevorderd.

Het duurde een paar dagen voor aan Britse zijde was doorgedrongen dat de situatie totaal verkeerd was beoordeeld en dat Christison met zijn verklaring veel schade had aangericht. Natuurlijk zei hij verkeerd geciteerd te zijn, maar uit onafhankelijk onderzoek bleek al snel dat in verschillende Britse media steeds dezelfde gewraakte citaten voorkwamen. 'Herstelwerkzaamheden' van Britse

kant, vier dagen na Christisons geblunder, kwamen te laat. Pas op 28 oktober liet M.E. Dening, de aan het Britse consulaat verbonden diplomaat en politiek adviseur van de Britse legerleiding, Soekarno en Hatta bij zich komen om ongeveer alles wat Christison had gezegd terug te draaien. De Jong beschrijft het gesprek als 'een koude douche' voor de Indonesische leiders. Ook deze poging om de situatie ten goede te keren had een reeks ongewenste gevolgen, waarvan de belangrijkste was dat Soekarno, Hatta en Sjahrir hun toch al zwakke invloed op de pemoeda's – denk ook aan hun gijzelingsactie op 15 augustus - nog verder kwijtraakten. De acties van de pemoeda's werden daardoor nog ongedisciplineerder en gewelddadiger. De geest was definitief uit de fles: de zogeheten Bersiap-periode was begonnen. De Britse soldaten moesten nu echt vechten.

De dramatische ontwikkelingen hadden ook een zeer negatieve invloed op de betrekkingen van Van Mook met het tijdelijke Britse bestuur. Een dag nadat Dening Soekarno en Hatta een koude douche had bezorgd zond hij een telegram naar Londen met de volgende tekst:

'Ik heb dr. Van Mook al eerder beschreven als een man die onder grote druk staat, hoewel hij de laatste tijd wat rustiger is. Hij komt hier met klachten die in de meeste gevallen zijn gebaseerd op vage rapporten. Het is zeer duidelijk dat hij ervan overtuigd is dat de Britten overal de schuld van zijn. Ik zie er de zin niet van in om Nederlandse klachten die via diplomatieke kanalen bij ons in Londen binnenkomen te beantwoorden, omdat het slechts veel getelegrafeer met zich brengt. Deze beschuldigingen dienen meer gezien te worden als symptoom van de Nederlandse gevoelens, dan als een betrouwbare serie feiten.'

Dening moet zelf natuurlijk ook geweten hebben dat de groeiende anti-Britse houding onder Nederlanders in Indië zijn oorsprong had in Christisons hoogst ongelukkige start in Batavia en dat hij niet of nauwelijks beschikte over diplomatieke capaciteiten. In verband met dit gebrek werd hij in januari 1946 vervangen door generaal Mansergh.

De Kadt, Sjahrir en Van Mook

Veel eerder dan de regering in Den Haag zag Van Mook, in Batavia, de noodzaak in om met de nationalisten tot enige vorm van vergelijk te komen. Dening, Christison en Mountbatten drongen daar dagelijks bij hem op aan: het was in het belang van de veiligheid van gevangenen dringend gewenst dat er op zijn minst een wapenstilstand zou komen. Bovendien zouden de Britten hun troepen dan sneller kunnen terugtrekken. De regering in Den Haag moest echter niets hebben van de door Van Mook beoogde gesprekken. Die zouden immers kunnen leiden tot een soort erkenning van de Republiek met 'de Quis-

ling' Soekarno als leider. Van Mook wens een minister of speciale adviseur-diplomaat naar Batavia te laten komen werd ook niet gehonoreerd. Informeel, zonder Den Haag daar uitgebreid over in te lichten, sprak Van Mook toch met Sjahrir, die als sociaal-democraat niet met de Japanners had samengewerkt.

Al eerder – vermoedelijk in oktober 1945 - had Sjahrir Jacques de Kadt ontmoet. Sjahrir had weten uit te vinden waar in Bandoeng De Kadt logeerde en stond daar plotseling voor de deur. De vraag die Sjahrir zich stelde en die hij met zijn vroegere vriend wilde bespreken, was welke functie hij eigenlijk moest ambiëren in wat hij beschreef als 'dit gekkenhuis'. Er was weliswaar een soort noodparlement, maar vooralsnog zag Sjahrir er het nut niet van in daar te verschijnen. In *Jaren die dubbel telden* (1978) beschrijft De Kadt hoe hij op Sjahrir's dilemma's reageerde:

'Het was natuurlijk nodig om de verwarde en gevaarlijke situatie serieus onder ogen te zien. Maar het was duidelijk dat dit vergezeld moest gaan van een poging om in het Parlement nu al duidelijk te maken wat er direct kon en moest gebeuren. Sjahrir diende dus nadrukkelijk wel de bijeenkomsten van het parlement bij te wonen en daar de dingen te zeggen die hij nu hier bij ons had verkondigd. Hij moest proberen die opvattingen door de meerderheid van het parlement te doen aanvaarden. Dat zou misschien toch een diepere indruk maken dan hij nu geloofde. Sjahrir zou er goed aan doen duidelijk te maken dat het voorlopige parlement een permanente controle op het regeringsbeleid diende te hebben. Dat was alleen maar mogelijk als er een soort 'Uitvoerend Comité' van het parlement werd gevormd met een dagelijks bestuur. Vervolgens moest het parlement de voorlopige regering vervangen door een Kabinet dat in voortdurend contact stond met het parlement. Dat moest dan weer kunnen werken met dat uitvoerende Comité, zodat er een meer democratisch bewind zou ontstaan dat een bredere basis had dan het bewind van president en vice-president.'

Sjahrir was De Kadt erkentelijk voor zijn ideeën en zei wel een poging te willen doen die ten uitvoer te brengen. Hij zou onmiddellijk na zijn terugkomst in Batavia gaan peilen hoeveel succes een dergelijk plan zou kunnen hebben. De Kadt hoorde niets en wachtte af. Een paar weken later las hij in de krant dat Sjahrir een prachtige en overtuigende redevoering had gehouden in het parlement, dat zijn voorstel een uitvoerend comité op te richten met groot enthousiasme was aanvaard en dat hij ook meteen tot voorzitter van het comité was gebombardeerd. Er kwam, geheel conform De Kadts ideeën, een kabinet met Sjahrir als de eerste premier van de nieuwe Republiek. Kunnen we Sjahrirs succes op De Kadts conto schrijven? Tot teleurstelling van de laatste heeft Sjahrir, vermoedelijk om politieke en nationalistische redenen, in latere

geschriften of verklaringen nooit gerefereerd aan de belangrijke rol die zijn Nederlandse politieke vriend in de strijd voor erkenning van de Republiek Indonesia heeft gespeeld. De Kadt schrijft óók daar wel begrip voor te kunnen opbrengen.

Sjahrir had bij zijn bezoek aan De Kadt beloofd dat hij hem veilig per trein van Bandoeng naar Batavia zou laten reizen en hij hield zich aan zijn woord. Onder leiding van een assistent van Sjahrir en vermomd als progressief Brits journalist, J. Catt, bereikte hij na vele angstige momenten veilig de hoofdstad. De Kadt wilde graag met Van Mook spreken om die zijn visie te geven, maar daar had 'de baas' geen tijd voor of geen zin in. De Kadt vermoedt dat zijn reputatie als progressief en uitgesproken publicist hem al vooruitgesneld was. Het Indische gouvernement had De Kadt bij zijn aankomst in 1940 wegens zijn politieke overtuiging de toegang al willen ontzeggen, maar besloot met uitwijzing te wachten tot na de oorlog. Al direct na de uitroeping van de Republiek, in augustus 1945, was De Kadt ervan overtuigd dat Van Mook, in casu de Nederlandse regering, zo spoedig mogelijk met Sjahrir over de toekomst moest gaan praten. Met de 'collaborateur' en 'volksmenner' Soekarno had De Kadt weinig op, maar de Republiek was een realiteit en dat diende in Den Haag te worden erkend.

Van Mook zat ook op die lijn. Hij begon informeel te overleggen met Sjahrir en liet Den Haag daarover voorlopig in het ongewisse. In april 1946 hadden van Mook en Sjahrir een conceptovereenkomst geformuleerd, waarvoor Van Mook in Den Haag een voorzichtig pleidooi ging houden. De meningen binnen regering en parlement waren verdeeld. De Katholieke Volkspartij van Romme moest niets hebben van enige toenadering, maar de PvdA stond daar wel voor open. Het was, zo vlak voor de eerste naoorlogse algemene verkiezingen in mei '46, geen gunstig moment om politiek Den Haag voor een voldongen feit te plaatsen. En het werd alleen nog maar moeilijker toen de KVP als overwinnaar uit de bus kwam.

Van Mook kreeg het in Den Haag voor elkaar een ontmoeting te organiseren tussen een bezoekende delegatie van Indonesische nationalisten en vertegenwoordigers van de Nederlandse politieke partijen en hen met elkaar te laten praten. Het overleg begon op 14 april 1946 en speelde zich af op het landgoed De Hoge Veluwe. Na een week was er echter nog helemaal niets bereikt. Er was zelfs geen slotverklaring. Achteraf bleek het overleg op De Hoge Veluwe echter een historische ommekeer te markeren: Nederland was voor het eerst bereid gebleken verder te praten over een nieuwe status voor Indonesië. Als dominerende partij heeft de KVP in de zomer van 1946 nog geprobeerd deze vorm van voorzichtige erkenning terug te draaien, maar dit was tevergeefs. In de maanden na De Hoge Veluwe was er voortdurend overleg tussen Den Haag,

Londen en Batavia om tot een echte Nederlands-Indonesische overeenkomst te komen, inclusief een staakt-het-vuren. Als dat eenmaal bereikt was zouden de Britten zich versneld kunnen terugtrekken.

Linggardjati

Om de partijen bij elkaar te brengen stelde Londen een speciale diplomaat ter beschikking in de persoon van sir Archibald Clark Kerr. Zijn pogingen leidden uiteindelijk tot succes: op 10 november 1946 ontmoetten de ministeriële delegaties elkaar in Linggardjati, niet ver van Cheribon, aan de noordkust van Midden-Java. [Waarom in de Nederlandse literatuur altijd over Linggadjati, dus zonder r, wordt geschreven heb ik nooit goed kunnen doorgronden.] Linggardjati lag op de grens van het gebied dat door Indonesische strijdkrachten werd gecontroleerd. Kerr had het, in het overleg dat naar Langgardjati leidde, voor elkaar gekregen dat zelfs 'collaborateur' Soekarno aanwezig mocht zijn. Premier Soetan Sjahrir was echter delegatieleider.

Van Mook, de Nederlandse delegatieleider, werd terzijde gestaan door de commissie-generaal, bestaande uit politieke figuren uit verschillende partijen, onder voorzitterschap van prof. dr. ir. W. Schermerhorn (PvdA). Dat dit een soort controle-commissie zou worden, leidde tot hevige protesten bij Van Mook en Den Haag ging akkoord met zijn voorstel ook lid te worden van de commissie-generaal.

In Nederland zag een parlementaire meerderheid wel in dat aan een zekere vorm van zelfstandigheid voor Indonesië niet meer te ontkomen viel. Men wilde die echter alléén in een soort van gemenebestvorm, zoals de Britten dat hadden en zoals Wilhelmina die in haar toespraak van december 1942 had geschetst. De befaamde rijkseenheid, waarover tijdens de oorlog in het kabinet Gerbrandy al uitgebreid was gesproken, bleef in Den Haag de ideale vorm. De Indonesiërs voelden daar echter niets voor. Toen kwam Van Mook met een vrij unieke constructie: een unie tussen beide onafhankelijke landen met de Nederlandse koningin als staatshoofd. Dat voorstel was voor Sjahrir wel acceptabel. Ook de Nederlandse delegatie, de commissie-generaal dus, was bereid de soevereiniteit van de Republiek over Java en Sumatra als een vaststaand feit te erkennen. Het land zou vóór 1949 onafhankelijkheid krijgen.

In de tussentijd moest er nog van alles tot in detail geregeld worden. De bescherming van Nederlandse financiële en handelsbelangen bijvoorbeeld, de rechten van etnische minderheden, pensioenrechten en nog veel meer. Daarnaast sprak men in Linggardjati af dat een onafhankelijk Indonesië binnen een Nederlands-Indonesische Unie een federatie van staten zou worden. Die zou uit drie deelstaten met eigen regeringen en beperkte bevoegdheden

bestaan: Java en Sumatra, Groot Borneo en Oost Indonesië, met Celebes als belangrijkste eiland en inclusief Nieuw-Guinea.

De federale opzet was een idee van Van Mook. De legitimerende gedachte was dat er zoveel verschillende bevolkingsgroepen in Indonesië waren en die hadden ieder hun eigen manier van besturen. In de praktijk werkte het uit als een verdeel-en-heerspolitiek die de 'lastige' Republiek in Jogja isoleerde. Waarschijnlijk was dat ook de bedoeling, ook al heeft Van Mook dit in latere jaren nooit willen toegeven.

Van Mook zag die federale opzet als enige mogelijkheid om tot een vergelijk te komen waarmee zowel politiek Den Haag als de Indonesische leiders konden instemmen. Hij ging als een razende aan het werk en belegde in 1946 in Malino op Celebes een conferentie van vertegenwoordigers uit Oost-Indonesië, Borneo, Sumatra en meer zogeheten buitengewesten, in een poging ze op een lijn te krijgen en ze te isoleren van Soekarno's Republiek op Java. Dat ging moeizamer dan hij had gehoopt, maar hij zette door en belegde een tweede conferentie in Denpasar op Bali.

Nu de ontwerpovereenkomst van Linggardjati op papier stond, moesten het Nederlandse parlement en zijn evenknie aan Indonesische kant – het noodparlement, beter bekend onder de Indonesische afkorting 'KNIP' – het nog goedkeuren. Dat bleek geen sinecure. In Den Haag was het vooral de KVP, die een rooms-rode-coalitie vormde met de PvdA, die allerlei bezwaren had. De door C.P.M. Romme geleide KVP wilde stevig vasthouden aan het beginsel dat een onafhankelijk Indonesië binnen het Koninkrijk bleef, onder de Nederlandse vorst. Dus geen unie, want, zo redeneerde Romme, een dergelijke constructie zou 'de kiem kunnen leggen voor een latere ontbinding van het koninkrijk'.

Daarin kreeg hij later trouwens gelijk. Ook was Romme van mening dat het verdrag moest worden uitgebreid met nog enkele extra voorwaarden: Indonesië zou de Nederlandse staatsschuld overnemen en het Nederlands bedrijfsleven in Indonesië moest waarborgen krijgen voor de voortzetting van zijn activiteiten. Ten slotte eiste Romme een aparte status voor Nieuw-Guinea. Een groot deel van PvdA-fractie vond deze extra voorwaarden te ver gaan, maar legde zich om de coalitie te redden neer bij een 'zware' Linggardjati-overeenkomst. Wel is later, zonder dat de Kamer daarover werd geraadpleegd, bepaald dat Nederland de 'kale' Linggardjati-overeenkomst zou tekenen en dat de extra voorwaarden die de Kamer had vastgesteld er als supplement aan zouden worden toegevoegd.

Al snel bleek dat communisten en andere radicalen aan de Indonesische kant Linggardjati juist niet ver genoeg vonden gaan. Zij wilden geen unie met Nederland, maar volledige onafhankelijkheid. Er was de republikeinse politieke leiders veel aan gelegen de overeenkomst aanvaard te krijgen en niet voor het in-

ternationale forum de schuld te krijgen van een mislukking. Bij de uiteindelijke stemming in de KNIP bleven twee belangrijke fracties weg, die van de Islamitische Masjoemi en de Partai Nasional Indonesia (PNI), waardoor er maar twee stemmen tegen waren en 284 voor. Die meerderheid was mogelijk gemaakt door Soekarno, die de KNIP van 200 naar 514 leden had uitgebreid.

Op 15 februari '47 werden er een bestand afgekondigd en een demarcatielijn, ook wel de 'Van Mook-lijn' genoemd. Op 25 maart 1947 ondertekenden Van Mook en Sjahrir de 'kale' overeenkomst. Belangrijker was dat de militaire leiders van de Republiek Linggardjati vrij openlijk – de politieke leiders deden dat wat minder expliciet – beschouwden als voornamelijk een welkome adem-pauze in de strijd. Zo'n pauze was nodig omdat de Britse strijdkrachten inmiddels waren vertrokken, de Nederlandse troepen veel aanvallender waren ingesteld en republikeinse eenheden op vele plaatsen hard getroffen waren. Commandant-generaal Simon Spoor raakte in een *winning mood* en wilde graag 'doorpakken': een voornemen dat hij beargumenteerde door bijna dagelijks te wijzen op het toenemend aantal Indonesische schendingen van de demarcatielijn. Schendingen die, al dan niet geprovoceerd, weer reacties uitlokten bij Nederlandse militairen. Voor zijn aanvalsplan kreeg Spoor veel steun van de rechtse christelijke partijen in Nederland. Alleen de PvdA spartelde nog tegen en de CPN was uiteraard faliekant tegen. P. Lieftinck, de toenmalige minister van Financiën, achtte een grootscheepse militaire aanval tegen de Republiek gewenst om puur financieel-economische redenen. Volgens hem was de militaire campagne in Indonesië nauwelijks meer te betalen. De verovering van republikeinse gebieden met daarin veel Nederlandse rubber-, thee-, koffie- en tinondernemingen, zou bij export van die producten uit deze gebieden geld opbrengen, waarmee de oorlog weer zou kunnen worden bekostigd. Indische Nederlanders, die zich aanhoudend grote zorgen maakten over de duizenden Indo-Europeanen die nog in republikeins gebied vastzaten, drongen eveneens aan op spoedige actie.

Twee ton rubber voor een geweer

Was bekend hoe sterk de tegenstander eigenlijk was, of hij over voldoende wapens beschikte en hoe hij aan die wapens kwam? Een maand of twee nadat de laatste Britse troepen Indonesië hadden verlaten (in november 1946) ontving het Britse ministerie van Oorlog een geheim rapport van haar eigen South East Asia Command in Singapore. Dat betrof een overzicht van geconstateerde en vermoede wapensmokkel naar Indonesisch grondgebied vanuit omliggende landen. Het rapport is gedateerd op 23 januari 1947 en bevat een aantal bijzonderheden.

'Het [tijdelijke] Britse militaire bestuur (BMA) in Singapore verkocht in het jaar 1946 uit zijn dump 115 landingsboten, variërend tussen de 400 en 50 ton aan een Chinese rubberhandelaar in Djambi op Sumatra. Van deze man was bekend dat hij zeer rijk was geworden door middel van zwarte handel-praktijken tijdens de Japanse bezetting. Met die schepen werden wapens, munitie, uniformen en helmen naar Sumatra gesmokkeld en geruild tegen rubber, suiker, rijst, peper en andere natuurlijke producten. Tweeduizend kilo rubber voor één geweer. In Palembang en omgeving werden tot augustus 1946 ten behoeve van Indonesische strijdgroepen in het jaar 1946 aangevoerd: 50 mortieren, 100 machinegeweren en 500 handwapens. De meeste van Brits en Japans fabrikaat. In de haven van Tegal op Java loste het Britse motorschip Marian Bee in het najaar van 1946 minstens 1.400 geweren in kisten waarop een groot rood kruis was geschilderd. De vracht zou in de marinehaven in Singapore zijn ingeladen.'

Het rapport maakt melding van het feit dat deze *Marian Bee*, maar ook andere kleinere smokkelschepen, de gewoonte hadden om bij vertrek de Union Jack te voeren, maar deze te verwisselden voor de Chinese vlag zodra ze in de buurt van hun Indonesische bestemming kwamen. En verder staat er:

'Het wemelt dezer dagen in Singapore van lieden die zeggen te spreken namens de Indonesische regering in Jogja, die zich officieel laat vertegenwoordigen door de firma NAMSOCO, waarover general manager Osman bin Abdulrahman de scepter zwaait. Hij dealt ondermeer met majoor Ali Rashid van het ministerie van Defensie in Jogja en S. Loembang Tobing van de TRI op Sumatra.'

Uit het rapport blijkt niet duidelijk welke van al de genoemde smokkeltransporten door de Britse marine zijn onderschept. Evenmin heb ik in NE-FIS-archieven kunnen achterhalen of de Engelsen hun kennis over smokkel en smokkelroutes in de Maleise en Indische wateren hebben doorgegeven aan de Nederlandse militaire leiding in Batavia.

Brieven van Van Mook

Van Mook bleef zich lang verzetten tegen militair geweld. Hij gaf er de voorkeur aan om, als uitvloeisel van Linggardjati, via onderhandelingen tot een vergelijk met de Republiek te komen. Ook wist hij dat een gewelddadig offensief door Nederland internationaal slecht zou vallen.

Hoewel Van Mook dat voor zijn directe omgeving goed wist te verbergen, waren er momenten dat hij nergens meer een uitweg zag. Hoe radeloos hij in zijn hart soms was wisten maar enkele mensen. Eén van hen was een goede vriendin van Van Mook die in Nederland woonde en met wie hij regelmatig schreef.

'Batavia, 18 mei 1947

Je hoeft niet bang te zijn, dat ik niet mijn best zal blijven doen, tot ik werkelijk helemaal niet meer kan. Maar ik heb zoo'n gevoel, dat ik mijn krachten verspil aan een onoplosbaar vraagstuk; mijn hersens breek op een puzzel die niet uitkomt. Holland kan het niet; misschien pas over twintig jaar. En Indonesië kan het ook niet; misschien, zoals wij het willen, nooit.'

Zes weken later, op 27 juni 1947, toen de nota's aan de Republiek een steeds ultimatiever karakter kregen, schreef Van Mook haar:

'Ik ben zeker niet door de moeilijkheden met mezelf en anderen heen. Maar ik heb met veel pijn een soort evenwicht bereikt, waar ik voorlopig door de druk der omstandigheden in gehouden word. Er is veel gebeurd en veel veranderd. Hoewel nog altijd in Holland de partijpolitiek alles beheerscht, heeft hetzelfde ministerie, dat 28 april besloten had mij te ontslaan [dat ging toen niet door, een paar maanden later wel- PS], nu vrijwel alle beslissingen in mijn handen gelegd. Ik hoor je denken: zie je wel! Maar het is in werkelijkheid niet zo'n overwinning, omdat zij er pas toe zijn gekomen, nadat zij bijna twee jaar lang het spel hebben verspeeld en er misschien nare dingen moeten gebeuren, die voorkomen hadden kunnen worden.

De Republiek is de laatste maanden hard achteruit gehold. Gedeeltelijk, omdat onze hulp veel te laat komt; gedeeltelijk door de corruptie, die het gevolg is geweest van hun buitenlandse smokkelcontracten. Het lijkt me dat Sjahrir zich het best heeft gehouden, maar dat zijn rol voorlopig is uitgespeeld. En zoo zit ik weer voor God weet hoe lang aan de rotzooi vast. (...) Er zit natuurlijk ergens in mij een fout; misschien een ongedurigheid, die mij tenslotte van den weg afleidt; misschien een gebrek aan inzicht of aan beginsel (brrr!); misschien alleen een in de grond egoïstische natuur.

Ik zal het toch, brommend en scheldend - tegen enkele uitverkorenen - blijven doen. En proberen mijn hersens erbij te houden. En de mensen met een vriendelijk gezicht blijven aanmoedigen, tot ze erbij neervallen. Ze zijn inderdaad zoo kwaad en zoo gek nog niet. Maar ze laten zich alles wijsmaken en ze maken elkaar en zichzelf ook nog alles wijs. En zijn doodsbenuwd om met de biljetjes bloot te komen. Ik hoop toch je gauw weer te zien. Wacht nu al een uur op het republikeinse laatste woord. Zal het ervan moeten komen? Ook als het noodig en onvermijdelijk is, is het niet prettig de opdracht te moeten geven. Het zal, als het aan mij ligt, bij dezen eenen keer in mijn leven blijven.

Tot ziens, my dear, Huib.'

Van Mooks wens het niet vaker dan een keer in zijn leven te moeten meemaken is in vervulling gegaan, want toen de Tweede Politieke Actie eind 1948 van start ging, was hij drie maanden eerder door de regering ontslagen.

Bewonderd en verfoeid

Naar aanleiding van artikel over Van Mook dat ik schreef en publiceerde in *NRC Handelsblad* in 1985 kreeg ik een brief van mr. P.L. Wery. Hij schreef dat hij in 1946-47 als jong jurist werkzaam was geweest op de algemene secretarie en op het kabinet van Van Mook in Batavia. Aanvankelijk, zo schreef Wery, had hij enorme bewondering gehad voor Van Mook. Hij schreef letterlijk:

'Ik heb hem op enkele van zijn gelukkigste momenten meegemaakt. Maar ook heb ik hem verfoeid, om niet te zeggen vervloekt, toen hij zich in het voorjaar van 1947 liet meeslepen in de richting van geweld – en daarmee mede schuldig is aan een schandvlek op onze geschiedenis – en toen zijn op zichzelf niet zo gekke federale politiek een werkelijke omsingelingspolitiek met minderwaardige marionettenregeringen werd. Maar ondanks de verfoeiing en vervloeking is De Baas mij altijd sympathiek geweest, om zijn geweldige inzet, zijn echte idealisme, zijn onuitputtelijke werkkraft, zijn hele manier van optreden. Er was geen schriller tegenstelling denkbaar dan met de ridicuul-potsierlijke manier van doen van de pias Beel die hem opvolgde. Van Mook was niet een man van geweld. Dat straalde niet van hem uit. In tegendeel zou ik zeggen, er ging iets zachts en vriendelijks van hem uit.

Ik behoorde tot een kleine kring van enkele jonge juristen, die de Duitse bezetting hadden meegemaakt en zich daarna intensief met het koloniale vraagstuk hadden bezig gehouden. Wij werden niet gehoord, vooral niet toen duidelijk werd dat wij ons tegen militair ingrijpen verzetten. Voor onze mening bestond geen interesse. Toch was het zo dat wij door onze "ondergeschikte" positie een véél intensiever persoonlijk contact hadden met de jonge Indonésische intelligentsia, vooral uit de Sjahrir-kring – ik noem hier Akky Djoehana, Takdir Alisjahbana en Ali Boediardjo – dan de eigenlijke adviseurs, zoals Koets [Van Mooks kabinetschef - PS]. Je zou verwacht hebben dat men "boven" meer belangstelling voor onze bevindingen zou hebben gehad.'

Wery noemt Ali Boediardjo, die secretaris was van de Indonesische delegatie in Linggardjati, maar niet diens gelijke aan Nederlandse kant, Piet Sanders. Ad van Liempt, de in de Tweede Wereldoorlog gespecialiseerde historicus en journalist, heeft veel onderzoek gedaan naar Linggardjati. Hij heeft Piet Sanders in 2010 nog uitgebreid gesproken, toen die inmiddels 97 was. Van Liempt komt tot de conclusie dat Sanders en Boediardjo werkelijk alles in het werk gesteld hebben om van Linggardjati een succes te maken en dreigend gewapend geweld, waar generaal Spoor een groot voorstander van was, te voorkomen. Toen dat niet lukte en in juli 1947 de Eerste Politionele Actie werd gelanceerd, nam Sanders, diep ontgoocheld, onmiddellijk ontslag. Van Liempt, die Sanders als een held beschouwt, maakte in 2010 een documentaire over Linggardjati, waarin hij Sanders volledig rehabiliteert.

Bronnen:

Dr. J. J.P de Jong, *Diplomatie en Strijd*, Proefschrift, Uitgeverij Boom, 1988.

M.E. Denning. Britse diplomatieke telegrammen tussen Batavia en Londen, in de Britse *National Archives* Londen: Foreign Office FO , Netherlands Indies 1945-1946.

Jacques de Kadt, *Jaren die dubbel telden. Politieke herinneringen uit mijn 'Indische' jaren*, Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam, 1978.

Het Britse rapport over wapensmokkel en –aankoop voor Indonesië uit 1946 bevindt zich in de Britse *National Archives*, Londen.

Brieven van Van Mook uit 1947, geschreven aan een (inmiddels overleden) vriendin. Kopieën ervan zijn door haar in 1982 afgestaan aan de auteur.

Prof. dr.P.L. Wery, twee brieven aan de auteur over zijn herinneringen aan Van Mook, augustus 1985.

Hoofdstuk ACHT

Fel protest tegen uitzending troepen in Amsterdam

In Nederland bleef het politieke debat niet beperkt tot de Tweede Kamer. Op straat en tijdens openbare vergaderingen groeide de discussie over een mogelijke overeenkomst met de Indonesische leiders. Volgens de CPN gingen de voorstellen van Linggardjati lang niet ver genoeg en verklaarde Gerbrandy – oud-premier (AR) van het oorlogskabinet in Londen - ze ongrondwettelijk.

Gerbrandy werd voorzitter van het breed samengestelde Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. Hij heeft in 1948-'49 zelfs serieus overwogen een staatsgreep te plegen, maar zag bijtijds in dat hij daar veel te weinig steun voor kon krijgen. Uit een opiniepeiling bleek dat, nog voordat Linggardjati door de Kamer was 'verzwaard', 38 % van de mensen vóór ondertekening was, 36 % tegen en 26 % geen mening had.

De CPN en de aan deze partij gelieerde Eenheidsvakcentrale (EVC) keerden zich fel tegen de uitzending van Nederlandse dienstplichtigen naar Indonesië. Al vanaf ver voor de oorlog ijverde de CPN voor een volledig onafhankelijk Indonesië onder de leuze 'Indië los van Holland NU!' De communisten waren misschien de luidruchtigste, maar zeker niet de enigen die protesteerden tegen het feit dat de regering zich beriep op een door de Londense noodregering uitge-

vaardigde wet - dus zonder parlementaire goedkeuring - ,die het mogelijk maakte dienstplichtigen naar Indië te sturen.

Ondanks deze protesten trof men voorbereidingen om het eerste schip met dienstplichtigen van de 7 December Divisie (zo genoemd naar de toespraak van koningin Wilhelmina in 1942 over de toekomst van Indië) op 24 september 1946 met het motorschip *Boissevain* te laten vertrekken. De mannen kregen eerst een week inschepingsverlof en moesten zich op maandag 17 september melden. Rond 40 % kwam niet opdagen. Een dag later ontbrak er nog steeds 30 %. De commandant van de Koninklijke Landmacht, generaal H.J. Kruls, hield een toespraak waarin hij waarschuwde dat iedereen die nu nog wegbleef voor de krijgsraad moest verschijnen.

Op zaterdag 22 september waren in Amsterdam taloze protestbetogingen tegen de troepenzzendingen. *Het Parool* schreef op maandag 24 september in een bericht op de voorpagina:

Bij het verspreiden van personen, die Zaterdagavond op de Haarlemmerdijk te Amsterdam wilden demonstreren tegen de uitzending van troepen naar Indonesië is een 41-jarige burger dusdanig door een kogel getroffen, dat hij in het Wilhelmina Gasthuis overleed. Vermoedelijk werd het bewuste schot gelost door een lid van de militaire politie. In de Kalverstraat werd een man in zijn hiel geschoten. Dertig borden en spandoeken werden in beslag genomen. In de loop van de vorige week werden in de hoofdstad vlugschriften verspreid om Zaterdagavond te demonstreren. Op verschillende punten in de binnenstad verzamelden zich die avond dan ook demonstranten, doch de Amsterdamse politie en de militaire politie grepen in, voordat ze ergens een stoet konden vormen. Niet overal ging dit even rustig. Er vielen enige schoten met bovengenoemde gevolgen.

Op de dag van het vertrek van de *Boissevain*, maandag 24 september 1946, braken er na een oproep van de CPN en EVC in Amsterdam en elders grote stakingen uit. In Amsterdam reed de tram niet meer, maar ook in andere openbare bedrijven werd gestaakt. Dat was ook het geval in een aantal andere steden zoals Rotterdam, Zaandam (onder meer bij Albert Heijn en Verkade) en Velsen. Het waren bovendien niet uitsluitend communisten die staakten, ook georganiseerde katholieke arbeiders deden soms aan de acties mee. Al die acties en stakingen konden niet voorkomen dat de *Boissevain* uitvoer, maar nog steeds ontbrak 15 %. Op een volgend schip met troepen voor Indonesië, korte tijd later, kwam 22 % niet opdagen. Tot dergelijke grote protestacties is het later echter niet meer gekomen, hoewel het protest, zeker in CPN-kringen, aanhield.

Het aantal militairen dat op grond van gewetensbezwaren vrijstelling vroeg was aanzienlijk hoger dan vóór de oorlog. Over de hele periode 1945-'49 waren dat er ruim negentienhonderd. Achthonderd werden erkend; driehonderd, die niet erkend werden, maar bleven weigeren, verschenen voor de krijgsraad. De vero-

ordeelden kwamen tot hun grote verontwaardiging nog wel eens terecht in gevangenissen waar ook NSB'ers zaten. Overigens kwamen NSB'ers, noch hun meerderjarige zoons, in aanmerking voor uitzending als dienstplichtig militair naar Indië, omdat zij als 'staatsgevaarlijk', of op z'n minst als politiek onbetrouwbaar werden gezien. Het zette kwaad bloed dat ex- NSB'ers niet naar Indië hoefden, maar leden van de CPN, die vaak nog in het verzet hadden gezeten, wel. En zij bovendien als dienstweigeraars werden veroordeeld tot lange gevangenisstraffen.

Ex-SSers naar Java

Vermoedelijk enkele honderden ex-SS'ers zijn als militair naar Indië gestuurd, als een soort alternatieve straf. Over deze kwestie heeft lange tijd grote geheimzinnigheid geheerst. Het was de toenmalige sergeant van het KNIL werkend voor de Militaire Inlichtingendienst (NEFIS), Harry Hammelburg, een oude vriend van mijn ouders, die bij toeval een groep van ex-SS'ers ontdekte. In 1994 vertelde hij mij het volgende:

Het moet juli/augustus 1947 geweest zijn. Ik was als inlichtingenman van het KNIL gedetacheerd bij de Grenadiers en Jagers in Tjibadak (West-Java). Het was een onderdeel van de 7 December Divisie. Op een ochtend zag ik een groep militairen gymnastiekoefeningen doen. Er viel mij iets gek op: onder hun oksel hadden ze allemaal een lelijk litteken. Ik vroeg aan één van die mannen wat dat was. Hij vertelde mij dat op die plek ooit hun bloedgroep was getatoeëerd. Op mijn vraag waarom hij en zijn maats zo'n belangrijk gegeven hadden laten wegsnijden ging hij niet in. Een onderofficier die bij die groep hoorde gaf bij navraag een duidelijker antwoord: "Weet je dat niet?", zei hij verbaasd. Dat zijn voormalige leden van de Waffen-SS. Daar was het verplicht je bloedgroep onder je oksel te laten tatoeëren. Ze zijn bij ons ingedeeld, maar er zitten er nog meer bij andere onderdelen. Ze doen hier dienst in plaats van hun straf uit te zitten", zei de man zonder enige terughoudendheid.

Sergeant Hammelburg, wiens joodse familieleden tijdens de oorlog in Europa allemaal waren vergast en die zelf in de oorlog ternauwernood het vege lijf had weten te redden aan de beruchte Burma-spoorweg, kon het verhaal nauwelijks geloven. Bij de hoogste baas van de eenheid waar Hammelburg de ex-SS'ers had ontdekt, overste Taets van Amerongen, wekte hij grote woede op toen hij om opheldering vroeg. Daar had hij niets mee te maken. Weg wezen! Maar Hammelburg liet het er niet bij zitten. Hij gelastte de marechaussee een onderzoek in te stellen en kreeg een bevestiging dat het hier inderdaad om voormalige leden van de Waffen-SS ging. Hammelburg:

Enkele weken later moest ik op de Generale Staf zijn in Batavia. Daar ontmoette ik kolonel Thomson, de rechterhand van generaal Spoor. Ook die bevestigde het verhaal, maar liet daar onmiddellijk op volgen, 'we kunnen hier niets aan doen. Dit is opdracht van Den Haag'. Hetzelfde antwoord dat de marechaussee me had gegeven.

De journalist Chris van Esterik heeft als eerst in 1984 een poging gedaan in de officiële rijksarchieven iets te vinden over deze zaak. Hij vond enkele rapporten die erop wezen dat het uitzenden van 'goed getrainde' SS'ers naar Indië een zeer ernstig overweging is geweest. Een sluitend bewijs dat deze veroordeelde Waffen-SS'ers metterdaad zijn uitgezonden kon Van Esterik toen niet vinden, maar inmiddels hebben verschillende van deze naar Indië uitgezonden ex-SS'ers over hun ervaringen verteld. Vast staat dat een deel van hen eerst in Duitsland arbeidsdienst moesten doen. Soms kreeg men de kans die dwangarbeid te ontvluchten door te tekenen voor het Nederlandse Legioen van de Waffen-SS. En na de oorlog kregen deze verraders – zo lang ze geen lid waren geweest van de NSB, dus 'politiek besmet' - nog eens de kans vervolging te ontlopen als ze tekenden voor militaire dienst in Indië.

Povere voorbereiding

Hoe werden de Nederlandse militairen voorbereid op hun verblijf in de tropen? Aan boord van de troepentransportschepen werden voordrachten gehouden over voedsel en hygiëne, er werden filmpjes vertoond over Japanse gevechtsmethoden en men kon Maleis leren. Daarnaast gaf de Dienst Welfare voorlichtingsboekjes uit, zoals *De Eerste Stap in Indië. Welkom in Batavia*. Het boekje suggereert dat Jan Soldaat na zijn demobilisatie met zijn verloofde in een mooi huis in Batavia kan gaan wonen en maakt hem al vast vertrouwd met het verschijnsel bedienden.

Je hebt natuurlijk al massa's Indonesiërs gezien. Gauw genoeg zul je door hebben, dat het over het algemeen buitengewoon hartelijke en vriendelijke mensen zijn, en dat vooral het huispersoneel buitengewoon aan je gaat hechten. Sommige van de bataljons, die hier al langer zijn, hebben baboe's (die wasschen en het huis schoon houden), die al maanden lang bij dezelfde compagnie in dienst zijn en heel West-Java met hun 'toeans' doorgetrokken zijn. Wees gewoon en vriendelijk tegen deze mensen. Ze zien hoog tegen je op en verwachten dat je in de eerste plaats eerlijk en rechtvaardig bent.

Welke wijze adviezen de Britse soldaten meekregen weet ik niet. Korporaal Dennis Hurl uit het Engelse graafschap Kent, die in april 1946 een administratieve functie vervulde in dienst van RAF op het Bataviase vliegveld Kemajoran, kan zich daar niets meer van herinneren. Maar één ding wist hij nog heel goed:

We kregen ons soldij uitbetaald in guldens, maar al gauw bleek dat de Indonesische winkeliers geen Nederlands geld accepteerden [niet mochten accepteren van de pemoeda's?]. Ze namen alleen Japans bezettingsgeld aan. Wij meldden dat aan onze meerderen. Die vonden daar snel een oplossing voor. Britse troepen hadden eerder enige Japanse gelddrukkerijen buit gemaakt. Ze lieten de persen weer draaien, waardoor wij toch weer in Indonesische winkels konden kopen. Wat voor invloed dit op de plaatselijke economie heeft gehad weet ik echt niet. Over zijn 'mission' merkte Hurl nog op:

In die tijd gingen onze gevoelens niet erg diep. Dat had ook te maken met onze leeftijd. Ik was toen 18 jaar. De Tweede Wereldoorlog was net voorbij. De meeste jongens die ik sprak verlangde terug naar een normaal vreedzaam bestaan. Ik denk dat we simpelweg de kant kozen van de Nederlanders als mede-Europeanen en geallieerden. Honderd jaar van Brits bestuur over India, Burma en Malakka had ons geleerd dat inlanders niet in opstand dienden te komen tegen hun blanke meesters.

Eerste Agressieoorlog

Kapitein Nirmal Sen Gupta was na het vertrek van de Britse troepen in november 1946 in Indonesië achtergebleven in Batavia. Hij deed dat op speciaal verzoek van premier Nehru om het transport van door de Republiek Indonesië ten behoeve van de slachtoffers van de hongersnood in India ter beschikking gestelde rijst te verzorgen. Op de avond van 26 juli 1947 verliet hij in gezelschap van Indonesische vrienden een bioscoop in Batavia. Eén van hen was Soedarpo, directeur van het republikeinse voorlichtingsbureau in Batavia. In 1984 vertelde hij wat er die bewuste avond gebeurde:

Toen wij omstreeks tien uur de bioscoop verlieten keek Soedarpo rond en zei de situatie niet te vertrouwen. Overal jeeps en trucks met militairen. De Indonesische vice-premier Abdoelgani woonde in Batavia, de rest van de Republikeinse regering zat in Djogja. Soedarpo besloot hem onmiddellijk in te lichten. In mijn auto gingen we samen naar zijn woning. We bleven daar tot omstreeks middernacht. Abdoelgani bleek niet meer met Djogja te kunnen overleggen. De telefoonlijnen waren afgesloten. Ik heb Soedarpo naar huis gebracht. Onderweg naar huis, ik verbleef in Hotel des Indes, werd ik door Nederlandse militairen aangehouden. Mij werd aanbevolen om "zo vlug als mogelijk", ik weet me die Nederlandse woorden nog precies te herinneren, naar huis terug te keren. De volgende ochtend, de 27ste dus, ging ik meteen weer naar Soedarpo. Zijn vrouw, ik geloof dat ze Marnisa Warinatakoesoema heette, ze was van adel, zei dat Soedarpo gearresteerd was samen met nog een hele groep belan-

grijke republikeinen in de stad. Het was duidelijk, de militaire actie was begonnen.

India had scherp gereageerd op de Nederlandse militaire actie tegen de Republiek. Nederlandse vliegtuigen en schepen mochten Indiase havens en vliegvelden niet meer aandoen. Hotel des Indes zat vol met gewapende Nederlandse militairen. Ik ging naar de bar en kwam in gesprek met een behoorlijk aangeschoten Nederlandse vlieger. Hij zei: 'Jullie gaan ons tegenhouden, maar daar vinden we wel wat op'.

Een paar weken later keerde Gupta op dringend verzoek van zijn vader naar India terug. Hij arriveerde op de dag dat India officieel onafhankelijk werd, 15 augustus 1947. Zijn rol in Indonesië was uitgespeeld. Het transporteren van een scheepslading 'republikeinse' rijst was al maanden getraineed door de Nederlandse autoriteiten, en nu, na de Nederlandse gewapende actie, onmogelijk geworden. Terug in India heeft Gupta de op zijn aanraden naar India uitgeweken republikeinen nog wel met raad en daad bijgestaan.

De actie was begonnen. Voor Nederland was dat de (Eerste) Politionele Actie, voor de Indonesiërs de (Eerste) Nederlandse Aggressieoorlog. In de dagorder van legercommandant generaal Spoor stond onder meer te lezen:

Gij rukt niet op om aan dit land de oorlog te brengen, maar om het de vrede te hergeven. Gij komt niet als veroveraar maar als bevrijder. Gij komt niet om te straffen, maar om te beschermen.

Op Java en Sumatra was het voornaamste doel zo snel mogelijk de gebieden waar de meeste ondernemingen zich bevonden in handen te krijgen. Van Indonesische kant had men de actie al lang zien aankomen. Tevoren wisten zij dat de Nederlandse militaire overmacht te groot was om erg effectief weerstand te kunnen bieden. Het parool was 'verschroeide aarde' en terugtrekken in bebost terrein. De oprukkende Nederlanders troffen inderdaad geregeld in brand gestoken gebouwen aan en stuitten op weinig weerstand.

Soldaat Fred, die als dienstplichtige ergens in West-Java diende, schreef regelmatig brieven aan zijn tante in Amerika. Op 4 augustus 1947, de grote actie tegen de Republiek was toen een week aan de gang, deed hij per brief verslag van zijn ervaringen van de eerste dagen. Eerst was de situatie nog heerlijk ontspannen:

We leidden een rustig leven, lieten ons door de grote vuurbol zwart roosteren en zwommen, soms zwembroekloos (!) in de diepe kali. Met de Inlandse jeugd kon ik geweldig overweg. Ze kwamen altijd naar me toe en ik werd, al zeg ik het zelf, in hun ogen populair. Ik heb schakers bij elkaar getrommeld en organiseerde een toernooi. Juist werd mijn laatste partij door mijn sterkste tegenstander beslist na een vreselijk zware strijd, of onze luitenant kwam naar ons toe en zei: 'Jongens inpakken, het is ernst nu, we gaan naar voren!! Morgen

voor 6 uur 's avonds, moet alles klaar staan'. En de luit verdween weer in de duisternis. U kunt U voorstellen, Tante, dat iedereen overrompeld was met dat bericht. Met een zwaar, vreemd gevoel in de maag probeerden we te slapen, wat niet goed wilde lukken. Er werd gepakt van jewelste, en eindelijk, 's avonds om 6 uur, vertrokken we met geweer en aangesppte uitrusting naar T. Daar aangekomen bleek T. het centrale punt te zijn geworden, want alles trok zich daar samen. Brenccarriers met veldartillerie en munitie rolden af en aan en belichtten met hun felle koplampen de wacht bij de sluitboom, de ingang van het kamp. Bij de cantine, waar het abnormaal druk was, sprak ik nog een motorist, die tegen me zei: 'We zullen jullie wel helpen, hoor, elke man van ons heeft 70 granaatjes!'

Onze overste was ook aanwezig, en na een krachtige toespraak werden aan ons de militaire plannen bekend gemaakt. En dezelfde avond vertrokken we, we moesten het krachtstation Kratjak veroveren! Na een moeilijke tocht bereikten we de kali, die de demarcatielijn vormde. Om 12 uur precies zou de demarcatielijn worden overschreden. Van de andere pelotons zagen we niets, het was net, of ons peloton er alleen was. We staken de kali over en drongen diep het land in, maar géén T.R.I.[het Republikeinse veiligheidsleger]. Ver weg echter hoorden we geratel van brens en ook de zware, dreunende inslagen van de 3 inch-granaten in het Republikeinse achterland. Steeds verder zwoegden we en reeds hoorden we het gezoem van de elektrische centrale. Lichtkogels werden afgeschoten om het terrein te verkennen. Het krachtstation bleek inmiddels slechts door vier man bezet, de rest was er al vandoor. Twee ervan werden overrompeld, en de andere twee werden doorzeefd met kogels.

De opmars verliep zo vlot dat in Batavia, in het bijzonder bij generaal Spoor en zijn staf, de mening begon post te vatten, dat nu maar meteen moest worden doorgestoten naar Djogja. Spoor was in het begin een voorstander geweest van een beperkte militaire actie. Nu dacht hij er anders over. Spoor wist Van Mook, die weinig heil had gezien in een militaire aktie, voor zijn standpunt te winnen. Die opmars was noodzakelijk, om, zoals Van Mook op 26 juli aan Den Haag seinde 'aan de voortdurende agitatie uit Djogja een einde te maken'.

In politiek Den Haag lag de zaak gecompliceerder. De KVP was vóór een verdere opmars naar Djogja, maar coalitiepartner PvdA was intern verdeeld. Eén lid had zijn dreigement om de Kamerfractie te verlaten als in Indonesië tot groot-schalige militaire acties zou worden overgegaan, en al helemaal als men ook nog zou oprukken naar Djogja, al uitgevoerd. Dat was de Indonesiër, maar toen nog Nederlands staatsburger, Nico Palar. Hij liep geëmotioneerd weg uit de eerste fractievergadering die na het inzetten van de militaire actie werd gehouden. Palar kondigde aan voortaan de Republiek Indonesia te zullen steunen. Dat deed hij ook door namens zijn land actief te zijn bij de debatten in de Vei-

lighedsraad van de Verenigde Naties. Later werd hij Indonesië's delegatieleider. Voor de PvdA was een verdere opmars naar het centrum van de Republiek uitgesloten.

Als gevolg van deze militaire actie zegden zeventuizend van de 120 duizend PvdA-partijleden hun lidmaatschap op. Onder hen bevonden zich hoofdredacteur Van Heuven Goedhart van *Het Parool*, Joop den Uyl, toen redacteur van het weekblad *Vrij Nederland* en de historicus dr. L. de Jong. PvdA-fractievoorzitter Willem Drees zei in een verklaring dat de actie een beperkte reikwijdte had en er verder op was gericht de akkoorden van Linggardjati veilig te stellen. Overigens had de Republikeinse regering al verklaard zich niet meer aan die akkoorden gebonden te voelen.

Intussen had de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties op verzoek van India en Australië de kwestie op de agenda gezet. Op 2 augustus 1947 aanvaardde de raad een resolutie die Nederland en de Republiek opriep het vuren te staken. Als gevolg daarvan beval premier Beel de legereenheden om na 4 augustus niet meer verder op te rukken.

Spoor dreigt met rebellie: Operatie Cato

Dat was voor Van Mook en Spoor geen reden om hun streven Djogja te veroveren op te geven. Zij dreigden, en niet eens in erg bedekte termen, met rebellie. Op 10 augustus 1947 seinde generaal Spoor aan zijn chef in Nederland, generaal H.J. Kruls: *Hoe men de zaak ook wendt of keert, zolang Djogja en de groep-Soekarno niet is uitgeschakeld, zullen onze moeilijkheden eerder toe- dan afnemen.*

En ook Van Mook bleef Den Haag bombarderen met telegrammen die grensden aan openlijke ongehoorzaamheid:

Het voortduren van de toestand' [de door de Veiligheidsraad afgedwongen wapenstilstand] zal een ineenstorting veroorzaken die een ramp betekent voor het koninkrijk, welke veel groter zal zijn dan een tijdelijke internationale verstoordheid of mogelijke politieke wrijving in Nederland. (...) Tenzij de Nederlandse regering binnen enkele dagen tot een beslissing komt, zal ik voor de keus komen te staan om hetzij mijn taak als verder onuitvoerbaar op te geven, hetzij de verantwoordelijkheid als een kapitein op zijn schip in nood te nemen voor maatregelen welke noodzakelijk zijn om het land te redden dat aan mijn zorgen is toevertrouwd.

Premier Drees gaf geen krimp:

Als men nu naar Djogja oprukt zal de internationale reactie slechter zijn dan ooit. Hoe moeilijk de toestand ook is, men moet in geen geval een beslissing nemen die ons land in de afgrond zal sleuren.

Op 15 augustus werd er na een langdurig debat gestemd in het kabinet en staakten de stemmen. Vijf KVP-ministers waren vóór, plus een partijloze minister. Vijf PvdA-ministers - nu ook weer Jonkman - plus een andere partijloze minister waren tegen. Op 15 en 16 augustus werd een buitengewoon partijcongres van de PvdA gehouden. Daar werd een resolutie aangenomen dat er géén opmars naar Djogja kwam en dat de besluiten van de Veiligheidsraad moesten worden gerespecteerd. In Batavia troffen Van Mook en Spoor intussen voorbereidingen om de opmars naar Djogja hoe dan ook door te zetten. Dat zou gebeuren op de 20ste onder de codenaam Cato, de naam van de Romeinse senator die beroemd is geworden met zijn steeds terugkerende uitspraak: 'En toch ben ik van mening dat Carthago verwoest moet worden'.

Op de 17de stelde premier Beel andermaal aan zijn kabinet voor Van Mook te machtigen onmiddellijk naar Djogja door te stoten. Andermaal staakten de stemmen. De reglementen schreven voor dat in een dergelijk geval het voorstel was aangenomen als de premier vóór had gestemd, tenzij de helft van de aanwezige ministers eisten dat de kwestie in de eerstvolgende vergadering weer in stemming zou worden gebracht. Dan zou de stem van de premier niet meer doorslaggevend zijn. Precies die situatie deed zich nu voor. Beel voorkwam een tweede stemming en begon te twijfelen. Hem was via signalen uit Londen en Washington duidelijk geworden dat de Veiligheidsraad een voor Nederland zeer harde resolutie zou aannemen als Djogja zou worden ingenomen. Bovendien was de kans zeer groot dat een meerderheid van de Veiligheidsraad vervolgens zou instemmen met sancties tegen Nederland.

Intussen was voor het begin van Operatie Cato al weer een nieuwe datum vastgesteld, 28 augustus. Van Mook bezweek langzaam onder de dreigementen van de Veiligheidsraad en gaf tenslotte zijn voornemen naar Djogja op te marcheren helemaal op. Slechts met grote moeite wist de landvoogd generaal Spoor ervan te overtuigen dat Operatie Cato niet door kon gaan. Hij waarschuwde de legercommandant nadrukkelijk geen dingen te doen die strijdig waren met de eed van trouw die hij als officier had gezworen. De militaire actie had aan Nederlandse zijde inmiddels 169 gesneuvelden gekost.

Het gevolg van die uiterste poging om Soekarno op de knieën te krijgen was dat de kwestie definitief geïnternationaliseerd was. Ten gunste van Indonesië. Er kwam, zo bepaalde de VN-Veiligheidsraad, een Commissie van Goede Diensten bestaande uit drie mensen: één aan te wijzen door Nederland, één door Indonesië en de derde door hen beiden te benoemen.

Op 12 september schreef minister Jonkman (PvdA) van Overzeese Gebiedsde-
len in een brief aan premier Beel (KVP) er nu definitief van overtuigd te zijn dat
een mogelijke opmars naar Djogja, ja, zelfs de politionele actie zèlf, een mis-
rekening was geweest. Nederland had, zo meende hij, de propaganda van de
republiek en de internationale sympathie die Djogja bleek te ondervinden, on-
derschat. Hij schreef letterlijk:

*De verliezen aan lijf en goed der Chinezen, der Indische Nederlanders, der
medewerkende Indonesiërs en de verliezen ten gevolge van de zogeheten ver-
schroeide-aardepolitiek zijn ernstiger dan werd verwacht en zijn goeddeels (hoe
misdadig ook) een gevolg onzer actie.*

Intussen bleef soldaat Fred brieven schrijven aan zijn tante. Soekaboemi, 23
november 1947. -- *Ik heb zelf al heel wat beschietingen meegemaakt! Dat is
geen lolletje , want in een wagen ben je weerloos. De kerels schieten met kara-
bijnen en automatische wapens vanaf de tjotten (bergtoppen). De brenschutter
schiet dan behoorlijk terug. Bij elke tocht gaat er een bren (machinegeweer)
mee! Daar zijn ze als de dood voor!! Op een keer hebben we een nachtelijke
aanval gedaan op een TRI-schuilplaats, die ik nooit zal vergeten! Dat was vre-
selijk!!! De kampong werd in brand gestoken, om ze naar buiten te laten
komen. Op één na, die wist te ontkomen, werden ze neergeschoten! Nu beste
Tante, ik draai er maar weer een eind aan! Met hartelijke groeten van Fred.*

Op 22 januari 1948, dus twee maanden na het schrijven van deze brief, sneu-
velde soldaat Fred ergens op Java , toen hij op bevel van generaal Spoor als
'bevrijder' bezig was de bevolking 'de vrede te hergeven'.

Journalist Van Maurik: ogenblikken van genezing

Minister Jonkman had gewag gemaakt van het onderschatte effect van de Re-
publikeinse propaganda. Hoe de Indonesiërs dit wapen in de strijd moesten ge-
bruiken hadden ze vier jaar lang geleerd van de Japanners. Nederland kon er
ook wat van. De militaire voorlichtings- en inlichtingendiensten slaagden er in
het thuisfront en de media goed te bespelen. Iedere poging om in Indonesië
onafhankelijk van de officiële voorlichtingsdiensten objectieve berichtgeving te
verzorgen waarin enig begrip voor de republiek zou doorklinken, werd ged-
warsboemd , of verdacht gemaakt. Ook werden alle foto's gecensureerd.
Het overgrote deel van de in Indonesië werkzame journalisten en fotografen
onderwierp zich slaafs aan de militaire - en overheids censuur en bezondigde
zich zodoende simpelweg aan propaganda. Deze was erop gericht de Indonesi-
sche vrijheidsstrijders af te schilderen als 'terroristen', of 'extremisten'. Het op-
treken van de Nederlandse soldaten werd over het algemeen beschreven als
een humanitaire campagne.

Wie wel gewetensvol probeerde af en toe vraagtekens te zetten bij het nut van zo veel Nederlands militair geweld, kon dat alleen gedrukt krijgen als hij - vrouwelijke verslaggevers uit Nederland waren er in die tijd in Indonesië niet - een hoofdredacteur had die hem steunde. Henk van Maurik, die schreef voor *De Gelderlander*, was zo'n journalist en had zo'n hoofdredacteur, Louis Frequin. In april 1947, Van Maurik was toen net twee maanden actief in Indonesië, bekropen hem al de eerste twijfels en hij was niet bang die te verwoorden. Op 19 april schreef hij in zijn krant:

Op een rood-wit schild (de kleuren van de Republiek Indonesia) staat in het Maleis, dat Indonesië voor eeuwig gelukkig zal worden wanneer wij verdwenen zijn. Misschien. Misschien zitten we te dicht bij allerlei beroerde feiten om dit voorlopig te kunnen geloven. Mij vergaat het overal hetzelfde (...) Telkens wanneer je verwoestingen ziet van wat met westers vernuft en doorzettingsvermogen werd tot stand gebracht, moet je vechten tegen een zeer onherroepelijk toch elke keer opnieuw opdringend meerderwaardigheidsgevoel. Wij mogen daar niet aan toegeven. Ik weet het niet. Met wat voor vurige overtuigingen ben ik hier niet gekomen. Maar het is bitter moeilijk de feiten van de beginselen te scheiden.

Er zouden van zijn hand nog veel meer kritische bespiegelingen volgen. Eind 1979 had ik een gesprek met de in 1994 overleden Van Maurik, die destijds in Engeland woonde. Terugkijkend herinnerde hij zich een belangrijk moment dat veel te maken had met zijn voortdurende belangstelling voor wat zich aan Republikeinse kant afspeelde. Het was in 1947 toen hij op Celebes in gesprek kwam met de Indonesische nationalist Josef Terok:

Nog boordevol vooroordelen voegde ik Terok toe: als jullie vrij worden, dan moeten jullie elkaar uit. Het antwoord van Terok was vlijmscherp: Dat durf jij te zeggen. Uit welk werelddeel kom je? Uit Europa. Hoeveel lijken liggen daar opgestapeld? Twintig miljoen of vijftig miljoen. Ik heb die ontmoeting met Terok en de woorden die hij sprak als belangrijke 'ogenblikken van genezing' ervaren. Er zijn later meer van deze momenten geweest.

Veel Nederlandse bleven, herinnerde Van Maurik zich, in Batavia hangen om daar trouwhartig de bulletins van de legervoorlichtingsdienst over te schrijven. Daardoor, en omdat zij nooit enige moeite deden Indonesiërs naar hun mening te vragen, kwamen zij ook nooit tot andere inzichten. Iets dat Van Maurik wel probeerde. Op de vraag waarom hoofdredacteur Frequin, die bekend stond als een autoritaire, katholieke baas, hem, ondanks geregelde verzoeken van lezers om die 'linkse' Van Maurik terug te roepen, zijn gang liet gaan, gaf Van Maurik dit antwoord:

De Gelderlander wist heel goed en was heel trots de enige te zijn die daar een vent had zitten die er al zo lang zat; die overal reçu was en in het hele land

anoniem werd geciteerd. Dat provinciale minderwaardigheidscomplex werd overgecompenseerd door mij toch mijn gang te laten gaan. Het is heel waarschijnlijk dat ik bij een landelijke krant niet had kunnen schrijven wat ik nu voor De Gelderlander wel kon en mocht. Absurd eigenlijk.

In die jaren wist Van Maurik niet goed wat voor positief effect zijn artikelen hadden. Vast stond wel dat hij van de kant van de Indische overheid diep werd gewantrouwd. Zo heeft het toenmalige Hoofd van het departement van Economische Zaken in Batavia, J.E. van Hoogstraten, laten uitzoeken of Van Maurik misschien een communist was. Generaal Van Lange, chef-staf van het leger, zette Van Maurik constant de voet dwars. Hij werd soms gewoon weggestuurd.

Maar er was ook waardering. Soms hoorde hij die pas vele jaren later. In 1965 ontmoette Van Maurik in Djakarta een Nederlandse priester die bij toeval zijn naam opving. Spontaan zei hij:

Meneer van Maurik. Wat u indertijd voor mij betekend heeft dat is niet weinig. Ik was in die jaren priester-student. Als ik thuis kwam met de vakanties dan was mijn vader altijd aan het afgeven op de Indonesië-berichterij van De Gelderlander. Ik verslond uw stukken allemaal. En nu werk ik hier.

De Bondowoso-affaire

Van Maurik schrok er ook niet voor terug om af en toe te berichten over excessen van Nederlandse militairen. In 1947 was er de Bondowoso-affaire, waarbij achtendertig Indonesische krijgsgevangenen omkwamen.

De zaak trok in de Indische en zeker in de Indonesische pers, veel belangstelling.

Wat was er gebeurd? Op 23 november 1947 moesten ruim honderd Indonesische krijgsgevangenen, die bij duizenden tijdens de Eerste Politieke Actie in handen van oprukkende Nederlandse militairen waren gevallen, per trein worden vervoerd van Bondowoso naar Soerabaja (allebei in Oost-Java). Dat gebeurde in drie goederenwagens. Het transport, zoals alle voorgaande transporten, werd begeleid door leden van de Mariniersbrigade. Bij aankomst in Soerabaja bleken zesenvierentwintig gevangenen te zijn gestikt. De wagens waren zo grondig dichtgemaakt dat er nauwelijks lucht van buiten in kon komen. Veertien betrokken mariniers moesten wegens dood door schuld terecht staan voor de Krijgsraad bij de Zeemacht in Oost-Java. Op één na werden alle verdachten vrijgesproken. Alleen de transportcommandant kreeg een maand gevangenisstraf.

De advocaat-fiscaal tekende onmiddellijk beroep aan. Dat was mr. J.E.K. Bondam, een volle neef van mijn vader en voor mij oom Jan. In zijn requisitoir - dat

was een jaar na het gebeurde - trok hij vergelijkingen met de transporten die hij zelf tijdens de Japanse bezetting had moeten ondergaan. Hij had ondermeer moeten werken aan de Sumatra-spoorweg, een vorm van slavenarbeid waarbij honderden Nederlanders en duizenden Indonesische romoesja's waren omgekomen. Hij stelde vast dat de transporten over land die hijzelf had meege-maakt tijdens zijn krijgsgevangenschap 'heel wat beter geregeld waren dan dit transport'. Verder bekritiseerde hij het gebrek aan ruimte dat de gevangenen in de wagons hadden. Hem was uit eigen ervaring gebleken dat 'bij vervoer per schip onder de Jap een dergelijk oppervlak per krijgsgevangene onduelbaar klein was'.

Mr. Bondam trok in zijn requisitoir ook vergelijkingen met situaties die ge-bruikelijk waren in de Duitse Wehrmacht. Hij sprak ondermeer van 'Kada-verdisziplin' en van een mentaliteit van 'Befehl ist Befehl', omdat alle betrokke-nen zich aan hun verantwoordelijkheid probeerden te onttrekken. Verdachten hadden, zo betoogde hij, immers slechts bevelen en instructies van hogerhand uitgevoerd. Het gebruik van deze nazi-begrippen was voor de verdediging aan-leiding Bondam te beschuldigen van 'een zekere bewondering voor Duitsers'. In kringen van mariniers en elders wekte Bondams vergelijking met Duitse metho-den veel verontwaardiging. In hoger beroep werden drie officieren en vijf min-deren veroordeeld tot celstraffen van twee tot acht maanden.

Bronnen:

Protesten tegen troepenuitzending in: *Het Parool* , 24 september 1946

Chris van Esterik. 'Het litteken van een scheermes'. In: *NRC Handelsblad*, 24 no-vember 1984.

De Eerste Stap in Indië. Welkom in Batavia!, Uitgegeven door Adjudant Gener-aal Dienst Welfare, Den Haag, 1946.

Dr. S.L. van der Wal. *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesis-che betrekkingen 1945-1950*. Deel III. Martinus Nijhoff, Den Haag 1973. Inmid-dels gedigitaliseerd: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Nederlands-in-donesischeBetrekkingen1950-1963>

Henk van Maurik wordt uitgebreid geciteerd in: Peter Schumacher, 'De strijd in Indië en de gemakzucht van de pers'. In: *NRC Handelsblad* 19 januari 1980.

En in 'Oorlogsverslaggevers in 1947' in: Kleurenbijlage van *Vrij Nederland*, 5 juli 1980

Correspondentie met Van Maurik, voorjaar 1980.

Dossier Henk van Maurik in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: <http://www.iisg.nl/archives/en/files/m/10817835.php>

Hierin zitten alle door hem geschreven artikelen in chronologische volgorde.

Hoofdstuk 9

Zuid-Celebes

Het in hoofdstuk 8 beschreven drama met de dodentrein, waarmee mijn oom Jan zo veel associaties had, was in de Nederlandse pers geen groot nieuws en eigenlijk niet meer dan een onaangenaam incident. De Nederlandse pers heeft pas veel later uitgebreid bericht over dergelijke excessen. Een voorzichtig kritisch geluid, zoals Van Maurik dat durfde laten horen, was heel uitzonderlijk. Terwijl geen Nederlandse correspondent in Indonesië er ook maar één letter (laat staan een kritisch woord) over had geschreven, verschenen in de zomer van 1947 in het weekblad *Vrij Nederland* meerdere getuigenissen over het meedogenloze optreden van Nederlandse troepen op Zuid-Celebes. Daarbij zouden honderden, misschien wel duizenden Indonesiërs zijn omgebracht. In de zeer realistische verhalen, waarvan de meeste met vermelding van plaats, naam en datum en onder ede waren afgelegd, kwamen uitsluitend Indonesiërs aan het woord. In hun schrijnende getuigenissen duikt menigmaal de naam op van kapitein Westerling, alias 'de Turk'. Zijn bijnaam dankte die aan het feit dat hij in Turkije was geboren. Westerling werd berucht vanwege de vele executies die hij uitvoerde. Een week later publiceerde *Vrij Nederland* een aantal reacties, waaruit grote instemming bleek met het besluit van hoofdredacteur Henk van Randwijk om over Zuid-Celebes te publiceren. Het geringe aantal reacties

uit de pers verbaasde de hoofdredactie. Als ze er al waren stelden ze teleur. Ter illustratie noemde Van Randwijk het 'merkwaardige antwoord' van het *Algemeen Handelsblad*, het in Amsterdam verschijnende liberale avondblad.

'Het spreekt over het "oprakelen van oude gebeurtenissen die reeds lang bekend zijn", maar wij zagen ze nergens in het Handelsblad noch in enig ander blad, hier zowel als in Batavia, gepubliceerd. Sterker nog, ten tijde dat deze afschuwelijke gebeurtenissen plaats vonden, vertoefden wij zelf in Batavia. De pers stond er vol met berichtjes over de geringste schending van de zogenaamde demarcatielijn, elk geweerschot van Indonesische zijde gelost werd er als het ware in vermeld, maar over de gebeurtenissen in Zuid-Celebes lazen wij geen woord.'

Toen *Vrij Nederland* er in juli '47 over publiceerde, waren de moordpartijen op Celebes 'oud nieuws': die hadden zich een aantal maanden eerder afgespeeld. De Legervoorlichtingsdienst had het blijkbaar als zijn plicht gezien om al die tijd het diepste stilzwijgen te bewaren over de alarmerende toestand op Zuid-Celebes, de bijbehorende rapporten en de interne conflicten. In de tijd dat het drama zich voltrok was er wel één Nederlandse journalist in de hoofdplaats Makassar aanwezig, maar die meldde er niets over. Ook Romme, KVP-fractieleider in de Tweede Kamer verbleef in die tijd enkele dagen in Makassar in verband met de mogelijke vorming van de autonome deelstaat Oost-Indonesië. In zijn verslag van die reis is niets terug te vinden over het bloedbad dat Nederlandse troepen in die dagen aanrichtten in Zuid-Celebes, en al evenmin vermeldt het iets over de terreur van pro-nationalistische bendes. We mogen aannemen dat Romme bewust naliet alarm te slaan. De eerder genoemde correspondent van *de Volkskrant* is misleid door de legervoorlichters of had gewoon geen zin gedegen onderzoek te doen. Als hij wel wat had vermoed en op onderzoek was uitgegaan, was hij in het stadje Paré-Paré, even ten noorden van Makassar, mogelijk in gesprek geraakt met de heer Meijer, het Nederlandse schoolhoofd. Die schreef geregeld brieven aan zijn zoon in Nederland. De laatste stond een van die epistels af aan de redactie van *Vrij Nederland*, nadat hij in dat blad over de wreedheden in Zuid-Celebes gelezen had. Op 12 juli, een week na die publicatie, maakte *Vrij Nederland* delen uit deze brief openbaar. Een fragment:

'Onder speeltijd klinken er schoten. Daar zijn we al aan gewend geraakt. Ik dacht trouwens dat er op honden geschoten werd of op een verwilderde karbouw. Tot ik tot mijn schrik bemerkte dat vlak bij de school, in het zicht van de kinderen, gevangenen werden neergeschoten. Drieëntwintig mannen zaten gehurkt en werden achtereenvolgens neergeknald. Een jonge vrouw stond er met gebalde vuisten recht op tussenin. Zij werd gespaard. Mijn Europese leerlingen vonden het zeer interessant; zij hadden op Java zo veel meegemaakt en

gehoord, dat zij geen medelijden konden tonen. De bijna driehonderd Indonésische leerlingen keken doodstil en ontzet toe. Even later bleek dat zich onder de gefusilleerden twee vaders van leerlingen bevonden. Ik heb mijn pauze beëindigd en de leerlingen naar binnen geroepen. De leerlingen van de Indonésische school naast de mijne moesten op bevel van militairen blijven kijken.'

Van Randwijk voegt aan dit gruwelijke verslag nog een persoonlijke noot toe: *'Is het niet of U de Duitsers bezig ziet met hun fusillering van "opstandelingen en misdadigers" in het Weteringplantsoen in Amsterdam, waar ook de kinderen werden gedwongen toe te zien?'*

Op een oorlogsherdenkingsmonument in dit plantsoen staan deze regels uit een gedicht van Van Randwijk:

*Een volk dat voor tirannen zwicht,
zal meer dan lijf en goed verliezen,
dan dooft het licht.*

Westerling

Wat was er eind 1946-begin '47 precies aan de hand in Zuid-Celebes? En wat was daarbij de rol van die befaamde kapitein Westerling, alias de Turk? Raymond Pierre Paul Westerling werd op 31 augustus 1919 in Turkije geboren in een Nederlandse familie die daar al enige generaties woonde. Zijn vader en diens voorvaders waren er actief in de tapijthandel. Ze hadden, ondanks dat ze zich in Turkije gevestigd hadden, altijd de Nederlandse nationaliteit behouden. Raymonds moeder was een Griekse. In de Tweede Wereldoorlog had Westerling gereageerd op een oproep van de Nederlandse regering in ballingschap aan alle Nederlanders waar ook ter wereld, om zich in te zetten voor de bevrijding van Nederland en Nederlands-Indië. In Engeland volgde hij een opleiding als commando en parachutist en hij hielp mee met de bevrijding van Zuid-Nederland. Hij diende enkele maanden bij de staf van Prins Bernhard. Daar raakte hij gewond, maar hij herstelde voldoende om na de capitulatie van Duitsland in mei 1945 via India en Ceylon te worden ingezet bij het verdrijven van de Japanners uit Nederlands-Indië.

In september 1945 werd Westerling per parachute neergelaten boven Sumatra. Hij moest samenwerken met de Engelsen die daar, net als elders in Nederlands-Indië, tijdelijk het gezag handhaafden. (Alleen Oost-Indonesië vormde hierop een uitzondering; daar vulden Australiërs het tijdelijke gezagsvacuüm.) Westerling kwam in 1946 in conflict met de Engelsen. De Britten moesten niets hebben van zijn veel te harde en wrede methoden bij de bestrijding van Indonésische 'bendes'.

E. A. Long, een Britse veiligheidsofficier, arriveerde in mei 1946 in de Sumatraanse hoofdstad Medan. De maand daarop stuitte hij voor het eerst op de activiteiten van eerste luitenant Westerling en de manier waarop deze verdachten verhoorde: met veel geweld. Een Nederlandse militair, behorende tot de groep rond Westerling, kwam bij Long een Chinees afleveren die verder verhoord moest worden. Hij zou een Nederlands kamp hebben bespioneerd. Long stelde vast dat de man er zowel psychisch als lichamelijk slecht aan toe was en dat dit het gevolg was van ernstige mishandeling door, zo ontdekte hij, Westerling en vier van diens medewerkers. Long stuurde de Chinees naar het ziekenhuis en ging verder op onderzoek uit. Hij ontdekte dat Westerling een huis bewoonde aan de Poloniaweg, waarnaast hij een speciale verhoorruimte had laten bouwen. In een rapport dat onlangs is vrijgegeven door het Britse Nationale Archief in Londen schrijft hij daarover:

'Ik ontdekte dat in die "verhoorruimte" tientallen illegaal door Westerling gearresteerde en aangehouden personen werden geslagen. Verder bleek de bij mij gebrachte Chinees volstrekt onschuldig te zijn. Als gevolg van mijn onderzoek werd Westerling onder curatele geplaatst en uit zijn huis aan de Poloniaweg gezet.'

Long ontdekte ook dat Westerling zich schuldig maakte aan felle anti-Britse campagnes. Westerling en zijn mensen beschuldigen leden van het Britse leger er ondermeer van niet loyaal te zijn aan de staat en Indonesische infiltranten te steunen. Long eindigde zijn rapport, dat op verzoek van Londen in 1950 is opgemaakt naar aanleiding van Westerlings arrestatie in Singapore, met een ondubbelzinnige veroordeling:

'Als resultaat van zorgvuldig onderzoek ben ik van mening dat de meeste van Westerlings activiteiten in Sumatra volstrekt verwerpelijk waren en dat hij slechts kan worden beschreven als een meedogenloze en sadistische avonturier die werkelijk nergens voor terugdeinst om zijn wellustige verlangens te bevredigen.'

Dat hij onorthodoxe methoden gebruikte heeft Westerling openlijk toegegeven. Zo presenteerde hij een Britse officier op Sumatra ooit het afgehakte hoofd van een al maanden vergeefs door de Engelsen gezochte bendeleider. Op dringend verzoek van de Britten werd Westerling naar Java overgeplaatst.

Onder de meeste Nederlanders uit het toenmalige Medan had Westerling een heel goede reputatie als verdediger van een vrouwenkamp in de buurt van de stad. Er zijn nog steeds mensen die hem zeer dankbaar zijn voor zijn doortastende optreden tegen pemoeda's die het kamp bedreigden. Volgens Westerling waren de Britten op die taak niet berekend: zij zouden, zo meende hij, niet

hard durven optreden tegen Indonesische nationalisten, of dat op politieke gronden niet kúnnen doen.

Groene Baretten

Westerling kwam vanaf Sumatra terecht op Java. Hij kreeg een nieuwe opdracht: het opleiden van speciale troepen. Zelf werd hij niet de commandant: hij was tenslotte pas luitenant. Majoor Scheepens kreeg de leiding van de commandoschool. Bij de eerste de beste operatie onder zijn leiding raakte Scheepens zwaar gewond. Volgens Westerling zou de majoor een verkeerde strategie hebben gevolgd met mannen die een onjuiste vechtersmentaliteit hadden. Westerling stuurde de meeste door Scheepens geselecteerde rekruten weg; er bleven twintig over. Aan de hand van de specifieke selectiecriteria van Westerling werd de eerste lichte Groene Baretten aangevuld tot 123 man. Dat waren bijna allemaal inheemse soldaten: Ambonezen, Menadonezen en zogeheten Indische jongens. Hun basis lag in Polonia, zes kilometer ten zuiden van Batavia. Zij oefenden op kampongs waarin zich verdachte figuren ophielden die de dorpingen intimideerden of aanvielen, en volgden daarbij een tactiek die door Westerling werd uitgetoetst. 'Stuur eerst spionnen een kampong in om gegevens te verzamelen over de gezochte personen en mogelijke wapendepots. Omsingel daarna bij nacht deze kampong, val binnen vanuit een onverwachte richting en laat de bevolking zich dan verzamelen. Scheidt mannen van vrouwen en kinderen. Houdt een toespraakje waarin je je bedoeling duidelijk maakt. Wie de extremisten aanwijst kan rekenen op bescherming van het KNIL.'

Generaal E. Engles, hoofd van de legeropleidingen, was aardig te spreken over de manier waarop Westerling en zijn Groene Baretten-in opleiding kampongs duurzaam wisten te zuiveren van 'criminele elementen'. Toen bij legercommandant generaal Spoor in november 1946 een noodkreet binnenkwam dat in Zuid-Celebes een onhoudbare bestuurscrisis dreigde omdat de bevolking zich in de greep bevond van gewapende opstandelingen en rampokkers, was het Engles die Spoor aanraade om Westerling en zijn mannen naar Celebes te sturen. Een poging doen dit gebied te pacificeren leek Westerling een goede praktijkoefening.

Groeiend verzet

Voor de oorlog was het koloniale bestuur in Nederlands-Indië gebaseerd op het schatplichtig maken van adellijke en aristocratisch lokale bestuurders en regenten. Eduard Douwes Dekker, alias Multatuli, had zich met *Max Havelaar*, zijn in

1860 verschenen boek, al zeer nadrukkelijk uitgesproken tegen de uitwassen van dit door de koloniale macht gekoesterde, feodale systeem. In Zuid-Celebes, het gebied waar ook de hoofdplaats Makassar ligt, wemelde het van door plaatselijke vorsten bestuurde gebieden, ook wel 'landschappen' genoemd. Tijdens de Japanse bezetting moesten deze plaatselijke vorstjes bepalen of zij al dan niet hun respect en trouw aan keizer Hirohito in Tokio zouden betuigen en zich door Japan naar onafhankelijkheid zouden laten leiden. Alles wijst erop dat de Japanse propaganda om het Nederlandse koloniale juk af te werpen de harten van veel Indonesiërs had geraakt, ook op Celebes. In reactionaire Nederlandse bestuurskringen werd dit nationalistische elan afgedaan als 'Japans maaksel' en daarmee als iets verwerpelijks dat niet serieus genomen hoefde te worden. Dat is een beoordelingsfout geweest die in zijn fataliteit te vergelijken is met de arrogante afwijzing voor de oorlog van de petitie Soetardjo (zie hoofdstuk 1).

Na 17 augustus 1945, de datum waarop Soekarno en Hatta in Batavia de onafhankelijke Republiek Indonesia hadden uitgeroepen, was de kwestie van onafhankelijkheid voor veel Indonesiërs heel concreet geworden. Soekarno had toen Ratulangie als gouverneur van Celebes benoemd. Ook hier was na de capitulatie van Japan het centrale gezag plotseling weggefallen. Nog vóór Ratulangie een eigen Indonesisch bestuur kon vestigen arriveerde er een compagnie Australische troepen. Net als hun Britse collega's op Java en Sumatra, hadden de Australiërs grote moeite met Indonesisch verzet tegen welke vorm van buitenlandse overheersing dan ook.

De Indonesische bezwaren waren voornamelijk gericht tegen de met de Australiërs meegekomen en aldaar opgeleide en vaak wat jongere bestuurders van het NICA (Netherland Indies Civil Administration). Die maakten er geen geheim van het oude koloniale regime te willen herstellen. Binnen de groep van Nederlandse binnenlandse bestuurders bleken de voormalige ambtenaren van het voormalige Binnenland Bestuur (BB), die uit Japanse krijgsgevangenschap waren teruggekeerd, nog een graadje conservatiever dan de NICA-ambtenaren. De laatsten hadden de oorlog in Australië meegemaakt en waren beter op de hoogte van de ontwikkelingen in de wereld.

Ondertussen waren in Makassar de eerste KNIL-troepen aangekomen. Toen Ambonese militairen op eigen initiatief nationale rood-witte vlaggen begonnen neer te halen, ontstonden er schietpartijen. Het koloniaal bestuur, met C.A. Lion Cachet als resident, besloot in overleg met de Australiërs Ratulangie en een groep medewerkers te arresteren en verbannen, omdat die weigerden met de NICA-ambtenaren samen te werken. Deze maatregelen activeerden weer verzetsgroepen. Die voerden niet alleen aanvallen uit, maar zetten ook de eigen bevolking zwaar onder druk om de nationalistische kant te kiezen. Het

lidmaatschap van de Nationale Partij van Soekarno (de PNI) werd vaak onder dwang opgelegd. De afdeling Soelawesi (de Indonesische naam voor Celebes) van de Tentara Republik Indonesia (TRI), het net op Java opgerichte Indonesische nationale leger, vormde de hoofdmacht van het verzet. Commandant was Kahar Muzakkar. Groepen strijdbare nationalistenvaren goed bewapend met kleine bootjes vanaf de Javaanse noordkust overgestoken naar Celebes. Onder de aanwezige Australische soldaten bevonden zich nogal wat communistisch georiënteerde lieden, die net als veel Australische vakbonden en de communistische partij, solidair waren met de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Deze soldaten steunden in het geheim het verzet met wapens en voedsel. De binnenlandse strijd in Zuid-Celebes kreeg steeds sterker de vorm van een keiharde burgeroorlog. Iedereen die de revolutie naar totale onafhankelijkheid in de weg stond of daarvan werd verdacht, werd door fanatieke nationalistenges- traft of gedood. Honderden mensen werden op gruwelijke wijze vermoord. De aanwezige KNIL-eenheden kregen de situatie niet meer onder controle. Een groot aantal van hen bestond uit mannen die net na drieënhalf jaar waren teruggekeerd uit Japanse krijgsgevangenschap. Velen waren net niet ziek of zwak genoeg om medisch te worden afgekeurd, maar evenmin geschikt om als militair in het leger te dienen. Verscheidene mensen hadden psychische problemen doordat ze rechtstreeks uit Japanse werkkampen ergens in Azië terechtgekomen waren zonder hun familie op Java nog te hebben gezien. Het moreel liet dus behoorlijk te wensen over. Een derde zwakke punt was het grote tekort aan officieren en onderofficieren en het grote aantal officieren dat niet de capaciteiten had om het Indonesische verzet met de noodzakelijke zelfbeheersing te breken.

De onmacht van het KNIL om voldoende vertrouwen te wekken in het teruggekeerde Nederlandse bestuur en de agressieve intimidatie door nationalistendie zieltjes wilden winnen voor de nationale strijd, leidden tot een enorme angst onder de bevolking. Het plaatselijke economische leven stond daardoor nage- noeg stil. Makassar werd een spookstad waarin niemand nog het risico nam om 's avonds ongewapend de straat op te gaan. Totale anarchie dreigde.

Westerling komt en voert standrecht in

De enige manier om een einde te maken aan de dreigende wetteloosheid was een situatie te scheppen die het vertrouwen van de bevolking in 'toean belanda' voor langere tijd kon garanderen. Dat was alleen mogelijk met zogeheten onorthodoxe middelen. Als eerste maatregel werd op 11 november '46 de Staat van Oorlog en Beleg afgekondigd

Nog voor zijn Depot Speciale Troepen (DST) Java voor Celebes had verlaten, had Westerling al een stuk of tien 'kwartiermakers' naar Makassar gestuurd. In feite waren dat spionnen die Westerling een beeld moesten geven van welke mensen in welke kampongs zo snel mogelijk moesten worden ingerekend en geliquideerd. Westerling wilde daartoe graag het standrecht invoeren. Bij aankomst legde hij zijn plannen voor aan kolonel H.J. de Vries, de territoriaal commandant in Makassar. Westerling was er niet zeker van of zijn methode voldoende effect zou sorteren. Met De Vries sprak hij af dat hij zou stoppen met zijn campagne van contraterreur – zo noemde hij die zelf bij voorkeur – als daarmee niet binnen een maand goede resultaten zouden zijn geboekt. De Vries ging akkoord en gaf Westerling carte blanche om naar eigen inzicht te handelen. In de praktijk kwam dat erop neer dat iedereen tegen wie het DST verdenkingen koesterde zonder enige vorm van proces of aanklacht kon worden vermoord.

Vanaf begin december 1946 kamden Westerlings Groene Baretten kampong na kampong uit en probeerden zij met hulp van de bevolking de misdadigers op te sporen die zich volgens de inlichtingendienst van het DST schuldig hadden gemaakt aan terreur. Was dat gelukt dan werden deze zonder enige vorm van verhoor en proces in het openbaar doodgeschoten. In de eerste kampong vlak bij Makassar schoten Westerling cum suis 46 mensen dood. Zo ging het nog twee maanden door.

De toegepaste methode was bedoeld om de bevolking met eigen ogen te laten zien dat het menens was en dat de mensen die de bevolking had helpen aanwijzen nooit meer wraak zouden kunnen nemen. Als de kampong op deze manier eenmaal gezuiverd was stelde Westerling een soort eigen kampongpolitie in – ook wel 'paronda' genoemd – die voor de interne veiligheid moest zorgen, maar die altijd een beroep kon doen op het leger. Vuurwapens kregen zij niet, maar wanneer zij die buitmaakten mochten ze de wapens houden, zolang ze die maar officieel lieten registeren. Kamponghoofden en plaatselijke vorsten kregen op deze manier hun traditionele, feodale macht terug – precies zoals de koloniale heren het altijd al graag gezien hadden.

Steevast was Westerlings belangrijkste argument dat met normale middelen het aantal slachtoffers waarschijnlijk aanzienlijk groter zou zijn geweest. De juistheid van die uitspraak was niet te bewijzen, maar evenmin te weerleggen. Overigens was de 'methode Westerling' niet zo uniek als de naamgever velen wilde doen geloven. De Turk had die geleerd tijdens zijn para-opleiding in Engeland, in 1945. Dit blijkt uit het boek *Hubbub in Java* (Sydney 1946) van de Australische journalist John Thompson. Die schrijft over acties van de Britse Rode Baretten, eind 1945 in Batavia:

'In iedere [stads]kampong werden de mannen gescheiden van de vrouwen en de kinderen. Deze mannen werden bijeengedreven in een ruimte die bekend stond onder de naam "de krijgsgevangenenkooi". Daarna moesten ze één voor één tussen Britse bewakers naar een grote vrachtauto lopen met een lang achterstuk. Een spion die in die kampong had gewoond, lag in de vrachtwagen en loerde door een spleet naar het achterdeel. Iedere keer als hij een verdachte de vrachtwagen zag binnen komen, gaf hij met zijn knokkels een klop op de grond. Zodra dit teken werd gehoord door een Nederlandse officier die bij de vrachtwagen stond, gaf deze dit door aan een Britse bewaker die de betreffende man er dan uithaalde. In twee kampongs werden zo ongeveer negentig Indonesiërs in arrest gesteld.'

Westerling mocht ze publiekelijk doodschieten en deed dat ook.

De eerste resultaten van zijn actie werkten onverwacht positief uit voor het Nederlandse gezag. De bevolking kreeg, zo concludeerde men, weer vertrouwen in het Nederlandse bestuur: vertrouwen dat tot stand was gebracht door het vermoorden van honderden Indonesiërs. Dat zouden er duizenden worden toen kolonel De Vries ermee instemde dat andere regionale KNIL-commandanten tijdelijk dezelfde extreme methoden zouden toepassen. De meeste van deze officieren konden die luxe niet dragen. Gebrek aan discipline leidde vaak tot paniek en te snel vuren, hetgeen leidde tot honderden volstrekt onschuldige slachtoffers onder de kampongbewoners.

Het bekendste geval deed zich op 1 februari 1947 voor in de kampong Galoeng-Galoeng in de afdeling Mandar. Een DST-officier had de leiding over een strafactie op basis van de methode Westerling, toen het bericht binnenkwam dat er drie DST'ers in een hinderlaag waren gelopen en gedood waren. Als represaille werden alle mannen – 374 – uit de kampong gehaald en doodgeschoten. Westerling veroordeelde de actie en zette de betreffende officier uit het DST.

Tegen deze onderluitenant en nog twee anderen die bij andere gelegenheden op Celebes ook bloedbaden hadden aangericht had na een minutieus onderzoek een proces voor de krijgsraad moeten volgen. Daar werd uiteindelijk vanaf gezien, omdat Westerling dan eigenlijk ook terecht had moeten staan. Tegen hem waren geen serieuze beschuldigingen aan te voeren zonder zijn opdrachtgevers, kolonel De Vries, generaal Spoor en luitenant Van Mook, ook te dagen. Willem IJzereef, die in 1982 promoveerde op de affaire van Zuid-Celebes, heeft deze zaak nauwkeurig onderzocht en beschreven. Hij komt met de volgende cijfers.

Over een periode van vijftien maanden, van 1 januari 1946 tot 27 maart 1947, zijn door het leger in Zuid-Celebes 4470 mensen gedood, van wie naar schatting achthonderd door het DST onder direct bevel van Westerling. De door het

DST ingestelde paronda's (kampongpolitie-eenheden) doodden nog eens zeshonderd vijandig geachte Indonesiërs. Dat zijn er samen 5070. In diezelfde periode vielen in een groot aantal kampongs en in Makassar als gevolg van acties van het Indonesische verzet en van rampokbenden rond de vijftienhonderd doden. Opgeteld zijn dat 6.570 doden, dus gemiddeld 440 in de maand.

Vreemd genoeg komt in die statistieken niet voor hoeveel militairen er aan Nederlandse zijde zijn gesneuveld. Alle cijfers komen uit Nederlandse militaire bronnen of zijn verzameld bij plaatselijk onderzoek.

Uit deze cijfers blijkt ook dat niet alleen ongedisciplineerde en schietgrage KNIL-eenheden, maar ook de gezamenlijke kampongpolitie-eenheden, honderden landgenoten hebben omgebracht. Geen enkele ambtelijke of academische onderzoeker van de gebeurtenissen in Zuid-Celebes heeft zich de vraag gesteld of deze liquidaties juridisch wel door de beugel konden. Voor zover ik er materiaal over heb kunnen vinden, was er hooguit sprake van een volksrechtbank hier en daar die doodvonnissen velde. Het was niet minder dan contraterreur die door het Nederlandse bestuur werd beschouwd als zelfverdediging. West-erling had school gemaakt onder Indonesiërs, maar met die excessen van kampongbewoners onderling hadden wij Nederlanders natuurlijk niets te maken. Volgens de Indonesische propaganda waren er in Zuid-Celebes veertigduizend slachtoffers gevallen. Overste Natsir Saïd, een Indonesisch krijgshistoricus, heeft Westerling in de jaren '70 een brief geschreven om hem uit te leggen hoe die overdrijving was ontstaan en om zijn visie op en herinneringen aan Zuid-Celebes op te tekenen. Commandant Kahar Muzakkar bracht, aldus Saïd, in 1947 verslag uit aan Soekarno van de strijd op het eiland, waarbij hij opmerkte dat het KNIL daar zojuist 'vierduizend, en misschien wel veertigduizend mensen' had gedood. Soekarno nam dat aantal graag over en vanaf dat moment kregen 'de veertigduizend slachtoffers van Zuid-Celebes' een vaste plaats in alle propagandaspeeches en -geschriften van de Republiek. Zo verscheen er een Engelstalige brochure onder de welluidende titel *Massacre Macasser*. In Makassar staat een indrukwekkend monument voor die veertigduizend slachtoffers.

Oprichting van de deelstaat Oost-Indonesië

In de periode waarin deze zorgelijke ontwikkelingen zich voordeden was Van Mook met een plan gekomen om van het oostelijk deel van Indonesië een deelstaat te maken binnen een toekomstig, onafhankelijk en federaal Indonesië. Makassar zou daarvan de hoofdstad zijn. In het plaatsje Malino (in de buurt van Makassar) hielden vertegenwoordigers uit heel Indonesië een grote conferentie om Van Mooks idee aan te bevelen en te toetsen bij vertegenwoordigers

van de republiek Jogja, maar ook bij voormannen uit andere gebieden die in potentie deelstaat zouden kunnen worden. Hoewel het geen groot succes was, zette Van Mook door en belegde hij in december 1946 op Bali een vervolgonferentie. Kort daarop – en middenin de periode dat Westerling en het KNIL huishielden in Zuid-Celebes – kreeg Oost-Indonesië een eigen regering en parlement. Van Mook beoogde met deze constructie het verzet op Celebes politiek de wind uit de zeilen te nemen en de Republiek van Soekarno en Hatta op Java te isoleren. Het behoeft geen betoog dat Soekarno van meet af aan tegen een toekomstige federale staatsvorm was. Het was ook om die reden dat hij het verzet op Celebes vanuit Java met wapens en mannen steunde.

Begin 1946 begonnen de berichten dat er in Zuid-Celebes bij acties vele honderden burgerslachtoffers waren gevallen ook door te dringen tot de hogere militaire en ambtelijke kringen in Batavia. Al snel rezen er vragen over mogelijke wettelijke en strafrechtelijke gevolgen. Waren er niet heel veel mensen juridisch ver buiten hun boekje gegaan en hoe was dit in Batavia en Den Haag te verdedigen? De procureur-generaal en zijn militaire juristen gingen na of de instelling van de Staat van Oorlog en Beleg en het Noodrecht geen clausules bevatten waardoor het standrecht gelegaliseerd kon worden. Dat lukte, maar de vermeende legitimiteit daarvan zou jaren later door een uit vooraanstaande Nederlandse juristen bestaande commissie met kracht worden verworpen. Spoor was, mede op grond van Van Mooks politieke overwegingen over de vorming van een deelstaat Oost-Indonesië, van mening dat de operaties van de Groene Baretten en hun navolgers uit de hand begonnen te lopen. Oost-Indonesische leiders begonnen kritische vragen te stellen. Begin maart keerden de Groene Baretten in opdracht van Spoor terug naar Java. Een groep 'dankbare kampongbewoners' kwam Westerling en zijn jongens bedanken en cadeaus aanbieden. Van kolonel De Vries kreeg Westerling een bijzondere tevredenheidsbetuiging. Toen Westerling eind 1948 de dienst verliet ontving hij van generaal Spoor een zo mogelijk nog juichender betuiging van tevredenheid. Er staat ondermeer het volgende in te lezen:

'Zowel in 1944 in Nederland, ingedeeld bij de Staf van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard als daarna in 1945 op Sumatra heeft U zich meer-malen moedig onderscheiden, terwijl Gij voorts in de jaren 1946 tot en met 1948 op vele plaatsen in Zuid-Celebes en op Java, uitmuntend pacificatiewerk heeft verricht, waaraan het voor een belangrijk deel is te danken, dat recht en veiligheid in die gebieden spoedig konden terugkeren. Voor uw uitzonderlijke prestatie heb ik alle lof en waardering. Ik zeg U hiervoor gaarne dank. Waaraan ik mijn beste wensen toevoeg voor Uw verdere toekomst. Ik besluit met U te verzekeren, dat Uw zeer bijzondere verdiensten ook bij de Regering in Nederland, bepaaldelijk niet onopgemerkt zijn gebleven.'

Onderzoekscommissies

Begin 1947 had de kwestie Zuid-Celebes inmiddels zoveel stof doen opwaaien dat Van Mook wel gedwongen was een onderzoekscommissie in te stellen. Deze stond onder leiding van de in Batavia wonende professor K.L.J. Enthoven. De commissie erkende dat het een en ander flink uit de hand was gelopen en adviseerde de instelling van een strafrechtelijk onderzoek naar activiteiten van officieren die in Zuid-Celebes wellicht ver over de schreef waren gegaan. Dat strafrechtelijk onderzoek is er nog wel gekomen, maar uiteindelijk besloot de regering Drees in 1950 alle aanklachten te seponeren. De notulen van de ministerraad van 11 september 1950 vermelden vragen van het communistische kamerlid Gortzak over de zaak Westerling en over een commissie van juristen die verder onderzoek zou doen naar 'de gruwelen die door militairen in Indonesië zijn bedreven'. Premier Drees laat weten het 'bezwaarlijk' te vinden om Westerling dan, acht maanden na de soevereiniteitsoverdracht, naar aanleiding van zijn optreden op Celebes in 1946, alsnog te vervolgen. De ministerraad besluit het rapport Enthoven niet openbaar te maken.

Ook was er nog een commissie bestaande uit drie vooraanstaande buitenparlementaire juristen: mr. C. van Rij, mr. W.H.J. Stam en jonkheer mr. F.A. Groeninx van Zoelen. De commissie was in 1949 op initiatief van PvdA-kamerlid F.J. Goedhart door de Tweede Kamer ingesteld. Het rapport van deze commissie verscheen uiteindelijk in 1954. (Jonkheer Groeninx was toen inmiddels afgehaakt.) Van Rij had zich speciaal op de Zuid-Celebes-affaire geconcentreerd. In de opdracht aan de commissie waren voorwaarden ingebouwd: de onderzoekers dienden zich te beperken tot die gevallen die door anderen ambtshalve al waren onderzocht. Aan nieuwe zaken was geen behoefte. De commissie Stam-Van Rij liet geen spaan heel van alle pogingen de door Nederlandse militairen bedreven gruwelen via juridisch gemanipuleer in de doofpot te stoppen. Het buitenproportioneel strenge optreden van Nederlandse troepen in Zuid-Celebes had, aldus Stam en Van Rij, helemaal niets van doen met een rechtsstaat en evenmin konden deze daden worden beschouwd als 'in noodrecht gegronde militaire acties'. Voor het vertoonde machtsmisbruik hield de commissie niet alleen Westerling verantwoordelijk, maar in het bijzonder de hogere autoriteiten in Batavia en Makassar. Met dat oordeel gingen deze juristen aanmerkelijk verder dan eerder de commissie Enthoven gedaan had. Die had in feite niet veel meer geconstateerd dan incidentele uitwassen die zich bovendien onder zeer moeilijke omstandigheden hadden voorgedaan en beval uitsluitend de vervolging van een paar officieren aan.

Met het rapport Stam-Van Rij in handen rees in de boezem van het kabinet opnieuw de vraag of er niet opnieuw een vooronderzoek moest worden begonnen tegen Westerling en andere burgers en militairen die door de commissie medeverantwoordelijk werden gehouden voor de excessen. Met grote meerderheid besloot het kabinet eind december 1954 om daar definitief van af te zien. Mr. L.A. Donker, de toenmalige minister van Justitie, achtte de kans dat het ooit tot een veroordeling zou komen zeer klein. Loe de Jong zegt er in zijn bekende standaardwerk over de Tweede Wereldoorlog het volgende over: *'Wij nemen aan dat de ministers zich er bovendien bewust van waren dat, als het tot een proces kwam, blijken zou dat de ambtelijk en de militaire top in Batavia en in Makassar ten nauwste bij de contraterreur betrokken waren geweest. Westerling en de zijnen waren niet meer geweest dan een werktuig.'* De Jong was nog duidelijker geweest als hij hier maar gewoon de kwalificatie 'huurmoordenaar' had gebruikt. Want zo moet hij zijn uitspraak hebben bedoeld.

Ook het rapport Stam-Van Rij werd bij verschijnen niet voor algemene publicatie vrijgegeven. Het kabinet schrok onder meer terug voor de beschrijvingen van het beestachtige optreden van Indonesische bendes tegen de bevolking. Een illustratieve passage uit het door Stam geschreven gedeelte over Zuid-Celebes:

'Uit een tijdens een actie gevonden boek van de Tentara Lipan Badjeng, waarin eigen en aan de vijand toegebrachte verliezen waren opgetekend, bleek dat deze groep alleen al in enkele maanden 309 'vijanden' had gedood. Onder al deze bij name aangegeven 'vijanden', allen Indonesiërs, bevonden zich ook kinderen. Naast deze bende opereerde in Makassar nog de Semoet Merah (de Rode Mier), die zich specialiseerde in het stichten van branden, maar die ook aan moord en ontvoering schuldig was. In september 1946 werd de Gelarang van Pantjambeang [een lokale vorst – PS] op weg naar Malino vermoord. Hij is met zijn hele familie, achttien mensen, uitgemoord. In kampong Kandjilo is een put ontdekt met tachtig koppen. In Tolo zijn, naar de Djanang van Parigi mij meedeelde, circa twintig mensen geslacht als karbouwen en hun lijken zijn in de rivier geworpen. De normale wijze van ter dood brengen was het slachtoffer op de grond leggen of vasthouden en hem vervolgens de hals afsnijden met een zogeheten badik (dolkmes).'

Kamerleden konden, op eigen verzoek, wél een exemplaar van dit rapport krijgen. Uit de administratie van Eerste en Tweede Kamer blijkt dat niet één parlementslid er ooit naar gevraagd heeft. Wat Indonesië betreft deden zich in het jaar van de verschijning ervan alweer heel andere problemen voor, zoals de anti-Nederlandse hetze van Soekarno waarover meer in een later hoofdstuk. Een zaak van de krijgsraad tegen Westerling en andere officieren die ervan werden

verdacht zich in Indonesië aan militaire excessen, dan wel oorlogsmisdaden schuldig te hebben gemaakt, zou Soekarno alleen maar meer wind in zijn anti-Nederlandse zeilen hebben verschaft. Als gevolg van die omstandigheid ontsprongen oorlogsmisdadigers de dans.

Het proefschrift van Willem IJzereef

In 1974 begon de al eerder genoemde Willem IJzereef in Groningen aan een promotieonderzoek, dat hij in 1982 afrondde met een proefschrift. Twee jaar later kwam dit in boekvorm uit. Opvallend aan IJzereefs onderzoek is dat de auteur zich voor het grootste deel heeft gebaseerd op stukken die hij gevonden heeft in Nederlandse archieven. IJzereef heeft Westerling, die ten tijde van zijn onderzoek nog leefde en in Amsterdam woonde, nooit naar zijn mening gevraagd – iets wat ik nooit begrepen heb. Ik heb Westerling, voor het eerst in 1979 en daarna nog verschillende malen, uitgebreid gesproken over zijn activiteiten in Indonesië en uiteraard ook over Zuid-Celebes. IJzereef verwijt mij in zijn dissertatie dat ik Westerling te veel en kritiekloos aan het woord heb gelaten in mijn publicaties in *NRC Handelsblad*. Ik was van mening dat Westerling, na jaren van beschuldigingen aan zijn adres en weggezet te zijn als 'de slager van Celebes', zelf ook eens zijn verhaal zou mogen vertellen. Maar misschien heeft IJzereef in zoverre gelijk dat ik Westerlings uitspraken van commentaar had moeten voorzien. Dat zal ik dan hier doen met een citaat uit een lang interview dat ik in 1982 met hem had:

'Ik heb altijd op het standpunt gestaan dat nationale aspiraties, zoals veel Indonesiërs die hadden, absoluut niets te maken hebben met moorden, plunderen van je eigen volk, verkrachten en opensnijden van buiken van zwangere vrouwen, zoals ik in Zuid-Celebes heb meegemaakt. Ik heb ook altijd geprobeerd het nodige respect op te brengen voor de nationale aspiraties van het Indonesische volk. Maar als ik geconfronteerd werd met mensen die, gecamoufleerd onder hun nationale vlag, niets anders deden dan moorden plegen, hun eigen volk terroriseren, dan kwamen deze mensen voor mij in een heel andere categorie terecht. Ik kon deze mensen gewoon niet als zuivere nationalist beschouwen.

Ik kan je verzekeren dat ik met dit standpunt, en dat had ik ook al in Zuid-Celebes, vaak in moeilijkheden ben geraakt. Ik was geen beroepsofficier. Vaak liep mijn gedachtegang op dit punt volkomen uiteen met die van beroepsofficiëren. Ik kan je verschillende nationalist met naam en toenaam noemen die door mij met valse papieren uit onze eigen gevangenissen zijn bevrijd. Er moeten nog mensen zijn die dat hebben meegemaakt. Niemand kan tegen mij

zeggen: Westerling heeft tegen het Indonesische nationalisme gestreden. Ik ben hard gaan optreden tegen criminele elementen die juist vaak de nationale gedachte als een kwade zaak naar voren brachten door hun moorden en plunderpartijen. Die mensen schaadden mijns inziens juist de nationalistische zaak. Ik heb zelf op Zuid-Celebes één keer met mijn mensen een kampong in brand gestoken. Maar wél nadat ik drie keer gewaarschuwd had en alle mensen uit die kampong waren verdwenen. Vier dagen later hebben mijn Groene Baretten samen met de bevolking dat dorp weer opgebouwd. Er leven nog genoeg mensen die dat kunnen bevestigen.'

Waar Westerling als Rechtvaardige Vorst – zoals hij zich later is gaan noemen – in zijn uitspraken totaal aan voorbijgaat is dat men in welke vrijheidsstrijd of revolutie dan ook zogenaamde terroristen niet kan onderscheiden van 'zuivere nationalist' die volgens de Geneefse conventie keurig de strijd aangaan. Hoe Westerling en zijn vooruit gestuurde spionnen het verschil konden maken tussen keurige, geweldloze nationalist en mensen die in naam van de vrijheidsstrijd met geweld de bevolking onder druk zetten om hun zijde te kiezen – de 'criminele elementen' – heeft hij nooit duidelijk kunnen maken. Ik denk dat zo'n onderscheid ook niet te maken is en dat de 'methode Westerling' feitelijk te beschouwen is als een vorm van contraterreur met zwaardere middelen. Openbare terechtstellingen van mensen wier schuld allerminst vaststond waren onderdeel van dit wrede systeem. Wie die slachtoffers waren en waarom zij de kogel zouden hebben verdiend wisten vermoedelijk alleen Westerling zelf en een paar spionnen – en zelfs dat is de vraag. Westerlings bewering dat hem geen geval bekend is waarbij een onschuldige door zijn DST is gedood slaat nergens op – de juistheid van die uitspraak kan immers op geen enkele manier worden aangetoond. De invoering en toepassing van het standrecht, waarvoor generaal Spoor een vrijbrief verstrekke, resulteerde in willekeurige en ongelimiteerde moord en heeft bovendien andere Nederlandse officieren in Zuid-Celebes ertoe gebracht dezelfde moorddadige methode op nog grotere schaal toe te passen. En dat allemaal met de toestemming en onder verantwoordelijkheid van kolonel H.J. de Vries, de territoriaal bevelhebber in Makassar. De hoogste militaire en civiele top in Batavia stond Nederlandse officieren en hun ondergeschikten toe in Zuid-Celebes op grote schaal oorlogsmisdaden te plegen. Niemand heeft daar ooit voor hoeven terechtstaan.

Eind 1987 stuurde Loe de Jong, schrijvend aan het 'Indische deel' van zijn reeks over de Tweede Wereldoorlog, de concepttekst van een paragraaf getiteld 'Oorlogsmisdrijven' aan een groep van door hem geselecteerde meelezers, onder wie een aantal krijgshistorici. De auteur had wel reacties verwacht, maar er niet op gerekend dat een van zijn meelezers, KNIL-kolonel b.d. C.A. Heshusius, die tekst tegen alle afspraken in naar buiten zou brengen, voorzien van zijn

verontwaardigde commentaar. De tekst kwam onder meer in handen van *De Telegraaf*. 'Historici kraken De Jong', kopte die.

In De Jongs begeleidingscommissie ontspon zich een heftige discussie, onder meer over de vergelijking die de historicus gemaakt had van de Nederlandse geweldsexcessen in Indonesië met de misdaden van Duitse en Japanse militairen in de Tweede Wereldoorlog. Dat kon echt helemaal niet, vonden verschillende leden van de commissie. Die discussie, maar ook de publiciteit die de zaak genereerde leidden ertoe dat De Jong vrij snel door de knieën ging en toezegde om in de definitieve versie van zijn boek de term 'oorlogsmisdaden' te laten vallen en die te veranderen in 'geweldsexcessen' of 'excessieve geweldpleging'.

Als argument voor deze concessie voerde De Jong aan dat hij de met oorlogstrauma's uit Indonesië teruggekeerde militairen het gebruik van de term 'oorlogsmisdadigers' niet kon aandoen. Historicus Cees Fasseur bleef als een van de weinigen op het standpunt staan dat De Jong geen stap terug hoefde te doen. Hij was in 1970 secretaris geweest van de werkgroep die de Excessen-nota produceerde. In die nota wordt de gewraakte term niet gemedend.

Rekenschap

De halfslachtige houding die Loe de Jong veertig jaar na dato zou innemen tegenover dit aspect van de koloniale geschiedenis week bepaald af van die van hoofdredacteur Henk van Randwijk van *Vrij Nederland*. Op 5 juli 1947 schreef deze oud-verzetsman een redactionele verantwoording bij een artikelenreeks waarin Indonesiërs op Celebes zeer aangrijpende getuigenissen aflegden.

'AAN DE LEZER!

Wij geloven dat het goed is rekenschap af te leggen van het doel van de publicatie die U in deze bladzijde aantreft. Het is voor de redactie niet gemakkelijk geweest een besluit in deze zaak te nemen. Wij weten hoezeer de gemoederen in Nederland en Indonesië verhit zijn en hoe moeilijk het is een beroep te doen op geweten en verstand wanneer hartstocht en haat hun de voorrang betwisten.

Het is zeker niet uit sensatiezucht dat wij tot deze publicatie overgaan. Toen wij deze gegevens ontvingen hebben wij geaarzeld, hoe diep geschokt wij overigens ook waren. Het verging ons als in de bezettingstijd. Ook toen hoorden we verschrikkelijke verhalen, waarvan ons verstand wist dat ze de waarheid bevatten, nochtans weigerde ons hart ze te aanvaarden.

We hebben ons afgevraagd, is alles wat hier bericht wordt juist? Wij kunnen het niet beoordelen; wij weten alleen dat een aantal van deze verklaringen onder ede zijn geschied, dat vrouwen zich rechtstreeks met dit materiaal tot de

resident hebben gewend, dat nergens in de ruimte gesproken wordt, maar overal datum en plaats en naam wordt genoemd.

En als het juist is, welke terreur heeft onze jongens tot deze razernij gebracht? Is dit niet een eenzijdig beeld? Natuurlijk is het dat! Wij kunnen noch willen de fouten van Indonesische zijde bedreven vergoelijken of verzwijgen maar.....kan men daar ooit een rechtvaardiging in vinden voor de eigen misstappen? En nog sterker, mag dat een volk doen dat in zijn grotere rijpheid, sterkere discipline, betere staatsinrichting en evenwichtiger humaniteit zegt de reden te vinden van zijn aanblijven in gindse verre gewesten?

Het is niet prettig voor het Nederlandse volk deze dingen voorgezet te krijgen. We maken ons dan ook geen enkele illusie omtrent de reactie van velen. Zij zullen ONS verwijten wat hun eigen hart niet aan waarheid verdragen kan. Nochtans hebben wij gesproken...

De vraag die in de allereerste plaats van belang is, is niet of hetgeen hier aan feiten en gebeurtenissen vermeld wordt tot in het kleinste detail juist is. Dat kan alleen de onafhankelijke rechter uitmaken, na een zeer nauwkeurig onderzoek, dat zonder aanzien des persoons gevoerd wordt. DAT DAN OOK GEVOERD MOET WORDEN! Het Nederlandse volk heeft met deze zaak te maken en het dient ermee op de een of andere manier in het reine te komen.

Een parlementaire enquête-commissie is hier zeker op zijn plaats. Maar, wat allereerst van belang is en wat tenslotte bij ons de doorslag tot publicatie gaf, dat is de herinnering aan onze eigen ellende, de bittere nasmaak van de tijd, toen het leed geen stem kreeg, toen onze wanhoop niet buiten onze eigen kerkmuren kon komen, toen het onrecht kon zegevieren omdat de kreet der lijdende gesmoord werd.

Wij houden er niet van ons op ons verleden als ondergronds verzetsblad te beroemen, maar voor ditmaal willen wij het toch even ter sprake brengen. Dit mag niet meer gebeuren, hebben wij toen gezegd en zesentachtig van onze medewerkers hebben het met hun leven betaald, honderden van onze vrienden met gevangenschap.

Welnu, vandaag vragen opnieuw lijdenden gehoor!

Wij zijn geen Duitsers! Ook niet in die zin, dat wij op deze klachten zouden antwoorden: Wir haben es nicht gewußt... Ook niet door ons van de schuldigen te distantieren en zeggen: Zij deden het, niet wij. Als hier Nederlanders schuldig staan, dan staat het hele Nederlandse volk schuldig, ook wij! Daarom hebben wij het getuigenis van deze eenvoudige burgers van Celebes voor het Nederlandse volk gebracht.

In onze menselijke gevoelens getroffen, meer dan in onze politieke overtuiging, zullen wij ons teweerstellen, zoals ieder mens zich verzet tegen pijn en vernedering. Dan kan de gevaarlijke gedachte opkomen, die wij, sinds Goebbels hem

gebruikte, alleen nog maar in het Duits kunnen zeggen: Es ist nich wahr...Laten we het onszelf niet al te snel wijsmaken.

Als het WEL waar is, wat dan...?!

H.M. van Randwijk'

Wat in de getuigenissen verteld werd wás waar. Ondanks verschillende officiële onderzoeken is niemand vervolgd. De echte verantwoordelijken zaten te hoog aan de top.

Bronnen

‘Wat gebeurde er in Zuid-Celebes’, in: *Vrij Nederland*, 5 juli, 1947.

‘Het gebeurde op Celebes. Een onverwachte geteugenis’, in: *Vrij Nederland*, 12 juli 1947.

Willem IJzereef, *De militaire operaties van de Speciale Troepen en het KNIL in Zuid-Celebes. Voorgeschiedenis en het verloop van een tragedie, 1945 – 1947*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 1982. Deze dissertatie is twee jaar na verschijnen als boek verschenen onder de titel *De Zuid-Celebes Affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies*, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1982.

E.A. Long schreef als voormalig veiligheidsofficier op Sumatra (1945-'46) op 6 maart 1950 desgevraagd een vertrouwelijke brief aan The Director Joint Intelligence van het Britse ministerie van Defensie in Londen over zijn eerdere ervaringen op Sumatra met de toenmalige luitenant Raymond Westerling. Een kopie van die brief bevindt zich in de Britse *National Archives*, Londen .

De brief van Natsir Saïd aan Westerling staat afgedrukt in het boek *De Eenling*, een door Westerling zelf bewerkte en vertaalde uitgave van het Franse boek *Westerling, Guerrilla Story. De Eenling* verscheen bij Uitgeverij Spoor (De Telegraaf), Amsterdam, 1982.

John Thompson, *Hubbub in Java*, Edwards & Shaw, Sydney, 1946.

Peter Schumacher, ‘Fameuze resultaten op Zuid-Celebes. Het militaire standrecht van Raymond Westerling’, in NRC Handelsblad Kortschrift no.18, *In-*

Indonesië '45-'49. De dilemma's van general Spoor, de methodes van kapitein Westerling, Rotterdam, 1980.

Ad van Liempt, 'De massamoord van Galoeng Galoeng', in: *Vrij Nederland*, 31 januari 1987

Dr. L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11b (Zuid-Celebes) en deel 14 (oorlogsmisdaden).

Jaap A. de Moor, *Westerling's Oorlog. Indonesië 1945-1950*. Uitgeverij Balans Amsterdam. 1999.

Rapport Van Rij-Stam, Handelingen Tweede Kamer, 1954.

De Excessennota. Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950, Sdu Uitgeverij, Den Haag, 1995.

'Aan de lezer', in: *Vrij Nederland*, 5 juli 1947.

De tirades en getuigenissen die Van Randwijk publiceerde naar aanleiding van 'Zuid-Celebes' vielen in het niet bij zijn felle aanklacht een paar weken later naar aanleiding van de Eerste Politieke Actie. Op 26 juli 1947 spuwde hij zijn morele verontwaardiging op de voorpagina van *Vrij Nederland* onder de titel *Omdat ik Nederlander ben*.

Hoofdstuk 10

Spoor

Wilde legercommandant Spoor zijn zin verder kunnen doorzetten en de noodzakelijke steun verwerven bij de Verenigde Staten en Engeland voor een mogelijk nieuw militair offensief tegen de Republiek, dan moest die vooral als een gevaarlijk communistisch bolwerk worden afgeschilderd. In 1947 en 1948 gebruikte de legercommandant NEFIS, zijn inlichtingendienst, om de daarvoor benodigde propaganda te maken.

In mei 1947 verscheen in Batavia het eerste van een reeks anonieme rapporten. Ze waren in het Engels geschreven, veelal gebaseerd op republikeinse bronnen en bevatten veel details uit Indonesische kranten, onder meer over vakbondsactiviteiten en politieke bijeenkomsten.

Het is waarschijnlijk dat de NEFIS deze gegevens heeft verzameld en verstrekt. Er zijn daarnaast sterke aanwijzingen dat het Nederlandse bedrijfsleven, waaronder Philips en Shell, de anti-communistische campagne financieel en van harte steunden. Westerling, van wie ik een deel van deze rapporten kreeg, vertelde me dat hij ze ooit had ontvangen van een oud-directeur van Shell. Dat Nederlanders het Engels voor hun rekening hebben genomen blijkt uit de dikwijls typisch Nederlandse zinsconstructies. Deze inleiding verscheen bij het eerste rapport, dat van mei '47:

'Introduction

Sinds bijna een jaar bestaat er een opvallende contradictie tussen de schaarse officiële publicaties die handelen over de politieke activiteiten van de Communistische Partij en het grote aantal berichten en geruchten die doordringen vanuit Republikeins gebied naar het deel dat bezet is door Nederland. Zij vermelden allemaal de intensieve communistische propaganda, die zelfs doordringt tot in de kleinste 'desa' (dorp). We hebben nu voldoende bijzonderheden tot onze beschikking om deze tegenstelling te verklaren en tevens de ernst te onderstrepen van de situatie op Java en Sumatra.

Dit overzicht is doelbewust zeer objectief gehouden, en toch heeft het de schijn dat plotseling een gordijn wordt opgetrokken. Dan blijkt dat de opgevoerde republikeinse show er heel anders uitziet dan de officiële voorlichting - zowel van republikeinse als Nederlandse zijde - doet verwachten. We zijn ons er zeer wel van bewust, dat dit een nogal drastische bewering is, maar we achten het niet

denkbeeldig dat binnen niet al te lange tijd vanachter het scherm Linggardjati een Indonesische Sovjet Republiek zal verschijnen. Deze pijnlijke verrassing kan op zich worden beschouwd als een briljant succes van de communistische camouflage-tactiek, waarop Nederland tevergeefs is geweest, zowel hier als in het moederland.'

In hoeverre de rapporten het beoogde effect hebben gehad is door mij niet nagegaan, noch heb ik daar ergens iets in de literatuur over gelezen. Wat in ieder geval wel vaststaat is dat communisten van verschillende pluimage zich in Republikeins gebied inderdaad niet onbetuigd lieten. Was er echt een serieuze dreiging voor de uitroeping van een Indonesische volksrepubliek ?

Linkse opstand in Solo en Madioen

Volgens Soehendro Sosrosoewarno, de al eerder in dit boek geciteerde Indonesische ex-guerrillaleider die in 1948 met zijn Tentara Peladjar (studentenleger) actief was in Solo en omgeving, was in 1947 en 1948 de rode invloed in deze streek van de Republiek zeer groot. Amir Sjarifoedin, de communistische leider – die overigens pas later zou toegeven communist te zijn – en de trotskistische voorman Tan Malaka waren er volgens Soehendro in geslaagd een groot aantal strijdgroepen, maar ook afdelingen van het officiële republikeinse leger, de TNI, bepaalde secties van de politie en delen van het burgerlijke bestuur onder communistische invloed te brengen. Drie strijdgroepen wisten zich daaraan te onttrekken. Volgens Soehendro waren dat de islamitische groep Hizboellah, de felle pro-Soekarno-groep Barisan Banteng en zijn eigen groep studentenstrijders. Soehendro vertelde mij in 1995:

'Er was die dagen in Solo nóg een groep actief. Deze stond onder leiding van een beruchte figuur uit de onderwereld van Semarang. Zijn naam was Mardjoeki. Deze groep behoorde tot het Opstandenleger van de Republiek Indonesië, meer bekend onder zijn Indonesische afkorting BPRI. Dit Opstandenleger had onder leiding van de charismatische Soetomo – ook wel Boeng Tomo genoemd – in het najaar van 1945 in Soerabaja op heldhaftige wijze verzet geboden tegen de Britten. Je kon ze altijd herkennen aan hun lange haar, dat zij beloofd hadden te laten groeien tot Indonesië vrij was. Het BPRI-regiment dat onder aanvoering van Mardjoeki in Solo de scepter zwaaide, bestond echter uit een stelletje ongedisciplineerde, langharige bandieten, die de bevolking bestal, afperste en intimideerde en die zich bovendien regelmatig vergreep aan vrouwen. Wij van de Tentara Peladjar (TP) ergerden ons bont en blauw aan de praktijken van Mardjoeki en zijn mannen en wij beraadden ons op maatregelen. Op grond van onze opgedane ervaring, ondermeer tegen Japanse elitegroepen en de Britse Goerkha's in Midden-Java in september 1945, durfden wij wel een strafexpeditie aan tegen

deze lieden. Vier voormannen van de TP, onder wie ikzelf, smeedden een plan. Er moest een commando-eenheid worden gevormd die met succes een verrassingsaanval op Mardjoeki's mannen zou uitvoeren. Die commandogroep heeft eerst maandenlang intensief geoefend. In de vroege ochtend van 27 maart 1948 sloegen wij toe en slaagden er volledig in dit verrotte BPRI-onderdeel te ontwapenen. We verloren bij deze actie één man. Als waardering voor onze met grote militaire precisie uitgevoerde actie benoemde president Soekarno mijn wapenbroeder Achmadi tot militair commandant van Solo en werd de TP een officieel onderdeel van het Nationale Leger TNI.'

De Amerikaanse historicus George McTurnan Kahin schetst in zijn boek *Nationalism and Revolution in Indonesia* (1952) een iets andere versie van het gebeuren. Volgens Kahin weigerden veel strijdgroepen, waaronder die van Mardjoeki, zich te laten ontwapenen. Dat moest op last van de republikeinse regering gebeuren 'in het kader van een beperkte demobilisatie voor bepaalde legeronderdelen en strijdgroepen'. Kahin, die zich als jong historicus in 1948 in Jogja bevond, herinnert het zich zo:

'Tegen deze weigering van een dienstbevel wilde één van de elite-eenheden van het leger, de uiterst gedisciplineerde Tentara Peladjar, optreden. Samengesteld uit bijna uitsluitend jonge mannen die tot aan de Japanse bezetting de middelbare school hadden bezocht, was de TP één van de meest effectieve legeronderdelen, waarop de regering in tijden van crisis altijd kon rekenen. Zij droegen witte gewaden over hun gewone kleren als teken van zuiverheid. Zij meldden zich als vrijwilliger aan om de BPRI te ontwapenen. Op 27 maart [1948], ondersteund door een plaatselijk detachement van de Rijkspolitie, vielen zij de kazernes van de dissidenten aan. Na twee dagen vechten vond de BPRI het wel genoeg en leverde zijn wapens in. Onder druk van de Tentara Peladjar besloten nog een aantal andere weigerachtige strijdgroepen in de stad [Solo] hetzelfde te doen.'

De inlichtingen die de NEFIS, die inmiddels was omgedoopt tot CMI (Centrale Militaire Inlichtingendienst), bijna dagelijks naar Nederland stuurde over de groeiende communistische invloed in de Republiek, waren door de tendentieuze presentatie nogal gekleurd. Ook voorzag de CMI politici die generaal Spoor steunden in zijn streven om nu definitief af te rekenen met de leiders in Jogja afzonderlijk van meer anti-communistisch materiaal. Het is overduidelijk dat men vertrouwelijke inlichtingen gebruikte voor politieke doeleinden. Een enkele keer kwam het voor dat een Kamerlid er brutaalweg uit citeerde als hij de minister interpelleerde. De CMI maakte het op een gegeven moment zo bont dat het hoofd van de NEFIS, kolonel J.M. Somer, uit zijn functie werd ontheven.

Voor Spoor was het een 'tegenvaller' dat in september 1948 in de stad Madioen, in Midden-Java, een linkse en naar verluidt zuiver communistische staatsgreep tegen de republikeinse regering namens Soekarno werd neergeslagen.

De zogeheten Madioen-affaire begon half september, toen leden van het communistische Volksfront de stad Solo bezetten en bataljons van de Siliwangi Divisie verjoegen. Deze incidenten vormden de aanleiding voor een veel serieuzere greep naar de macht in de stad Madioen. De Indonesische Communistische Partij (PKI) met Moeso als voorman, had de Indonesische leiders al voortdurend verweten dat ze veel te toegeeflijk waren geweest in hun overleg met de Nederlanders. Omdat bekend was dat veel officieren van de Siliwangi Divisie, vaak nog opgeleid aan de Nederlandse Militaire Academie in Bandoeng, de gewoonte hadden onderling Nederlands te spreken, smaalden communisten over de 'Wilhelmina Divisie'. Moeso huldigde de opvatting dat alleen een directe (communistische) gewapende strijd tegen de Nederlanders door het gehele volk, vergelijkbaar met die van de Russen met hun tegenstanders in de Tweede Wereldoorlog, de uiteindelijke overwinning kon brengen. Moeso had vele jaren in ballingschap in Moskou vertoefd en was in 1945 naar Indonesië teruggekeerd om deel te nemen aan de revolutionaire bevrijdingsstrijd.

Van de machtsgreep in Madioen op 17 september 1948 waren de meeste leden van het politbureau van de PKI van tevoren niet op de hoogte gesteld. Een klein etmaal nadat die was uitgevoerd arriveerden Moeso, Sjarifoedin en nog enkele PKI-topmannen in een dorpje in de buurt van Madioen om zich op de hoogte te stellen van de ontwikkelingen. Zij bleken voor een fait accompli te zijn gesteld. De revolutionaire fase voor een machtsovername, zoals die al eerder was uitgedacht, was te vroeg begonnen, niet goed voorbereid en dus tot mislukken gedoemd.

De volgende dag hield president Soekarno 's avonds om tien uur een toespraak voor Radio Free Indonesia in Jogja. Hij riep de bevolking op de communisten te verdrijven:

'Mijn broeders, mijn volk, rijst op. Opstandelingen die het geduld missen om bij algemene verkiezingen de beslissing van het gehele volk af te wachten, wensen uw regering omver te werpen en onze staat te vernietigen. Laten we onze krachten bundelen om deze opstandelingen uit te roeien.'

Het antwoord van Moeso en de zijnen liet niet lang op zich wachten. Nog diezelfde avond viel hij, sprekend voor Radio Madioen, Soekarno en Hatta fel aan, ondermeer door erop te wijzen hoe fout deze twee waren geweest in de oorlog.

'Onder de Japanse bezetting werden zij Quislings, slaven van Japan, handelaars in dwangarbeiders en hulptsoldaten. Meer dan twee miljoen Indonesische vrouwen werden weduwe doordat hun mannen dwangarbeiders werden. Nu gaan zij Indonesië en zijn volk voor altijd aan de Amerikaanse imperialisten verkopen. Kunnen zulke lieden zeggen dat zij het recht hebben om onze republiek te besturen? Het Indonesische volk werd door Soekarno gevraagd een keuze te maken tussen

Soekarno en Moeso. Het antwoord van het volk moet zijn: niet Soekarno en Hatta, de slaven van de Japanners en Amerika. Verraders moeten sterven.'

Op het platteland sloegen de oproepen van Moeso niet erg aan, maar in de steden ontstond grote politieke opwinding. De zaak werd nog gecompliceerder toen de eveneens communistische groep van Tan Malaka zich met de zaak ging bemoeien. Tan Malaka werd gerekend tot de trotskisten, die een scherp ideologisch conflict hadden met de Moskou-communisten van de PKI, maar die ook kritiek hadden op de republikeinse leiders.

In opdracht van Soekarno en Hatta heroverde de Siliwangi Divisie de stad Solo, onder aanvoering van generaal Abdul Garis Nasution en met steun van de Tentara Peladjar. De Siliwangi Divisie, die oorspronkelijk gevestigd was in West-Java, bevond zich in Jogja als uitvloeisel van Nederlands-Indonesische overleg: de zogeheten Renville-overeenkomst, genoemd naar het schip waarop het akkoord was gesloten, in de zomer van 1946 in de baai van Batavia. Generaal Nasution was van plan om de teruggetrokken Indonesische strijdkrachten op te delen in kleine strijdgroepen. Die moesten een guerrilla-oorlog voeren in door Nederlandse troepen bezet gehouden gebied, met name in West-Java. Op dringend verzoek van Soekarno en Hatta had Nasution daar nog even mee gewacht, omdat de Indonesische politieke leiders graag betrouwbare militaire eenheden achter de hand hielden voor het geval zich een communistische machtsgreep zou voordoen.

Binnen twee weken hadden eenheden van de Siliwangi Divisie de opstandelingen uit Madioen verdreven, met behulp van de Tentara Peladjar en de Brawidjaja Divisie uit Oost-Java. Daarna begon de jacht op vluchtende links georiënteerde groepen. Die duurde tot eind november 1948. Alle opstandelingenleiders waren toen gearresteerd of gesneuveld in de strijd. Onder hen bevonden zich ook Moeso en Tan Malaka. Sjarifoedin was gevangen genomen en in december zonder vorm van proces geëxecuteerd. Deze burgeroorlog heeft volgens ruwe schattingen aan tienduizenden mensen het leven gekost; 35.000 communisten werden gevangen gezet.

Historici, onder wie de hierboven geciteerde Amerikaan Kahin, hebben uitvoerig onderzoek gedaan naar de communistische machtsgreep en vooral gezocht naar een verklaring voor de mislukking ervan. Kahin betoogt dat de oproep van Moeso om Soekarno en Hatta te doden een strategische blunder van de eerste orde was, aangezien deze twee leiders het belangrijkste symbool van de Republiek vormden. Andere communistische leiders zagen al snel in dat Moeso te ver was gegaan en benadrukten in toespraken dat er helemaal geen sprake was van een communistische opstand of een streven de regering omver te werpen, maar dat men slechts probeerde 'een correctie aan te brengen op de richting van de revolutie'. Al deze afzwakkingen en pogingen terug te krabbelen mochten echter niet

baten. Het offensief tegen de opstandelingen werd tot het einde toe voortgezet. Volgens Henri J.H. Alers, de auteur van het in 1956 in Nederland verschenen boek *Om een Rode of Groene Merdeka* moet het Moeso's lange afwezigheid buiten het land zijn geweest die hem heeft vervreemd van de politieke gedachtewereld van het Indonesische volk.

In Nederland wilde de CPN, die de Indonesische revolutie van harte had ondersteund, na de verpletterende nederlaag van de communisten even niets meer met Indonesische leiders als Soekarno en Hatta te maken hebben. De partij vond dat de soevereiniteit van het land niet aan hun 'reactionaire regime' moest worden overgedragen.

Poncke Princen

De Nederlandse soldaat Jan 'Poncke' Princen arriveerde tijdens de Madioen-opstand in republikeins gebied. Hij had zijn eenheid in West-Java verlaten en was overgelopen naar de Indonesische vrijheidsstrijders. Op Midden-Java werd Princen niet vanzelfsprekend met open armen ontvangen. Men wantrouwde hem; dan weer communisten, dan weer Soekarno-getrouwen zetten hem gevangen, maar hij overleefde hun onderlinge strijd.

Generaal Nasution was inmiddels benoemd tot militair commandant van heel Java. Zijn strijdplan hield in dat alle legeronderdelen in de Republiek, ook op Sumatra, zouden overgaan tot een guerrilla-oorlog tegen de Nederlanders. De Siliwangi Divisie zou teruggaan naar West-Java. Princen sloot zich aan bij de lange en gevaarlijke mars van meer dan zeshonderd kilometer dwars door Java die daarvoor nodig was.

Hij was overigens niet de eerste Nederlandse militair die vond dat hij aan de verkeerde kant vocht. Vóór hem was onder anderen de communist Piet van Staveren overgelopen. De twee hadden elkaar ontmoet op het schip met Nederlandse militairen die, na in Nederland te zijn gedeserteerd (zoals Princen), of na er dienst te hebben geweigerd, naar Indië waren nagezonden. Piet had Poncke aan boord al toevertrouwd te willen overlopen. Toen de laatste in september 1947 hoorde dat Van Staveren al aan de andere kant zat, besloot hij de eerste de beste gelegenheid aan te grijpen om ook te gaan.

Piet van Staveren wilde de wapens niet opnemen tegen zijn voormalige wapenbroeders en beperkte zijn activiteiten door onder de Indonesische naam *Pietjo* praatjes te houden voor Radio Free Indonesia in Jogja. Op grond van zijn communistische overtuiging vond Van Staveren dat de Nederlandse militairen een verkeerde strijd voerden. In 1985 verwoordde hij het zo:

'Ik heb de Nederlandse soldaten nooit opgeroepen om ook over te lopen. Twee andere Nederlandse overlopers deden dat voor een ander Indonesisch radiosta-

tion wel. Dat ging mij te ver. Ik had overigens weinig waardering voor de motieven die deze 'collega's' aan Indonesische kant hadden gebracht. Zij waren gevlucht, omdat ze door de MP Militaire Politie werden gezocht wegens handel - ten eigen bate - in militair materieel.'

Achteraf is gebleken dat zesentwintig Nederlandse militairen naar Indonesische kant zijn overgelopen. Verschillenden van hen zijn door de Militaire Politie gepakt, onder wie Van Staveren. Hij werd in Nederland tot zeven jaar gevangenisstraf veroordeeld.

Princen heeft in West-Java aan de strijd deelgenomen maar is, ondanks de prijs van 50.000 gulden (23.000 euro) die op zijn hoofd stond, niet gepakt. Zelf heeft hij verklaard nooit met opzet op Nederlanders te hebben geschoten, maar alleen uit te zijn geweest op wapens, die hij op semi-militaire ondernemingswachten (privélegertjes) veroverde. Voor de nog steeds rondzingende verhalen dat Princen in Nederlands uniform doelbewust Nederlandse militairen in hinderlagen lokte is nooit bewijs gevonden. Ook in de NEFIS-archieven is daar niets over terug te vinden.

In 1987 interviewde ik in Mook kapitein Karel de Wijk, de oud-commandant van Princen. Hij heeft na het gesprek met mij nooit meer de lust gevoeld een andere journalist te woord te staan. De Wijk zei in 1987:

'Die jongen had echt mijn hart gestolen. Na een paar maanden in Indonesië raakte Princen – hij diende bij de geneeskundige troepen – in conflict met de militaire arts Hartman. Deze officier van gezondheid kwam mij melden dat Princen een slecht karakter had. Dat leidde ertoe dat Princen voor de krijgsraad moest verschijnen. Ik wist dat Princen de kans liep bij een veroordeling óók nog eens voor zijn desertie in Nederland te worden gestraft. Ik vond dit onrechtvaardig en besloot hem voor de krijgsraad te verdedigen. Ik kende zijn verleden, zijn opleiding en zijn opvoeding. Al zijn positieve kanten bracht ik naar voren. Hij werd tot één jaar gevangenisstraf veroordeeld, waarvan acht maanden voorwaardelijk en vier onvoorwaardelijk met een proeftijd van een jaar.'

Kapitein de Wijk zocht Princen in de gevangenis verschillende keren op. Nadat hij zijn straf had uitgezeten dreigde er opnieuw een conflict met een arts. Deze man wenste niet met Princen te werken. De Wijk kreeg het verzoek Princen naar zijn eigen onderdeel in Poerwakarta te brengen.

'Dat deed ik met alle plezier, want ik vond het leuk met hem om te gaan en met hem te discussiëren. Soms wekte hij mij midden in de nacht om te praten over Socrates en Plato. Dat vond ik prima. Op een dag namen Princen en ik afscheid met de belofte elkaar de komende zondag weer te ontmoeten op een afgesproken plaats tussen Poerwakarta en Soekaboemi. Hij was er niet. Ik ging alleen verder naar Poerwakarta. Daar nam ik meteen contact op met Soekaboemi. Ik hoorde dat Princen was doorgereisd naar Djakarta, waar hij was gevraagd een

vriend te ontmoeten. Van daar zou hij rechtstreeks terugkeren naar Poerwakarta. Na een hele dag wachten heb ik de Militaire Politie [MP] gewaarschuwd. Ik wist dat hij goede contacten onderhield met vier Indonesiërs in het culturele centrum Balai Poestaka in Batavia. Dat adres gaf ik door aan de MP. Er gebeurde absoluut niets. Pas na een maand vroeg de MP nog wat nadere informatie over de figuur Princen. Naar het opgegeven adres waren ze nog niet geweest. Ik was woedend. Ik ben toen zelf naar Balai Poestaka gegaan. Daar hoorde ik dat Princen er inderdaad een paar dagen was geweest en toen weer was vertrokken. Mijn conclusie was duidelijk: als de MP alerter was geweest en direct naar Balai Poetsaka was gegaan dan hadden ze hem zeker kunnen pakken. Ze hebben zijn vertrek dus aan zichzelf te danken. Eerlijk gezegd had ik van meet af aan al een sterk vermoeden dat Princen was overgelopen. Ik vond en vind nog steeds dat hij mijn vertrouwen heeft geschonden. Ik weet zeker dat zijn oude dienstvrienden hem graag op hun reünie zouden ontvangen. Dat geldt ook voor mezelf.'

Het is er nooit van gekomen. Net zomin als een ontmoeting tussen Westerling en Princen ooit gelukt is. Beiden waren ertoe bereid, maar in 1987, juist tegen de tijd dat Princen met veel moeite weer een visum voor Nederland had weten te krijgen, was Westerling overleden.

John Coast organiseert een luchtbrug Bangkok – Jogja

Niet alleen Nederlanders maar ook buitenlanders steunden de Republiek van Soekarno met overtuiging – en soms met grote risico's. De overgelopen Brits-Indiërs werden al genoemd. Ook was er nog de Ceylonese journalist Tambu, die een belangrijk instrument was voor de internationale contacten en de propaganda van de Republiek.

De Brit John Coast kwam, zoals we in hoofdstuk 3 al zagen, begin 1947 als assistent-persattaché van de Britse ambassade in Bangkok aan. Hij nam in Bangkok meteen contact op met Izak Mahdi, de Indonesische vertegenwoordiger die door de Thaise regering niet erkend werd. Het werd voor Coast steeds moeilijker zijn werk als Brits diplomaat te combineren met zijn actieve bemoeienis met de Indonesische revolutie. In juli 1947, direct na de eerste politionele actie, voelde hij dat hij openlijk partij moest kiezen. Na overleg met zijn ambassadeur verliet John Coast de diplomatieke dienst en gaf hij zich compleet over aan zijn ideaal: een vrije Republiek Indonesia. Zijn eerste opdracht als employé bij de Indonesische Buitenlandse Informatiedienst, afdeling Thailand, was om per vliegtuig de economische blokkade van de Republiek te doorbreken. Dat moest leiden tot een regelmatige luchtbrug.

In dit deel van Azië wemelde het van de kleine, soms obscure vliegtuigmaatschappijtjes die gerund werden door ex-oorlogsvliegers. De bekendste daar-

van was toen wel de *Flying Tigers*. Uiteindelijk bleek de POAS, de *Pacific Overseas Airlines* (Siam), van de Amerikaan Sim Baldwin de meest gunstige voorwaarden te bieden. De deal met POAS moest zeer geheim blijven, omdat het een vlucht naar een door Bangkok niet erkend land en dus een illegale vlucht betrof. De Nederlandse ambassade in Bangkok mocht uiteraard ook geen alarm gaan slaan. POAS beschikte over te kleine vliegtuigen om in één ruk van Bangkok naar Jogja te kunnen vliegen en dat maakte het noodzakelijk onderweg te tanken: eerst in Singapore of het Thaise Phuket en daarna nog een keer in Fort de Kock. Het laatste lag in gebied dat door Indonesische strijdkrachten werd beheerst; Coast noemt het consequent bij zijn Indonesische naam 'Boekit Tinggi'. Al met al was het een zeer riskante onderneming. Het grootste gevaar was dat het vliegtuig boven Sumatra zou worden onderschept en mogelijk zelfs zou worden neergeschoten door Nederlandse jagers.

John Coast heeft de illegale vlucht in detail beschreven in zijn boek *Recruit to Revolution*. Hij vermeldt geen datum van vertrek, maar het moet ergens in oktober 1947 zijn geweest. Toen het POAS-toestel 's morgens vroeg zo onopvallend mogelijk Bangkok verliet, verzuchtte Coast:

'Hier zit ik dan, een 31-jarige Engelsman, bezig met het vergooien van een buitengewoon interessante carrière. In plaats daarvan in dienst getreden van een regering die voor mijn diensten nooit méér erkenning heeft getoond dan wat vriendelijke schouderklopjes van twee Indonesische functionarissen namens Sjahrir. Ik had het gevoel dat er iets bizars zat in de manier waarop ik partij had gekozen en dat het misschien slechts was gebaseerd op mijn liefde voor hun cultuur en tegelijkertijd op de afkeer die ik had van de lompheid van de koloniale Nederlander.

Ik kreeg steeds meer bedenkingen tegen mijn beslissing. Om die gedachten te verdrijven ging ik na welke vele voordelen deze nieuwe positie voor me had. Ik zou twee jaar op Java blijven en de taal en het politieke bedrijf leren. Ik zou dan een "autoriteit op het gebied van Zuid-Oost Azië" worden. Het was een unieke kans. Ik had tot dat moment nog niet gehoord van een buitenlandse politieke medewerker die voor de Republiek Indonesië werkte. Uitgaande van het optimistische idee dat Indonesië inderdaad spoedig politieke vrijheden zou krijgen, zou ik besluiten in Indonesië te blijven. Niet voor een hoge functie, niet voor het geld, noch om politieke redenen. Uiteindelijk wilde ik op wereldtournee met een perfect Indonees dans- en muziekgezelschap om iedereen de uitmuntendheid te tonen van de Indonesische cultuur.

Deze dagdroom en de mogelijkheid daar verslag van te doen, was de enige troost die ik mezelf op dat moment te bieden had. Het was allemaal nog ver weg en behoorlijk pretentieus. Intussen steeg het koude, donkere en onvriendelijke vliegtuig op en was ik op weg naar Singapore....'

Door allerlei politieke en technische verwikkelingen werd het vliegtuig in Singapore eerst een dag opgehouden en kwam het vervolgens veilig aan in Boekit Tinggi. Het toestel bleef ook daar een dag aan de grond staan en werd volgestuurd met in Jogja schaarse goederen – geen wapens. Na vertrek probeerde de bemanning, met succes, de zuidpunt van Sumatra te bereiken, waarbij Coast, met een atlas op schoot, als hulpnavigator optrad. Vandaar volgde de piloot over zee de zuidkust van Java en maakte hij een veilige landing op het vliegveld Magoewo van Jogja.

De volgende dag vond er een eerste ontmoeting plaats met Sjahrir, die vanuit Jogja de voorlichting aan het buitenland coördineerde. Coast was heel positief over Sjahrir. Hij bewonderde zijn directheid, nuchterheid, realiteitszin en zijn vloeiende Engels. Sjahrir praatte Coast bij over de zeer traag verlopende onderhandelingen met de Nederlanders en vertelde hem over het wederzijds groeiende wantrouwen. De gesprekken hadden om de drie weken plaats: de ene keer in Batavia en de andere keer in Kalioerang, een bergoord boven Jogja. Sjahrir vertelde dat het wederzijds vertrouwen ook op de proef gesteld was toen de Indonesische assistent van Van Mook, Abdoelkadir, recentelijk bij de aankomst van de Nederlandse delegatie in Jogja werd bespuwd en uitgemaakt voor 'landverrader'.

Sjahrir zag voor Coast een nuttiger taak weggelegd: hij zou vanuit Boekit Tinggi moeten gaan werken en niet langer vanuit Jogja. De POAS-machine was alweer vertrokken dus voorlopig kon Coast niet weg. Bij dit eerste bezoek aan Indonesië leerde hij de omgeving van Jogja kennen, bezocht hij de Boroboedoer en sprak hij allerlei belangrijke en minder belangrijke mensen.

Na drie weken kon hij met een POAS-toestel naar Boekit Tinggi. Daarna wilde hij toch weer door naar Bangkok, waar aanzienlijk meer mogelijkheden lagen om wat voor de Republiek te doen. Als gevolg van een mechanisch mankement kwam Coast echter aanvankelijk niet verder dan Boekit Tinggi, waar hij weken moest wachten. Het bood een mooie gelegenheid om in brieven aan vrienden zijn eerste indrukken van Indonesië en het republikeinse regeringscentrum Jogja te beschrijven. De toon van Coast is niet alleen maar juichend: hij schrijft ook bezorgd te zijn over het onverantwoorde gedrag van sommige jonge Indonesiërs. Als hij op een dergelijk niveau moet werken, kan hij maar beter iets anders zoeken.

Wat Coast in zijn brieven precies heeft opgeschreven is niet meer na te gaan, want die zijn, zo is achteraf gebleken, in handen gevallen van de Nederlandse inlichtingendienst. Aan de hand van volledig uit hun verband gerukte passages uit zijn brieven werd Coast, een klein jaar later, in een publicatie van de Nederlandse ambassade in Bangkok neergezet als een ijskoude, fascistisch-communistische avonturier en smokkelaar – onzin waarom hij hartelijk heeft moeten lachen.

Uit zijn brieven blijkt dat dan misschien niet zo, maar in *Recruit to Revolution* blijkt Coast een heel kritische toon te kunnen aanslaan over zowel Indonesiërs als over zijn eigen functioneren. Zo meent Coast de meeste leiders die hij heeft ontmoet te kunnen betrappen op Nederlands calvinistisch gedrag. Met uitzondering van Sjahrir, maar die gedraagt zich weer te veel als een linkse, westerse intellectueel. Verder verdiept hij zich bladzijden lang in de vraag waar toch dat bijna chronische minderwaardigheidsgevoel vandaan komt waar praktisch alle Indonesiërs onder gebukt gaan. En waarom kunnen Indonesiërs zo moeilijk waardering uiten voor wat enthousiastelingen als Coast voor ze doen? De enigen die daar geen moeite mee lijken te hebben zijn Soekarno en Hatta.

Zelf maakte Coast ook fouten. Toen hij voor het eerst in Jogja was, raakte hij zo onder de indruk van de armoede van de mensen, dat hij uit solidariteit met een korte broek en op slippers door de stad ging lopen. Hij wilde van alles doen, zijn capaciteiten aanwenden voor wat voor werk ook, maar niemand vroeg hem. Toen hij te rade ging een jonge Indonesische ambtenaar hielp die hem snel uit de droom:

'Bung John, het kan dan honderd keer revolutie zijn, maar wij Javanen vinden dat iedereen zich correct moet kleden, zeker als hij voor de regering werkt of wil werken. Dus als u zich nu een kostuum aanschaft en goede schoenen, dan moet u eens zien hoe snel u hier werk heeft.'

Dat bleek een heel goed advies te zijn.

Opiumsmokkel

Opiumsmokkel en mogelijk ook de handel erin: de kranten stonden er vol van. Met de clandestiene opiumhandel zou de Republiek wapens en vestigingen in het buitenland financieren. Coast wist alleen dat de republikeinse leiders kort na de capitulatie van Japan een behoorlijke voorraad Nederlandse opium naar Jogja hadden overgebracht en dat hiervan weer een deel naar Sumatra was gevlogen. In Jogja had vice-president Hatta hem verzekerd dat de Republiek nooit opium naar Singapore had gesmokkeld. Op het Indonesische Bureau in Singapore belegde Coast een persconferentie om alle 'indianenverhalen' te ontkrachten. Maar dan wordt hij bij het hoofd van de *Special Branch* in Singapore geroepen en blijkt dat de politie in samenwerking met de Nederlandse Koninklijke Marine bewijzen heeft weten te verzamelen dat er wel degelijk grote hoeveelheden Indonesische opium naar Singapore zijn gesmokkeld. John Cobley was daar als vlieger bij betrokken geweest en werd gearresteerd zodra hij in Singapore voet aan wal zette.

Coast kon niet anders dan de volledige medewerking van het Indonesische Bureau ter plaatse toezeggen. Zijn persconferentie was niet meer af te gelasten,

maar hij wist zich er aardig uit te kletsen en gelukkig ging het al snel over de communisten op Java. Coast kende Copley en zocht hem op. Hij adviseerde hem Singapore voorlopig te mijden. De man schrok en kwam na enig twijfelen met een bekentenis:

'Natuurlijk wist ik dat ik opium vervoerde, John. Jij weet toch alles over die opium-business. Die vreselijke Indonesiërs zijn gek – zij hebben werkelijk geen enkel benul van veiligheid en nog minder van verantwoordelijkheid. Ze dachten dat het een picknickreisje betrof. Een ding kan ik wel verzekeren, mijn bemanning wist absoluut niet dat we opium vervoerden. We hebben dat verdomde spul naar een eilandje gebracht, zo'n kleine vijftig kilometer buiten Singapore. We werden per toeval ontdekt. Er kwam een schip op ons af. We hebben de vaten opium als de donder overboord gegooit en ik kon met mijn watervliegtuig nog net bijtijds opstijgen. Ik had hier nooit aan moeten beginnen, want in dit deel van de wereld is er met vrachtvliegen meer dan genoeg eerlijk geld te verdienen zonder dat je opium of wapens vervoert. Je kunt me geloven of niet, maar ik ben een echte aanhanger van de Republiek geworden.'

Uit Nederlandse documenten blijkt dat er in 1949 nog talloze pogingen (ook gelukte) zijn gedaan om voorraden opium Java uit te smokkelen via Chinese smokkelaars, die weer Nederlanders wisten om te kopen. Officieel wilden de Indonesische autoriteiten hier absoluut niets mee te maken hebben.

De POAS-retourvluchten Bangkok-Jogja vonden met grotere regelmaat plaats, maar als het enigszins mogelijk was werd Sumatra gemeden vanwege de Nederlandse gevechtsvliegtuigen die er gesignaleerd waren. De Republiek had ook een 'eigen' Dakota. Die werd bestuurd door de Amerikaan Bob Freeburg. De Nederlandse autoriteiten in Batavia stonden het toe om met dit toestel boven Indonesië te vliegen, onder welbepaalde condities en zolang het binnenlandse vluchten betrof. Freeburg trok zich er weinig van aan en vloog ook regelmatig op Manilla. In augustus 1948, kort nadat POAS het vliegen boven Sumatra gestaakt had vanwege de ermee gepaard gaande risico's, was hij op weg van Jogja naar Bukit Tinggi met aan boord een Indonesische bemanning, een groep ambtenaren en de salarissen van republikeinse ambtenaren. Nadat hij de meest zuidelijke punt van Sumatra was gepasseerd verdween het toestel, vliegend in de richting van Benkoelen, uit de lucht. Freeburg was in de Republiek een bekende en geliefde persoonlijkheid, maar van Nederlandse kant was zijn naam regelmatig in heel negatieve zin te vinden in de Bataviase kranten. Kort na de vermissing van Freeburgs toestel deelde de Nederlandse voorlichtingsdienst mee dat het door jagers was gedwongen in Palembang te landen wegens schending van het luchtruim. Het toestel was tot opluchting van Coast neergestort noch neergeschoten. De volgende dag werd dit bericht echter weer ingetrokken en vervangen door een bericht dat de Nederlandse autoriteiten niets over het vliegtuig wisten. Van

Mook, die zelf onderweg was naar Nederland, bevestigde het bericht later desgevraagd. Hij voegde er nog aan toe dat het toestel in zeer slechte conditie verkeerde – een onjuiste bewering want het kwam net terug uit Manilla waar het volledig was gereviseerd. Bovendien was Bob Freeburg een buitengewoon ervaren piloot. Meer bijzonderheden over het vliegtuig zijn nooit bekend geworden en het wrak is ook nooit gevonden. Coast bleef het verdacht vinden dat het toestel volgens de berichten aanvankelijk tot landen zou zijn gedwongen waarna een dag later opeens de mededeling volgde dat de Nederlandse autoriteiten 'niets wisten van het toestel'. Zijn vraag bleef of het toch boven zee was neergeschoten.

Coast krijgt opdracht in Jogja

In diezelfde maand, augustus '48, zat Coast weer even in Jogja. Hij verzorgde er onder meer de Engelse nieuwsbulletins van Radio Free Indonesia. Coast deed dat samen met Molly Bondan, een Australische die getrouwd was met een Indonesiër en al langer permanent in Jogja woonde. Een derde buitenlander die in augustus 1948 plotseling met een jeep uit Bandoeng in Jogja aankwam was George Kahin, de al eerder aangehaalde jonge Amerikaanse historicus. Hij wilde de revolutie van binnenuit kunnen beschrijven en had het moment goed gekozen, want de maand erop begon 'Madioen'. Kahin zou na 1950 nog talloze boeken en artikelen schrijven over de Indonesische revolutie.

Intussen pleitte Coast bij Soekarno met steeds meer nadruk voor de formatie van een schaduwregering op Sumatra, voor het geval er een nieuwe Nederlandse aanval op Jogja zou komen. Coast was er getuige van toen generaal Nasution en zijn Siliwangi Divisie een tegenoffensief begonnen tegen de opstandige communisten. Na intensief overleg met verschillende ministers en de president kreeg hij opdracht zo snel mogelijk terug te keren naar Bangkok om daar en in andere belangrijke politieke centra van Zuidoost-Azië uit te leggen wat er in de Republiek precies gebeurd was en hoe de mislukte machtsgreep door de communisten moest worden begrepen.

De eerste man die Coast opzocht was Malcolm MacDonald, de Britse Hoge Commissaris in Singapore. De twee hadden elkaar eerder gesproken en MacDonald had Coast bij die gelegenheid laten weten dat hij altijd welkom was. MacDonald was uiteraard zeer geïnteresseerd om uit de eerste hand van een Britse ex-diplomaat bijzonderheden te horen over de mislukte linkse coup op Java; de Britse regering was daarmee helemaal ingelicht. Toen Coast zijn verwachting uitsprak dat Madioen snel zou worden heroverd – een vermoeden dat juist bleek – raadde MacDonald hem aan om in gesprek te gaan met generaal Sir Neil Ritchie, opperbevelhebber van de Britse strijdkrachten in Malakka. Met hem sprak Coast ook

verder over de serieuze mogelijkheid dat Nederland de communistische opstand zou aanwenden voor een nieuw offensief tegen Jogja. Via de Britten raakte ook het Amerikaanse State Department goed op de hoogte. Soekarno had bewezen geen communist te zijn. Dit zou het begin worden van de Amerikaanse omslag ten gunste van de Republiek.

De Nederlandse ambassade in Bangkok zat Coast en zijn medewerkers ernstig dwars. Ze werden voortdurend zwart gemaakt door middel van roddel, hetze en het verspreiden van de meest vreemde verwijten. Als het geen spionage voor Nationalistisch China was, dan vormden Coast en zijn Indonesische vrienden in Bangkok wel een communistisch cel. De Brit leidde uit de reacties in diplomatieke kringen in Thailand af dat deze belachelijke beschuldigingen eerder een negatief effect hadden op de Nederlandse ambassade dan op het werk van de Indonesische vertegenwoordiging in Bangkok.

In december '48 was Coast weer terug in Jogja, deze keer met een grote, viermotorige Skymaster. De onderhandelingen in Batavia en Kalioerang zaten muurvast. De aanwijzingen dat generaal Spoor Jogja 'definitief wilde uitschakelen' groeiden met de dag. Premier Pandit Nehru bood zijn bemiddeling en advies aan en nodigde Soekarno uit naar New Delhi te komen. Hij stuurde een vliegtuig, maar dat werd dagenlang opgehouden in Batavia. Er kwam geen toestemming door te vliegen naar Jogja. Intussen was Coast met de Skymaster, deze keer via Manilla, op weg gegaan naar Bangkok. Het toestel vervoerde een grote hoeveelheid zilverstaven die er in Manilla uit moesten. Coast veronderstelde dat die onderdeel uitmaakten van handel met Matthew Fox, een belangrijke Amerikaanse zakenman. Halverwege de terugreis hoorde Coast dat op 19 december Nederlandse troepen in Jogja waren geland. Alle leiders waren gearresteerd. De VN-Veiligheidssraad kwam nog vóór Kerst bijeen en eiste een onmiddellijke stopzetting van het Nederlandse offensief en vrijlating van de leiders. Op Sumatra ging de noodregering aan de slag.

Coast en MacDonald spraken eind december weer met elkaar, op uitdrukkelijk verzoek van de laatste. De Hoge Commissaris was ernstig teleurgesteld over de ontwikkelingen op Java en vroeg Coast om een analyse van de huidige situatie. Zouden de Nederlanders weggkomen met hun aanval op het hart van de Republiek en de internering van de belangrijkste leiders? Coast dacht dat het guerrillaleger onder aanvoering van generaal Nasution beter georganiseerd zou zijn en kort na aanvang van de Nederlandse aanval via allerlei sluipwegen op weg gegaan was naar West-Java. Strijd en anarchie, zo voorspelde hij, zouden op Java aanzienlijk toenemen. Het laatste punt waar Coast nog op wees waren de gevolgen op de lange termijn. De relatie van Nederland met Indonesië, ook als dat land onafhankelijk zou worden, zou lange tijd heel slecht blijven als gevolg van de

vernederings die Soekarno en consorten hadden moeten ondergaan. Dat dit vermoeden juist was, zal blijken in de komende hoofdstukken.

Bronnen

R.J.J. Stevens, *Manipulatie van informatie? De rol van de Nederlandse militaire inlichtingendienst in het Indonesisch conflict, 1945-1950*, Uitgave van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1992.

George McTurnan Kahin, *Nationalism and revolution in Indonesia*, Cornell, 1952.

Henri J.H. Alers, *Om een rode en groene Merdeka. Tien jaren binnenlandse politiek Indonesië 1943-1953*, Uitgeverij De Pelgrim, Leiden, 1956.

Piet van Staveren, interview met voormalig dienstweigeraar, Laren, 1985.

Karel de Wijk, gesprek met oud-commandant van Ponke Princen, Mook, 1987.

John Coast, *Recruit to Revolution. Adventure and politics in Indonesia*, Christophers, Londen, 1952.

Hoofdstuk 11

Van Mook weggestuurd

Op Huib van Mook valt veel aan te merken, maar niet dat hij een voorstander was van een gewapende oplossing. Toen in september 1948 na de verkiezingen behalve de PvdA en de KVP ook de VVD en de conservatief-christelijke CHU tot het kabinet waren toegetreden, was het voor iedereen duidelijk dat de positie van de gematigde Van Mook onhoudbaar was geworden. De nieuwe minister van Overzeese Gebiedsdelen, de KVP'er Sassen, ontsloeg Van Mook op een tamelijk hufterige manier: met een briefje van acht regels. Van Mook was daar zeer verbitterd over, maar liet hiervan in zijn afscheidsspeech op 2 november '48 niets doorklinken. Hij bleef geloven in de mogelijkheid om Indonesië in nauwe samenwerking met Nederland op korte termijn als federale staat naar onafhankelijkheid te voeren. In 'een woord van afscheid tot mijn republikeinse vrienden' drukt Van Mook een diep gevoel van teleurstelling uit:

'Diep betreur ik, dat de Republiek tot dusverre den uitweg niet kon vinden uit de omheining van prikkeldraad, die zij zelf om zich heen heeft gebouwd. Wanneer zij de kracht had bezeten om de onverantwoordelijken, de tuchteloozen en de avonturiers in haar midden meester te worden; wanneer zij zich niet voortdurend gedwongen had gevoeld haar eenheid te zoeken in negatief verzet tegen samenwerking en in het telkens weer opwekken van wilde hartstochten; dan waren niet alleen de Verenigde Staten van Indonesië reeds vrijwel werkelijkheid geweest, maar dan zouden begrip en waardering voor het Indonesische nationalisme in Nederland en in de wereld veel sneller en zuiverder zijn gegroeid. Maar hoe ook de ontwikkeling verder moge gaan, ik weet, dat in de Republiek evenals daarbuiten zeer velen zijn, die snakken naar het einde van dezen onvruchtbaren strijd en die bewust of onbewust hopen uit dezen roes te ontwaken in een herenigd, veilig en herstellend Indonesië, dat in vriendschap en samenwerking met Nederland zijn plaats in de wereld zal innemen.'

Nog geen drie weken na deze emotionele speech rukten Nederlandse troepen op naar Jogja en namen daar, zoals al vermeld in het vorige hoofdstuk, de republikeinse leiders gevangen. Spoor had zijn zin, deze keer mocht hij Jogja wel bezetten.

De Tweede Agressieoorlog, zoals de nationalisten hem noemden, begon op 19 december '48 en had tot doel de Republiek te vernietigen. Daarna kon de federale staat Indonesië in alle rust en met redelijke mensen worden opgebouwd,

zo redeneerde de regering in Den Haag. De politieke leiders, waaronder Soekarno, Hatta en Sjahrir, hadden besloten zich niet tegen arrestatie te verzetten. Ze waren ervan overtuigd dat de tijd in hun voordeel zou werken. De militaire leiders, waaronder de generaals Soedirman en Nasution, gingen de bergen in om de strijd van daaruit voort te zetten. Soedirman, die leed aan tbc en toen al erg ziek was, moest in een draagstoel worden vervoerd. Generaal Nasution kon beginnen aan de guerrilla-oorlog die hij had voorbereid. De datum 19 december 1948 was gekozen om een snelle interventie van de VN-Veiligheidsraad te bemoeilijken: die zou immers vanaf de achttiende met kerstreces gaan. Die schatting bleek fout: het plan mislukte. Op woensdag 22 december kwam de Veiligheidsraad bijeen in Parijs, waar de Raad in die tijd wel vaker vergaderde. De stemming was geladen. België was het enige lid dat nog een beetje begrip voor de Nederlandse militaire aanval op Jogja kon opbrengen. Op vrijdag 24 december had Nederland al een resolutie aan zijn broek, met daarin de aanbeveling tot een onmiddellijke wapenstilstand en de invrijheidstelling van de Indonesische leiders. Soekarno, Hatta en de anderen zaten niet meer in Jogja, maar waren overgebracht naar een verbanningsoord op Sumatra.

Nederland diende op de VN-aanbevelingen te antwoorden, maar deed dat niet. Beel, die Van Mook begin november had opgevolgd als Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon – de titel luitenant Gouverneur-Generaal was opgeheven – verkondigde het standpunt dat de Republiek niet meer bestond en dat noch de Verenigde Naties, noch de Commissie voor Goede Diensten, derhalve nog iets met de kwestie te maken had. Als gevolg van deze starre houding nam de Veiligheidsraad twee dagen later weer twee scherpe resoluties aan, waarin een onmiddellijke wapenstilstand en de vrijlating van de Republikeinse leiders werden geëist. Een dag later verklaarde J.H. van Roijen, de Nederlandse vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties, dat Nederland de campagne op Java op 31 december en die op Sumatra enkele dagen later zou beëindigen.

De Nederlandse publieke opinie steunt het offensief tegen Soekarno

In Nederland, zo bleek na een paar dagen, stond een meerderheid van het publiek achter de actie. Ruim 62 procent van de ondervraagden keurde die goed en maar 20 procent was ertegen. Onder de mensen die een half jaar eerder PvdA hadden gestemd was zelfs 65 procent voorstander. Bij de KVP'ers lag dat percentage iets hoger: van hen keurde 70 procent de ontwikkelingen goed. Die betrekkelijk hoge percentages zijn toe te schrijven aan twee factoren: de eenzijdige voorlichting in de pers, die de representanten van het republikeinse bewind in Jogja constant afschilderde als agressieve dwarsliggers waarmee niet te on-

derhandelen viel. Een tweede verklarende factor was dat de Nederlanders 'onze jongens' in Indië niet wilden afvallen. Bijna iedereen had wel een familielid of kennis in Indië zitten.

Om de wereld te tonen dat Nederland haast wilde maken met de instelling van een federale interimregering in Indonesië, bracht premier Willem Drees begin januari 1949 een bezoek aan Indonesië. Hij nam zich voor met 'redelijke' Indonesische leiders, zo mogelijk ook met republikeinse aanvoerders, te spreken en alles in het werk te stellen om vóór 15 februari 1949 zo'n federale interim-regering tot stand te brengen. Dan zouden er in het najaar verkiezingen gehouden kunnen worden en was de soevereiniteit in de loop van 1950 overdraagbaar.

Hoewel Drees in zijn gesprekken met Indonesische voormannen veel verder wilde gaan dan zijn katholieke coalitiepartner Romme wenselijk achtte – vooral Hatta moest Drees van de KVP-voorman mijden als de pest – bleef hij op de halsstarrigheid stuiten van de nu geïnterneerde republikeinse leiders. Hatta weigerde naar Batavia te komen zolang hij en de anderen niet waren vrijgelaten. Sjahrir, die ook vastzat, kwam wel opdagen, maar die vervulde toen politiek al geen rol van betekenis meer in het republikeinse leiderschap. Daar had Drees dus niet zo veel aan.

Een andere vervelende complicatie was dat de regeringen van de door Nederland zo gekoesterde deelstaten Oost-Indonesië en Pasoendan (West-Java) uit solidariteit met de Republiek op 19 december 1948 waren afgetreden. Zij wilden slechts praten over de vorming van een interim-regering na overleg met de regering van de Republiek. Drees' missie was mislukt en Nederland had in plaats van internationale goodwill te oogsten eerder gezichtsverlies geleden. De Hoge Vertegenwoordiger Beel noemde de situatie in een telegram aan zijn partijgenoot Romme 'uiterst precair'.

Buiten de Verenigde Naties om hadden vijf landen op initiatief van India besloten Nederlandse vliegtuigen niet langer toe te staan op hun bodem te landen en Nederlandse schepen niet meer in hun havens toe te laten. Naast India zelf waren dat Pakistan, Irak, Saoedi-Arabië en Birma. Washington, dat na het neerslaan van de opstand in Madioen geen communistisch regime meer vreesde in Indonesië, kondigde ook maatregelen aan: Nederland mocht geen Amerikaanse wapens meer kopen bestemd voor de strijd in Indonesië en de Marshall-hulp zou worden opgeschort. Het Marshall-plan, genoegzaam bekend, betrof een grootscheeps financieel hulpprogramma, dat tot doel had het zwaar door de oorlog getroffen Europa economisch weer op de been te helpen. Nederland gebruikte een deel van die hulp voor de wederopbouw van Indonesië. Washington kondigde aan het voor het Indische gouvernement bestemde deel van de Marshall-hulp, groot 80 miljoen dollar, voorlopig bij zich te houden en

liet bovendien doorschemeren dat het opschorten van de Marshall-hulp voor Nederland zelf ook tot de sanctiemaatregelen zou kunnen gaan behoren. Intussen verscherpte de Veiligheidsraad de resoluties tegen Nederland steeds meer. Een op 28 januari aangenomen resolutie ging zo ver dat Indonesië praktisch gesproken onder voogdij van de Verenigde Naties kwam te staan. Nederland kon geen kant meer op. De Tweede Politionele Actie, die een eind had moeten maken aan de Republiek, was politiek gezien uitgelopen op een volledig fiasco en ook militair was het geen daverend succes. De actie zelf had relatief geringe verliezen veroorzaakt aan Nederlandse zijde. Het Nederlandse leger bleek echter niet in staat om 'rust en orde' te brengen in de net veroverde gebieden. De Nederlandse troepen waren nauwelijks opgewassen tegen de guerrillatactiek van generaal Nasution. Bovendien begon Nederland het Amerikaanse wapenembargo te voelen.

Omdat het reguliere Nederlandse leger zijn handen vol had aan de Indonesische 'sluipmoordenaars', kwam het nauwelijks toe aan het beschermen van ondernemingen en andere Nederlandse economische belangen. De plantage-ondernemers verzorgden hun eigen bewaking door Chinezen, Indo-Europeanen en soms ook Indonesiërs in dienst te nemen en te bewapenen. Sommige ondernemers huurden kleine legertjes in. Die vielen niet onder het militaire gezag en werden in de wandelgangen aangeduid met de term 'Hamot' (Hare Majesteits Ongeregelde Troepen) – ze hadden zo hun eigen ongecontroleerde methoden.

Westerling vertrok in november 1948 uit militaire dienst. Volgens de officiële lezing zou hij door generaal Spoor zijn ontslagen vanwege het harde optreden van de speciale troepen waarover hij het commando voerde. Zelf gaf Westerling een heel andere lezing. Toen het duidelijk werd dat er een tweede grote militaire actie zou komen om de Republiek mores te leren, zou Westerling – althans, dat beweerde hij zelf – aan Spoor hebben gevraagd of die hem de garantie kon geven dat de operatie niet weer vroegtijdig gestaakt zou moeten worden. Toen Spoor hem dat niet kon beloven, nam Westerling ontslag uit dienst en ging hij in West-Java in zaken. Hij runde ondermeer een transportonderneming, waarmee hij producten van ondernemingen afvoerde naar steden en havens.

Westerling bij Spoor over wapens

De contacten die Spoor en Westerling als burgers bleven onderhouden waren en bleven goed. De ex-kapitein was begin 1949 een geregelde en welkome gast op Spoors hoofdkwartier in Batavia. Het moet begin februari geweest zijn, zo vertelde Westerling mij in een gesprek dat ik met hem had in 1979, dat de leg-

ercommandant hem vroeg of hij in Singapore wapens zou kunnen kopen. Er was daaraan een groot tekort en Amerika leverde niet meer. Het ging voornamelijk om geweren, stenguns en munitie. Voor zo'n aankoop was 200.000 Straits Dollars beschikbaar (de munteenheid van Straits Settlements, waar Malakka onder viel). Westerling antwoordde dat hij over goede contacten beschikte met behulp waarvan hij dat wel voor elkaar zou kunnen krijgen. Overste J.P.H.E. van Lier, de belangrijkste politieke adviseur van Spoor, moest het geld voor de wapens overmaken op een rekening waarover Westerling hem de details nog zou doorgeven.

In 1979 leefde Van Lier nog. Om gezondheidsredenen had hij een huis betrokken aan de Franse Rivièra. Van Lier bevestigde Westerlings beweringen tegenover mij, maar hij kwam met een iets andere versie van de geschiedenis: *'Westerling kwam – na zijn gesprek met Spoor – bij me met de mededeling dat hij geld nodig had om wapens te kopen voor Chinese bewakingstroepen die ondernemingen, plantages dus, waar Westerling zaken mee deed, beschermden. Spoor vond het goed dat hij die wapens kocht bij een Engelse dump in Singapore. Ik heb toen contact opgenomen met Van Hoogstraten, directeur Economische Zaken. Die ging over de deviezen. Die heeft ervoor gezorgd dat Westerling dat geld kreeg. In mijn herinnering ging het niet om 200.000 maar om 20.000 Straits Dollars. Overigens zijn die wapens nooit op Java aangekomen. Vermoedelijk nooit verder gekomen dan Sumatra. Daar is vreselijk mee gesjoeemeld. Dat staat voor mij vast.'*

Mr. J.E. van Hoogstraten was in '79 ook nog in leven en toen 81 jaar oud. Hij woonde in Den Haag. Op mijn vraag of hij zich het verzoek van Van Lier nog kon herinneren, antwoordde hij:

'Jazeker. Ik heb Spoor toen gebeld en hem gevraagd of de deviezen voor die wapens echt noodzakelijk waren. Spoor antwoordde bevestigend. Hij had die wapens nodig voor het leger. Hij had het met Beel besproken en die was akkoord. Om welk bedrag het ging weet ik echt niet meer.'

Volgens Westerling is de hele wapentransactie nooit doorgegaan. Hij moest het door Spoor betaalde bedrag zo snel mogelijk terugstorten. Daardoor heeft hij naar eigen zeggen nog een behoorlijke financiële strop geleden.

Dat er een tekort aan wapens was kon ritmeester R.L. Smulders, destijds persoonlijk adjudant van generaal Spoor, bevestigen. Hij herinnerde zich dat het tekort aan wapens op bijna iedere stafbespreking aan de orde kwam.

'Ik kan mij het idee om voor deze niet strikt militaire bewakingsdoeleinden tweedehands wapens te kopen, heel goed voorstellen. Ik meen dat daar ook over gesproken is.'

Op Sumatra maakten de Nederlandse militairen hier en daar zelf wapens in werkplaatsen. Dat vond Spoor prachtig. Het wapentekort had niet alleen te

maken met het zojuist ingestelde wapenembargo, maar ook met het verloop van de strijd. Indonesische guerrillagroepen slaagden er steeds frequenter in wapens te veroveren, op Nederlandse troepen en, nog gemakkelijker, op de ondernemingswachten. Op West-Java werd een guerrilla-eenheid die het speciaal had gemunt op die ondernemingswachten geleid door de Nederlandse overloper Poncke Princen.

Sadjito, de veertienjarige gevangene

Onder de duizenden Indonesiërs die gevangen waren gezet op verdenking van steun aan de Republiek bevond zich ook de veertienjarige Sardjito. De jongen was een jaar jonger dan ikzelf toen was, maar ik leefde in een totaal andere wereld. De wereld van Sardjito kende ik niet. Ik had geen flauw idee van wat er werkelijk gebeurde. Als ze me toen hadden verteld dat Nederlandse militairen zelfs jongetjes van veertien jaar gevangen zetten en veroordeelden had ik dat niet geloofd. Linkse propaganda, dat was het!

Sardjito was in Jogja door Nederlandse militairen opgepakt en veroordeeld tot zeven jaar gevangenisstraf wegens sabotage. Die straf zat hij uit in de jeugdgevangenis Tanah-Tinggi in Tangerang, in de buurt van Batavia. Vanwege Lebaran, het islamitische nieuwjaar, schreef hij een briefje aan meester Doellah, van wie hij in Jogja tekenles had gekregen:

'Gelukkige Lebaran, meneer en mevrouw Doellah. Ik heb zeven jaar gekregen. Ik ben nu veertien jaar. Ik zal 21 jaar zijn als ik vrij kom. Ik denk dat ik dan nog sterk genoeg ben om de strijd voort te zetten. Uw leerling, Sardjito.'

Voor Doellah was het strijdbare briefje van de jonge Sardjito een extra stimulans om met het groepje leerlingen waarvan Sardjito ook deel had uitgemaakt, door te gaan met een uniek en riskant project: het in het geheim maken van schetsen en tekeningen van de oorlog in het bezette Jogja. De jongste van de groep was tevens Doellah's toptalent: de elfjarige Mohammad Toha. Meestal opereerde Toha in gezelschap van zijn moeder en deed hij zich voor als sigarettenverkoper. In het kistje dat hij om zijn nek droeg zaten naast sigaretten ook stukjes papier en tekenmateriaal, die hij, net als andere jongens, van meester Doellah had meegekregen. Zodra een tekening klaar was – soms moest hij thuis nog worden uitgewerkt – werd deze naar meester Doellah gebracht waarna diens vrouw er een veilige plaats voor zocht. Toen Nederlandse troepen een huiszoeking hielden bij Doellah werden de tekeningen, inmiddels vierentachtig, niet gevonden.

De tekeningen die resulteerden uit dit bijzondere project zijn vaak kleine schilderijtjes. In 1983 zijn ze in een prachtig boek, kleurendruk en tweetalig (Indonesisch en Engels), verzameld. Ik kocht dit boek in 1990, in Djakarta. De gek-

leurde miniatuurtjes, hoe eenvoudig soms ook, geven een beter beeld van de manier waarop deze jongens, en vermoedelijk ook andere bewoners van Jogja, de Nederlandse bezetting beleefd hebben, dan welke prachtige oorlogsfoto's ook. Sardjito is blijven schilderen. Mohammed Toha ging rechten studeren en werd later bedrijfsjurist bij een grote firma in Djakarta. In 1992 was hij even in Nederland toen het Delfts Legermuseum zijn tekeningen en die van de andere jongens uit die tijd tentoonstelde. Ikzelf ervoer die Tweede Politionele Actie, net als alle volwassenen in mijn omgeving, als een definitieve afrekening met 'rotzakken' als Soekarno en Hatta en al die andere moordenaars. Generaal Spoor en Westerling waren onze helden. Die wisten hoe je die extremisten moest aanpakken. Dat 'gedoe' met die deelstaten, dat begreep ik niet zo goed. Het ging daarbij wel, zo geloofde ik, om goede Indonesiërs, maar helemaal te vertrouwen waren ze toch ook weer niet. Op school maakten we vaak hetzelfde grapje over de naam van de premier van de staat Oost-Indonesië. Die heette Soekawati. Wij noemde hem altijd 'soeka mati', dat zo veel betekent als: '(ik) wil graag dood', of: 'die willen we dood hebben'.

Soldaat Jan getuigt van een moordpartij

De Tweede Politionele Actie was weliswaar onder druk van de Verenigde Naties afgebroken, maar de guerrillastrijd ging in alle hevigheid door, vooral op West-Java, waar generaal Nasution de strijd leidde. Soldaat Jan L. diende bij de 7 December Divisie in de buurt van Soekaboemi en schreef daarover op 3 maart 1949 in een brief aan zijn vriend Jaap in Bandoeng het volgende: *'In deze afgelopen week heeft ons Bataljon weer een zware klap gekregen, namelijk zes doden. Een patrouille van vijf man met nog drie van het KNIL, stootte ten noorden van Soekaboemi op een groep van de Siliwangi Divisie groot 150 man. Ze hebben net zo lang gevochten tot alle munitie op was, waarbij er twee sneuvelden. De anderen werden gevangen genomen en naakt uitgekleeft en zo meegevoerd. Elke kampong moesten ze doorlopen almaar roepend "Merdeka", waarna zij ten laatste toch zijn afgemaakt. Dit laatste is dan door de Inlichtingendienst uitgezocht. Ze waren anders behoorlijk gewapend. Met zijn achten hadden ze twee Brens, een mortier, stens en geweren die nu natuurlijk ook zijn buitgemaakt. Als dat daar zo doorgaat zal er vandaag of morgen wel weer het een of ander gedaan worden. Vorige keer is de kampong Baros, van waaruit geregeld beschietingen op Rode Kruis-wagens plaats hadden, helemaal afgezet. Alle vrouwen en kinderen moesten eruit en toen hebben ze alle mannen die zo'n beetje den pelopperleeftijd hadden doodgeschoten, bij elkaar zo'n honderdtwintig man. Het is rond*

Soekaboemi wel heel erg, ze komen zelfs af en toe in de stad. De bevolking zelf is er ook volkomen vijandig. Er is daar ook geen enkele inlichting van te krijgen.'

Soldaat Jan L. kwam op 13 september 1950 in Soekaboemi als gevolg van een aanslag om het leven. De door hem genoemde moordpartij in de kampong Baros heeft op 29 januari 1949 plaatsgevonden. Op 3 februari diende het plaatselijk bestuur een klacht in bij de regering van de deelstaat Pasoendan in Bandoeng en bij de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Djakarta. Er zouden in twee niet nader genoemde kampongs samen 116 burgers zijn doodgeschoten, onder wie oudere boeren en minderjarigen. In maart volgde een onderzoek door de Officier van Justitie te Buitenzorg, dat op 20 mei resulteerde in een rapport. Daaruit blijkt dat er in de omgeving een zuiveringsactie is gehouden enkele dagen nadat er een Nederlandse Rode Kruis-truck in een hinderlaag gevallen is. De Officier van Justitie gaat verder:

'Die actie had tot doel het vernietigen van rondzwervende benden, over het bestaan waarvan men aanwijzingen had ontvangen. Daarbij werd op personen, die geen gevolg gaven aan de herhaalde oproep om halt te houden, geschoten. Bij het in brand steken van woningen werden verder ontploffingen geconstateerd hetgeen zou wijzen op de aanwezigheid van in de woningen verborgen munitie.'

In dit rapport was ook de visie van de troepencommandant van West-Java opgenomen. Deze stelde vast :

'Bij deze actie zijn velen als slachtoffer gevallen aan een gebrek aan begrip over en weer tussen de plaatselijk militaire macht en de bevolking van de bovengenoemde kampongs, zonder dat aan één van beide zijden fouten aanwijsbaar zijn.'

Spoor liet weten dat deze versie van het gebeuren hem 'niet geheel heeft kunnen bevredigen'. Hij vroeg om nadere toelichting. Desondanks concludeerde hij dat de zaak nu verder kon blijven rusten, omdat gebleken was dat die 'de noodzakelijke aandacht' had gekregen.

Spoor voelt zich verraden

De onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië die inmiddels begonnen waren werden gevoerd door J.H. van Roijen, de Nederlandse ambassadeur bij de Verenigde Naties en door de diplomaat Mohammed Roem, die de Indonesische kant vertegenwoordigde. Al snel werd bekend dat Soekarno en Hatta terug mochten naar Jogja en dat Nederland zich weer terug moest trekken. Dat werd door nagenoeg alle Indische Nederlanders, inclusief mijn ouders, als een grote schok en als verraad ervaren. Hoe reageerde Spoor zelf op deze 'nederlaag'?

De generaal had een eigen man in de Nederlandse delegatie: kolonel A.A.J.J. Thomson. Die moest er van Spoor scherp op toezien dat de invloed van Soekarno's Republiek tot een minimum beperkt bleef als men het eens zou worden over de totstandkoming van een onafhankelijke federale staat. Van Roijen trok zich echter van niemand iets aan: niet van Beel en al helemaal niet van Thomson. Van Roijen was nog nooit in Indonesië geweest. Hij dacht zelf ook dat de Republiek van Soekarno en Hatta eigenlijk niet meer dan een rebel-lenclub was. Maar toen hij een paar dagen in Indonesië was in een poging het volkomen vastgelopen conflict tot een bevredigende oplossing te brengen, raakte hij al spoedig onder de indruk van de kracht van de Republiek en haar massale aanhang. Mohammed Roem respecteerde hij in hoge mate en die waardering was wederzijds. Op 7 mei 1949 werden de delegaties het eens: de Republiek werd in ere hersteld, in die zin dat het één van de deelstaten werd van de Verenigde Staten van Indonesië. Bovendien zou er in het najaar in Den Haag een Ronde Tafel Conferentie (RTC) worden gehouden, waarbij voornamelijk over financieel-economische zaken zou worden gesproken, maar ook over overgangsregelingen voor Indische ambtenaren, de positie van minderheden, waaronder dus die van de Indische Nederlanders, en het terugtrekken van het leger. Vóór 1 januari 1950 zou de soevereiniteit worden overgedragen, maar een algemene, goed te controleren staking van de gewapende vijandelijkheden kreeg nu eerste prioriteit.

De Verenigde Naties waren tevredengesteld en de Republikeinse leiders beschouwden het resultaat als een overwinning. De Indonesische militaire leiders vertrouwden het echter niet. Generaal Soedirman liet Soekarno weten dat hij wilde doorvechten tot de soevereiniteit metterdaad was overgedragen. Hatta wist hem ervan te overtuigen dat niet te doen. De generaal kwam later toch weer terug op zijn beslissing. Toen Soekarno dreigde als president te zullen aftreden als Soedirman doorvocht had dat het gewenste effect en legde de generaal zich erbij neer.

Ook bij de Nederlandse militaire top viel de Van Roijen-Roem-overeenkomst heel slecht. Generaal Spoor was volkomen ontgoocheld. Hij kon zich niet voorstellen dat Thomson, zijn kolonel, het sluiten van deze vernederende overeenkomst had toegestaan. Volgens Van Lier, Spoors politieke adviseur, zei de legercommandant het zo:

'Ik ben door Van Roijen op de hak genomen door het gebrek aan inzicht van Thomson.'

Maar zo eenvoudig lag het niet. Het was Washington dat Den Haag met de dreiging met economische sancties en scherpe resoluties in de Veiligheidsraad had gedwongen tot overeenstemming te komen, niet met door Nederland zelf in het zadel geholpen federale regeringen, maar met de echte leiders van de

Republiek. Spoor stond op het standpunt dat Nederland zich niets moest aantrekken van de wereldopinie en zijn eigen weg moest volgen bij het proces naar onafhankelijkheid van Indonesië en hij wist zich daarbij gesteund door Beel, de Hoge Vertegenwoordiger. In Spoors opvatting was nu alles verloren en had Den Haag hem en 'zijn jongens' nog ernstiger in de steek gelaten dan bij de gedwongen beëindiging van de eerste actie in 1947 gebeurd was. Beel had ontslag genomen naar aanleiding van de Van Roijen-Roem-overeenkomst waarmee de Nederlandse regering akkoord was gegaan. Spoor overwoog hetzelfde te doen. Rapporten uit het veld die meldden dat het broeide onder zijn troepen en dat er hier en daar zelfs opstand dreigde weerhielden hem daarvan. De legercommandant stond onder grote druk om te voorkomen dat zijn manschappen zouden gaan rebelleren. Die ontwikkeling zou immers verregaande gevolgen kunnen hebben. Toen ik hem in 1979 over deze periode interviewde herinnerde ritmeester R.L. Smulders, Spoors persoonlijke adjudant, zich dat de generaal zich volkomen in de steek gelaten voelde. Op 10 mei 1949 schreef Spoor aan zijn vrouw in Nederland:

'Ik wil je besparen de ellende van de laatste dagen met de voorlopige conferentie [Spoor refereerde hier aan de Van Roijen-Roem-overeenkomst van drie dagen eerder], de algemene capitulatie van de Nederlandse delegatie, de gevechten die ik in mijn eentje heb moeten voeren. Ik wil je bekennen, dat ik er kapot van ben geweest en er nog niet bovenuit ben gegroeid. Het gevecht met jezelf de boel er bij neer te smijten en aan de andere kant de mogelijkheid, de chaos af te dammen, mijn soldaten eruit te halen, niet te deserteren van hen, die niet weg kunnen. Het hele gedoe is walgelijk, een ander woord kan ik er niet voor vinden. Het niet doorgeven aan de Nederlandse regering van het door mij opgestelde advies, het misbruik maken te eigen bate van de door mij aangevoerde motieven en deze door "omkering" als winstpunten te gebruiken voor de aanvaarding van het tractaatje, de intens misselijke toespraken en persinterviews. Het politieke gekonkel. Wat een maatschappij en wat een leven.'

Hoewel Spoor niet katholiek was zocht die volgens Smulders geregeld steun bij monseigneur P.J. Willekens, de apostolisch vicaris van Batavia. Op een dag kwam hij terug van zo'n bezoek en vertelde hij Smulders aan te zullen blijven en zich bij de situatie neer te leggen. Omdat er onrust heerste onder de troepen begon Spoor een korte tournee langs een aantal onderdelen op Java en Sumatra. Die had effect.

De plotselinge dood van generaal Spoor

Kort na zijn terugkomst ging Spoor uit eten met zijn adjudant in het restaurant van de *Jachtclub* in Priok. Dat lijkt nauwelijks de moeite van het vermelden

waard, ware het niet dat de generaal vijf dagen nadien, op 25 mei 1949, overleed. Naast de verslagenheid die enorm groot was, begonnen er onmiddellijk speculaties over de oorzaak van zijn dood te circuleren in het altijd hectische geruchtencircuit van Batavia. Spoor zou zijn vergiftigd. Maar door wie? Ik vroeg ruim dertig jaar later aan ritmeester Rob Smulders, Spoors adjudant, wat hij nog van wist over het etentje in *De Jachtclub*, vijf dagen voor Spoors dood.

'We waren denk ik de enige gasten. Wat we gegeten hebben weet ik niet precies, wel dat we er een wijntje bij dronken. Allebei zijn we daarna heel erg ziek geworden. Het leek het meest op een soort tyfus. Pas later heb ik gehoord dat ik ongeveer vier dagen in een soort coma heb gelegen. Ze hadden me eigenlijk al opgegeven. Ik herinner me niets meer van die dagen.'

Politiek adviseur Van Lier moest twee dagen na het diner even op het hoofdkwartier van Spoor zijn en trof daar zijn baas. Spoor voelde zich helemaal niet goed. Hij klaagde over hevige hoofdpijn. De volgende dag werd de legercommandant voorgoed geveld. Sommigen hielden het op een hartaanval, anderen hadden het over een embolie. De precieze doodsoorzaak is nooit bekend worden, want vreemd genoeg werd er geen sectie gepleegd op Spoors lichaam. Alle gegevens over de dood van de generaal zijn bewust 'weggemoffeld'. Indonesië-onderzoeker Gerard de Boer vernam dit eind augustus 2003 desgevraagd in een telefoongesprek met Smulders. Wat kon het daglicht dan niet verdragen?

Helemaal verwonderd over Spoors plotselinge dood was zijn omgeving niet, want Spoor had psychisch zeer veel te verwerken gehad. Smulders vertelde me:

'Hij sliep nog maar weinig en had soms, zo vertelde hij me, nachtmerries over wat hij altijd aanduidde met "die schoften in Den Haag".'

In eerste instantie sloot Smulders iedere mogelijkheid van opzettelijke vergiftiging uit. Maar tijdens ons tweede gesprek, twee weken later, kwam hij terug op zijn met stelligheid gedane bewering dat Spoor nooit had kunnen worden vergiftigd. Hij zei dat hij toch was gaan twifelen.

'Ik sluit het niet uit dat er een poging is gedaan om ons te vergiftigen. Ik ben er toen net doorgekomen, maar Spoor, wiens gezondheid door de psychische druk en het harde werken ernstig was ondergraven, zou eraan kunnen zijn bezwaken.'

Raymond Westerling was er in 1979, toen ik hem naar zijn mening over deze kwestie vroeg, heilig van overtuigd dat Spoor geen natuurlijke dood was gestorven. Over de vraag bij wie de dader te zoeken liet de ex-kapitein zich niet uit. Wie had de populaire generaal naar het leven kunnen staan? Nationalistische Indonesiërs hadden weinig belang bij de dood van Spoor, omdat hun zaak met de Van Roijen-Roem-overeenkomst toch al gewonnen was. Er waren zeker an-

dere partijen en ook individuen die er belang bij hadden dat Spoor van het toneel verdween. Voor een redelijk uitputtende opsomming van mogelijke kandidaten verwijs ik graag naar hoofdstuk 9 van *Een bende op Java*, mijn in 2005 verschenen boek.

Andere betrokkenen, onder wie Spoors echtgenote, zijn lijfartsen en directeur Simons van de Militaire Geneeskundige Dienst in Batavia, hebben nooit iets willen horen over vergiftiging. Een onderzoek naar de mogelijkheid dat de legercommandant een onnatuurlijke dood is gestorven is er daarom ook nooit geweest. In die tijd was het woord van een arts – en zeker dat van van het opperhoofd van de MGD – heilig en onaantastbaar. Hoogstwaarschijnlijk hebben ook politieke overwegingen een rol gespeeld bij de beslissing de kwestie niet te onderzoeken. De Republiek had er alleen maar garen bij gesponnen als de Nederlandse legercommandant bleek te zijn vermoord.

Er rezen ook puur medische vragen rond de dood van de generaal. In een boek over haar man dat in 2004 verscheen schrijft zijn weduwe Mans Spoor-Dijkema dat Spoor in september 1947 ernstig ziek geweest was. Men wist eerst niet wat de oorzaak van zijn klachten was, maar uiteindelijk wees de diagnose in de richting van een onbekende variant van amoebdysenterie. Hij moest zeer veel medicijnen slikken, veel rust nemen en daarna nog zeker een maand naar Nederland om verder te recupereren. Toen hij zich weer een klein beetje fit voelde, zo beschrijft mevrouw Spoor, ging hij weer aan het werk. Veel te vroeg, vond zij. Hij werd nooit meer helemaal fit en werkte in haar ogen veel te hard. Van het medisch aanbevolen verlof in Nederland is nooit wat gekomen. De plannen waren er wel, maar het uitvoeren ervan werd steeds uitgesteld. Uiteindelijk vertrok mevrouw Spoor in april 1949 alleen per boot naar Nederland, vergezeld van de belofte van Hoge Commissaris Beel dat haar man zo spoedig mogelijk per vliegtuig zou volgen. Maar Spoor kwam maar niet weg uit Indonesië. De generaal moet de stelregel hebben gekend dat wie zichzelf als onmisbaar beschouwt een verkeerd beleid voert. Er dienden zich echter steeds nieuwe zaken aan die hij zijns inziens onmogelijk aan een ander kon overlaten.

Meerdere mensen uit zijn directe omgeving, onder wie zijn adjudant Smulders, zagen hoe Spoor lichamelijk, maar ook geestelijk per dag achteruitging. Hij moet al weken, zo geen maanden, op het randje van een burn-out hebben verkeerd. De vraag of iemand Spoor er ooit op heeft gewezen dat hij met zijn leven speelde als hij nu niet onmiddellijk voor een rustkuur naar Nederland zou vertrekken, is tot op heden onbeantwoord gebleven. De enige superieur die hem daartoe een bevel had kunnen geven was Beel, die bovendien een belofte aan mevrouw Spoor had in te lossen. Het is onbekend of Beel, eventueel met behulp van door hem ingewonnen medische adviezen, voldoende druk op Spoor heeft uitgeoefend om naar Nederland te vertrekken.

Chef-staf generaal Dick C. Buurman van Vreeden volgde Spoor op.

Spoor ambivalent ten aanzien van excessen

Een zaak die Spoor de maanden voorafgaand aan zijn dood steeds nadrukkelijk bezighield was het toenemende gebrek aan discipline, dat vaak leidde tot militaire excessen. Regelmatig liet hij legerorders en waarschuwingen uitgaan, zoals deze op 24 maart 1949:

'Ondanks de door mij herhaaldelijk in woord en geschrift gegeven waarschuwingen en zeer pertinent gestelde opdrachten, dat elke militair van het Leger in Indonesië zich onder alle omstandigheden heeft te gedragen als een goed soldaat betaamt in zijn behandeling van gevangenen en in zijn optreden tegen verzetslieden, in zijn omgang met de bevolking en ten opzichte van de eigendommen van anderen, bereiken mij toch nog telkenmale vermeende klachten over door militairen gepleegde misdragingen.'

Nadat Spoor relativerend had opgemerkt dat veel klachten slechts op 'geruchten' berustten en vaak met politieke bedoelingen wereldkundig waren gemaakt, spelde hij toch nog een keer de erecode uit, 'welke de soldaat siert': *'Behandel uw gevangenen streng, doch menselijk en rechtvaardig. Bezorg de bevolking geen overlast, waar dit kan worden vermeden. Ontzie andermans eigendommen te allen tijde, tenzij de gevechtsactie te dien aanzien onvermijdelijke maatregelen vereist. Speel nimmer eigen rechter, dat is niet uw zaak, noch uw bevoegdheid.'*

Op 10 april leek Spoors geduld uitgeput en zond hij aan alle troepencommandanten op Java en Sumatra het volgende telegram:

'Ondanks mijn herhaalde aanschrijvingen en waarschuwingen bereiken mij nog steeds klachten over ernstige misdragingen van militairen bij operatieve acties. (...) Dit moet nu uit zijn en het zal - herhaal zal - uit zijn. Wanneer ondercommandanten en manschappen niet kunnen begrijpen dat wreedheden en verkrachtingen, diefstal en plundering een militair onwaardig zijn en in stede van bevrijding en bescherming wrok en haat bij de bevolking doen ontstaan, dan zal ik dit met disciplinaire middelen erin moeten stampen.'

Vervolgens kondigde Spoor zeer strenge maatregelen aan tegen alle militairen die wandaden pleegden. In zijn telegram sommeerde Spoor zijn manschappen ook maandelijks op te doen van ernstige misdragingen en van de maatregelen die ertegen waren ondernomen.

Aan de oprechtheid van deze flinke, doortastende houding van de legercommandant valt te twijfelen. De vergoelijkende manier waarop hij de moord op 116 Indonesische burgers bij Soekaboemi door Nederlandse militairen – sol-

daat Jan schreef erover – had afgedaan, is slechts één voorbeeld dat getuigt van Spoors ambivalente houding.

Spoors onvermogen eigen werk aan anderen over te dragen getuigt evenmin van een evenwichtig beleid. En wie zich nog herinnert hoe Spoor in de zomer van 1947 op het randje van rebellie balanceerde door een opmars naar Jogja te willen forceren, moet verbaasd hebben opgekeken dat de generaal postuum de Militaire Willemsorde voor Moed, Beleid en Trouw toegekend kreeg. Voor mij is het nog steeds een vraag waaraan Spoor deze hoogste en zelden verleende onderscheiding eigenlijk verdiend heeft. Zijn beleid was vaak warrig en wankelmoedig en zijn nijging tot rebellie plaatst ernstige vragen bij zijn mate van trouw.

De belangrijkste oorzaak van het toenemende aantal gevallen van geweld tegen Indonesiërs was de veranderende aard van de oorlog. In het veld wist men vaak niets anders dan zogenaamde contraterreur tegenover de guerrillactiek van de vijand te stellen. Kampongs werden 'gestraft' met brandstichting, gevangenen werden gefolterd om inlichtingen te krijgen of 'op de vlucht' doodgeschoten. Lang niet al deze gevallen werden gemeld. Rapporten werden opzettelijk vervalst of verdraaid. De regering publiceerde wat wel bekend was (of mocht worden) in 1969 in de zogeheten Excessennota. Dit gebeurde naar aanleiding van een uitlating van J. Hueting in de pers. Hueting betoogde dat zich tijdens de strijd met de Republiek veel meer oorlogsmisdrijven hadden voorgedaan dan mensen over het algemeen aannamen.

De zaak Pajakoemboeh

Veel ernstige oorlogsmisdrijven kwamen niet voor in de Excessennota. Een voorbeeld daarvan is de zaak Pajakoemboeh. De ernst van deze kwestie is op te maken uit een brief uit 1949 van mr. J. Albarda, auditeur-militair Koninklijke Landmacht (KL) te Medan (Sumatra), gericht aan zijn chef in Batavia. De brief aan de centrale krijgsraad te Batavia betreft een aanvulling op de maandelijkse opgave van exceszaken die zich voordeden op Sumatra. De door Spoor eerder dat jaar ingestelde verplichting maandelijks excesrapporten op te maken hield verband met het toenemende aantal vragen van parlementsleden over oorlogsmisdaden die Nederlandse militairen in Indonesië pleegden. De minister had als tegemoetkoming aan de vragenstellers in het najaar van 1949 toegezegd een onderzoekscommissie van onafhankelijke juristen (de commissie Van Rij-Stam, zie hoofdstuk 9) naar Indonesië te sturen. Albarda had zijn eerste rapport al verzonden. Zijn vervolgbrief is gedateerd 8 december 1949. Hieronder enkele relevante passages:

'Onder excesszaken begrijp ik alle gevallen waarin Nederlandse militairen bij de uitoefening van hun oorlogstaak de regels van het oorlogsrecht of de normen der humaniteit schenden. Hieronder valt dus niet vermogensdelicten, tegen inheemsen gepleegd (diefstal, verduistering, oplichting), en evenmin gewelddadig optreden tegen inheemsen niet in verband met de oorlogstaak (mishandeling, bedreiging, huisvredebreuk, verkrachting). Wat betreft het misdrijf van plundering zou men kunnen twijfelen. Het aantal plunderzaken is echter zo groot, dat ik opgave om redenen van doelmatigheid achterwege heb gelaten. Bovendien twijfelt niemand – voor zover mij bekend – aan de diligentie ten deze van de Krijgsraad te velde.'

Toch bevredigt het mr. Albarda niet dat men in Batavia niets wil horen over dit soort excessen. Vermoedelijk wil men de uit Nederland gestuurde commissie van drie niet wijzer maken dan wenselijk werd geacht. De auditeur-militair vervolgt zijn brief:

'Omdat de hierboven opgesomde zaken, welke dus niet zouden vallen onder de eigenlijke excessen, niettemin illustratief zijn voor het standpunt van de krijgsraad ten aanzien van misdragingen tegenover inheemse burgers, heb ik enige sprekende voorbeelden toch opgenomen in mijn opgave.'

Mr. Albarda noemde in zijn brief vervolgens een aantal gevallen met naam en toenaam. Een selectie:

'Van Eldert: betreft een sergeant, die als belangstellend toeschouwer een handje meehielp, toen een aantal Chinezen een Indonesiër – terrorist uit de Bersiap-periode? – dood sloegen.

Voorham/Lent: een gevangene werd op de bekende wijze door K.N.I.L. militairen van de I.V.G. [Inlichtingen en Verhoorgroep] "verhoord", waarbij deze twee K.L.-ers, die niets met de I.V.G. hadden uit te staan, uit tijdverdrijf meededen; de man ging dood.

De Pajacombo-zaak [meestal geschreven als Pajakoemboeh]: volgens geruchten zou een groot aantal Indonesiërs – over de honderd – door militairen van het 4de Regiment Stoottroepen op één dag zijn afgemaakt. Indien het gebied, waar een en ander zou hebben plaats gevonden, niet reeds was ontruimd, zou deze zaak zeker in aanmerking komen voor nader onderzoek. Het is mij bekend dat er op grote schaal in deze zaak is geknoeid. De hoofdgetuige – een Indiër – is door twee officieren van 4 R.S. "apart genomen" en wil niets meer zeggen. De Militaire Politie kreeg opdracht een waterdicht proces-verbaal te maken en alleen die getuigen te horen die konden verklaren er niets van te weten. De Verwijzingsofficier te Padang beklagde zich tegenover mij, dat de M.P. deze opdracht zo letterlijk had uitgevoerd, dat de opzet van het proces-verbaal veel te doorzichtig was geworden! Het resultaat was uiteraard sepot geen bewijs. Hoewel ik geloof, dat de geruchten deze zaak buiten proporties hebben opge-

blazen, lijkt mij het geheel nogal bedenkelijk. In ieder geval niets voor een commissie, die maar een paar weken in Indonesië blijft...

DE AUDITEUR MILITAIR De majoor der Inf. K.L. Mr J. Albarda.'

De opsomming in de Excessennota, daar zijn de meeste ingewijden het wel over eens, betreft slechts een deel van wat Nederlandse militairen in werkelijkheid aan geweldsexcessen – oorlogsmisdaden wellicht – hebben gepleegd in Indonesië. Het kan niet anders of ook aan Indonesische kant zijn wreedheden begaan in zowel de strijd tegen de Nederlandse tegenstander als jegens de eigen bevolking. We zagen daar al gruwelijke voorbeelden van op Zuid-Celebes. Is er van officiële Indonesische zijde ooit tegen excessen opgetreden? In een volgende hoofdstuk ga ik, aan de hand van een Amerikaans historisch onderzoek, nader in op deze netelige kwestie.

Bronnen

Keesing's Historisch Archief, uitslag opinieonderzoeken, 1949. |

Dr. S.L. van der Wal, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, Deel III, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1973. Inmiddels gedigitaliseerd: <http://bit.ly/hnl7ad>

Peter Schumacher. *De dilemma's van generaal Spoor, de methodes van West-erling*, in Kortschrift NRC Handelsblad nr. 18, Rotterdam, 1980.

De brief van soldaat Jan L. aan zijn vriend in Bandoeng schreef hij op 3 maart 1949 (particulier bezit).

Excessennota, Sdu Uitgeverij Den Haag, 1995.

Dullah, *Karya Dalam Peperangan dan Revolusi* (schilderijen tijdens oorlog en revolutie), PN Balai Pustaka, Jakarta, 1983.

Rob Smulders. Met deze voormalige adjudant van generaal Spoor voerde ik gesprekken in 1979 en 2006.

Ton Schilling, Spoors brief aan zijn vrouw komt uit Schillings boek: *Spoor, onze generaal*, Meulenhof, Amsterdam, 1953.

Mans Spoor-Dijkema. *Achteraf kakelen de kippen. Herinneringen aan generaal KNIL S.H. Spoor, legercommandant in Nederlands-Indië, opgetekend door zijn weduwe.* De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 2004.

Ad van Liempt, 'Een mooi word voor oorlog. Generaal Spoor liet zijn politieke superieuren bespionneren', in: *Vrij Nederland*, 21 mei 1994.

Peter Schumacher, *Een Bende op Java. Juwelenroof en corruptie in het naoorlogse Nederlands-Indië.* Van Gennep, 2005. Ook te downloaden vanaf mijn website: www.peterschumacher.nl

Mr. J. Albarda. De brief van deze auditeur-militair te Medan aan zijn chef in Batavia schreef hij op 8 december 1949. Hij werd op 13 december ingeschreven in het archief van Centrale Auditie K.L. Batavia onder: Corresp. No. C/ H 3390.

Hoofdstuk 12

Interne Indonesische geweldsexcessen

Had het Indonesische leger (TNI) krijgsraden te velde? Bestreed het overmatig geweld in eigen kring? Generaal Nasution wijdde er een hoofdstuk aan in zijn boek *Grondbeginselen van de Guerrillaoorlog*. In de eerste jaren van de revolutie werd, waar mogelijk, militair recht gesproken door civiele rechtbanken, of velde de plaatselijke commandant een oordeel. Dat systeem functioneerde volgens Nasution verre van bevredigend. In zijn boek schrijft hij hierover het volgende:

'De Eerste Nederlandse Agressie bewees dat de regels die we toen hadden ingesteld absoluut niet konden worden toegepast. Zo ontstond er een vacuüm, waarbij de mensen het recht in eigen hand namen, waarbij hun eigen belang prevaleerde. Talrijk waren de onregelmatigheden en rechtelijke dwalingen die voorkwamen. Veel lagere commandanten handelden op eigen gezag, zonder enige controle van boven. Het werd moeilijk om verschil te maken tussen moord en een executie op grond van een terdoodveroordeling, tussen ontvoering en arrestatie en tussen een roofoverval en inbeslagname. De Madioen-affaire bewees andermaal, dat duizenden mensen [volgens sommige bronnen waren dat er 35.000] die waren aangehouden niet behoorlijk konden worden berecht, omdat er nog steeds geen militair-juridische richtlijnen waren.'

Pas in mei 1949 kwam er een noodreglement voor de militaire rechtspraak tot stand, bestaande uit drieëndertig artikelen.

Ik vroeg aan Suhendro Sosrosuwarno, de al eerder geciteerde ex-commandant van het studentenleger Tentara Peladjar, hoe er indertijd in zijn leger recht werd gesproken. Hij antwoordde mij als volgt:

'We hadden inderdaad geen krijgsraden of rechtbanken. Maar ik probeerde zo eerlijk mogelijk toch recht te spreken en tot een vonnis te komen. Ik heb in die tijd één keer iemand ter dood veroordeeld en laten executeren wegens spionage voor de Nederlanders. Excessen gepleegd door onze strijders jegens de bevolking werden zover mij bekend zelden of nooit bestraft. Dat hoorde bij de bevrijdingsoorlog. Zeker in de guerrilla werd met mensen die onze strijd niet steunden korte metten gemaakt. Dat was logisch. Bovendien is het een vrij hardnekkig misverstand te denken dat de Javanen zouden behoren tot het meest vredelievende volk ter wereld.'

Het aantal slachtoffers waartoe die 'korte metten' hebben geleid is moeilijk te beoordelen. Ik heb schattingen gehoord die varieerden van 100.000 tot één miljoen. We zullen het nooit weten. Wel staat vast dat deze slachtoffers van de strijd voor onafhankelijkheid in de officiële Indonesische geschiedenis niet vermeld staan.

Het onderzoek van de Amerikaanse historicus Frederick

De Amerikaanse historicus en Indonesië-specialist William B. 'Bill' Frederick verzamelt al sinds de jaren '90 materiaal dat als basis moet dienen voor een boek over de 'zwarte bladzijden in de strijd voor onze onafhankelijkheid', zoals Soekarno het ooit aanduidde. Frederick wordt daarin belemmerd omdat het overgrote deel van de bronnen die hem ter beschikking staan uit Nederlandse archieven komen. Het betreffen voornamelijk verslagen van verhoren van 'extremisten' die zijn afgenomen door speciale teams van de NEFIS en van de Mariniers Brigade. Deze bevinden zich in grote aantallen in het Nationaal Archief in Den Haag, maar er is volgens Frederick maar moeilijk toegang toe te krijgen.

In het Arsip Nasional, het nationale archief van Indonesië, is over dit taboeonderwerp weinig opzienbarends te vinden. Het duurt maanden en het vergt de juiste aanbevelingsbrieven om er binnen te komen. Indonesië beschikt ook over een speciaal militair archief, het Arsip ABRI, waar buitenlandse historici slechts bij zeer hoge uitzondering worden toegelaten. Voor een onderzoeker als Frederick, die op zoek is naar het verhaal achter die zwarte bladzijden, is dat bij uitstek moeilijk. Toen de Nederlandse historicus Harry Poeze bezig was met zijn omvangrijke biografie van de linkse, Indonesische revolutionair Tan Malaka, kreeg hij ooit toestemming dat militaire archief te betreden. Een tweede verzoek, zo'n tien jaar later, werd al niet meer gehonoreerd. Op Fredericks vraag aan Poeze wat hij zoal had aangetroffen in het archief, zou die hebben geantwoord: 'een goudmijn'.

In de verzamelbundel *Roots of Violence in Indonesia* van Freek Colombijn en Thomas Lindblad wijdt Frederick een bijdrage aan de periode 1945-1949. Hij merkt op dat historici die onderzoek doen naar grote sociale omwentelingen en gewapende opstanden ter verovering van onafhankelijkheid, de vrijheidstrijd die in Indonesië woedde zelden beschrijven als een revolutie. Er zou te weinig sprake zijn geweest van een sociale strijd.

Het is waar, betoogt Frederick, dat de feodale structuren in Indonesië alleen maar lokaal werden aangepakt. Noord-Sumatra, waar in 1945 de aristocratie zware klappen kreeg, is er een voorbeeld van. Maar wel het enige. De meeste geschiedschrijvers die hebben gepubliceerd over de Indonesische onafhankelijkheidstrijd blijken bij nadere beschouwing het aantal slachtoffers als veel te laag te hebben beoordeeld. Volgens voorzichtige conclusies, voortvloeiend uit het onderzoek van Frederick, hebben Indonesische strijdgroepen en criminele bendes honderdduizenden kampongbewoners gedood. Iets daarvan zagen we al op Celebes, maar op Java, met toen zeker 50 miljoen inwoners, was het niet veel anders. Die slachtoffers zijn op grond van nationaal-historische en/of politieke overwegingen niet in de officiële geschiedschrijving opgenomen.

Volgens de officiële, Indonesische staatsgeschiedenis vielen er na een gewapende strijd die vijf jaar heeft geduurd en die met een overwinning werd beklonken, alleen maar slachtoffers als gevolg van Nederlandse militaire onderdrukking. Die slachtoffers zijn allemaal nationale helden. De aanname dat er van Indonesische militaire wandaden tegenover de eigen plattelandsbevolking vanzelfsprekend nooit sprake kan zijn geweest, is te vergelijken met de in de jaren '40 en '50 heersende overtuiging dat het verzet in Nederland bijna algemeen was en dat de groep die heulde met de Duitse bezetter een zeer kleine minderheid vormde. Dat beeld is in Nederland inmiddels redelijk rechtgetrokken. In Indonesië is dat nog niet gebeurd. De officiële geschiedenis, zoals alle kinderen en studenten moeten leren, is een aaneenschakeling van massale Nederlandse moordpartijen en Indonesische heldendaden. Tijdens de 40 dictatoriale jaren eerst onder president Soekarno en daarna onder Soeharto, riskeerde iedereen die de nationale revolutie trachtte te relativeren vervolging wegens landverraad. Pas nu Indonesië, na het wegsturen van Soeharto in 1989, veel vrijer is geworden, zien we de eerste voorzichtige pogingen van jonge historici de nationale geschiedenis bij te stellen. De rol van de communisten is nauwelijks meer een taboe, maar inter-Indonesisch geweld nog wel. Frederick wijst op talloze aanwijzingen dat kampongbewoners, zeker op Java, die voedsel moesten afstaan om de strijders mee te voeden terwijl ze zelf nauwelijks te eten hadden, werden vermoord als zij bleven weigeren. Men beschouwde een dergelijke afwijzing als een anti-Merdeka mentaliteit, als een pro-Nederlandse gezindheid. 'Korte metten' dus, om andermaal met Suhendro te spreken.

Uit Fredericks beperkte onderzoek blijkt dat voor de gewone man in de desa nauwelijks onderscheid te maken was tussen 'reguliere' TNI, zwervende bendes en rampokkers. Er is ook nergens enig bewijs gevonden dat de TNI de bevolking tegen deze criminelen beschermde; het is waarschijnlijker dat het tegendeel zich voordeed. Het gebeurde wel dat de TNI een bende rampokkers inhuurde om onder de plaatselijke bevolking te fourageren. Dat dit in naam van Merdeka vaak onder bedreiging van grof geweld, of door middel van roof en moord gebeurde, wist de TNI dan officieel niet. Op deze manier zijn in ieder geval duizenden, maar vermoedelijk veel meer, Indonesiërs door eigen mensen omgebracht.

Frederick is in zijn artikel heel voorzichtig in zijn formuleringen, vanwege de eenzijdige bronnen die hij heeft kunnen raadplegen. Bovendien ging het daarbij ook nog om verklaringen van gearresteerde mensen, die niet altijd zonder geweld werden verkregen. De bevolking had slechts beperkte middelen om zich tegen deze hard afgedwongen 'steun aan de revolutie' te onttrekken. Men verliet het gebied, waar meestal nauwelijks gezag heerste, om rustiger streken

op te zoeken, of men organiseerde een eigen, gewapende kampongwacht – vergelijkbaar met wat Westerling in Zuid-Celebes had gedaan. Het kwam vaker voor dan Indonesische staatshistorici zullen willen toegeven, voor dat de bevolking, niet langer opgewassen tegen de Indonesische terreur, bescherming zocht bij het Nederlandse gezag. Aan loyaliteit aan de Republiek tilde niet iedereen even zwaar en dat kreeg al helemaal geen prioriteit als het interne geweld van een TNI-commandant de spuigaten uitliep. Frederick noemt in dit verband een geval uit 1949 dat zich voordeed in Oost-Java. Daarbij liep een groep TNI-officieren die er genoeg van hadden steeds door eigen mensen te worden aangevallen (waarbij vaak tientallen mensen werden vermoord), over naar de Nederlandse kant. De gewelddadige TNI-commandant werd uiteindelijk uit zijn functie ontheven vanwege zijn voor de revolutie buitengewoon schadelijke optreden. Hij heeft daar nooit enige spijt over betoond. Zijn redenering was:

'Misschien ontbrak er wat aan de uitvoering, maar het concept van mijn acties was juist.'

Het bloedbad van Rawagedeh

Tegen deze achtergrond moeten we nog eens anders kijken naar de inmiddels alom bekende massamoord die Nederlandse militairen in december 1947 pleegden op enige honderden bewoners van kampong Rawagedeh. Deze plaats ligt in de buurt van Krawang, een streek waar veel rijst wordt verbouwd. Om iets meer inzicht in de omstandigheden van toen te geven geef ik hieronder slechts weer wat de Indische en de Indonesische pers indertijd schreven over de gebeurtenissen. Eerst citeer ik uit de *Nieuwsgier* van 16 december 1947:

'Ongelooflijk verhaal

Berita Indonesia publiceerde gisteravond onder vette koppen een uitvoerig verhaal over een "grote schoonmaak" in het gebied van Rawagedeh in het Krawangse waar in vier dagen tijds 312 mensen door Nederlandse militairen zouden zijn gedood, terwijl tweehonderd anderen gewond zouden zijn. De "schoonmaak" zou zijn begonnen in de nacht van 8 op 9 december en heeft geduurd tot 12 december. Gezien de ernst van deze aanklacht hopen wij dat van officiële Nederlandse zijde ten spoedigste zal worden bekend gemaakt of er iets (en zo ja wat) in Rawagedeh aan de hand is geweest. Een dergelijk fantastisch gerucht kan niet snel genoeg de kop in worden gedrukt.'

De volgende dag, 17 december 1947, schrijft hetzelfde blad:

'Een korte Nederlandse reactie: "Tegen het steeds driester optreden van rondzwervende benden in het Krawangse wordt met kracht opgetreden. Deze benden zijn thans deels onschadelijk gemaakt." De Chinese pers staat de laat-

ste tijd vol berichten over terrorisme in West-Java's "rijtschuur". Dat de Nederlandse troepen hier thans krachtig zijn gaan optreden behoeft dus geen verwondering te wekken. En dit zal dan ook wel de verklaring zijn voor het sensationele verhaal van de Berita Indonesia inzake een "grote schoonmaak" in dit gebied.'

De krant blijft vervolgens krachtig aandringen op een veel duidelijker tegenbericht van Nederlandse zijde. Dat laat vijf dagen op zich wachten. Op 23 december citeert de *Nieuwsgier* uit een bulletin van de Dienst voor Legercontacten:

'In de eerste maanden na de politionele actie heerste er in het gebied betrekkelijke rust. Langzamerhand echter had infiltratie van republikeinse benden plaats, die een goed georganiseerde activiteit op touw zetten, en de hele bevolking van het Krawangse onder dwang wisten te brengen. Toen deze organisatie zich krachtig genoeg achtte, ging zij tot openlijk verzet over. Op grote schaal werden bruggen, wegen, rijstpellerijen en spoorlijnen vernield.

Tankvallen werden gegraven.

Ieder, die niet ten volle medewerkte, liep gevaar ontvoerd en afgemaakt te worden, waarvoor speciale "beulen" waren aangesteld. Uit de stuw bij Balahar in de Tjitaroem werden 28 onthoofde lijken gevist. Een schrijver van de republikeinse wedana werd ontvoerd en moest verschillende executies bijwonen.

Vóór hij zélf aan de beurt was, wist hij te ontluchten. Eén slachtoffer werd niet "behoorlijk" vermoord (de nekslag kwam niet geheel goed aan) en wist, na als "lijk" in de kali geworpen te zijn, zich zwemmend te redden en meldde zich bij de nabij zijnde Nederlandse post. In vele kali's meer naar de kust werden eveneens talrijke onthoofde lijken aangetroffen.

Deze misdaden, sabotages en vernielingen, namen in aantal en hevigheid toe, zodat in de tweede week van December krachtig moest worden opgetreden.

Op 9 december begon men met het gebied af te sluiten, waarbij kwam vast te staan dat kampong Rawagedeh het centrum van de bende-activiteit was. De bendeleden kwamen bij groepjes van tien de kampong uit en openden op verschillende plaatsen het vuur. 150 van hen werden neergeschoten en negen gevangen genomen. Toen op 10 December het hele gebied rond Krawang was afgesloten, werd met een algemene controle-actie begonnen.

Het gebied is veel rustiger geworden en de bevolking keert weer naar de desa's terug. De bevolking is echter nog steeds bevreesd voor de wraak van de benden en daarom zijn de kampongs, waar de Nederlandse troepen gelegerd zijn, overvol.'

Op 6 januari 1948 meldt de *Nieuwsgier* dat de rust in het Krawangse is teruggekeerd:

'Na afloop van de acties door Nederlandse troepen is de bevolking, bevrijd van de ontzettende terreur die de benden op haar uitoefenden, vrijwillig begonnen met het herstel van de vernielde bruggen en wegen. De verhouding met de Nederlandse troepen is goed en allerwegen is de opluchting merkbaar, die de bevolking voelt nu aan de bende-activiteit paal en perk is gesteld.'

Het bovenstaande krantennieuws is vrij gemakkelijk als eenzijdig en propagandistisch terzijde te leggen. Achteraf blijkt dat *Berita Indonesia* er niet zo ver naast zat, maar dat zij zweeg over de moordpartijen onder de bevolking, die door de *Nieuwsgier* weer worden aangevoerd als aanleiding voor het harde optreden van de Nederlandse troepen in het gebied. Tot zover de wederzijdse propaganda-oorlog.

De informatie die Frederick over het geweld aan Indonesische zijde boven tafel heeft weten te krijgen, rechtvaardigt de conclusie dat in het verhaal van de Dienst voor Legercontacten meer waarheid dan propaganda schuilt.

Voor de *Nieuwsgier* staat het na de mededelingen van de Dienst voor Legercontacten vast dat *Berita Indonesia* in ieder geval zwaar overdreef. Half januari '47 legden de Nederlands-Indische autoriteiten *Berita Indonesia* voor onbepaalde tijd een verschijningsverbod op vanwege de berichtgeving over Rawagedeh. De *Nieuwsgier* is het daar niet mee eens, want, zo schrijft de krant op 16 januari, 'dit druist in tegen de democratie en de persvrijheid'. Ik denk niet dat er op de hoofdredactionele burelen van de *Nieuwsgier* werd getwijfeld aan het waarheidsgehalte van de Dienst voor Legercontacten. Maar als die bedenkingen er wel waren geweest had daar nooit over geschreven mogen worden. Dan was er na een flinke reprimande een waarschuwing gekomen dat er bij herhaling een verschijningsverbod zou volgen. Een eigen verslaggever naar het gebied sturen was geen optie, want dat kon alleen *embedded* en met medewerking van de militaire voorlichters. Die zouden een verslaggever nooit de vrijheid geven iedereen te interviewen. Bovendien, wat had het voor zin? De perscensuur 'in het belang van de strijd voor rust en orde' was behoorlijk streng. Dat de *Nieuwsgier* het opnam voor *Berita Indonesia* was al redelijk gewaagd.

Pogingen van Nederlanders om de nabestaanden van de Rawagedeh -slachtoffers te helpen langs juridische weg excuses van Den Haag en smartengeld af te dwingen, waren gedoemd te mislukken. Niet omdat de misdaden verjaard zouden zijn, zoals het Openbaar Ministerie aanvoerde, maar omdat Nederland en Indonesië in 1949 overeenkwamen wederzijds geen schadeclaims in te dienen over de periode 1945-1950. Deze overeenkomst is vastgelegd in de zogeheten Amnestie Ordonnantie.

De betekenis van Bersiap

In de Nederlandse geschiedschrijving over Indonesië wordt de periode tussen september 1945 en april 1946 als de meest gewelddadige omschreven. Die periode staat in Nederland bekend als de Bersiap-periode. In Indonesië is de term 'bersiap' nauwelijks bekend. Frederick heeft onderzocht waar dat 'siap' (het stamwoord) vandaan zou kunnen komen. Hij acht het niet onmogelijk dat het uit de Indonesische padvinderij afkomstig is, waar het oorspronkelijke 'Be Prepared' van Baden Powell vertaald werd als 'Bersiap' – in het Nederlands 'weest paraat'. Onder de groepen die in 1945 direct de strijd wilden aanbinden bevonden zich, aldus Frederick, nogal wat jongemannen ('pemuda's') die voor de oorlog bij de Indonesische padvinderij hadden gezeten.

In de Bersiap-periode beschikten eerst de Britten en later ook de Nederlandse militairen en politie over onvoldoende capaciteit om overal de orde te handhaven en Nederlanders te kunnen beschermen. Vanaf 1947 lukte dat veel beter, maar het is Nederland, dat het eigen gezag in Indonesië wilde herstellen voor er over onafhankelijkheid kon worden gesproken, nooit gelukt om ook de Indonesische kampongbewoners voldoende bescherming te bieden tegen het bloedige geweld van andere Indonesiërs. De tactiek die Indonesische vrijheidsstrijders volgden, met steun van dieven en rampokkers, was niet in de eerste plaats gericht op een militaire overwinning. Daarvoor waren ze te zwak. Nee, hun belangrijkste doel was aan te tonen dat Nederland niet in staat was de orde te herstellen. Dat ze de anarchie wilden bevorderen heeft als resultaat gehad dat de inheemse bevolking veel meer geleden heeft dan alle officiële helden van de revolutie bij elkaar.

Naarmate de strijd duurde werd deze strategie steeds meedogenlozer, eerst bij het neerslaan van de communistische opstand in Madioen en daarna bij de strijd van republikeinen tegen federalisten. In West-Java maakten republikeinen en de TNI massaal jacht op aanhangers en, vaak alleen maar vermeende, sympathisanten van de deelstaat Pasoendan, die was opgericht door de gehate kolonisator. Het is misschien niet de meest betrouwbare bron, maar volgens ex-kapitein Raymond Westerling, die het na zijn ontslag uit militaire dienst eind 1948 voor Pasoendan opnam, moeten er in 1949 minstens een miljoen Indonesiërs zijn omgekomen bij die broederstrijd. Hij zei zijn schatting te baseren op informatie die hij 'van alle kanten binnenkreeg'. Al was het een tiende geweest, dan is het nog een imposant aantal slachtoffers.

Die onderlinge strijd nam eerder toe dan af, na het van kracht worden van een algemene wapenstilstand tussen Nederlandse en Indonesische troepen, op 10 augustus 1949. Behalve op de federalisten van de deelstaat Pasoendan werd ook jacht gemaakt op leden van Daroel Islam, een gewapende islamitische beweging, die een onafhankelijke islamitische republiek nastreefde.

Volgens Bill Frederick is het snel aanwenden van geweld, zeker op het platteland van Java en Bali, door de geschiedenis heen een cultuurbepalende factor geweest. Voor de oorlog stond het stelselmatige gebruik van geweld bekend als 'het bendewezen'. Het is zeer wel mogelijk dat het feodale stelsel, waarvan de structuren in het huidige Indonesië nog steeds zichtbaar zijn, daarbij een rol speelt. Het 'bendewezen' is in die optiek een anarchistische vorm van klassenstrijd. In de 'reguliere' guerrilla tussen 1945 en 1950, zo lijkt het, vormden deze bendes een welkome logistieke steun voor de TNI. Er waren eigenlijk alleen maar nationale helden.

De ongewilde held van Soerabaja vertelt

Een van die nationale helden kwam ik in 1996 toevallig tegen in Soekaboemi. Deze Pak Aggung was rond 1925 ergens in Oost-Java in een katholiek gezin geboren. Begin jaren '40 bezocht hij een Nederlandse rooms-katholieke school. Het Indonesische nationalisme deed hem in die jaren nog niet zo veel, en dat bleef zo tijdens de Japanse bezetting. Lachend, met veel gebaren en een onversneden Indisch accent vertelde Pak Aggung me hoe hij louter toevallig, als gevolg van een kwajongensstreek, een nationale held werd.

'Eind 1945 woonde ik in Soerabaja. Het was onrustig in de stad. Dat vonden mijn vrienden en ik wel spannend. Op een dag hoorden we dat er wat aan de hand was bij de Simpangclub, een Nederlandse sociëteit. Wij erheen. Honderden jongens hadden zich rond het gebouw verzameld en schreeuwden dat die rood-wit-blauwe vlag van het dak af moest. Doordat er steeds meer jongens naartoe kwamen werd ik naar voren gedrukt. Er werd ter plekke besloten dat ik dat dak op moest om die vlag eraf te halen. Pas toen ik daar boven stond kreeg ik een briljant idee: die blauwe strook moest eraf. Onder luid gejuich van de menigte deed ik dat. In de dagen die volgden werd de toestand in Soerabaja steeds intenser. Dat was niets voor mijn vriend en mij. We besloten per trein een wat rustiger heenkomen te zoeken. In Madioen werden we door Pemuda's uit de trein getrokken. Medepassagiers hadden ons aangegeven. Omdat we Nederlands met elkaar spraken werden we verdacht spionnen te zijn. We werden allebei heel stevig verhoord en gemarteld. Mijn voet werd in een draaibank gezet. Die werd steeds harder aangedraaid om me tot een bekentenis te dwingen. Na een paar dagen werden we weer vrijgelaten en al hinkepinkend – door de 'behandeling' waren er in mijn voet verschillende botten zwaar gekneusd of gebroken – bereikten we Batavia. Met die voet is het nooit meer helemaal in orde gekomen. Ik ben nu bijna zeventig en zoals u kunt zien loop ik nog steeds een beetje pintjang (kreupel).

In Batavia kon ik vanwege mijn talenkennis een baan krijgen op het republikeinse voorlichtingsbureau. Toen dat in juli 1947, na de eerste Nederlandse gewapende actie, werd gesloten trad ik dienst bij het Nederlandse voorlichtingsbureau. Nee, ik was geen overloper, ik zou er gaan werken als spion, als mol, en via een geheim circuit regelmatig rapporteren aan de republikeinse regering in Jogja. Zo is het ook gegaan.

Na de soevereiniteitsoverdracht heb ik nog een paar jaar gewerkt voor een Nederlandse firma en toen die sloot ben ik leraar geworden op de Nationale Politie Academie hier in Soekaboemi. Vrees dat ik zou worden afgekeurd hoefde ik niet te hebben, want ik zei gewoon dat ik die manke poot had opgelopen tijdens de onafhankelijkheidsstrijd. Hoe dat was gebeurd is eigenlijk een "nationaal geheim", maar u mag het best weten als u er maar niet over schrijft voor ik dood ben.'

Hoewel ik de feiten niet heb kunnen controleren vormt Pak Aggungs spontaan vertelde verhaal wel degelijk een interessante, historische noot bij een vaak verward verlopen revolutie.

Een delegatie van Amerikaanse journalisten

De Indonesische kwestie was in april 1949, via de doorbraak die Van Roijen in zijn besprekingen met Roem had geforceerd, in beginsel opgelost. De Van Roijen-Roem-overeenkomst was tot stand gekomen onder grote internationale druk van onder meer de Verenigde Staten en de Verenigde Naties. Nu was het tijd, zo meende de regering in Den Haag, dat Nederland na de gewraakte Tweede Politionele Actie het geschonden blazoën zou zuiveren, vooral bij Amerika. In juni 1949 besloot Den Haag vijftien vooraanstaande Amerikaanse journalisten uit te nodigen om een paar weken in Indonesië rond te reizen en met eigen ogen te aanschouwen hoe Nederland Indonesië naar de onafhankelijkheid leidde. De journalisten zouden kunnen gaan en staan waar ze maar wilden. De meesten van hen zouden pas als ze terug waren in Amerika met artikelen komen. Zover is het echter nooit gekomen: het KLM-toestel, de Franeker, stortte op weg naar Amerika neer in de buurt van Bombay, India. Alle passagiers kwamen daarbij om het leven. Voor de talloze complottheorieën en verdenkingen van sabotage is nooit enig bewijs aangedragen.

Twee leden van de persdelegatie overleefden dankzij het feit dat ze via een oostelijke route vlogen. Een van hen, William R. Mathews van *The Arizona Daily Star*, publiceerde als eerbetoon aan de verongelukte collega's alle artikelen en radiovoordrachten die intussen waren verschenen en uitgezonden. De krantenverslagen en teksten van radiopraatjes die Mathews verzamelde verschenen in *Indonesia Report*. Ze lieten een begripvolle houding zien tegenover het

Nederlandse beleid. Veel journalisten hadden bovendien kritiek op de Amerikaanse regering. Zij vonden dat Washington te grote druk had uitgeoefend op Nederland om Indonesië, terwijl het daar nog nauwelijks aan toe was, onafhankelijkheid te geven. Verschillende journalisten wezen erop dat de rapporten van Amerikaanse en Australische waarnemers van de Verenigde Naties te velde door hun chefs in Batavia werden verdraaid – in het nadeel van Nederland en ten faveure van Indonesië – en dan pas werden doorgestuurd naar New York en Washington.

Een andere kwestie die in alle verslagen een dominante rol speelde was het 'communistische gevaar'. In een land dat nog zo moeilijk op eigen benen kon staan, zou Moskou, zo vreesden de Amerikaanse journalisten, gemakkelijk kunnen infiltreren. Ze wezen in dit verband ook op de communistische guerrillastrijd in China, Malakka en de Filipijnen. Dat de republikeinse regering nog in 1948 met succes een communistische opstand had neergeslagen maakte weinig indruk op de Amerikanen.

Luitenant-generaal Dick C. Buurman van Vreeden, de opvolger van Spoor, gooide flink wat olie op het vuur toen hij op een persconferentie de beschuldigende vinger uitstak naar 'op grote schaal opererende communistische bendes'. Deze stichtten chaos, betoogde hij, en saboteerden een vreedzame oplossing van het conflict. De generaal schatte het aantal communistische bendeleden op minstens tienduizend. Zij zouden het volgens hem vooral gemunt hebben op de eigen bevolking.

The New York Times citeerde Buurman van Vreede:

'Er zijn bijvoorbeeld bemoedigende symptomen van groeiende zorg en aversie in moslimkringen ten aanzien van deze communistische dreiging.'

De waarheid was anders. De 'communistische dreiging' was, in ieder geval voorlopig, de kop ingedrukt. Een veel grotere bron van zorg waren de strijdgroepen van de Daroel Islam, een gewapende, fundamentalistisch-islamitische beweging, die door middel van terreur tegen de bevolking van Indonesië een islamitische staat wilde oprichten. De Daroel Islam opereerde voornamelijk op West-Java.

Eerder had het officiële Nederlandse Voorlichtingsbureau in New York onder de titel *Holland Was Right* een boekje laten verschijnen met voor Nederland gunstige artikelen uit de Amerikaanse pers. Op de eerste pagina daarvan kwam geen Amerikaan aan het woord, maar werd de Britse ex-oorlogsheld en ex-premier Winston Churchill geciteerd. De quote is afkomstig uit een speech die Churchill in Londen had gehouden op 3 februari 1949:

'Vandaag volgt Nederland een doelbewust streven om ware vooruitgang te verzekeren en Indonesië te redden uit de handen van een dubbelkoppig monster: anarchie en communisme.'

De toenmalige Britse Labour-regering was heel wat kritischer ten aanzien van het Nederlandse Indonesiëbeleid.

Aan de uitgebreide verzameling van zorgvuldig gekozen artikelen uit de voornamelijk provinciale en conservatieve Amerikaanse pers ging nog een infantiele tekst vooraf die de vorm had van een 'dialogue' tussen een denkbeeldige John en een al even fictieve Jack. Dit begon zo:

John: Ik heb me laten vertellen dat Indonesië belangrijk is voor de Verenigde Staten vanwege zijn militaire positie en vanwege zijn producten.

Jack: Dat is zeker waar.

John: Komt Indonesië binnenkort vrij?

Jack: Ja. Dat is een kwestie van maanden.

John: Zonder voorwaarden?

Jack: Ja, geen enkele.

Etcetera

Welk effect al deze Nederlandse propaganda heeft gehad is mij niet bekend. Misschien een beetje meer Amerikaans begrip: maar was dat het allemaal waard? Ik heb er nooit een behoorlijke evaluatie over gelezen.

Ronde Tafel Conferentie

De afsluitende Ronde Tafel Conferentie, kortweg de RTC genoemd, begon op 23 augustus 1949 in Den Haag. Van Indonesische kant waren er twee delegaties: een van de Republiek, onder leiding van vice-president Hatta, en een van de deelstaten, geleid door Sultan Hamid II van Pontianak, West-Borneo. De Nederlandse delegatie stond onder voorzitterschap van Van Roijen. Op economisch gebied was men het vrij snel eens. Het Nederlands bedrijfsleven kon zijn zaken in een onafhankelijk Indonesië gewoon voortzetten.

Op financieel gebied hadden de Indonesische delegaties een heel wat grotere brok te slikken: zij namen een overheidsschuld over van zes miljard gulden. Dat was exclusief de twee miljard gulden die het Nederlandse militaire optreden had gekost. Premier Drees vond dat Indonesië daar ook maar voor moest opdraaien. De Indonesiërs weigerden echter pertinent een oorlog te betalen die tegen henzelf gericht geweest was. Wel nam Indonesië onder de noemer 'back-pay' de verplichting over achterstallige soldij te betalen aan KNIL-personeelsleden over de jaren dat die in Japanse krijgsgevangenschap hadden doorgebracht.

De RTC was al bijna twee maanden aan de gang – vóór 1 november wilde men de conferentie beëindigen – toen men het over twee belangrijke zaken nog eens moest worden: de positie van minderheden in Indonesië en de status van Nieuw-Guinea. Van minderheden waren er twee 'soorten': regionale, zoals de

Ambonezen, Timorezen, Menadonezen, Atjehers en Dajaks, en etnische, waaronder de Indo-Europeanen, de Chinezen en de Arabieren.

Voor regionale minderheden stelde men vast dat die, als zij dat nadrukkelijk wensten, een aparte status konden krijgen binnen de Verenigde Staten van Indonesië. Daartoe moest dan eerst een volksstemming worden gehouden. Het initiatief tot zo'n aparte status mocht de regio niet zelf nemen, maar moest uitgaan van de Indonesische regering of van de Verenigde Naties, die toezicht zou houden op zo'n volksstemming. Dit voorstel ging de vertegenwoordigers van die gebieden op de RTC niet ver genoeg. Zij bleven, tevergeefs overigens, pleiten voor de mogelijkheid van een aparte status, te vergelijken met die van Suriname of de Antillen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Voor Indonesië was dat niet acceptabel: het zou neerkomen op afscheiding.

De delegatie van de Nederlandse minderheid in Indonesië, die voor het grootste deel uit Indo-Europeanen bestond, moest wel gehoord worden, maar had niet meer dan een adviserende rol. Zes van de zeven delegatieleden, onder wie twee vertegenwoordigers van het Indo-Europees Verbond (IEV), pleitten ervoor dat Indische Nederlanders voorlopig geen Indonesisch staatsburger hoefden te worden, omdat dit psychologisch voor hen nog niet mogelijk zou zijn. In de delegatie zat één vertegenwoordiger, de in Batavia werkzame douane-ambtenaar Paul J. Snel, die onvoorwaardelijk achter de Republiek stond en die niets wilde horen over een aparte positie van Nederlanders. Ze moesten volledig gelijk-berechtigde Indonesiërs worden, vond hij.

Omdat Snel zo'n bijzondere plaats innam op de RTC besloot *Het Parool* een portret van hem te schrijven.

Het Parool schreef een portretje van Snel en liet hem vervolgens zelf aan het woord. Over de door hem opgerichte Indisch Nederlandse Partij (INP) zei hij: *'Wij stellen ons op op basis van het bestaan van een nieuwe nationale Indonesische staat. Als gevolg daarvan willen wij ons onmiddellijk, dus op hetzelfde ogenblik, tot Indonesisch burger verklaren. Wij doen dit zonder enige reserve, zonder overgangstermijn, of garantie van Nederlandse zijde. En wij doen dit, omdat wij menen niet minder rechten op dit burgerschap te hebben dan de Indonesiërs.'*

Snel bekende zonder moeite dat zijn INP niet meer dan honderd leden had. Kennelijk was dat nog maar het begin, want zes jaar later werd Paul Snel gekozen in het Indonesische parlement. Hij was in 1949 al een fervent tegenstander van het achterhouden van Nieuw Guinea bij de overdracht. Hij zat daarmee op één lijn met de twee Indonesische delegaties. Nederland wilde om verschillende redenen dat Nieuw Guinea, in ieder geval voorlopig, onder Nederlands gezag bleef. Het argument dat Nederland op de RTC naar voren bracht was dat de bewoners van dat gebied, de Papoea's, in hun ontwikkeling ver

achter lagen bij de rest van de bevolking van de Indonesische Archipel. Achter de schermen speelde mee dat Nieuw Guinea kon dienen als een soort nieuw te ontginnen land voor de tienduizenden Indische Nederlanders die Indonesië zouden willen verlaten en die men liever niet naar het toch al door overbevolking en woningnood geteisterde Nederland zag komen. Van een serieuze vorm van inspraak door vertegenwoordigers van Indische organisaties is het op de RTC nooit gekomen. Ze zijn heel lang aan het lijntje gehouden en mochten pas voor hun belangen komen pleiten toen de commissie die daartoe bevoegd was, de beslissingen al genomen had. De schroomvalligheid van met name de delegatieleden van het Indo-Europees Verbond weerspiegelde hun traditionele gezagsgetrouwheid. Een rel zouden ze nooit veroorzaken.

De Christelijk Historische Unie, met negen zetels in de Tweede Kamer, dreigde als geheel tegen de soevereiniteit te stemmen als Nieuw Guinea werd overgedragen. Dat dreigement was ernstig, omdat het toch al moeilijk genoeg zou worden om in zowel de Eerste als de Tweede Kamer een noodzakelijke tweederde meerderheid te krijgen. Dat kwam niet in de laatste plaats omdat de CPN tegen zou stemmen: uit Moskou was verordonneerd dat geen oprechte communist kon toestaan dat Indonesië in handen zou komen van leiders die duizenden communistische kameraden hadden vermoord. Uiteindelijk stemden alle delegaties in de nacht van 30 op 31 oktober in met het voorstel van de VN-delegatie die op de conferentie aanwezig was, om over de toekomstige status van Nieuw-Guinea later, maar wel binnen een jaar, te beslissen. In de haast om over alle punten vóór 1 november overeenstemming te bereiken vergat men goede afspraken vast te leggen over de procedure die gevolgd zou moeten worden als Nederland en Indonesië het over deze kwestie níet binnen één jaar eens zouden worden. Een kleine omissie met grote gevolgen.

Een krappe tweederde meerderheid

Dat de deadline bijna niet werd gehaald was volgens John Coast mede het gevolg van de vele gratis informatieve en toeristische reisjes die de Nederlandse overheid voor de tientallen Indonesische delegatieleden had georganiseerd. John Coast woonde de RTC bij als een van de voorlichters van de Indonesische delegatie. Zijn ervaringen heeft hij, vaak op vrolijke toon, beschreven in zijn boek *Recruit to Revolution*. Hij kreeg tijdens de conferentie een eindeloos respect voor Mohammed Hatta, de broze maar onvermoeibare republikeinse delegatieleider.

De Staten-Generaal moest nu stemmen over het wetsontwerp waarin de overeengekomen RTC-resultaten waren opgenomen. In de Tweede Kamer, die toen nog uit honderd leden bestond, werd de vereiste tweederde meerderheid

met 71 stemmen vóór nog vrij gemakkelijk gehaald. Dat was mede te danken aan vier van de negen CHU-leden. Die stemden vóór omdat Nieuw-Guinea niet mede werd overgedragen. In de Eerste Kamer (die toen nog vijftig leden had) ging het maar nét goed: 34 stemmen vóór, vijftien tegen en één lid afwezig. De driekoppige VVD-fractie ging pas op het allerlaatste moment overstag.

In Indonesië keurde het voorlopige Indonesische parlement de RTC-overeenkomst goed met 226 stemmen vóór, 62 tegen en 31 onthoudingen. Opvallend was dat ongeveer honderd leden waren weggebleven. Er kwam een zakenkabinet waarin elf van de vijftien ministers tot het republikeinse kamp behoorden. Dat betekende een bedreiging voor het voortbestaan van de deelstaten.

Een vergelijking van de RTC-akkoorden met die van Linggardjati van twee jaar eerder wijst uit dat de Republiek intussen heel wat water bij de wijn had moeten doen. Hun leiders gingen nu akkoord met het achterhouden van Nieuw-Guinea, met onafhankelijkheid binnen een Nederlands-Indonesische Unie en met de overname van een staatsschuld van zes miljard gulden, die een enorme molensteen was om de nek van de door de strijd ernstig verarmde Republiek. Ook kon het Nederlandse bedrijfsleven zijn activiteiten ongehinderd voortzetten en aanvaardden de Indonesiërs de federale vorm van de nieuwe staat: de Verenigde Staten van Indonesië, in het Indonesisch, de Republik Indonesia Serikat (RIS).

De republikeinse leiders waren met al die voorwaarden akkoord gegaan, omdat zij een verdere gewapende strijd voor een gunstiger overeenkomst nutteloos achtten nu de zo zwaar bevochten onafhankelijkheid voor de deur stond. Van Nederlandse zijde vormden de RTC-akkoorden een minimumpakket om in de Staten-Generaal de benodigde tweederde meerderheid te kunnen behalen. Welke garanties en mogelijke sancties in de RTC-overeenkomst garandeerden dat beide partijen zich aan de akkoorden zouden houden? Arbitragemogelijkheden door de Verenigde Naties waren, zo bleek ook later, weinig effectief. Soekarno wist dat in 1949 al.

Binnen een jaar waren de deelstaten opgerold en binnen zes jaar was de Unie opgezegd en voelde Soekarno zich niet meer gebonden aan de RTC-akkoorden. Binnen acht jaar was het Nederlandse bedrijfsleven genationaliseerd en hadden de meeste (Indo-)Europeanen die geopteerd hadden voor het Indonesische staatsburgerschap, teleurgesteld als 'spijtoptanten' het land verlaten. Na twaalf jaar was de kwestie Nieuw-Guinea in het voordeel van Djakarta beslecht.

Het conflict rond Nieuw-Guinea was een belangrijke oorzaak van de steeds verdergaande verslechtering van de betrekkingen tussen beide landen.

Dieptepunt in die negatieve ontwikkeling was het volledige verbreken van alle diplomatieke betrekkingen in 1958. Volgens sommige historici had Soekarno

wel andere argumenten bedacht dan 'Irian Barat' (de Indonesische aanduiding voor West Nieuw-Guinea) om de revolutie tegen Nederland te kunnen afmaken.

Al deze ingrijpende ontwikkelingen heeft ons gezin niet meer in Indonesië beleefd. Alle mensen die voor de Centrale Militaire Inlichtingendienst hadden gewerkt kregen het dringende advies om het land te verlaten vóór de soevereiniteitsoverdracht, die gepland was op 27 december 1949. De CMI had een slechte reputatie, in het bijzonder de afdeling die veel Indonesische gevangenen had verhoord. Men verwachtte mogelijk represailles tegen de mensen die de verhoren hadden afgenomen, zodra de Indonesiërs metterdaad het bestuur hadden overgenomen. Mijn vader, die als cryptoloog bij de dienst geen Indonesiër ooit een haar had gekrenkt, leek het niettemin verstandig zich te houden aan het advies weg te gaan. Op 26 december, één dag voor de soevereiniteitsoverdracht, vertrokken we met het hele gezin per vliegtuig naar Nederland. Leon Jungschläger, de voormalige directeur van de NEFIS, meende dat de soep niet zo heet gegeten zou worden en bleef als directielid van scheepvaartmaatschappij KPM. Dat bleek onverstandig: hij werd gearresteerd op verdenking van de organisatie van een Nederlandse verzetsgroep. Na een dramatisch schijnproces, waarin tegen hem de doodstraf was geëist, stierf Jungschläger in 1956 in een Indonesische cel. Tot een uitspraak is het dus nooit gekomen.

Bronnen

Suhendro Sosrosuwarno, diende tijdens de Indonesische revolutie in het Studentenleger. Ik sprak met hem in 1994 in zijn toenmalige woonplaats Hilversum. Na een verblijf van 60 jaar in Nederland is Sosrosuwarno in 2009 voor goed naar zijn geboorteplaats Soerakarta (Solo) teruggekeerd. In Nederland had hij zijn vrouw verloren. In Solo hertrouwde hij op 80-jarige leeftijd met een jeugdvriendin.

Generaal A.H.Nasution, *Fundamentals of guerrilla warfare*, Seruling Masa, Djakarta, 1970.

William Frederick, 'Shadows of an unseen hand. Some patterns of violence in the Indonesian revolution, 1945-1949', bijdrage in: *Roots of Violence in Indonesia; contemporary violence in historical perspective*, KITLV Press, Leiden, 2002.

Nieuwsgier, 16 december 1947 tot 16 januari 1948

Berita Indonesia, 15 december 1947

De tekst van de *Amnestie-ordonnanties* is te vinden als Bijlage 10 in *De Excessennota*, 1995

William R. Mathews, *Indonesia Report. The collected dispatches of the American correspondents who died in Bombay, India July, 1949, on their return from a tour of Indonesia*, The Arizona Daily Star, Arizona, 1949.

Holland was Right, Netherlands Information Bureau, New York, 1949.

Paul Snel, Interview in *Het Parool*, 31 augustus 1949.

John Coast, *Recruit to Revolution*, Christophers, London, 1952.

Hoofdstuk 13

De verliezen aan Nederlandse kant

Het waren niet de meest ideale omstandigheden waaronder de Indonesische leiders de soevereiniteit van Nederland in ontvangst namen. Er was sprake van

opluchting, meer dan van vreugde, dat het na ruim vier jaar knokken en onderhandelen was gelukt, maar er tikten nog talloze tijdbommen. Eén van de hete hangijzers was de noodzakelijk opheffing van het Indische leger, dat in de laatste jaren van zijn bestaan nog was omgedoopt tot Koninklijk Nederlands-Indonesische Leger (KNIL). De kolonie Nederlands-Indië bestond niet meer, die was voorgoed passé. De voormalige koloniën heetten voortaan 'Overzeese Gebiedsdelen'.

Numeriek dekte de benaming 'Nederlands-Indonesisch' leger de lading beter dan het oorspronkelijke Nederlands-Indisch, want circa tachtig procent van de in 1949 dienende KNIL'ers was Indonesiër. De meeste van hen waren het Nederlands nauwelijks meester en vochten tegen hun eigen volk. De groep bestond voor het grootste deel uit Javanen (Oost en Midden-Java) en Soendanezen (West-Java), gevolgd door overwegend christelijke Ambonezen en Menadonezen. Daarnaast waren er nog een handvol Chinezen en andere Indonesiërs, in Indonesië geboren of wonende Nederlanders en Indo-Europeanen, ook wel 'Indische jongens' genoemd. Alles bij elkaar ging het om rond de 65.000 militairen.

Van hen zijn 2.341 militairen omgekomen: 115 officieren, 396 onderofficieren en 1.830 korporaals en soldaten. De laatste categorie bestond bijna uitsluitend uit Indonesische huurlingen. Voor de volledigheid: bij de Koninklijke Landmacht verloren 2.529 mensen het leven, van wie bijna de helft door ziekte of ongelukken. De Koninklijke Marine verloor 445 man, inclusief mariniers. In de cijfers van de KL en de KM zijn honderd militairen meegerekend die tot 1962 dienden op Nieuw-Guinea, dat tot dan toe Nederlands was gebleven. Van 121 vermiste militairen zijn de lichamen nooit teruggevonden. De verliezen onder Indonesische militairen en burgers zijn op nog geen 50duizend nauwkeurig vast te stellen; vermoedelijk ligt hun aantal ergens tussen de 300 – en 400duizend. Generaal Spoor was groot voorstander van de door Van Mook bedachte federale opzet van een onafhankelijk Indonesië. Hij liet veelvuldig weten dat bij de onafhankelijkheid het voormalige KNIL de kern zou gaan vormen van een nieuw federaal leger, Tentara Republik Indonesia Serikat (TRIS), waarin dan ook de republikeinse TNI zou opgaan. Leuk bedacht van die *belanda's*, dachten ze in Jogja, maar dat doen we natuurlijk nooit. We hebben de TNI toch al en wie vanuit het voormalige KNIL wil overstappen is in principe welkom.

Soekarno en de zijnen hebben er nooit een geheim van gemaakt die federale opzet als een koloniaal maaksel te zien. Aan deze verdeel-en-heersconstructie moest natuurlijk zo snel mogelijk een eind komen. Tijdens de RTC-onderhandelingen in Den Haag verzette Indonesië zich echter niet tegen de RIS en vormden de federale staten een afzonderlijke delegatie. Iedereen wist dat de conferentie zou mislukken als Jogja een eenheidsstaat zou eisen. Nederland was

gedwongen om aan een federale staatsvorm vast te houden om een tweederde meerderheid in beide Kamers te kunnen garanderen. Het achterhouden van Nieuw-Guinea en het uitgangspunt dat Indonesië en Nederland een Unie zouden vormen met de koningin als staatshoofd waren twee zaken die eenzelfde meerderheid vereisten. Dit RTC-spel met de RIS, Nieuw-Guinea en de Unie in de hoge hoed moest gewoon gespeeld worden. Daar waren alle partijen van doordrongen: een mislukking van de RTC wilde niemand riskeren.

Westerling weer actief

Meteen toen duidelijk werd dat Indonesië nog voor 1 januari 1950 onafhankelijk zou worden, werd het onrustig in de gelederen van het KNIL. Veel KNIL-militairen maakten zich zorgen over hun toekomst. Die toenemende onrust was te voorkomen geweest als van meet af aan duidelijk was gemaakt, zeker aan de grote meerderheid van Indonesiërs binnen het KNIL, hoe en onder welke voorwaarden de opheffing zou plaatsvinden. Dat de voorwaarden voor opheffing niet duidelijk waren – het enige wat duidelijk was, was dat het niet te veel geld mocht gaan kosten! – had als gevolg dat er in verschillende kampen ongeregeldheden uitbraken. Bevelen werden niet meer opgevolgd en inheemse KNIL'ers deserteerden bij bosjes.

Raymond Westerling had eind 1948 de dienst verlaten. Wie daartoe het initiatief nam is nooit helemaal opgehelderd. Zelf vertelt Westerling, zoals eerder in dit boek besproken, dat hij generaal Spoor had gevraagd of hij bij een tweede (politieke) actie wel onmiddellijk naar Jogja zou kunnen doorstoten om de republikeinse leiders voorgoed uit te schakelen. Toen Spoor hem die garantie niet kon geven had hij er de voorkeur aan gegeven ontslag te nemen. Hij wilde niet opnieuw mannen opofferen aan een zinloze actie. Zo hield hij, naar eigen zeggen, de eer aan zichzelf. Het is waarschijnlijker echter dat Spoor zich gedwongen voelde Westerling te lozen, toen de optredens van diens Groene Baretten tot een aanzwellende stroom van protesten leidde, zowel uit linkse kringen in Nederland als van VN-waarnemers in Indonesië.

Westerling, nu ex-kapitein, bleef in Indonesië wonen en ging in zaken. Samen met een Chinese vriend runde hij in West-Java met groot succes een transportbedrijf. Er werd, volgens Westerling, geweldig goed verdiend, omdat niemand de 'Westerling-autos' een strobreed in de weg durfde te leggen. Alleen de naam al dwong in die contreien bij bijna iedereen een mengeling van angst en respect af.

Kampongbewoners die bij Westerling bescherming zochten hielp hij een eigen verdedigingswacht te formeren, zoals dat op zijn initiatief ook op Celebes was gebeurd. De aanvallen en intimiderende acties in de kampongs kwamen niet

uitsluitend van rovers en rampokkers, maar ook van officiële TNI-militairen, die eropuit waren de met Nederlandse steun opgerichte deelstaat Pasoendan te beschadigen en die zo snel mogelijk te liquideren. Bruut optreden was daarbij schering en inslag.

In 1952 verscheen in Nederland het boek *Mijn Memoires, door Kapt. Westerling*, waarvan de oorspronkelijk Engelse titel misschien wat meer tot de verbeelding spreekt: *PRINCE JUSTICE, The Autobiography of the Lawrence of the South-Pacific by capt. Raymond Paul Pierre Westerling*. Het boek was in feite één lang interview, dat volgens Westerling op de band werd opgenomen en dat door een Britse journalist werd geredigeerd. Hoe betrouwbaar de beschrijving van de gebeurtenissen is in het boek mag twijfelachtig heten. Daar staat tegenover dat de voorbeelden die de auteur aanhaalt van de door de Republiek gebruikte intimidatietactieken bijna niet te verzinnen en in een enkel geval zelfs 'humoristisch' zijn:

'Wanneer er geen vreemde dwarskijkers [VN-waarnemers –PS] waren, was het minder nodig om overreding te gebruiken en konden meer eenvoudige en directe methoden worden toegepast. Hoe buitengewoon eenvoudig deze waren, kon ik op zekere morgen zelf met eigen ogen constateren toen de resident van Cheribon in zijn pyjama in Bandoeng arriveerde. De avond tevoren om 11 uur hadden vier republikeinse soldaten en een korporaal zijn deur geforceerd, hem uit bed getrokken en hem eenvoudig uit zijn officiële residentie gegooid, terwijl zij meteen zijn kantoor afsloten. Men had hem zelfs geen tijd gelaten om zijn broek aan te trekken of een deken om te slaan. Te middernacht had zijn republikeinse opvolger van de resident reeds bezit genomen van diens pantoffels en portefeuille, diens functies en bed, dat nog warm moest geweest zijn toen de man erin stapte...Op deze weinig vormelijke wijze had hier de overdracht plaats van het federalisme naar de republiek.'

Westerling, wiens aanhang volgens eigen zeggen snel steeg, refereert in zijn boek aan de eeuwenoude Javaanse legende van Djojobojo, waarin ondermeer de komst van de 'Ratoe Adil', de Rechtvaardig Vorst, wordt aangekondigd. Dat Westerling dat zelf was en dat honderdduizenden Soendanezen dat met hem geloofden, stond voor hem vast. Hij noemde zijn legertje dan ook 'Angkatan Perang Ratoe Adil' (APRA), ofwel 'het Leger van de Rechtvaardige Vorst'. Het verhaal van Djojobojo, die de kracht bezit de spoedige komst van een rechtvaardig vorst te kunnen voorspellen, is universeel. Dit soort verhalen over een te verwachten messias zijn in de hele wereld en door alle eeuwen heen te vinden.

Rond Westerling en zijn APRA ontstonden vanaf eind 1949 steeds sterker wordende mythes, waarin hij zelf, zo blijkt uit zijn memoires, ook maar al te graag gelooft. Westerling zelf is onkwetsbaar en zijn leger, zo willen de verhalen,

bestaat uit minstens 50 duizend man. Met behulp daarvan moet de deelstaat Pasoendan en misschien wel heel federaal Indonesië toch te redden zijn. Een snelle coup is in voorbereiding.

Veel slachtoffers in Bandoeng door coup poging van Westerling

Op 5 januari 1950, ruim een week na de soevereiniteitsoverdracht, verstuurt Westerling een ultimatum aan de nieuwe Indonesische regering, die inmiddels is verhuisd naar Djakarta. De regering, zo schrijft Westerling, dient de deelstaten te respecteren en de APRA te erkennen als het leger van Pasoendan. Westerling eist binnen een week antwoord, en anders, zo verzekert hij, zullen er 'op grote schaal gevechten kunnen uitbreken waar heel Indonesië onder zou kunnen lijden'. Er komt geen reactie op het ultimatum en de spanning binnen Indonesische en Nederlandse legerkringen neemt toe. Hoe, waar en wanneer zullen Westerling en zijn APRA toeslaan? Het leger van Westerling bestaat uit geoefende en redelijk bewapende militairen afkomstig van het KNIL, onder wie ongeveer twintig Groene Baretten, ondernemings- en kampongwachten, politiemensen en leden van de TNI.

Het aanvalsplan dat Westerling voorbereidt komt er in het kort op neer dat rond vijfhonderd APRA-militairen Bandoeng moeten veroveren vanuit Tjimahi, althans, dat zij enige strategische plekken in de stad gaan bezetten. De leiding zal in handen zijn van Juul van der Meulen, de voormalige chef van de veldpolitie. Tegelijkertijd moet in Djakarta een strijdmacht klaarstaan van een paar honderd man die onder aanvoering van Westerling de leden van de overwegend republikeinse regering zullen arresteren en deze gaan vervangen door een echte federale regering onder leiding van Sultan Hamid van Pontianak. Een riskant aspect van het aanvalsplan vormt het gegeven dat de in Djakarta aanwezige APRA-soldaten nog in de bewuste nacht van wapens moeten worden voorzien. Die wapens liggen in een depot in Batoedjadjar, ruim vijftien kilometer buiten Bandoeng. Er zijn vier vrachtauto's voor het nachtelijk vervoer naar Djakarta, dat al gauw een paar uur in beslag zal nemen.

Als tijdstip voor de aanval kiest Westerling de nacht van 22 op 23 januari 1950. Om tien uur 's avonds arriveren de vrachtwagens bij het wapendepot, waar normaal om die tijd geen Nederlandse militair aanwezig is. Die avond is er echter (toevallig?) wel iemand! De aanwezige soldaat waarschuwt de Nederlandse legerleiding, die in West-Java onder bevel staat van generaal Edu Engles. Deze informeert snel zijn Indonesische collega. Het wapentransport naar Djakarta kan worden voorkomen, waarmee feitelijk de hele staatsgreep mislukt. De APRA-jongens in Tjimahi, die wel zijn bewapend, zijn niet op de hoogte van de mislukking bij het wapendepot en beginnen hun opmars naar Bando-

eng, waarbij ze en passant een tegenaanval van de Siliwangi Divisie afslaan en negenenzestig TNI-gesneuvelden achterlaten.

Tegen de tijd dat Westerling in Djakarta zeker weet dat hij niet aan wapens kan komen, is de operatie Bandoeng al voor een groot deel voltooid. Als Van der Meulen in de loop van de dag hoort dat de coup in Djakarta mislukt is, geeft hij zijn mannen opdracht Bandoeng te verlaten. Met een aantal getrouwen probeert hij zich in de bossen rond Bandoeng te verbergen – zonder succes overigens. Van der Meulen wordt gevangen genomen, gemarteld en uiteindelijk gedood. Zijn weduwe is daar noch door de Indonesische noch door de Nederlandse regering ooit formeel over geïnformeerd.

Er doen verschillende verklaringen de ronde voor de mislukking van de coup. Westerling schrijft het toe aan de aanwezigheid van de militair die getuige was van het leeghalen van het wapendepot. Ex-KNILmajoor Sjoerd Lapré vermeldt in zijn in 1989 uitgegeven boek *Nederlands-Indië 1940-1950 in kort bestek* ook de tegenslag bij het wapendepot in Batoedjadjar. Hij schrijft ook dat een politiemacht van 2.000 man, geleid door Nederlandse officieren, het op het laatste moment liet afweten. Van deze enorme tegenvaller maakt Westerling in *Mijn Memoires* geen melding van. Over zijn hopeloze positie in Djakarta schrijft hij niet zonder dramatiek en soms met welhaast Bijbels taalgebruik:

'Ik ging koortsachtig aan het werk. Ik haalde mensen uit bed in mijn jacht naar wapens. Ik had mijn eisen al heel wat moeten reduceren en dacht niet langer aan drie vrachtladingen van geselecteerde wapens, maar was bereid genoeg te nemen met honderd automatische geweren – slechts honderd geweren! Met die paar wapens was ik bereid een poging te doen om Djakarta in handen te krijgen. Indien ik slechts vijf procent kans had om te winnen, wilde ik het erop wagen. Mijn mannen stonden gereed voor de opmars. Sommigen moesten het garnizoen bezetten, anderen zouden het paleis van de president moeten veroveren. Een paar geweren voor hen.....dat was alles wat ik vroeg. Het scheen te veel gevraagd te zijn.

Ik probeerde het niet bij de Nederlanders, want ik wist dat ik van hen geen hulp kon verwachten. Doch de anderen hielpen mij evenmin. Sommigen zagen geen kans aan wapens te komen, anderen waren bang. Zij hadden mij altijd beschouwd als een man wiens succes gegarandeerd was. Ik kon niet falen. Ik was tot hen gekomen met macht in mijn handen en had hun mijn diensten aangeboden en zij hadden die geaccepteerd. Maar nu ik tot hen kwam met de bede om mij de middelen tot het handhaven van de macht te verschaffen, voorzagen zij plotseling de mogelijkheid van mislukking en werden zij bang. Vroeger was het nooit bij hen opgekomen, dat Westerling kon falen, doch thans realiseerden zij zich, dat ik even feilbaar was als andere mensen. Misschien was ik toch niet de Rechtvaardige Vorst.

Het was een verschrikkelijke nacht. Ik ging van huis tot huis, terwijl de tijd verstreek en er steeds minder tijd overbleef om een actie te beginnen, die nu of nooit gewaagd moest worden. De middelen tot succes waren zo gering en zo vlakbij – en ik kon ze maar niet bemachtigen. Het was om gek van te worden. Om 4 uur was ik nog steeds zonder enige belofte tot daadwerkelijk hulp, nog steeds zonder die paar geweren, het enige dat ik nodig had. Als honderd van mijn mannen deze wapens in handen hadden, zouden zij wel weten hoe zij nog meer wapens in handen konden krijgen.

Vijf uur! Ik wist, dat de strijdgroep bij Tjimahi nu op weg was naar Bandoeng. Ik kon misschien nog één uur wachten alvorens het offensief tegen Djakarta in te zetten, doch daarna zou het definitief te laat zijn. Maar het werd 6 uur en ik had nog geen geweren. Het was te laat.'

Sjoerd Lapré verwijst in zijn publicatie ook nog naar een Indonesische versie van de gebeurtenissen. In die beschrijving van de gebeurtenissen is de overval op het wapendepot wél gelukt, maar is het transport onderweg naar Djakarta door de TNI onderschept en zijn de begeleidende APRA-leden uitgeschakeld. De verliezen die de Siliwangi Divisie in Bandoeng leed door Van der Meulen en zijn mannen worden gerelativeerd. In het boek *Westerling, de coup die mislukte* uit 2007 is de volledige namenlijst van de 61 Indonesische militairen die omkwamen te vinden. De hoogste in rang was TNI-luitenant-kolonel A. Lem-bong. Verder vielen er nog vijftien officieren en acht onderofficieren. Naast deze 61 verloren nog 22 Bandoengse burgers het leven als gevolg van de APRA-acties.

Westerling dook na de mislukking onder in Djakarta. De Nederlandse vertegenwoordiging en legerleiding in Indonesië zaten verschrikkelijk met de kwestie in hun maag. Eén ding was duidelijk: de zaak zou voor Nederland nog veel pijnlijker worden als de Indonesische politie Westerling zou arresteren en hij in Djakarta terecht zou moeten staan. Dan zou immers de betrokkenheid blijken van tal van KNIL-officieren en politiemensen. Ook Indonesië zat helemaal niet op zo'n proces te wachten, want ook heel wat hoge Indonesische officieren waren medeplichtig of hadden gefaald bij de aanval op Bandoeng. Na geheim diplomatiek overleg stemde vice-president Hatta ermee in dat Djakarta niet om de uitlevering van Westerling zou vragen als Nederlandse militairen erin zouden slagen Westerling te arresteren en hem het land uit te smokkelen. In de periode dat Westerling ondergedoken zat hebben verschillende journalisten hem nog uitgebreid gesproken. Ook Henk van Maurik, de al eerder genoemde correspondent van *De Gelderlander*, heeft Westerling geïnterviewd. Westerling bleek daarbij niet veel anders te melden dan twee jaar later in zijn boek, *Mijn Memoires*, te lezen zou zijn. In een brief die Van Maurik mij op 29

januari 1980 schreef, kort na ons gesprek over zijn Indische correspondentie en zijn Indische ervaringen, merkte hij op:

'Ik was na de Bandoengse opstand begin '50, toen ik Westerling urenlang interviewde, verbaasd over de politieke wartaal van een man, die een zo uitermate schrandere afschrikking tegenover de republikeinse verschrikkingen van drie jaar eerder op Celebes had gezet.'

Dat Westerling op politiek vlak nooit een hoogvlieger is geweest was toen blijkbaar nog niet algemeen bekend. Van Maurik, zo blijkt ook uit een andere passage in zijn brief, moet behoorlijk onder de indruk zijn geraakt van Westerlings methode op Celebes. Toen hij er in 1947 twee weken verbleef voor een reportage was alles namelijk weer helemaal rustig. Natuurlijk was dat aan Westerling te danken.

Na een moeizame voorbereiding wist Westerling Indonesië in een Catalina-vliegboot van de Koninklijke Marine te verlaten. In Nederlandse diplomatieke en militaire kringen is daar veel gedraai en gekonkel aan voorafgegaan. Admiraal Kist, de marinechef in Indonesië, mocht er niets van weten, maar de persoon die de vlucht uitvoerde moest in de veronderstelling worden gebracht dat Kist er wél van wist, anders had die niet willen meewerken. Ook KVP-fractievoorzitter Romme werd naar aanleiding van Kamervragen om de tuin geleid. Ook hij mocht – in ieder geval voorlopig - niet alle details weten.

Op 22 februari steeg Westerling, verkleed als Nederlandse sergeant en voorzien van een vals paspoort, met een Catalina-vliegboot van de Koninklijke Marine op vanaf de baai van Jakarta, richting Malakka. De Catalina landde voor de kust van Malakka. Van daaraf moest Westerling het zelf maar zien te redden. Hij kreeg een rubberboot mee om de kust te bereiken. Naar eigen zeggen was die rubberboot echter lek. Er was, zo vertelde hij me jaren later, opzet in het spel geweest: men had hem willen laten verdrinken. *'Gelukkig werd ik bijtijds opgemerkt door een vissersboot, die me op de kust heeft afgezet. Aan die man heb ik mijn leven te danken.'*

Er zijn geen onafhankelijke getuigen van dit verhaal. Ook de bewering dat er opzet in het spel was om Westerling te laten verdrinken is nooit bewezen, maar geheel onwaarschijnlijk is het ook niet.

Kort nadien arresteerden de Britten Westerling en werd die opgesloten in de bekende Changi-gevangenis in Singapore. Daar gaf hij een Indonesische medegevangene nog een dermate harde vuistslag dat die zijn kaak brak. De man had een verkeerde opmerking gemaakt toen hij Westerling herkende, zo luidde diens verhaal. Het kostte Westerling een paar weken extra celstraf. De Engelsen wilden Westerling overbrengen naar Engeland en vervolgens deporteren naar Nederland. Er hing echter ook een formeel uitleveringsverzoek van Indonesië in de lucht. Uit vertrouwelijke diplomatieke bronnen wisten de

Britten dat Nederland zwaarwegende bezwaren koesterde tegen een gedwongen terugkeer van Westerling naar Djakarta en ze gingen daarom niet in op het Indonesische verzoek.

In 1950 wist Westerling gedurende een vliegreis van Singapore naar Londen, tijdens de tussenlanding in Cairo, te ontsnappen. Vandaar reisde hij eerst verder naar Brussel en een paar weken later zat hij in Marokko. Het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken instrueerde al haar diplomatieke posten in Azië dat zij uiterst oplettend moesten zijn. Het Foreign Office hield er serieus rekening mee dat Westerling naar een Aziatisch land zou terugkeren om van daaruit met behulp van huursoldaten steun te gaan verlenen aan groepen die zich verzetten tegen de TNI-acties om alle Indonesische deelstaten op te heffen. De meeste daarvan hadden zich inmiddels 'vrijwillig' opgeheven, maar in de deelstaat Oost-Indonesië waren gewapende opstanden uitgebroken om inlijving in een Indonesische eenheidsstaat te voorkomen. Op Ambon, waar eind april een onafhankelijke republiek was uitgeroepen, was de rebellie zeer hevig en kon men de steun van een vrijwilligersleger van Westerling best gebruiken. Daar was wel geld voor nodig. Toen bleek dat een oud-nazi bereid was de strijd financieel te steunen, staken Molukse leiders in Nederland daar echter een stokje voor. In 1952 besloot Westerling geen nieuwe avonturen meer aan te gaan en vestigde hij zich in Nederland. Bij aankomst werd hij gearresteerd, maar omdat er onvoldoende redenen waren om hem te vervolgen liet men hem ook al spoedig weer vrij.

De gevolgen van een mislukking

Ondanks de flater van een mislukte staatsgreep bleef in Indonesische militaire kringen een zeker ontzag bestaan voor de bijna mythische figuur Westerling en vooral voor de gedisciplineerde hardheid van diens Speciale Troepen. Over zo'n korps, zo vond men, zou de eigen Indonesische landmacht toch ook moeten beschikken. Na alles wat er in Bandoeng was gebeurd, kon men moeilijk aan Westerling zelf vragen daarbij te helpen. Maar er was wel een andere Nederlandse officier met groene baret die zijn expertise graag te gelde wilde maken. Dat was kapitein Visser, die voor de gelegenheid maar meteen een Indonesische naam aannam: Idjon Djambi. Visser nam nog een stel ex-KNIL Groene Baretten mee. Dit verhaal is afkomstig van Poncke Princen. Westerling heeft me verteld dat deze mensen regelmatig met de personen die zij hadden opgeleid in Nederland op bezoek kwamen, als een soort eerbetoon aan de grondlegger van hun korps. Het optreden van de Indonesische speciale troepen (Kostrad) is van meet af aan vele malen harder en wreder geweest dan dat van de Groene Baretten in de jaren '40.

Majoor Djambi was in die tijd – begin jaren '50 – ook verantwoordelijk voor bepaalde aspecten van de veiligheid. Hij moest attent zijn op Nederlanders die zich in de ogen van de Indonesische regering te koloniaal bleven gedragen. Eén van zijn ondergeschikten, die medeverantwoordelijk was voor de screening van Nederlanders en mensen voordroeg om te worden uitgewezen, was TNI-luitenant J. Poncke Princen. Vijfenveertig jaar later wist Princen mij nog precies te vertellen dat er door zijn toedoen 167 Nederlanders werden uitgewezen. Onder de mensen die Princens bloed tot op de huidige dag wel kunnen drinken behoren dus niet alleen ex-militairen, die hem een ordinaire overloper vinden, maar ook uitgewezen ex-kolonialen, van wie alle bezittingen in beslag genomen werden.

De kwestie Westerling had een behoorlijke deuk veroorzaakt in de toch al onzekere relatie tussen Nederland en Indonesië. Nederlandse diplomaten hadden het te druk om de schade te beperken. In maart 1950 bracht een vertegenwoordiger van het Nederlandse Hoge Commissariaat (te vergelijken met een ambassade) in Jakarta een bezoek aan Jogjakarta. In dit bolwerk van de revolutie verbleven nog talloze republikeinse voormannen. Alleen de echte topfiguren zaten nu in de centrale regering van de RIS in Djakarta. Het Hoge Commissariaat vond het na de affaire Westerling van belang de stemming in Jogja te peilen. In een lang geheimgehouden rapport schreef een diplomaat:

'Al wordt in de publiciteit momenteel aan het geval Westerling weinig aandacht besteed, toch blijkt deze affaire nog steeds de gemoederen in Jogja bezig te houden. Zij heeft verder een zeer ernstige terugslag gehad op de verhouding tot de Nederlanders. Door allen, zonder enige uitzondering, is mij verklaard, dat in de na de RTC groeiende toenadering tot Nederland, sinds het gebeurde in Bandung een kentering is gekomen en dat die in haar tegendeel is omgeslagen.'

De afgezant van het Hoge Commissariaat wisselde met zijn republikeinse gesprekspartners ook van gedachten over de akkoorden van de RTC-overeenkomst:

'Het zou mijns inziens onjuist zijn het oog te sluiten voor het feit dat velen de RTC-overeenkomst niet als een op basis van vrijwilligheid gemaakte afspraak zien, maar als de fixatie van een laatste rest koloniale verhouding, welk restant door omstandigheden moest worden geaccepteerd. Volgens Dewantoro (president van de Hoge Raad van Advies) hadden Nederland en Indonesië eerst helemaal los van elkaar moeten worden gemaakt, om daarna op nieuwe grondslagen en in nieuwe verhoudingen tot elkaar te komen.'

De actie van Westerling leidde ertoe dat Soekarno de deelstaten in versneld tempo ging opheffen om zijn innige wens van een Indonesische eenheidsstaat zo spoedig mogelijk te kunnen verwezenlijken. In september 1950 was de RMS-opstand op de Zuid-Molukken met veel militair geweld onderdrukt. Maar

al op 17 augustus van hetzelfde jaar, dus vijf jaar na de proclamatie, kon Soekarno zijn volk en de wereld meedelen dat de Verenigde Staten van Indonesië waren overgegaan in de eenheidsstaat Republiek Indonesia.

De uitroeping van de RMS

Tijdens de Ronde Tafel Conferentie was, onder meer op aandringen van Ambonezen, gepleit voor de mogelijkheid zich af te scheiden van de Republiek Indonesië. Voorwaarde zou zijn dat een meerderheid van de bevolking dat wenste. In de uiteindelijk RTC-tekst werd als voorwaarde voor een bindend volksreferendum de eis gesteld dat de regering in Djakarta daarmee moest instemmen. Met andere woorden: van afscheiding en zelfbeschikking kon nooit sprake zijn.

Daar dacht een groep Ambonese oud-KNIL-militairen heel anders over. Op 25 april 1950 werd op Ambon de onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken (Republiek Maluku Selatan – RMS) uitgeroepen. Het was te verwachten dat de regering in Jakarta dit niet zou accepteren. In augustus en september 1950 maakten troepen uit Java, onder wie mariniers, na een felle strijd een einde aan de opstand. Een kleine groep, onder leiding van Chris Soumokil, wist zich nog tot eind jaren '50 als guerrilla-eenheid op het eiland Ceram te handhaven. Toen werd ook Soumokil gevangen genomen. In 1966 in werd hij in Jakarta geëxecuteerd.

De gebeurtenissen op Ambon trokken in het begin van de jaren '50 grote aandacht in Nederland. De RMS kreeg vooral politieke steun van de christelijke Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de VVD, partijen die zich fel hadden verzet tegen de soevereiniteitsoverdracht.

Mijn Indische vrienden in Amsterdam en ik stonden vierkant achter de RMS en ook achter Westerling. We bezochten bijeenkomsten of namen deel aan openbare manifestaties om onze solidariteit met de Ambonezen te tonen en we droegen allemaal een Ambon-speldje in de kleuren van de RMS-vlag: rood, wit, blauw, groen. Er werd een steungroep opgericht onder de veelzeggende naam *Door de Eeuwen Trouw*. De in meerderheid protestantse KNIL-Ambonezen hadden hun populariteit te danken aan hun 'eeuwige trouw' aan het koloniaal bestuur. Ze stonden bekend als fervente aanhangers van het Nederlandse koningshuis en behoorden tot de meest fanatieke vechters van het KNIL. Zij dienden als beroepssoldaten, vaak van vader op zoon, in speciale bataljons en hadden zich tijdens de strijd tegen de Republiek felle en soms meedogenloze soldaten getoond. Een opvallend hoog percentage Ambonezen diende bij het Korps Speciale Troepen. *Door de Eeuwen Trouw* zamelde geld in voor de RMS. De steungroep verkocht RMS-speldjes en theelepeltjes met de woorden *Ambon in*

Nood. In de lectuur die de stichting verspreidde werd benadrukt wat voor geweldige en trouwe soldaten de Ambonezen altijd waren geweest. Dus moest de RMS nu worden gesteund.

Er was een kleine maar vrij felle groep in Nederland die niets moest hebben van de RMS en nog minder van de steun die deze ondervond in conservatieve kringen. De groep van linkse socialisten, waaruit later de PSP zou ontstaan (die inmiddels is opgegaan in Groen Links), gaf een blad uit: *De Vlam*. Dit 'socialistisch weekblad voor vrijheid en cultuur' sprak openlijk over 'Ambonese muiters' en over 'een soldatenkliek'. Ook bracht *De Vlam* de kwestie Nieuw-Guinea – dat het consequent bij zijn Indonesische naam 'Irian' noemde – en de RMS-affaire met elkaar in verband. In het nummer van 21 oktober 1950 schreef *De Vlam* aan het slot van een paginagroot artikel:

'Irian en Ambon beiden zijn een toetssteen voor de eerlijkheid en de oprechtheid, waarmee men de koloniale verhouding definitief wil liquideren. Zolang Nederland het niet kan opbrengen zonder rancune te staan tegenover de loop van de historie, zolang Nederland slechts moeilijkheden voor de Republiek weet op te stapelen, kan het vertrouwen niet groeien. Hier ligt het. Niet alleen wij, de historie zal oordelen over het besef en het formaat van hen, die in deze tijd voor het Nederlandse volk tot leiding zijn geroepen.'

Op de achterpagina van hetzelfde nummer stond een krachtig gestelde oproep om geld te storten ten behoeve van een actie die gericht was tegen de mensen die de RMS steunden.

'U Wordt Misleid !

Volk van Nederland

De stichting "Door de Eeuwen Trouw", een groep Nederlanders, waarvan de meesten zich nog kortgeleden verzetten tegen elk rechtmatig Indonesisch vrijheidsstreven, personen, die enkele jaren geleden nog juichten bij het bericht dat Nederlandse kanonnen in Indonesië met schieten waren begonnen, personen, die onlangs nog scholden op de Veiligheidsraad en voorstelden zijn besluiten te negeren, toen Nederland tot de orde werd geroepen, wagen het thans te spreken over het recht op vrijheid van een bepaalde groep Indonesiërs, werpen zich op als voorstanders van vreedzaam overleg en roepen Uw hulp in om "de stem van Ambon" in de Veiligheidsraad te laten horen.

Geloof de vossen niet die thans de passie preken.

Geloof de vredesengelen niet die gister zelf nog schoten!'

Onder de 56 ondertekenaars van de oproep bevonden zich de schrijver Jef Last, de arts Hans Musaph, hoofdredacteur Henk van Randwijk van *Vrij Nederland*, de toen nog niet zo beroemde schrijver Gerard Cornelis van het Reve, Jan Romein en zijn vrouw Annie Romein-Verschoor, beiden historici, en de socioloog en antropoloog Wim Wertheim.

De uitroeping van de RMS viel middenin de moeizame periode dat in Indonesië het KNIL moest worden ontbonden. De afspraak was dat het KNIL officieel zou worden opgeheven op 26 juli 1950. Er was hoop dat voor die tijd het overgrote deel van de KNIL-mensen hun keuze had bepaald. De Europeanen konden kiezen tussen demobilisatie in Nederland of Indonesië, de overstap naar het Indonesische leger, of overstappen naar de Koninklijke Landmacht. De meesten kozen voor het laatste. Van de inheemse troepen die in het KNIL hadden gediend ging een ruime meerderheid over naar het nationale Indonesische leger (TNI). Ruim veertig procent trok het uniform uit en zocht een baan in de samenleving. Er bleef nog een groep van ongeveer 3.500 Ambonezen over die, gebruikmakend van de bestaande regeling, op de Molukken wilden demobiliseren. Dat stond de Indonesische overheid niet toe, omdat daar gevochten werd tussen RMS-aanhangers en de TNI. Daar bevonden zich al 1.200 Ambonese KNIL-militairen, die de RMS openlijk steunden.

Molukkers naar Nederland

In 1951 besloot de Nederlandse regering onder grote druk dat de Ambonese KNIL-militairen met hun gezinnen, samen ongeveer 12.500 personen, dan maar voor enige tijd naar Nederland moesten worden overgebracht. Zij werden, omdat het KNIL in juli 1950 officieel was opgeheven, als noodmaatregel tijdelijk opgenomen in de Koninklijke Landmacht. Dat was in feite onmogelijk, omdat zij bij de soevereiniteitsoverdracht automatisch Indonesisch staatsburger waren geworden. Deze anti-Indonesische groep, die bang was voor represailles van Indonesische kant als zij op Java zouden blijven, vormde minder dan de helft van de totaal achtduizend Ambonese militairen die in het KNIL hadden gediend. De meesten waren al voor april 1950 in Indonesië of elders gedemobiliseerd of overgegaan naar de TNI. Daar kregen zij hogere rangen, die zij in het KNIL nooit hadden kunnen bereiken. Sommige van hen waren in de loop der jaren opgeklimmen tot officier en een enkele tot generaal. Er zijn zelfs Ambonese militairen geweest die als RMS-soldaat tegen de TNI hadden gevochten en later, na een periode van 'heropvoeding', zijn opgenomen in datzelfde TNI.

Die vierduizend Molukse ex-KNILmilitairen en hun gezinnen, die wel bereid waren zich in Nederland te vestigen, gingen scheep in de veronderstelling dat zij op korte termijn als militair naar een vrije Republiek der Zuid-Molukken zouden terugkeren. Dat vertrouwen getuigde van een groot gebrek aan realiteitszin. Overstappen naar het Nederlandse leger was evenmin een optie. Het enige dat nog overbleef was dat zij bij aankomst in Nederland werden gedemobiliseerd. Het is niet duidelijk of degenen die nog moesten vertrekken op de hoogte waren van de teleurstellende en ontluisterende gang van zaken

die hun in Nederland te wachten stond. Wel staat vast dat het overgrote deel van hen Indonesië verliet.

Onder de grote groep Molukkers die in 1951 in Nederland in kampen werd ondergebracht zaten ook enkele tientallen Menadonezen, een handjevol Timorezen en zelfs vier Javaanse ex-KNIL-militairen met vrouwen en kinderen. Vermoedelijk moeten we die rekenen tot een veel grotere groep van verstekelingen, die Nederland trachtten te bereiken op door Nederland gehuurde Deense, Britse, Italiaanse en Nederlandse schepen.

Bij een aantal transporten naar Nederland is het voorgekomen dat Molukse KNIL-militairen niet meer dan drie kinderen per gezin mochten meenemen. In een interview met het veteranenblad *Checkpoint* (januari/februari 2003) vertelt Wanda Kuway-Pical, een Molukse mevrouw, over de diepe wonden die zijn geslagen bij de evacuatie van deze militairen naar Nederland:

'De ouders mochten per gezin niet meer dan drie kinderen meenemen naar Nederland. Ze hebben daar met de hier geboren en opgegroeide kinderen nooit over gesproken. Daar bestond een soort taboe op. Het gaf te veel verdriet. Mijn ouders verkeerden in de gelukkige omstandigheid dat zij hun kinderen allemaal konden meenemen. Ze hadden er niet meer dan drie. Ik moest nog komen. Maar ik ken gezinnen van bijvoorbeeld zes kinderen, die er drie bij de grootouders hebben moeten achterlaten. Die namen berustend de rol van vader en moeder over. Eén vader besloot zijn drie zonen mee te nemen en zijn drie dochters achter te laten. Die volwassen geworden dochters zijn hier op vakantie geweest en vroegen waarom zij waren achtergelaten.. Hun moeder begon te huilen. Ze kon er geen antwoord op geven. De herinnering aan die gedwongen achterlating was hartverscheurend.'

Het zou in totaal gaan om 150 echtgenotes en 350 kinderen, van wie het grootste deel indertijd zelf verkoos achter te blijven, omdat het immers maar om een tijdelijk verblijf van hun mannen in Nederland ging. De mare was dat het 'hooguit een half jaar' zou duren. Toen die periode heel wat langer bleek te worden, is in Den Haag verschillende malen, maar steeds vergeefs, vanuit Molukse kring aangedrongen op gezinshereniging in Nederland.

In de jaren '60 is een aantal Molukse gezinnen vrijwillig naar Indonesië teruggekeerd. Toen ik in 1980 voor een reportage in Ambon was, ontmoette ik daar zo'n teruggekeerd gezin. Ze hadden het economisch slecht, maar niet veel slechter dan de doorsnee Indonesiër. Ze hadden enorme spijt over hun remigratie en wilden wel op hun knieën terug naar Nederland.

De gijzelingsacties

Ongeveer tien jaar na aankomst van de Molukkers in Nederland begon de overheid in te zien dat er van een 'tijdelijk verblijf' van de inmiddels tot meer dan 20duizend zielen uitgegroeide Molukse gemeenschap toch echt geen sprake meer was. Het overgrote deel verhuisde van opvangkampen naar speciale wijken. Bij de Molukkers bleef de hoop op een vrije Republiek der Zuid-Molukken (RMS) zeer aanwezig, zeker zolang hun 'president', Chris Soumokil, de guerrillastrijd op het eiland Ceram volhield. De onrust onder de Molukkers nam flink toe toen Soumokil, na door eigen mensen te zijn verraden, in 1966 in Djakarta werd geëxecuteerd. In de jaren '50 hebben een paar Molukkers met een gehurd watervliegtuig vanuit de Filippijnen nog verschillende pogingen gedaan de strijd op Ceram te steunen, maar zonder succes. De strijdmiddelen betaalden ze van de bescheiden spaarcentjes van Molukkers in Nederland.

Ieder jaar op Onafhankelijkheidsdag (25 april) hielden duizenden Molukkers een massabijeenkomst in aanwezigheid van leiders, vrienden en geüniformeerde leden van de Molukse veiligheidsdienst KPK. Dat gebeurde meestal in de Haagse Houtruithallen. Op de massabijeenkomst volgde niet zelden een gewelddadige demonstratie bij de nabijgelegen Indonesische ambassade. Na de dood van Soumokil was het Johan Manusama die als RMS-president in ballingschap hun leider werd.

Wat hun vechtend op de Molukken niet was gelukt probeerden jonge Molukkers nu door middel van gewelddadige acties in Nederland af te dwingen. De eerste daarvan was in 1970 in Wassenaar, waar 33 zogeheten Vrije Zuid-Molukse Jongeren de residentie van de Indonesische ambassadeur bezetten. Het plan was om ook de ambassade en het Indonesische consulaat te bezetten, maar de Zuid-Molukse ordedienst KPK vond dat te veel van het goede en stak er een stokje voor. Bij de actie in Wassenaar werd per vergissing een Nederlandse politieman, hoofdagent Molenaar, gedood. Er werden dertig mensen, voornamelijk Indonesiërs gegijzeld. Aanleiding was een komend bezoek van president Soeharto aan Nederland. Door middel van deze gijzelingsactie moest hij gedwongen worden om met Manusama, hun 'president', te spreken over de RMS. Soeharto had dat al eerder afgewezen.

De actie in Wassenaar was slecht gepland: Soeharto was nog niet gearriveerd en zegde onmiddellijk zijn bezoek af. Toen Manusama verklaarde de acties van de jongeren te steunen en toezegde met de Nederlandse regering te gaan praten over de Zuid-Molukse kwestie en de inhoud van dit gesprek naar Soeharto te zullen opsturen, gaven de jongelui hun actie op. Die had nog geen twaalf uur geduurd. Manusama noemde de actievoerders 'prachtjongens en vaderlandslievende helden' en zei verder:

'Gedurende twintig jaar heeft Nederland ons genegeerd, maar Indonesië gesteund. Hoofdagent Molenaar is daarvan het slachtoffer geworden. (...) Ik

beschouw de bezetting als manifestatie volledig geslaagd. In de gehele wereld heeft onze zaak de aandacht gekregen. Ik word door persvertegenwoordigers uit vele landen opgebeld. Dat danken wij aan onze jongeren.'

Die jongeren kregen straffen variërend van drie maanden tot twee jaar. Onder 'de helden van Wassenaar' waren er verschillende die vijf jaar later, in 1975, toesloegen bij een treinkaping nabij Wijster en tijdens een gijzelingsactie op het Indonesische consulaat in Amsterdam. Aanleiding was ondermeer een uitspraak van minister Van Doorn van CRM dat Nederland de Zuid-Molukkers graag wilde helpen hier te integreren of terug te keren naar Indonesië, maar dat hij met hun politieke aspiraties geen rekening meer wilde houden. Ook het feit dat Suriname op 25 november van dat jaar onafhankelijk was geworden maar Nederland het zelfbeschikkingsrecht van de RMS niet wilde erkennen was reden voor deze gewapende acties, waarbij verschillende doden vielen. Twee jaar later, in 1977, bezetten actievoerders een school in Boven-Smilde en kaapten anderen een trein bij de Punt. Bij een gewelddadige bevrijdingsactie door politie en leger lieten de meeste Molukse gijzelnemers het leven. In 1978 bezetten Molukse jongeren het Drentse Provinciehuis, waarbij ook weer een dode viel.

Toen waren ze voorlopig uitgeraasd. De Molukkers kregen een eigen Moluks Historisch Museum, tal van financiële tegemoetkomingen en sociale voorzieningen. Het politieke ideaal kwam echter geen stap dichterbij. Integendeel: op Ambon ontstonden bloedige rellen tussen christenen en islamieten, waarbij honderden doden vielen. Dat veroorzaakte enorme ongerustheid bij de Molukkers in Nederland. In de loop van het eerste decennium van de 21ste eeuw bleef het rustig in Molukse kringen, maar het RMS-nationalisme flakkerde ook toen af en toe weer op, bijvoorbeeld in de vorm van het uitsteken van de Molukse vlag. De Indonesische autoriteiten traden daar keihard tegenop en veroordeelde vlaghijsers tot celstraffen van tien jaar of meer. Ook zouden deze nationalistena tijdens hun verhoor zijn gemarteld. Om die reden probeerden Molukse leiders in Nederland, begin oktober 2010, via een kort geding een arrestatiebevel af te dwingen wegens schending van de mensenrechten van de Indonesische president Susilo Bambang Yudhoyono, kort voordat die voor een statiebezoek in Nederland zou arriveren. Dat kort geding had uiteraard geen schijn van kans, maar de president was zo beledigd dat hij op het allerlaatste moment – hij was met zijn gevolg al op het vliegveld van Jakarta – zijn bezoek afzegde. De RMS-beweging in Nederland beschouwde dat als een aardig succesje. Meer dan zestig jaar nadien hadden Indonesië's onafhankelijkheid en het noodgedwongen 'tijdelijk opzenden' van vijfduizend Molukse ex-KNILmilitairen en hun gezinnen als onderdelen van een ongelukkig dekolonisatieproces nog invloed op de Nederlands-Indonesische relaties.

Hoewel er nog veel ouderen in de Molukse wijken wonen, is het merendeel van de Molukkers aardig geïntegreerd. De meesten wonen niet meer in de wijk, zijn met Nederlanders getrouwd en geloven niet of nauwelijks meer in het RMS-ideaal.

Nederlandse Indië-gangers demobiliseren moeizaam in Nederland

Vanaf eind 1949 keerden ook Nederlandse militairen massaal terug naar Nederland. Sommigen hadden als dienstplichtige meer dan drie jaar in Indonesië gediend. Om hen bij hun herintegratie in de Nederlandse samenleving bij te staan was er in iedere provincie een demobilisatieraad ingesteld. De provincie Friesland bijvoorbeeld verstrekke een voorlichtingsboekje. Op het omslag staat een teruggekeerde militair afgebeeld, zittend in een gemakkelijke stoel, kopje thee in de hand en moeder, in klederdracht, staat lachend klaar met de theepot om hem nog eens bij te schenken. Het boekje geeft een overzicht van de manier waarop tot 1 juli 1949 1133 Friese dienstplichtigen uit Indonesië in de maatschappij zijn teruggekeerd. Ruim veertig procent kon zo weer aan het werk en de Sociale Dienst hielp de overige, bijna zestig procent verder. Allemaal hadden ze een militaire voorrangkaart gekregen. Op 1 juli '49 stonden nog maar 53 van de 1133 afgezwaaide als werkzoekenden ingeschreven. Ondanks de tot dan toe gunstige resultaten schrijft de voorzitter van de Provinciale Demobilisatie Raad in Friesland:

'Onze ervaringen met de reeds gedemobiliseerde militairen die vóór U in Friesland terugkeerden, hebben ons geleerd dat gij hierbij niet gediend zijt met het ophangen van een fraai schilderij omtrent alle voordelen van Uw terugkeer in het burgerleven, doch dat gij meer hebt aan openhartige taal en zakelijke gegevens. Na lezing van hetgeen hierna volgt zult gij zien, dat de situatie voor U straks niet in elk opzicht rooskleurig is. Wij beseffen echter, dat de meesten van U flinke kerels zijn, die wel een stootje kunnen velen.'

Nergens in dit boekje blijkt enige gevoeligheid voor de mogelijkheid dat teruggekeerden last zouden kunnen krijgen van psychische problemen. Dergelijke stoornissen deden zich wel voor onder de troepen die in Indonesië verbleven, vooral onder de 'debielen, semi-debielen en infantielen', zoals officier van gezondheid 1e klas F. van 't Hooft schreef in het juninummer van 1949 van het Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift:

'Deze dommen en debielen missen het vermogen om de gewijzigde omstandigheden geheel te begrijpen. Zij kunnen alles niet begrijpen, worden radeloos, en glijden in een depressie weg.'

De artikelen van W. Kramer, hoofd psychiatrische dienst van de 7 December Divisie, in hetzelfde tijdschrift, getuigen van meer respect voor de geestelijke

nood waarin militaire konden komen. Er bestaan alleen maar globale cijfergegevens over Nederlandse militairen die indertijd in psychische nood raakten, over soldaten die na behandeling voldoende herstelden om terug te worden gestuurd naar de troep en soldaten die als psychisch ongeschikt zijn afgekeurd en met het label 'S5' naar Nederland werden teruggestuurd. F. Doeleman, die de medische geschiedenis van een infanterie-bataljon onderzocht, houdt het op totaal circa drie procent. Ter vergelijking: het percentage in dat bataljon dat een geslachtsziekte had was ongeveer dubbel zo hoog.

De Amerikanen waren op het gebied van de militaire psychiatrie al veel verder. Volgens dokter H. Binnenveld, in de jaren tachtig verbonden aan de Faculteit Maatschappijgeschiedenis van de Rotterdamse Erasmus Universiteit, stuurden de Amerikanen tijdens de Tweede Wereldoorlog niet minder dan 500duizend militairen naar huis omdat ze de spanningen aan het front niet aankonden. De MGD heeft volgens Binnenveld tijdens de acties in Indonesië niets geleerd van de ervaringen van Amerikaanse legerpsychiaters. De heersende opvatting was dat alles bij thuiskomst in Nederland weer snel in orde zou komen. Na een korte nabehandeling in een militaire psychiatrische inrichting in Ermelo diende men een verklaring te tekenen dat men genezen was. De oorlogspsychiatrie was na de oorlog voornamelijk gericht op mensen die beschadigd uit Duitse gevangenschap waren teruggekeerd. Het begrip 'late gevolgen', waarbij de tijdens een oorlog opgelopen psychische verwondingen zich pas na jaren openbaren, was nog een onbekend verschijnsel. Bij terugkomst in Nederland werd van de militairen verwacht dat ze hun handen uit de mouwen zouden steken en aan het werk zouden gaan. De historica Stef Scagliola heeft daar uitgebreid onderzoek naar gedaan voor haar proefschrift: *Last van de oorlog*. Na haar promotie in 2002 is zij zeer actief geworden bij het opzetten van een groot *oral history*-project voor Nederlandse veteranen die in Indië en Korea dienden, maar ook voor hen die deelnamen aan vredesmissies. Het streven is om in totaal duizend gesproken interviews vast te leggen en te analyseren. Wetenschappelijk onderzoekers, maatschappelijk werkers en journalisten hebben er veel aan en het is ook goed dat deze oud-militairen hun verhaal kwijt kunnen. Het eind jaren '90 opgezette Veteraneninstituut is ook zeer actief bij de sociale integratie van haar leden. Eind jaren '40, toen de eerste Nederlandse militairen terugkwamen uit Indonesië, was er nog weinig aandacht voor de problematiek van veteranen.

Bijzonder monument in Padang

In de afgelopen decennia zijn honderden, misschien wel duizenden, Indiëveteranen naar Indonesië gereisd. Aan deze expedities zaten vaak ook duidelijk thera-

peutische aspecten. Ze kunnen worden gezien als pogingen om in het reine te komen met hun eigen optreden en met voormalige Indonesische tegenstanders van de TNI. Er werden niet zelden excuses aangeboden en ervaringen uitgewisseld die leidden tot blijvende vriendschap. Een bijzonder product daarvan is te zien in de stad Padang in West-Sumatra. Nadat de Nederlandse Oorlogsgravenstichting in de jaren zestig had besloten alle stoffelijke resten van de op Sumatra gesneuvelde militairen over te brengen naar erevelden op Java, besloten Indonesische veteranen van de afdeling Padang om uit respect een blijvend monument op te richten voor de Nederlandse gesneuvelden op Sumatra. In 1982 stond het er, compleet met vermelding van vijftig namen.

Zo'n twintig jaar later raakte het monument in verval. Ter plaatste bleek geen geld voor een renovatie. Met behulp van verschillende veteranengroepen die op Sumatra hadden gediend kwamen er voldoende fondsen binnen om het herstelde monument in 2010 in alle luister te presenteren. Daarbij viel op dat men vanuit de plaatselijke, Indonesische veteranenorganisatie de Nederlandse militairen die op Sumatra strijd hadden geleverd graag wilde zien als 'bondgenoten' [*sekutu*]. Zij hadden immers indertijd samen rampokkers en ander plaatselijke bendes bestreden om de bevolking te beschermen en, tot ieders heil, rust en orde te brengen. Tijdens de vrijheidstrijd opereerden naast de TNI talloze ongeregelde eenheden, variërend van criminele bendes tot religieuze of politiek ideologische groepen, die elkaar niet zelden ook onderling bestreden. Uit het onderzoek van Bill Frederick, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, maar ook uit het de studie van de Australische historicus Anthony Reid over de strijd op Sumatra, blijkt dat van Nederlands-Indonesische bondgenootschappelijke verhoudingen toen weinig sprake is geweest. Het terugbrengen van dit gewapende conflict tot een strijd tegen een gezamenlijke volksvijand zal bij een aantal oud-Indiëstrijders ongetwijfeld een positieve uitwerking hebben op de geestelijke verwerking van die 'agressieoorlogen'. Een Indonesische term die het monument in Padang ook nu nog siert.

Bronnen:

Jack Kooistra, *Laatste Bericht. Ereveld van Indië en Nieuw Guinea*, Uitgeverij Penn, Leeuwarden, 2007. In dit boek staan alfabetisch alle namen en bijzonderheden van de ruim 5.300 omgekomen militairen. Dat is 2,5 % van het totaal, dus één op de veertig.

Kapt. Raymond Paul Pierre Westerling, *Mijn Memoires*, Uitgeverij P. Vink, Antwerpen-Amsterdam, 1952.

Sjoerd A. Lapré, *Nederlands-Indie 1940-1950 in kort bestek*, uitgegeven in eigen beheer, 1992.

Petrik Matanasi, *Westerling, kudeta yang gagal*, uitgegeven door Media Pressindo, Jogjakarta, 2007. Aanwezig in de bibliotheek van KITLV, Leiden.

De sfeer in Djocja. Verslag van een dienstreis naar Djocja van 16-20 maart 1950. Deze reis werd gemaakt door een ambtenaar van de afdeling Politieke Zaken van het Nederlandse Hoge Commissariaat in Djakarta.

Brits diplomatieke correspondentie over Westerling, zijn where abouts en zijn mogelijke steun aan de RMS, 1951 en 1952. In: *National Archives*, Londen, ministerie van Buitenlandse Zaken, FO 371: FH 1017/1 t/m 19 en FH 1025/1 t/m 37.

Graa Boomsma, libretto *Kameroopera Westerling*, uitgegeven door Prometheus in Amsterdam, 1995. Deze opera is in dat jaar enige malen uitgevoerd, ondermeer in Amsterdam.

Links-socialistisch Weekblad *De Vlam*, 21 oktober 1950.

Veteranenmaandblad *Checkpoint*, januari-februari 2003.

A.P. Schmid, J.F.A. de Graaf, F. Bovenkerk, L.M. Bovenkerk-Teering en L. Brunt, *Zuidmoluks terrorisme, de media en de publieke opinie*, Uitgeverij Intermediair Amsterdam, 1982

Henk Smeets en Fridus Steijlen, *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006*. Bert Bakker, Amsterdam 2006.

Voorlichtingsbrochure bestemd voor die Friese militairen, die binnen enkele maanden naar het Vaderland kunnen repatriëren om gedemobiliseerd te worden. Aangeboden door de *Provinciale Demobilisatieraad in Friesland*, Leeuwarden, 1949.

W. Kramer, 'Divisiepsychiatrie. Ervaringen in de tropen', in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, maart 1950.

F. van 't Hooft, bijdrage in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, juni 1949.

F. Doeleman, *De medische geschiedenis van een infanterie-bataljon der Koninklijke Landmacht gedurende drie jaar actieve dienst op Java, 1946-1950*. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht. Uitgeverij Van Gorcum, Assen 1955.

Stef Scagliola, *Last van de oorlog*, Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, Uitgeverij Balans, Amsterdam, 2002.

Stef Scagliola, 'Met tropenkolder in de polder. De opvang van Indiëgangers met psychische klachten', in: *Oost West, Thuis Best. De opvang van uit Nederlands-Indië teruggekeerde militairen 1948-1951*. Uitgegeven door het Veteraneninstituut, Doorn 2004

Stef Scagliola, 'Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties', in *Wat veteranen vertellen*, redactie Fred Wester, Pallas Publications, Amsterdam University Press, 2010.

Anthony Reid, *The blood of the people. Revolution and the End of Traditional Rule in Northern Sumatra*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1979.

Hoofdstuk 14

Nieuw-Guinea voor de Indo's?

Na het afgaan van een eerste tijdbom in Bandoeng ging een tweede net niet af, omdat Nederland in uiterste nood besloot het Molukkers-probleem te importeren en daarmee in eigen huis af te handelen. De serie gewelddadige acties

die Molukkers in Nederland voerden om hun ideaal van een onafhankelijk Zuid Molukse Republiek (RMS) kracht bij te zetten, beschreef ik in het vorige hoofdstuk. In dit hoofdstuk ga ik in op de positie van Indische Nederlanders in het net onafhankelijk geworden Indonesië.

Tijdens de Ronde Tafel Conferentie was bepaald dat in Indonesië geboren en getogen Nederlanders twee jaar de tijd zouden krijgen om zich tot Indonesisch staatsburger te laten naturaliseren. Dan werden zij een zogeheten 'warga negara', dat zoveel betekent als 'lid van het land', maar in Indonesië alleen gebruikt wordt in de betekenis van 'nieuw lid van het land'. Wie 'warga negara' was, was genaturaliseerd tot Indonesiër.

Indische belangenverenigingen als het Indo-Europees Verbond drongen aan op een periode van vijf jaar. Van Indonesische kant vond men een half jaar wel genoeg. Het compromis werd dus twee jaar. Overigens hadden die Indische verenigingen en belangenorganisaties op de RTC slechts een adviserende rol, waar zij in de praktijk alleen met moeite gebruik van hebben kunnen maken, in een stadium waarin invloed eigenlijk al niet meer mogelijk was.

Begin oktober 1946 hadden de Indo-Europeanen en minderheden als Arabieren en Chinezen, tijdens de conferentie van Pangkalpinang in de Riouw Archipel bij Sumatra, zich al uitgebreid beraden op hun rechtspositie in een onafhankelijk Indonesië. De conferentie werd gehouden op initiatief van luitenant gouverneur-generaal Van Mook. Hij kon natuurlijk niets beloven, want de positiebepaling van minderheden moest in samenspraak met Indonesië gebeuren. Maar als het aan hem en aan het overgrote deel van de deelnemers had gelegen, dan zouden minderheden – 'warga negara' of niet – binnen een vrije Republiek Indonesia een bijzondere positie hebben ingenomen met gegarandeerde minderheidsrechten. Tegen de tijd dat daarover op de RTC werd beslist was Van Mook al ontslagen en bleek er weinig meer over van de drie jaar eerder in Pangkalpinang geuite wensen.

Op de conferentie was er toch één zaak die later een belangrijke kwestie zou worden en die opnieuw zou ontaarden in een gewapend conflict: Nieuw-Guinea, of in het Indonesisch: Irian Barat. Dat deze zaak in Pangkalpinang ter sprake kwam was niet helemaal toevallig. Al voor de oorlog waren er pogingen ondernomen om op Nieuw-Guinea een zogeheten Indische volksplanting te vestigen, die in haar onderhoud zou moeten voorzien met het telen van landbouwproducten. Dit werd een grote mislukking, omdat de zaak slecht was voorbereid en de Indische settlers veel te weinig verstand hadden van agrarische zaken. Maar toen zich na de oorlog in de Indische gemeenschap een toenemende onzekerheid over de toekomst manifesteerde, werd dit plan weer uit de mottenballen gehaald. Ex-KNIL-kapitein G.T. Berg, vertegenwoordiger van de Groter Nederland Actie (GNA), had de resolutie ingediend in

Pangkalpinang. Hij zou het liefst zien dat Nieuw-Guinea een aparte status zou krijgen onder de Nederlandse Kroon, vanwege de Indische Nederlanders en mogelijk ook de boeren uit Nederland die zich er zouden vestigen. In zijn voorstel aan de vergadering formuleerde hij zijn resolutie als volgt. Een excerpt: *'De GNA is genegen om een afzonderlijk burgerschap voor Nederlanders speciaal voor Nieuw-Guinea te aanvaarden, waaraan de Irianen [Papoea's] die bij de Nederlandse regering bekend staan als intelligent volk, zich zouden kunnen ophijzen tot hetzelfde beschavings- en loonniveau als dat van de Nederlander, mits Nieuw-Guinea afgescheiden wordt van Indonesië en voorlopig met Nederland samengesmolten, nochtans in innige samenwerking blijvend met de Grote Oost, c.q. Indonesië.'*

De resolutie werd aangenomen, maar Van Mook stelde onmiddellijk dat er over de toekomstige status van Nieuw-Guinea op dit ogenblik nog niets kon worden afgesproken. In de periode waarin de Pangkalpinang-conferentie plaatsvond was men in Den Haag druk bezig geweest de basisovereenkomst van Linggardjati 'aan te kleden'. Daarbij zei men niet veel over Nieuw-Guinea, maar stelde men wel dat het 'een eigen status moest kunnen krijgen'.

Het zijn deze eerste voorzichtige initiatieven geweest die na drie jaar van militaire acties en moeizame onderhandelingen in Nederland een politiek klimaat deden ontstaan dat uiteindelijk zou leiden tot de beslissing om Nieuw-Guinea onder Nederlandse jurisdictie te houden. De verregaande gevolgen van dit besluit komen in een volgend hoofdstuk nog uitgebreid ter sprake.

Het Rapport Werner discrimineert

Het was in 1950 en 1951 voor een groot aantal Indo-Europeanen – bij elkaar ruim 170.000 – niet eenvoudig om een keuze te maken. Nu bestond nog de mogelijkheid naar Nederland te repatriëren – een land dat de meeste van hen nog nooit hadden gezien – maar was iemand eenmaal 'warga negara' geworden dan was die weg afgesloten. En dan, hoe zeker was de toekomst in een land dat men weliswaar door en door kende, maar waarvan de economie ernstig had geleden onder de gewapende strijd en waar de stemming jegens Nederlanders bepaald niet uitbundig was?

De steun die het Nederlandse Hoge Commissariaat gaf bij het maken van een goed afgewogen keuze was schamel en eenzijdig. Het Hoge Commissariaat had van Den Haag duidelijk instructies gekregen er bij de Indo-Europeanen op aan te dringen vooral niet naar het koude en overbevolkte Nederland te komen, waar de woningnood nog steeds 'volksvijand no. 1' was. Bovendien kostte de komst en de opvang van die tienduizenden repatrianten de Staat veel te veel

geld. Zo cru werd het dan wel niet gezegd, maar voor iedereen was dit impliciete argument volkomen duidelijk.

De propaganda – een woord dat in notawisselingen tussen Den Haag en het Hoge Commissariaat regelmatig gebruikt werd – had niet het beoogde resultaat. Men ging er te gemakkelijk vanuit dat de Indo's die het armst waren en het dichtst bij de Indonesische samenleving stonden, wel als eersten 'warga negara' zouden worden. Maar het was net andersom: het waren juist deze mensen die met het opgeven van hun Nederlandse status het meest te verliezen hadden en de stap daarom niet durfden te wagen. De 'idealisten', mensen die altijd achter het onafhankelijkheidsstreven van de Indonesiërs hadden gestaan en zich als geworteld in Indonesië beschouwden, stapten veel gemakkelijker over. De verwachting van Den Haag en de Hoge Commissaris in Djakarta was dat 75 procent van de Indo-Europeanen eind 1951 voor het Indonesische staatsburgerschap zou hebben geopteerd, maar in de praktijk bleken dat er niet meer dan 31.000 te zijn, dus maar zo'n vijftien procent. Toen bleek dat het gestroomlijnde omsmelten van Indo-Europeanen in Indonesische staatsburgers op een fiasco was uitgelopen diende het ontmoedigingsbeleid voor een enkele reis naar Nederland te worden voortgezet. Dat nieuwe beleid was grotendeels gebaseerd op een zeer vertrouwelijk rapport uit 1953. Het bevatte een verslag en aanbevelingen van een commissie die onder leiding stond van P.H.M. Werner, het hoofd van het Rijksarbeidsbureau van Sociale Zaken. De Commissie Werner had in 1952 een bezoek aan Indonesië gebracht 'ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk'. De Commissie maakte zonder scrupules onderscheid tussen wat zij noemde 'sociaal gewenste' en 'sociaal ongewenste' Indo-Europeanen. Tot de tweede categorie behoorden mensen die de Commissie aanduidde als 'oosterse Nederlanders'. De Commissie was ervan overtuigd dat deze mensen het in Nederland niet zouden redden en dat zou ook gelden voor hun kinderen, zelfs als die een opleiding hadden gevolgd, want, zo legde de commissie geduldig uit:

'Zij blijven kinderen van een tropisch land met een daaraan inherent verbonden laag arbeidstempo en andere specifieke Oosterse eigenschappen en gedragingen, welke in het kader der verhoudingen in Nederland economisch niet aanwendbaar zullen zijn. Daartegenover staat dat al deze kinderen als Oosterse Nederlanders in Indonesië zijn geboren en daar psychisch, fysiek en maatschappelijk thuis horen. Hun eigenschappen en gedragingen zijn daar wel aanwendbaar, terwijl de aard van de arbeid en het arbeidstempo daarmee in overeenstemming zijn.'

Het Rapport Werner was weliswaar vertrouwelijk, maar daar trok J. van Baal, Tweede Kamerlid van de (protestants-christelijke) Anti-Revolutionaire Partij, zich weinig van aan. Hij was razend en beschuldigde de Commissie openlijk van

racisme. Hij concludeerde dat die kennelijk uitging van 'het superieure Nederlandse ras' en van 'de rassenleer van Hitler' en voegde daaraan toe:

'Hoe men dit alles echter uitlegt, men blijft gevangen in een kring van gedachten, die tot pseudo-wetenschappelijke basis diende voor de jodenvervolgingen. Een kring van gedachten, die geen wetenschappelijke grond heeft en nog onlangs door de Unesco in de Declaration on Race veroordeeld werd.'

Van Baal, die het overigens eens was met de Commissie dat die oosterse Nederlanders er in Nederland 'niets van terecht zouden brengen', zou in 1954 de Kamer verlaten. Op grond van zijn Indische bestuurservaring werd hij benoemd tot gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea.

De meeste gerepatrieerde mannen hadden moeite zich aan te passen aan de Nederlandse arbeidsmarkt, ondanks de lage werkloosheid. Maar dit had niets te maken met het door de Commissie Werner zo gevreesde 'lagere arbeidstempo', maar veel méér met het feit dat de meeste repatrianten op de Nederlandse arbeidsmarkt op een veel lager niveau terechtkwamen dan zij in Indonesië gewend geweest waren. Het was moeilijk te verwerken om, bijvoorbeeld, van een leidende of toezichhoudende functie terug te moeten naar een baan als metaaldraaier, zoals de vader van een van mijn Indische vrienden tot zijn verdriet overkwam.

Getuigden de conclusies van de Commissie Werner, afgezien van de verwerpelijke formulering dat 'oosterse Nederlanders' het in Nederland 'niet zouden redden' van vooringenomenheid en ondeskundigheid ten aanzien van Indische mensen? En produceerde de Commissie ten gevolge van deze tekortkomingen een voor de regering in Den Haag wel erg beleidsvriendelijke nota? Er valt niets te bewijzen, maar de Commissie heeft op z'n minst de schijn tegen.

Frieda tussen hemel en aarde

In het nieuwe, onafhankelijke Indonesië waren de pers en nationalisten alert op alles wat ook maar zweemde naar overblijfselen van een koloniale mentaliteit. Die afkeer en dat wantrouwen komen overtuigend tot uitdrukking in een Indonesische speelfilm die, na een aantal moeilijkheden met de censor, in 1951 in première ging. Aanvankelijk heette de film *Antara Bumi dan Langit* (Tussen Hemel en Aarde) maar uiteindelijk kwam die uit onder de naam *Frieda*. De titel verwijst naar de Indische vrouw uit de film, de weifelachtige Frieda Heemskerk. De film is gebaseerd op het gelijknamige toneelstuk van Armijn Pané, de Indonesische roman- en toneelschrijver. Hij tekende ook voor het filmscript. Het toneelstuk is tijdens de revolutie een aantal malen in Midden-Java opgevoerd. De korte inhoud: omdat Frieda (gespeeld door Grace Bono) maar niet kan beslissen of ze 'warga negara' wil worden of niet, wendt zij zich tot een oude

jeugdvriend uit Malang, die inmiddels arts is geworden en die getrouwd is met een Indonesische. Deze dokter Abidi, gespeeld door Romanti Soekarno, voelt zich in zijn strijd voor een onafhankelijk eigen vaderland onbegrepen door zijn vrouw. Frieda en Abidi zoeken steun bij elkaar, waarbij zij geregeld in elkaars armen vallen. Er valt zelfs een kus – over deze zondige daad later meer. Naast Frieda hebben we nog de 'model-Indo' Karel Robijn en de wat onverschillige Henk Smal. De vierde Indo is van het type 'onbetrouwbare zwarthandelaar'. De laatste draagt altijd een zonnebril en staat bij vrijheidslievende Indonesiërs bekend als spion: *mata-mata no. 10*. Hij praat voortdurend op Frieda in om vooral Nederlandse te blijven. Als zijn argumenten onvoldoende effect sorteren tracht hij Frieda zelfs om te kopen door haar een stapeltje bankbiljetten te geven. Ze is daar zo kwaad over dat zij die in zijn gezicht smijt.

Tegen het eind van de film volgt nog een spannende scène als de Indische spion zelfs niet terugdeinst voor sabotage. Hij tracht samen met zijn Nederlandse vriend Jan een Indonesische trein op te blazen. Terwijl de lont al brandt en de trein over een brug raast, weten twee vrijheidsstrijders de aanslag nog net op tijd te verijdelen. Op het schrootbedrijf van Jan ontstaat een vuurgevecht, waarbij de spion en Jan de dood vinden.

Frieda's juiste keuze wordt symbolisch in beeld gebracht als zij samen met haar kersverse echtgenoot Karel Robijn de vredige landbouwgemeenschap Tugu Baru binnenloopt. De boodschap is duidelijk: welkom in de Indonesische moederschoot, maar wacht u voor onbetrouwbare Indo's die de jonge Republiek trachten te ondermijnen.

De regie was in handen van een tot Indonesiër genaturaliseerde Japanner. Deze Hinatsu Eitaro mat zich een academisch titel en een Indonesische naam aan en heette vanaf dat moment dr. Huyung. Tijdens de Japanse bezetting maakte Eitaro verschillende films, die de Indonesiërs moesten inspireren het Nederlandse koloniale juk af te werpen. Een andere buitenlander die deel uitmaakte van de crew was cameraman Eimert Kruidhof. Na zijn dienstplicht in Indonesië, waar hij werkzaam was bij de Leger Filmdienst, besloot Kruidhof voorlopig in Indonesië te blijven om aankomende Indonesische cameramensen op te leiden. In 1956 keerde hij voorgoed naar Nederland terug.

Tijdens een aantal proefvoorstellingen van *Antara Bumi dan Langit* rijzen er plotseling grote bezwaren, zowel uit islamitische - als uit Indo-kringen. In Medan (Sumatra) neemt een congres van islamitische studenten een resolutie aan met de eis dat de film wordt verboden. Dat er in de film zomaar wordt gekust druist volgens de congresgangers in tegen de 'Indonesische culturele tradities'. Ook belangengroepen van Indo-Europeanen tekenen bezwaar aan tegen de kwetsende en karikaturale manier waarop de meeste Indo's worden geportretteerd. De filmkeuring zwicht voor de protesten en *Antara Bumi dan*

Langit wordt onmiddellijk verboden.

Armijn Pané is des duivels en denkt er niet over in de film te gaan snijden. Hij wil er niets meer mee te maken hebben. Regisseur Huyung neemt de schaar wel ter hand en bouwt de film netjes om tot een voor alle leeftijden geschikte familiefilm, met ook een nieuwe naam: *Frieda*. Als de gekuiste versie in augustus 1951 in de bioscopen gaat draaien refereren dagbladadvertenties aan de eerdere discussie over *Antara Bumi dan Langit*. De tekst bij een advertentie in een Bandoengse krant luidt:

'Een vrije bewerking van Antara Bumi dan Langit. Grace schittert als Frieda in deze film. De manier waarop zij haar rol speelt van vrouw zonder moraal heeft zij heel leuk gedaan. U hoeft dus ook niet bang te zijn om uw dochter mee te nemen: geen lippen raken elkaar of worden vochtig.'

Niet alleen in deze advertentie, maar ook in redactionele kolommen wordt *Frieda* steevast een immorele vrouw genoemd, vanwege haar enigszins amoureuze verhouding met de getrouwde arts Abidi. De gewraakte scènes komen in *Frieda* overigens helemaal niet meer voor. Het valt op dat het overspelige gedrag van dokter Abidi voor recensenten geen aanleiding is om ook hém van immoreel gedrag te betichten. Hij is immers een keurige, patriottische arts. Bij het versnijden van *Antara Bumi dan Langit* tot *Frieda* wegen de bezwaren van de islamitische studenten voor dr. Huyung duidelijk zwaarder dan die van de Indo-Europese belangengroepen. De talloze clichés over Indo's heeft Huyung allemaal laten zitten. Een cinematografische topproductie is *Frieda* bepaald niet, maar het blijft wel een bijzondere film, ondanks zijn propagandistische eenzijdigheid.

Of deze film invloed heeft gehad op de nationaliteitskeuze van Indische Nederlanders is moeilijk te beoordelen. Het enige wat vaststaat is dat hij niet meer dan drie weken heeft gedraaid in vier verschillende bioscopen. Armijn Pané's droom, dat er nog vele tienduizenden Nederlands-Indische vrouwen en mannen, in navolging van Frieda Heemskerk en Karel Robijn, de idyllische Indonesische gemeenschap Tugu Baru zouden binnenwandelen, is nooit uitgekomen. In de verste verte niet. Menige 'warga negara' zou grote spijt krijgen en toch nog naar Nederland vertrekken.

John Coast met Balinezen op wereldtournee

In de beginjaren van de Republiek was het nog vrij droevig gesteld met de Indonesische filmindustrie. Kwalitatief konden die films absoluut niet concurreren met alles wat er uit Hollywood in de Indonesische bioscopen werd vertoond. Om de eigen cinematografische producten te bevorderen kwam er een

wet die bioscopen verplichtte een paar weken per jaar Indonesische films te vertonen. Van export was al helemaal geen sprake.

Er was een ander product dat de Indonesische culturele prestaties juist heel goed aan de wereld zou kunnen tonen: klassieke zang, dans en muziek uit Bali. Wie wilde dat liever en kon dat beter doen dan de al eerder genoemde John Coast, de man die zich tijdens de revolutionaire jaren van de Republiek een ware vriend van dit nieuwe, onafhankelijke land had getoond en die alles wist over traditionele klassieke dans. We schreven al dat hij niet veel voelde voor een voortzetting van zijn baan als beleidsadviseur van de regering in Djakarta. Hij ging iets doen dat hij altijd al had gewild. In 1950 vestigde hij zich met zijn Indonesische vriendin Luce op Bali om een hooggekwalificeerde dans- en muziekgroep klaar te stomen voor een wereldtournee.

President Soekarno, die regelmatig op Bali kwam, was zeer gecharmeerd van de drie piepjonge *legong*-danseressen van Coasts gezelschap: Raka, Anom en Oka. De president, die Coast al in 1948 persoonlijk had leren kennen in Jogja, gaf zijn regering opdracht Coast bij te staan om van deze tournee een groot succes te maken. Het lukte en in 1952 vloog een bij de KLM gecharterde Sky-master het hele gezelschap, in totaal zo'n veertig Balinezen, naar Londen. Het was direct een sensatie en bleef dat ook later, in de Verenigde Staten. De fel nationalistische en anti-imperialistische Indonesische pers gunde de 'westerling' Coast, van wie men nauwelijks wist welke rol hij tijdens de revolutie had gespeeld, zijn succes niet. Hij werd er in het wilde weg van beschuldigd de Balinezen uit te buiten en zelf dik geld te verdienen. Coast reageerde niet op de aantijgingen, maar uit een boek dat hij later schreef over de tournee blijkt dat het hem mateloos ergerde. Indonesische journalisten konden zich blijkbaar niet voorstellen dat het voor Coast nooit de bedoeling was geweest er geld aan te verdienen. Hij en Luce, met wie hij inmiddels getrouwd was, konden nauwelijks leven van de opbrengsten van de tournee, maar voerden die met volle overtuiging uit.

Na een uitbundige ontvangst en daverende recensies in Engeland en Amerika stonden theaterdirecteuren in Parijs, Rome en andere grote Europese steden te popelen om de Balinezen te contracteren. Daar was Coast nogal op tegen: hij vreesde voor overbelasting van de nog jonge danseressen. In Djakarta wilde het ministerie van Cultuur daar niets van horen; integendeel, het gezelschap moest profiteren van het succes. Dus ging het toch door naar Europa. Zonder Coast echter, die uit protest vertrok. Hij was tevreden dat zijn grote ideaal in vervulling was gegaan, maar tegelijkertijd bitter over de aanhoudende, absurde beschuldigingen dat hij ten koste van die 'arme Balinezen' zijn zakken had gevuld. Tijd om te vertrekken, besloot hij, en voorlopig weg te blijven.

Coast vestigde zich als impresario in Londen en begon aan de opbouw van een theaterbureau dat tien jaar later al beroemde artiesten als Bob Dylan en Pavarotti onder contract had. Intussen schreef hij een boek over zijn Balinese periode: *Dancing out of Bali*. Het boek kwam uit in 1954 en werd vijftig jaar later herdrukt met een voorwoord van David Attenborough. Coast overleed in 1989. Raka, zijn favoriete sterdanseres – toen dertien en nu dus al over de zeventig – geeft op Bali al vele jaren les aan nieuwe generaties *legong*-danseresjes. In 2010 gaf zij, samen met met enkele andere dansers, nog acte de présence op de Haagse Pasar Malam.

Soekarno gaat door

Voor Soekarno was ook na onafhankelijkheid de revolutie nog niet voltooid. Van de drie punten die hij op de Ronde Tafel Conferentie had moeten slikken, had hij er één al heel snel overboord gegooit: de federale staatsvorm. Het volgende waar Soekarno graag vanaf wilde was de Nederlands-Indonesische Unie. En dan was er nog de hierboven al genoemde kwestie Nieuw-Guinea, waarover beide landen het binnen een jaar na de soevereiniteitsoverdracht eens zouden moeten worden. Dat was een haastig beklonken compromis, dat vanwege die haast niet was voorzien van een bindende regeling die in werking zou treden als de betrokken partijen het binnen een jaar onverhoopt niet eens zouden zijn. Soekarno hoopte zijn doel te bereiken door het Nederland moeilijk te maken in Indonesië. Maar onder aanvoering van Josef Luns, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, hield Nederland de poot stijf. Luns had jarenlang beweerd dat Amerika het Nederlandse standpunt volkomen deelde, dus was er niets aan de hand. Uiteindelijk bleek dat een idee fixe.

De druk op de Nederlandse gemeenschap werd in de loop van de jaren '50 gestaag opgevoerd. Er zijn na de soevereiniteitsoverdracht nog tientallen Nederlanders vermoord. Dat was deels het gevolg van de ontwrichting van de Indonesische maatschappij tot een verarmd land met veel criminaliteit. Ook de gewapende, fundamentalistische moslimbeweging Daroel Islam was een geduchte binnenlandse vijand. De talloze moorden op Nederlandse militairen – er kwamen na de soevereiniteitsoverdracht ook nog tientallen Nederlandse militairen om – werden steevast toegeschreven aan criminelen en aan rebellen van de Daroel Islam, die, zo luidde de beschuldiging, door ex-KNIL-militairen werd gesteund. Overtuigende bewijzen voor deze verdachtmakingen zijn nimmer geleverd.

Veel Indische mensen die kort na de Japanse overgave in 1945, tijdens de bersiap-periode, in grote angst hadden gezeten en vaak getuige waren geweest van de gruwelijke moord op hun familieleden, werden opnieuw geconfronteerd

met wreedheden. Zij spraken openlijk over 'een tweede bersiap' en vertrokken met duizenden tegelijk naar Nederland, hoe graag ze ook hadden willen meewerken aan de wederopbouw van een land dat zij ook als het hunne beschouwden.

Schijnprocessen

Toen de Indonesische president in 1956 de Nederlands-Indonesische Unie opzegde waren er over een breed front tal van acties aan de gang, gericht tegen Nederland en de nog aanwezige Nederlanders. En die bleven niet altijd beperkt tot spandoeken, leuzen op Nederlandse gebouwen en massademonstraties. Er werden ook geregeld Nederlanders gearresteerd omdat ze verdacht waren van spionage of andere anti-Indonesische activiteiten.

De belangrijkste twee daarvan waren Henry C.J.G. Schmidt en Leon N.H. Jungschläger, toen allebei 50 jaar oud. Schmidt was in december 1953 opgepakt op verdenking bendeleider te zijn van de zogeheten Nederlands-Indische Guerrilla Organisatie (NIGO). Die zou na Westerlings mislukte coup, in januari 1950, in de bergen rond Bandoeng actief zijn. Schmidt had daar, zo luidde het verhaal, geopereerd onder de naam 'Smit', maar eigenlijk, beweerde het Openbaar Ministerie, heette hij Ch.H. van Kleef, was hij politie-inspecteur geweest en nu een handlanger van Westerling. In werkelijkheid echter was Schmidt beroeps-militair geweest in het KNIL. In 1950 had hij de dienst verlaten en daarna was hij in Bandung gaan werken als makelaar.

Leon Jungschläger werd ervan beschuldigd het brein achter de NIGO te zijn. Op het moment van zijn arrestatie was hij hoofd van de nautische dienst van de Nederlandse rederij KPM in Djakarta. Hij was kwetsbaar omdat hij in 1947 korte tijd hoofd geweest was van de militaire inlichtingendienst (NEFIS) van het KNIL. Wij schreven al eerder dat hij het dringende advies uit Den Haag om als ex-NEFIS-man Indonesië te verlaten vóór de soevereiniteitsoverdracht in de wind had geslagen. Zijn pensioen was hem meer waard en hij dacht dat het allemaal wel los zou lopen.

Schmidt en Jungschläger werden bij hun proces verdedigd door meester H.A. Bouman, die al eerder namens Nederlandse arrestanten optrad. Van meet af aan stond vast dat de processen tegen beide Nederlanders onverdeeld politiek van aard waren, en dat ze pasten in een bredere anti-Nederlandse campagne. Alle bewijzen van Bouman die aantoonde dat zijn cliënten volkomen onschuldig waren, wees de rechtbank consequent af. Rechter Liem had meester Bouman vóór het proces toegefluisterd gedwongen te zijn diens twee cliënten te veroordelen, anders zou zijn toekomst bij het Openbaar Ministerie hoogst onzeker worden. Na een paar maanden liet rechter Liem zich 'om gezondheid-

sredenen' vervangen. Hij kon het verloop van de rechtsgang niet langer met zijn geweten verenigen.

Het proces Jungschläger, dat een paar maanden later begon, verliep op soortgelijke wijze als dat tegen Schmidt. De relatie tussen Nederland en Indonesië was inmiddels ontaard in een soort mediaoorlog. De meeste Indonesische kranten twijfelden niet aan de schuld van Schmidt en Jungschläger. Ze dienden allebei ter dood te worden veroordeeld. Voor de Nederlandse media, op de uiterst linkse pers na, waren Jungschläger en Schmidt niet minder dan nationale martelaren in een proces dat werd vergeleken met het Rijksdagproces tegen Marinus van der Lubbe en met de Dreyfus-affaire.

De zaak werd nog dramatischer toen mr. Bouman in februari 1955 werd gearresteerd. Aanleiding daarvoor was de beschuldiging van een getuige dat Bouman zich had laten omkopen. Zijn arrestatie, zo werd snel duidelijk, moest resulteren in de spoedige beëindiging van de processen tegen beide Nederlanders. Het proces schoot voorbij aan het beoogde doel om de Nederlanders door middel van een schijnproces af te schilderen als onverbeterlijke kolonialen. Bouman wist keer op keer de meest wilde beschuldigingen van de getuigen à charge onderuit te halen en hij toonde aan dat de verschillende getuigen elkaar op tal van punten tegenspraken.

Aanvankelijk stond de rechtbank niet toe dat Bouman werd vervangen door een andere Nederlandse advocaat. Toen Nederland echter aankondigde een beroemde Britse strafpleiter in stelling te brengen, waardoor de zaak nog veel meer, voor Indonesië ongewenste, internationale belangstelling zou trekken, ging de rechtbank akkoord met de vervanging van Bouman door zijn vrouw, Mieke S. Bouman-Van den Berg. Dat was nogal wonderlijk omdat zij geen juriste was. Door de hulp die zij haar man had verleend tijdens het proces was ze echter goed ingevoerd. Mieke Bouman-Van den Berg werd bijgestaan door een Nederlandse advocaat, meester A.C. van Empel. Die moest dat doen vanuit Singapore, want hij mocht Indonesië niet in. Ook Mieke Bouman beet flink van zich af en verwierf zich daardoor in een aantal Nederlandse dagbladen al gauw de kwalificatie van heldin.

In februari 1956 eiste de openbare aanklager de doodstraf tegen Jungschläger. Eind april zou de rechtbank vonnis wijzen. Vijf dagen voor de uitspraak overleed Jungschläger aan een hersenbloeding. De reactie in Nederland benaderde die van nationale rouw. Jungschlägers begrafenis, die in mei gehouden werd in zijn stad van herkomst Maastricht, trok duizenden belangstellenden.

Een half jaar later werd Schmidt veroordeeld, conform de eis: vijftien jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. In 1959 kwam hij vrij. Daarvoor had de Nederlandse regering 25.000 gulden betaald en Schmidt moest beloven niets over zijn belevenissen te publiceren. Bij terugkeer in Nederland verbrak hij

die belofte. Hij verkocht zijn verhaal aan *De Telegraaf* en schreef later een boek onder de titel *In de greep van Soekarno*.

Ook kinderen slachtoffer van anti-Nederlandse hetze

Veel Indische gezinnen kwamen – soms bijna letterlijk - onder vuur te liggen van de opgezweepte Indonesische pers, islamitische fanatici en linkse vakbonden. De in 1945 geboren Gerard de Boer weet zich bijvoorbeeld nog heel goed te herinneren hoe hij als jongen van nog geen tien jaar heeft moeten lijden onder de pesterijen van opgehitste Indonesische jongens.

'Tot 1952 ging het nog wel, maar nadat wij na een kort verlof in Nederland in 1953 in Indonesië terugkwamen was de stemming volledig omgeslagen. Mijn Nederlandse vriendjes en ik werden bijna dagelijks vreselijk gepest en uitgescholden voor "rotte Hollanders", met stenen gegooid of aangevallen en geslagen. Het verschrikkelijkst was toen ik – nog maar acht jaar - door Indonesische jongens in de tank van een tankauto werd gestopt en zij stenen en zelfs een slang naar binnen gooiden. Het was er bloedheet. Ik krijg het er nog benauwd van als ik het vertel. Uiteindelijk hebben Indonesische mannen, die over het algemeen niets deden als we op straat werden aangevallen en uitgescholden, mij na een half uurtje uit die tank bevrijd. Wat mij ook zeer heeft aangegrepen is de moord op twee Nederlandse meisjes die bij mij in de klas zaten.

Ik ben ook eens na schooltijd over het hek geklommen van een cacao-proeftuin. Niet veel later werd ik opgepakt door de politie en naar een politiestation gebracht. Daar ben ik een tijdje vastgehouden. Op een gegeven moment komt er een hoge agent naar mij toe, die mij wel wilde laten gaan op voorwaarde dat ik per omgaande een blank vel papier zou brengen, waarop de handtekening van mijn vader stond. Dit heb ik natuurlijk niet gedaan, omdat ik - zo jong als ik was - de zaak niet vertrouwde. Ik vermoed dat zij die handtekening wilden gebruiken voor een vals document als "bewijs" tegen mijn vader.'

Gerard was er op een avond getuige van hoe zijn vader in hun eigen huis door Indonesische mannen aan een stoel werd vastgebonden, uitgescholden en met wapens bedreigd. Gerard rende het huis uit, de donkere tuin in. De mannen vluchtten toen ze een auto hoorden aankomen. Gerards moeder was zo angstig geworden dat ze maanden niet heeft kunnen spreken. De vader van Gerard werd er steeds van beschuldigd wapens te verbergen, omdat hij als employee van een rubberbedrijf regelmatig zaken deed met de rubberonderneming *Dramaga*. Over dat bedrijf ging het gerucht dat men er wapens verborgen hield. In 1956 was de maat vol voor de familie De Boer en vertrok het gezin naar Nederland. Gerard was toen elf, maar weet zich alles nog precies te herinneren:

'Mijn vader kreeg aanvankelijk geen uitreisvisum van de Indonesische autoriteiten, maar mocht met zijn gezin wel op de boot mee als hij beloofde direct terug te keren, anders was hij al zijn bezittingen en zijn geld op de bank kwijt. Een staaltje van pure afpersing dat in die dagen veel voorkwam.'

De ervaringen van het gezin De Boer waren zeker geen uitzondering. Tien-duizenden diep ontgoochelde en angstige Nederlanders namen de wijk naar Nederland. Op den duur konden ook 'warga negara's' geen goed meer doen. Ze werden allemaal verdacht gemaakt en ook zij raakten hun banen kwijt.

Op 5 december 1958 – de onderhandelingen over de kwestie Nieuw-Guinea in Genève zaten muurvast – verbrak Soekarno de diplomatieke betrekkingen met Nederland en wees de laatste 40duizend Nederlanders het land uit. Bij hen staat deze dag bekend als 'Zwarte Sinterklaas'. De Nederlandse regering zag in dat mensen die aan het begin van het decennium geopteerd hadden voor het Indonesische staatsburgerschap en dus 'warga negara' waren geworden, ook een kans moesten krijgen alsnog naar Nederland te vertrekken, omdat hun nieuwe status hun geen enkele rechtsbescherming bood. Dat waren de zogeheten spijtoptanten.

Er zijn verschillende boeken over deze Indische uittocht geschreven, maar het menselijke drama dat zich toen heeft afgespeeld is nooit behoorlijk en compleet geboekstaafd. Evenmin is er een goed boek verschenen over het lot van de circa vijfduizend 'warga negara's' die geen kans meer zagen te vluchten. Sommige van hen hebben het daar aardig gered, maar er wonen ook nog honderden behoeftige Indo's. Zij worden door de Stichting HALIN vanuit Nederland financieel ondersteund.

Hoe kijken Indonesiërs eigenlijk terug op die periode? Uit hun antwoorden blijkt vaak dat de meeste Indonesiërs zich niets meer lijken te herinneren van een humanitair drama onder Nederlanders in de jaren '50. Een veel gehoorde reactie luidt:

'De Nederlanders vertrokken gewoon naar Nederland, omdat hun tijd er opzat. Werden zij weggejaagd? Nee toch. Velen van ons hebben het na 1965 veel zwaarder gehad toen Soeharto aan de macht kwam, die de jacht opende op alles en iedereen die van linkse sympathieën werd verdacht. Dat was een ware massamoord waarbij minstens een miljoen mensen omkwamen en honderdduizenden voor jaren zijn geïnterneerd.'

Dat Indonesiërs meer belangstelling hebben voor het lot van hun landgenoten ligt voor de hand. Ook heb ik begrip voor het effect van de politieke propaganda van Soekarno in de jaren '50, waardoor er een heel scheef historisch beeld is ontstaan. Maar veel hoop op verbetering zie ik nog niet zolang een kwalitatief heel behoorlijke krant als *The Jakarta Post* kritiekloos de als historisch onderzoekster opgevoerde Imelda K. Salim citeert, die de absurde bewering doet

dat 'de meeste Indo-Europeanen tijdens de Japanse bezetting naar Nederland zijn vertrokken', zoals in november 2005 gebeurde.

Opvang in Nederland

De meeste uit Indonesië verdreven Indische Nederlanders werden opgevangen in 'contractpensions': de Nederlandse overheid had overal in het land contracten gesloten met pensionhouders. De grootste waren De Branding in Renkum (vierhonderd bedden), De Schelp in Zandvoort (driehonderd bedden) en De Woeste Hoogte in Hoenderloo (tweehonderd bedden). Het bleef niet bij opvang in afwachting van een huis. De repatrianten werden ook sociaal begeleid door het Centrale Comité van Kerkelijk en Particulier Initiatief voor de Sociale Zorg ten Behoeve van Gerepatrieerden, kortweg de CCKP genoemd. Het ging hier om de grote aantallen mensen die midden jaren '50 arriveerden en die hier nooit eerder waren geweest.

De CCKP was van opvatting dat de repatrianten 'heropvoeding' nodig hadden. Het liefst had men ze bij aankomst in kampen gestopt, zoals blijkt uit een 'zeer geheime' ministeriële nota uit die tijd. Het was vooral de properheid van de Hollandse huisvrouw die deze mensen met hun 'afwijkende levensgewoonten' moest worden bijgebracht: veel schrobben en regelmatig ramen zemen. Iedere dag rijst eten beschouwde men niet bepaald als toonbeeld van aangepast gedrag. Pas als de begeleidende maatschappelijk werkster, die doorgaans niet gespeend was van een behoorlijke dosis paternalisme, een gunstig en vertrouwelijk rapport had uitgebracht over de aangepastheid van het repatriantengezin, lag er een huurwoning in het verschiet.

De meer dan 150duizend repatrianten die door de mangel van de CCKP zijn gehaald hebben het dankzij – of misschien wel ondanks – die CCKP zeer goed gered. Zo goed zelfs dat de assimilatie van deze 'immigrants from Indonesia' Engeland tot voorbeeld diende bij de opvang van grote aantallen immigranten uit het Caraïbische gebied en Afrika.

Onder de tienduizenden Indische Nederlanders die een beter heenkomen zochten in Nederland bevond zich ook de in 1911 in Nijmegen geboren schrijver J.J.Th. Boon. Zijn vader was een Nederlander, zijn moeder een Indische. Toen hij in 1954 in Nederland aankwam was hij nog betrekkelijk onbekend. Hij had gepubliceerd in de *Nieuwsgier* en in *De Vrije Pers*, onder het pseudoniem Tjalie Robinson in het maandblad *Oriëntatie*, onder het pseudoniem Jan van Nimwegen in het *Bataviaasch Nieuwsblad* en cartoons getekend (Taaie en de Neut) in het soldatenblad *Wapenbroeders*. Rond 1955 verschenen onder de titel *Piekerans van een Straatlijper* zijn verzamelde columns uit de *Nieuwsgier* in boekvorm.

In de Indische gemeenschap begon zijn bekendheid te groeien. Zelf heb ik indertijd (en ik doe dat ook nu nog) genoten van zijn *Piekerans*. De heimwee naar mijn jeugd in Indië werd sterk geïntensiveerd door het lezen van dit boek. Tjalie (zoals iedereen hem noemde en altijd is blijven noemen) nam direct na aankomst in Nederland eerst zijn oude beroep als onderwijzer ter hand, maar hij wilde meer. Hij begon columns te schrijven voor *Het Parool* en *Elsevier* en groeide al snel uit tot voorvechter van de Indische gemeenschap. Hij wilde een eigen blad voor de Indische gemeenschap in Nederland, onder meer om Indische mensen meer zelfrespect en een gevoel van trots te geven. Hij toonde zich een fel tegenstander van volledige assimilatie, want dat hield volgens hem het risico in dat de Indische cultuur zou verdwijnen. Begin 1955 begon hij met het blad *Gerilja*, dat als veelzeggende ondertitel droeg *Maandblad voor Zelfbehoud*. In een voorwoord schreef Tjalie: '*Geen politiek, geen subsidie, geen cultuur, geen redactie. Maandelijkspeurtocht naar mensen; bokkers zijn even welkom als dichters, koks even welkom als modeontwerpsters, kinderen welkomer dan grijsaards, soldaten welkomer dan geestelijken. Bijdragen worden voorlopig niet betaald. Als het blad bestaan kan, dan wordt uitbetaald "met terugwerkende kracht". Overname uit Gerilja, zonder voorkennis van redactie en de betrokken auteur, is verboden. All rights reserved. Blijf met je kassietangan af van de barangaloes.*' Wat vrij vertaald zo veel betekent als 'blijf met je rotpoten af van mijn armoe'.

Gerilja werd een mislukking: het blad kwam niet verder dan twee nummers. Toen volgde *Onze Brug*, dat in 1958 werd omgedoopt in *Tong Tong* en vele jaren later in *Moesson*. In *Tong Tong* had Tjalie een vorm gevonden die wel aansloeg. In een mum van tijd werd het blad beschouwd en erkend als de stem van Indisch Nederland. Naast dit blad ontwikkelde Tjalie nog meer initiatieven, zoals de Indische kunstkring *Tong Tong* en het 'Nassi-project', een afkorting die stond voor 'Nationale Actie Steunt Spijtoptanten Indonesië'.

Tussen al die activiteiten door bleef hij schrijven. Tjalie deed dat onder een tweede pseudoniem: Vincent Mahieu. De bekende verhalenbundels *Tjies* en *Tjoek* verschenen onder die schuilnaam. Pas ver na zijn dood in 1974 heeft Jan Boon de erkenning gekregen die hij verdiende: een parel in de kroon van de twintigste-eeuwse Nederlandse literatuur. Ook zijn rol als geestelijk leider van de Indische gemeenschap mag niet worden onderschat.

Zoals dat gold voor veel uit Indonesië afkomstige mensen, had Tjalie het een beetje benauwd in Nederland. Hij besloot met zijn gezin naar Amerika te emigreren. Hoewel het hem daar best beviel, keerde hij na een paar jaar toch terug naar Nederland. Hij had het gevoel dat hij er meer kon doen voor de Indische gemeenschap. Bovendien dreigde zijn troetelkind *Tong Tong* zonder zijn inspirerende aanwezigheid ten onder te gaan.

Federale opstanden

In 1956 braken er op Sulawesi en Sumatra opstanden uit van de zogeheten PRRI/Permesta-beweging, die waren gericht tegen het centrale gezag in Jakarta. Indonesië dreigde uit elkaar te vallen. Hoewel er verschillende redenen waren voor ontevredenheid over het centralistische bewind van Soekarno, was het vooral de Amerikaanse CIA die het vuurtje opstookte. De regering van president Eisenhower, met de gebroeders John Foster en Allen Dulles als respectievelijk minister van Buitenlandse Zaken en hoofd van de CIA, maakte zich grote zorgen over de groeiende invloed van de communisten in Indonesië. Bewijzen daarvoor waren de grote overwinning van de Communistische Partij (PKI) bij de algemene verkiezingen in 1955 en de toenemende invloed die de PKI verwierf in verschillende vakverenigingen.

Met geheime wapenleveranties versterkte Washington de positie van de rebellen op Sumatra en in Oost-Indonesië. Regelmatig voerden gevechtsvliegtuigen, bestuurd door Amerikaanse en soms Taiwanese piloten, bombardementen uit op posities van de centrale regering. Daarbij kwamen ook duizenden burgers om. Vooral op Ambon vielen vele burgerslachtoffers.

De leiders in Jakarta vermoedden al langere tijd dat de Amerikanen betrokken waren bij Indonesische binnenlandse aangelegenheden. Het eerste concrete bewijs daarvoor kwam aan het licht toen op 18 mei 1958 boven Ambon een bommenwerper werd neergeschoten en de Amerikaanse piloot, Allen Pope, gevangen werd genomen. De gematigde Indonesische regering wilde de kwestie Pope niet opkloppen en daarmee de eigen communistische partij (PKI), die een felle anti-Amerikaanse campagne voerde, de wind in de zeilen geven.

Verder leek het de regering van belang Washington niet te veel tegen de haren in te strijken, omdat die hoopte op Amerikaanse steun voor de verwerving van West Irian, waar Nederland halsstarrig aan vasthield.

Pope werd acht maanden na zijn gevangenneming tot de doodstraf veroordeeld, maar kwam twee jaar later vrij. Voor Washington was het neerschieten van Pope aanleiding de steun aan de rebellen geleidelijk te staken en de economische en militaire steun aan Jakarta iets op te voeren.

De door de CIA gesteunde rebellie was voor Washington een groot fiasco geworden: de Indonesische communisten hadden hun positie juist weten te versterken. Generaal Nasution schat dat er als gevolg van de opstanden op Sulawesi en Sumatra een kleine tienduizend Indonesische burgers en militairen om het leven gekomen zijn.

De Amerikaanse Indonesië-deskundigen Audrey en George Kahin hebben deze CIA-operatie gedetailleerd beschreven in hun boek *Subversion as Foreign Poli-*

cy. Aan de hand van vrijgegeven documenten tonen de schrijvers ook aan dat de CIA betrokken is geweest bij verschillende pogingen president Soekarno te vermoorden. Een aanslag met handgranaten bij een school in Tjikini, in het centrum van Djakarta, op 30 november 1957, mislukte ternauwernood. Wel kwamen elf schoolkinderen om het leven.

Bronnen

D.J. van Wijnen, *Pangkalpinang, werkelijkheidszin der minderheden*, Rijksvoorlichtingsdienst, 1947. De conferentie had plaats van 1-12 oktober 1946.

Pieter B.R. de Geus, *De Nieuw Guinea Kwestie - Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht*, Proefschrift, Martinus Nijhoff, Leiden, 1984.

Hans Meijer, *In Indië geworteld - De twintigste eeuw*, Bert Bakker, Amsterdam, 2004.

Hans Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962*, Het Spectrum, Utrecht, 1992.

Mr. Ph. H. M. Werner was voorzitter van de Commissie ter bestudering van het Indo-Europese vraagstuk in Indonesië. Deze rijkscommissie deed verslag in juli 1952.

Antara Bumi dan Langit. Indonesische speelfilm over het probleem van integratie van 'goede Indo's' in de Indonesische samenleving. De film kwam in 1951 uit onder de titel *Frieda*. Zie ook kwartaalblad *Archipel*, 'Frieda tussen hemel en aarde', zomer 2008.

John Coast, *Dancing out of Bali*, Singapore, 2004. In 1954 voor het eerst uitgekomen onder de titel *Dancers of Bali*. Zie ook het kwartaalblad *Archipel*, 'Weg uit Indonesië', herfst 2008.

'Succesrijke tournee van Balische dansers in Amerika', in: Het Vaderland, 13 december 1952

Marina Godeschalk, *Assimilatie en heropvoeding. Beleid van de overheid en kerkelijk en particulier initiatief ten aanzien van gerepatrieerden uit Indonesië*, Doctoraalscriptie, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1988.

H. Schmidt, *In de greep van Soekarno. Achtergronden van een proces tegen een Nederlander*, Uitgever: A.W. Sijthoff, Leiden, 1961.

Gerard de Boer, gesprek over zijn jeugd in de jaren '50 in Indonesië, 2008. In kwartaalblad *Archipel*, 'Weg uit Indonesië', herfst 2008. Te downloaden van mijn website: www.peterschumacher.nl/artikelen.html

Tjalie Robinson, *Piekerans van een straatslijper*, Bandoeng, 1952 en 1954. In 1976 in één band. *Tjies*, Bandoeng, 1956. *Tjoek*, Den Haag, 1960. Maandblad *Gerilja*, Den Haag, 1955.

Audrey R. Kahin en George McT. Kahin, *Subversion as Foreign Policy. The Secret Eisenhower and Dulles Debacle in Indonesia*, The New Press, New York, 1995.

Hoofdstuk 15

Soekarno noemt zich in 1949 al een Nieuw-Guinea-fanaticus

Nadat er op de conferentie van Pankalpinang in oktober 1946 over de toekomstige rechtspositie van minderheden was gesproken en over een mogelijke aparte status van Nieuw-Guinea, zou deze kwestie steeds weer opduiken. Meteen al in 1947, bij het 'aankleden' van de overeenkomst van Lingardjati, wenste met name de KVP Nieuw-Guinea onder Nederlands bewind te houden. Toen Roem namens Indonesië en Van Roijen namens Nederland het in mei 1949 eens waren geworden over een politieke oplossing van het conflict, was er nauwelijks aanleiding te veronderstellen dat Nieuw-Guinea een struikelblok zou vormen en dat het dertien jaar later bijna tot een oorlog zou leiden.

Ter voorbereiding op de RTC in de zomer en het najaar van 1949 bezochten Van Roijen en Roem president Soekarno. In een interview dat ik begin oktober 1983 in *NRC Handelsblad* met Van Roijen had – de aanleiding daarvoor was de dood van Roem eind september – vertelde hij me het volgende:

'Soekarno ontving mij vriendelijk en vroeg mij of ik er bezwaar tegen had dat we gewoon van mens-tot-mens met elkaar zouden praten. "Helemaal niet," antwoordde ik. Hij had een paar pertinente vragen. Eén daarvan was, waarom wij bij de overdracht een uitzondering maakten voor Nieuw-Guinea. "Wij

Nederlanders,” zei ik, “zijn ervan overtuigd dat dit niet behoort tot het eigenlijke gebied van Indonesië, noch etnologisch, noch geografisch.” Bovendien bracht ik Soekarno onder de aandacht dat vice-president Hatta minister Stikker had verteld dat Nieuw-Guinea hem niet zo interesseerde. Soekarno repliceerde: dat kan meneer Hatta gezegd hebben, maar ik ben een Nieuw-Guinea-fanaticus.'

Pieter B.R. de Geus verwijst in zijn proefschrift uit 1984 naar dit NRC-artikel en voegt daar nog de volgende opmerking aan toe:

'Het was dus van begin af duidelijk hoe de belangrijkste man in de Republiek daarover dacht. Maar vrijwel geen enkele Nederlandse politicus was bereid naar hem te luisteren, of te erkennen dat hij de belangrijkste man in de Republiek was – of zelfs in geheel Indonesië.'

Sommigen zullen zich De Geus nog kunnen herinneren als kortstondig minister van Defensie in het eerste kabinet Van Agt I (1980-1981). Zijn grote belangstelling voor de Nieuw-Guinea-kwestie kwam voort uit het feit dat hij daar in de jaren '50 en '60 als marineofficier nog een aantal jaren had gediend.

In 1949 probeerden tal van behoudende krachten rond het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid de RTC te laten mislukken. Een informant van deze beweging was Johan Thiessen, een Nederlander die in Bandoeng een fotobedrijf had, een schimmig bestaan leidde tijdens de Japanse bezetting en zich in 1950 nog heeft opgeworpen als adviseur en vertegenwoordiger van Westerling. Behalve met mensen die niets van een onafhankelijk Indonesië moesten hebben stond Thiessen ook schriftelijk in contact met regionaal bestuursambtenaar Jan P.K. van Eechoud. Deze had grootse plannen met de ontwikkeling van Nieuw-Guinea, in de eerste plaats voor de Papoea's zelf – voorlopig onder Nederlandse leiding – maar ook wel als nieuw tehuis voor Indo-Europeanen. Van Eechoud benaderde Thiessen met een brief die handelde over de activiteiten van de Papoea-nationalist Johan Ariks. Deze ijverde voor een onafhankelijk Nieuw-Guinea, onafhankelijk van zowel Indonesië als van Nederland.

Van Eechoud waarschuwde Thiessen ervoor de acties van deze Papoealeider niet in verband te brengen met de acties van Indo-groepen die het wilden bestemmen als hun nieuwe land. In zijn brief van 13 augustus 1949 schreef Van Eechoud:

'U moet een minder prettig, doch volkomen vaststaand feit in het oog houden: het land van de Papoea geniet internationale belangstelling, dat van den Indo-Europeaan niet. En daar moet u dus rekening mee houden, de koppeling van beide belangen vertroebelt de zaak. Laat de actie voor het recht van den Indo volkomen daarnaast staan, als een afzonderlijk motief. Vraag voor hem een plaats in N.G. zonder de betiteling “witmansland” enz. en laat de Indo-Europeaan zich optrekken aan de Papoea – want die is nu eenmaal de partij met de sterkste rechten. Het meest gehoorde argument tegen de Indo is altijd: “Ze

schreeuwen wel hard, maar ze gaan toch niet naar N.G. als het er op aankomt.” Los van de Papoea-kwestie is dus op het ogenblik nodig een laatste gezamenlijke actie van de Indo-groep, waaruit duidelijk moet blijken dat er wél een aanzienlijke groep is die naar N.G. wil.’

Over Johan Ariks' actie voor zelfstandigheid schrijft Van Eechoud:

'Ariks staat op het ogenblik sterk. Hij is democratischer vertegenwoordigd dan menig leider uit Indonesië – en werkelijk: in zijn actie ligt ook voor de Indo het zwaartepunt. Richt de actie over de hoofden van Batavia heen op Den Haag, of voor mijn part op de UNO.

Het is van belang dat mijn bemoeienis met deze aangelegenheid verborgen blijft; ik verzoek u dus met deze brief zeer discreet te zijn in het belang van onze goede zaak. Geachte heer Thiessen. Ik vertrouw dat onze actie met succes zal worden bekroond – het zijn de laatste loodjes.'

In hoeverre Thiessen gevolg gegeven heeft aan de vertrouwelijke verzoeken van Van Eechoud is niet duidelijk. De campagne om Nieuw-Guinea voor Nederland te behouden speelde voornamelijk in conventionele en katholieke kringen en dus ook bij de KVP. De missie op Nieuw-Guinea bestookte KVP-voormannen als Romme met verzoeken om namens de RTC krachtig te pleiten voor Nederlands beheer over het gebied.

De onderhandelingen tijdens de Ronde Tafel Conferentie verliepen redelijk vlot, niet in de laatste plaats omdat de Republiek geen onredelijke eisen stelde. Voor Soekarno – dat is later overduidelijk gebleken – had het binnenhalen van de onafhankelijkheid allerhoogste prioriteit. Alles wat ons in de akkoorden niet bevalt lossen we later wel op, of we houden ons er gewoon niet aan, zo moet Soekarno gedacht hebben.

Er was één kwestie die onoplosbaar bleek, niet omdat de Republikeinse delegatie er een breekpunt van maakte, maar omdat de andere Indonesische delegatie dat deed, die van de federale deelstaten, onder leiding van de Sultan Hamid II van Pontianak. De federalisten eisten dat Nieuw-Guinea een aparte status zou krijgen binnen de deelstaat Oost-Indonesië. Uiteindelijk werd onder grote tijdsdruk besloten de zaak nog één jaar aan te houden. Dan moest een oplossing toch mogelijk zijn, zo was de achteraf gezien wat lichtvaardige en optimistische veronderstelling.

Overigens wijst niets erop dat Nederland het geschil rond Nieuw-Guinea tot een spoedige oplossing wilde brengen. Integendeel: J.H. van Maarseveen, de toenmalige minister van Overzeese Gebiedsdelen, kondigde de ene na de andere maatregel aan ter bestendiging van de Nederlandse soevereiniteit over het gebied. Men zegt dat hij gedreven werd door een grote afkeer van de figuur Soekarno en door zijn opvatting dat Nederland tijdens de RTC veel te veel concessies had moeten doen om de conferentie niet te laten mislukken. Met name

toen Soekarno grote haast maakte met het oprollen van alle deelstaten en nog in augustus 1950 de eenheidsstaat Indonesië afkondigde, zette Van Maarseveen de hakken stevig in het zand.

Soekarno's actie om snel een einde te maken aan de federale structuur werd weer ingegeven door de gewapende actie waarmee Westerling opkwam voor de belangen van de federalisten in Pasoendan en door de afscheidingsactie op de Zuid-Molukken. Op 27 december 1950, de datum waarop op grond van de RTC overeenstemming had moeten worden bereikt, stonden de wederzijdse standpunten over Nieuw-Guinea verder uit elkaar dan ooit.

De kwestie Nieuw-Guinea naar de Verenigde Naties

Na een groot aantal vruchteloze gesprekken besloot Indonesië in 1954 de kwestie Nieuw-Guinea voor te leggen aan de Verenigde Naties. Soekarno maakte dat in zijn jaarlijkse toespraak op Onafhankelijkheidsdag (17 augustus) bekend. Het idee kwam van premier Sastroamidjojo, die tijdens zijn periode als ambassadeur in Washington had leren inzien dat de Amerikanen voor het Indonesische standpunt te winnen waren als dat het accent legde op twee specifieke punten. Indonesië zou, ten eerste, wel eens onder communistische invloed kunnen komen als dit koloniale probleem bleef voortduren. Verder moesten de Amerikanen er nog eens duidelijk op worden gewezen dat Indonesië voor Amerika van groot economisch belang was vanwege de vele waardevolle bodemschatten.

Nederland hanteerde het eerste argument, maar dan in aangepaste vorm: Nieuw-Guinea kon alleen onder Nederlands bewind een 'bastion tegen het oprukkend communisme' blijven.

Er was in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een tweederde meerderheid nodig voor het aannemen van een resolutie die Nederland zou dwingen met Djakarta te gaan onderhandelen. De Nederlandse regering liet weten vol vertrouwen te zijn dat die tweederde meerderheid nooit zou worden gehaald en dat Nederland zo'n resolutie naast zich neerleggen zou als die meerderheid onverwacht toch gehaald werd.

Het invloedrijke Nederlandstalige in Djakarta verschijnende dagblad *Nieuwsgier* noemde de Nederlandse opstelling 'formeel waterdicht, maar in wezen door en door onjuist'. W.F.L. graaf van Bylandt, de Nederlandse Hoge Commissaris in Djakarta, zat in grote trekken op één lijn met de *Nieuwsgier*. Evenals zijn voorgangers adviseerde hij Den Haag met Indonesië te gaan onderhandelen. De tijd van 'koloniale experimenten' was nu wel voorbij, vond Van Bylandt. Den Haag moest zich bovendien realiseren dat Indonesië voor Amerika zowel politiek, economisch als militair van groter belang was dan Nederland. Van Bylandt pleitte er ook voor om van westelijk Nieuw-Guinea een trustgebied van de

Verenigde Naties te maken. De reactie uit Den Haag was het formele antwoord dat 'binnenlandse politieke verhoudingen in Nederland' een dergelijke beleidswijziging 'onmogelijk' maakten.

Het Nederlandse bedrijfsleven volgde de politieke verwickelingen tussen Djakarta en Den Haag op de voet. Pogingen om het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid te versoepelen, opdat niet álle wederzijdse handelscontacten teloor zouden gaan, stuitten keer op keer op de koppigheid van Joseph Luns, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken. Hij was er van overtuigd dat Nederland in zijn recht stond en blindelings op de steun van Amerika kon rekenen.

Die onrealistische halsstarrigheid van Luns lokte in Djakarta steeds drastischer acties uit. Het moment naderde, dat was duidelijk, dat Indonesië het Nederlands bedrijfsleven zou nationaliseren als represaille voor de weigering Nieuw-Guinea af te staan. De meeste bedrijven hadden hun bakens al verzet naar andere landen, zodat dit niet al te rampzalige gevolgen zou gaan krijgen. In 1958 was het zo ver: Indonesië nationaliseerde alle Nederlandse bedrijven. De diplomatieke betrekkingen werden tot een minimum teruggebracht en zouden kort daarna geheel verbroken worden. Daarnaast trof Indonesië maatregelen om Nieuw-Guinea gewapenderhand te veroveren.

Indische Deta- jongens en Nederlandse politieke delinquenten

Een van de argumenten om Nieuw-Guinea achter te houden was gebaseerd op het idee er een soort toevluchtsoord en nieuw vaderland voor Indische Nederlanders van te maken. Dat al eerder was bewezen dat dit halve eiland en de meeste Indo-Europeanen daar volstrekt ongeschikt voor waren, woog niet al te zwaar. Het was de moeite van het proberen waard.

De Dienst Economische en Technische Aangelegenheden (DETA) in Hollandia nam vanaf 1949 zo'n kleine duizend Indische jongens in dienst, die als pioniers fungeerden. Ze kregen een contract van één jaar, vrije overtocht, kost en inwoning en ze verdienden 1 gulden en 50 cent per dag. Het was voornamelijk fysiek werk in de bouw. Het werd weer geen succes en er ontstonden spanningen met het leidinggevende personeel dat volbloed Nederlands was. Na afloop van het contract konden de pioniers zich daar blijvend vestigen of vertrekken. Een deel van de DETA-werkers kwam in dienst bij het gouvernement, of ging in het particuliere bedrijfsleven werken. Anderen zetten een bedrijfje op. Maar er was noch van magneetwerking noch van kettingmigratie sprake. Hoe graag tienduizenden Indische gezinnen ook in hun geboorteland wilden blijven, maar weinigen waagden de overstap naar Nieuw-Guinea. Er kwamen wel andere Nederlanders naar dit onontwikkelde gebied: veroordeelde politieke delinquenten!

Al in het najaar van 1945 werd in Nederland krachtig gepleit om veroordeelde ex-NSB'ers en voormalige SS'ers in te zetten bij het ontsluiten van de oerwouden van Nieuw-Guinea en Suriname. G.L.Tichelman en jhr. mr. dr. W.H. Alting van Geusau, beiden voormalig ambtenaar bij het Nederlands-Indisch gouvernement, schreven in een enthousiaste brochure dat er voor deze landverraders geen plaats meer was in Nederland. Ze mochten nooit meer naar Nederland terugkeren. Een fragment uit hun brochuretekst:

'Ons land is ziek, zwaar ziek. Wij moeten het zoo spoedig mogelijk weer gezond trachten te maken en te zuiveren. En daartoe hebben wij thans geen zachten heelmeesters, maar een chirurg nodig: er valt een levensreddende operatie te verrichten op het lichaam van Nederland. Laten wij Nederlanders met het oog op de hevige buitenlandse belangstelling in die woeste wouden, waar geen particulier kapitaal zich ooit voor heeft geïnteresseerd en zich ook binnen afzienbaren tijd niet interesseren zal, een grootsch monument, een tweede de Lesseps waardig, doen verrijzen, als een overtuigend en levend bewijs ten overvloede van onze internationaal stevig gevestigde reputatie, dat wij koloniseeren kunnen als geen tweede volk op aarde.'

De ex-NSB'ers gingen wel, maar het liep iets anders dan Tichelman en Alting van Geusau voor ogen hadden. In maart 1947 droeg de regering de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten op een onderzoek in te stellen naar het aantal politieke delinquenten dat op vrijwillige basis straftijd in Nieuw-Guinea wilde doorbrengen. Op de suggestie om ook de binnenlanden van Suriname door politieke delinquenten te laten ontginnen ging de regering niet in.

Twee maanden later, eind mei 1947, vertrokken de eerste 130 politieke delinquenten naar Nieuw-Guinea 'ten einde daar werkzaam te zijn bij de opruiming van militaire magazijnen'. Het ging hier om omvangrijke Amerikaanse dumps van achtergelaten vliegtuigwrakken en ander militair materieel.

De tweede groep bestond uit honderd jongeren die, zo meldden de dagbladen, waren geselecteerd uit een groot aantal gegadigden. De groep vertrok op 11 maart 1948. Van de in totaal 230 naar Nieuw-Guinea uitgezonden politieke delinquenten keerden er in oktober 1949, 84 terug naar Nederland, nadat ze hun straf hadden uitgezeten. De meeste anderen emigreerden direct naar Australië en Nieuw-Zeeland.

Indonesisch geweld dreigt

De besprekingen over Nieuw-Guinea kwamen steeds vaster te zitten. De onderlinge betrekkingen waren op een dieptepunt en de dreigementen van Soekarno om Irian Barat (West Nieuw-Guinea) desnoods met geweld te veroveren werden steeds concreter. Het werd in 1960 duidelijk dat Nederland Nieuw-Guinea niet

zou kunnen behouden. De vraag was nu: hoe raken we van dit probleem verlost zonder Soekarno een politieke en militaire overwinning te gunnen en zonder de Papoea's in de steek te laten? Er moesten minimaal garanties komen dat die zelfbeschikkingsrecht zouden krijgen en behouden. Voor dat recht zou Nederland pal staan: beloofd is beloofd. Ironisch genoeg wilde Nederland direct na de oorlog niets weten van het zelfbeschikkingsrecht van Indonesiërs: een recht waarop die de uitroeping van hun eigen, onafhankelijke Republiek hadden gestoeld.

Dag Hammerskjöld, secretaris-generaal van de VN, en ook zijn opvolger U Thant hebben zich actief met de Nieuw-Guinea kwestie bemoeid. Dat geldt ook voor de Amerikaanse diplomaat Ellsworth Bunker, die met een plan kwam. Minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns bleef bij hoog bij laag beweren dat Amerika de kant van Nederland zou kiezen in geval van een Indonesische invasie. Van Royen, de Nederlandse VN-ambassadeur in New York, had Den Haag meerdere malen laten weten over inlichtingen te beschikken dat die Amerikaanse garanties op drijfzand waren gebaseerd. Desondanks bleef het hele kabinet achter Luns staan.

Toen in 1962 inderdaad een Indonesische invasie dreigde, greep president Kennedy persoonlijk in. Hij maakte duidelijk geen oorlog te willen in dat gebied omdat hij een domino-effect vreesde. De invloed van de Chinese Volksrepubliek groeide in Azië en in Indo-China werd de communistische Vietcong sterker. Ook het feit dat de Sovjet-Unie het grootste deel van het benodigde Indonesische oorlogsmaterieel leverde speelde mee voor Washington.

Om een oorlog te voorkomen zond de Amerikaanse president eerst zijn broer Robert Kennedy naar Djakarta. Die moest er bij Soekarno op aandringen het conflict vooral niet gewapenderhand te beslechten en proberen met Nederland tot een vergelijk te komen. Daarna bezocht Robert Kennedy Den Haag om premier Jan de Quay en zijn regering tot concessies te dwingen. Toen Nederland door de knieën ging en de kwestie in augustus 1962 bijna was opgelost, bleef Soekarno parachutisten boven Nieuw-Guinea dropen. Daarop ontbood Kennedy Soebandrio, de Indonesische minister van Buitenlandse Zaken. Hij sprak die ernstig toe en waarschuwde dat het nu echt afgelopen moest zijn.

De donderspeech had effect. De Indonesische invasie, die in augustus had moeten beginnen, werd afgelast. Nieuw-Guinea zou tijdelijk onder het bestuur van de Verenigde Naties komen. Op 1 september 1963 zou in Hollandia naast de VN-vlag de rood-witte vlag van Indonesië komen te hangen. Dat werd toch 1 januari 1963, omdat Soekarno zijn volk dat had beloofd. Zes jaar later mochten de Papoea's zich over hun eigen toekomst uitspreken: niet in een democratisch referendum, maar door middel van 'mushawara', het Indonesische overlegstelsel. Het was in 1969, na veel Indonesisch gemanipuleer, een formaliteit: VN-waarne-

mers bleken op de uitvoering van wat officieel een 'Act of Free Choice' heette, geen enkele invloed te kunnen uitoefenen

Ronald Gase's ministeriële enquête

Ruim vijftien jaar later, in 1984, werden de politieke complicaties rond de ommezwaai van Den Haag en het opgeven van Nieuw-Guinea prachtig en zeer gedetailleerd beschreven door de chemicus Ronald Gase. Rond 1973 kwam Gase in contact met de journalist Willem Oltmans, die veel over de Nieuw-Guinea-kwestie had geschreven. Die vertelde hoe werkelijk alles in deze zaak wat kón misgaan, voornamelijk door het optreden van minister Luns, inderdaad wás misgegaan. Gase kon het nauwelijks geloven en hij begon – naast zijn studie – een onderzoek naar de Nederlandse politieke geschiedenis van de Nieuw-Guinea-affaire. Vanaf 1974 interviewde hij uitgebreid de belangrijkste figuren die daarin een rol speelden. Hij kreeg tot bijna iedereen toegang, behalve tot Luns, die inmiddels secretaris-generaal van de Nato in Brussel was geworden.

Gase moest afstuderen en legde zijn project even terzijde. Hij pakte het in 1983 weer op. Toen wilde Luns wel praten, maar niet langer dan veertig minuten. Dat werd een uur. Tot verbazing van Gase relativeerde Luns de Amerikaanse steun waaraan hij zo lang en fanatiek had vastgehouden zonder enige schaamte of spijt. Hij trachtte zijn gast wijs te maken altijd wel te hebben geweten dat die steun nooit honderd procent kon zijn. Het was een tactiek, zo redeneerde Luns, om aan de toezegging tot militaire steun zo lang mogelijk vast te houden. Immers, Washington zou uiteindelijk in een positie komen waarbij het een duidelijk anti-Nederlands en pro-Indonesisch standpunt zou innemen. Toen dat na de interventie van John en Robert Kennedy in de zomer van 1962 daadwerkelijk de situatie werd, 'moest' Nederland wel zwichten, niet onder druk van Soekarno, maar onder die van Washington. De volgens Luns door en door onbetrouwbare Soekarno werd zodoende bewust een overwinning op Nederland onthouden. Dat was de enige oplossing die acceptabel was voor het Nederlandse volk. Dat het conflict ruim twaalf jaar had geduurd lag volgens Luns zeker niet aan Nederland, maar uitsluitend aan Soekarno, die in 1950 eenzijdig de eenheidsstaat had uitgeroepen en daarmee alle RTC-overeenkomsten had geschonden. Daardoor was Nederland ook niet meer gebonden geweest aan de RTC-afpraak om te streven het binnen een jaar over Nieuw-Guinea eens te worden. Wat Gase volgens de oud-minister ook heel goed moest begrijpen is dat hij niets anders deed dan de wil van het kabinet en de meerderheid van de Tweede Kamer uitvoeren. Meer niet. Hem trof geen enkele blaam.

Toen Gase de opnamen met Luns aan De Quay liet horen en die Luns vrije interpretatie van de geschiedenis tot zich door liet dringen, ontplofte hij. De ex-

premier was ervan overtuigd dat Luns hem bewust om de tuin had geleid. Tien jaar eerder had hij Luns nog als een bijzondere man gekenschetst, die met zijn grappen vaak moeilijke diplomatieke problemen kon weglachen. Uit weerzin over Luns' hypocriete gedraai gaf De Quay Gase toestemming zijn kritische dagboek aantekeningen uit het begin van de jaren '60, waarvan hij het bestaan tegenover Gase eerder had ontkend, te raadplegen. Hij mocht ze niet inzien, maar de beheerder van het Brabants provinciaal archief waar ze lagen, moest passages voorlezen die Gase dan weer op de band opnam. Kort voor De Quays dood heeft hij de oud-premier de betreffende delen van zijn manuscript door diezelfde beheerder laten voorlezen. De Quay ging helemaal akkoord. Zo kon Gase's boek *Misleiding of Zelfbedrog* in 1984 geheel geautoriseerd verschijnen. De auteur betreurt het uitermate dat de Nederlandse volksvertegenwoordiging zich altijd, voor het laatst in 1973, heeft verzet tegen een eigen onderzoek. Hij schrijft in een voetnoot aan het eind van zijn boek:

'Een parlementair onderzoek naar het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid, een beleid dat niet alleen vele miljarden guldens heeft gekost, maar tengevolge waarvan ook een groot aantal mensen het leven hebben verloren, zou zich natuurlijk niet hebben moeten beperken tot de rol van mr. Luns alleen. Daarnaast had het parlement bijvoorbeeld ook zijn eigen rol behoren te onderzoeken. Met zo'n onderzoek zou de democratie in Nederland een grote dienst zijn bewezen.'

Het boek van Gase bevat naast een beschrijving van de ontwikkelingen ook de volledige tekst van alle interviews. En zo deed de chemicus dr. Ronald Gase in zijn vrije tijd een loffelijke poging een verslag te schrijven van een beperkt ministerieel onderzoek. Hadden de meeste politici, als trouwe volgers van de manipulator en clowneske – dus populaire – Luns, te veel boter op hun hoofd?

Was Nederland in staat een Indonesische aanval te weerstaan?

Luns beweerde in zijn interview met Gase ook dat Nederlandse troepen, vliegtuigen en marineschepen een Indonesische aanval zonder hulp van Amerika wel hadden kunnen weerstaan, ofschoon tegen hoge kosten. Hoe verliepen de voorbereidingen voor een mogelijke confrontatie?

Vanuit Djakarta werden versterkingen gestuurd naar Indonesische eilandengroepen in de buurt van het omstreden gebied en vanaf 1960 landden er regelmatig infiltranten op de kust, of die werden per parachute gedropt. Door urenlange speeches van Soekarno aangemoedigd en opgehitst waren al deze vrijwilligers bereid hun leven te geven voor het vaderland. De infiltranten waren maar matig geoefend in junglegevechten. Als ze niet in handen vielen van Nederlandse troepen, voor een groot deel mariniers, moesten ze overleven in het dichte Nieuw-Guinese oerwoud, waartegen ze nauwelijks waren opgewassen. Er

zijn vermoedelijk veel meer infiltranten omgekomen door ontberingen dan door Nederlandse kogels, maar precieze cijfers hierover zijn niet voorhanden. Aan Nederlandse kant zijn er tijdens het conflict in twaalf jaar tijd 140 militairen gesneuveld, inclusief leden van Papoea-bataljons.

De eerste infiltranten die op de kusten van Nieuw-Guinea werden aangetroffen, werden ontwapend en keurig teruggestuurd. Toen er later veel meer uit de lucht werden neergelaten, werden die of gedood of gevangen genomen. Logistiek werd dit een steeds moeilijker probleem. Het was voor Nederlandse patrouilles al zwaar genoeg een eigen weg te vinden door de jungle en krijgsgevangen vormden dan een extra ballast.

In 1984 ontving ik een brief van een man die erbij was geweest. Hij had in 1961-'62 als officier bij de Landmacht op Nieuw-Guinea gediend. Hij wilde duidelijk een waargebeurd verhaal kwijt. We maakten op zijn verzoek een afspraak. De man, die nadrukkelijk anoniem wilde blijven, vertelde:

'Bij meer dan één gelegenheid had ik gehoord dat het geen uitzondering was dat Nederlandse mariniers Indonesische krijgsgevangenen doodschoten, omdat het te veel moeite was ze door de zware jungle mee naar het kamp te nemen. Ik heb dit toen schriftelijk willen rapporteren aan de militaire inspectie in Den Haag. Ik had de brief al geschreven, maar ik realiseerde me toen dat ik dat alleen mocht na overleg en toestemming van mijn plaatselijke commandant. Hij las de brief, zei dit soort berichten ook te hebben gehoord, maar hij kon evenmin als ik overtuigende bewijzen aanvoeren. Hij raadde mij dus af de brief naar Den Haag te verzenden. Ik heb die brief nooit verstuurd.'

Ik heb niet kunnen nagaan of het waar is dat Nederlandse mariniers op Nieuw-Guinea excessen hebben gepleegd, maar gezien de geweldsdaden die er in de jaren '40 in Indonesië zijn gepleegd houd ik het niet voor onmogelijk. Mocht dit inderdaad het geval zijn geweest en als dergelijke berichten tot Den Haag waren doorgedrongen, dan was mijns inziens de kans op een nader onderzoek allesbehalve groot geweest. De vrees om Soekarno daarmee in de kaart te spelen was te groot.

Een dergelijke handelwijze bleek in 1994 uit de kwestie Gonzalves. De VPRO-radio onthulde dat jaar dat mr. R. Gonzalves, toen hoofdofficier van Justitie in Den Bosch, eind jaren '50 als bestuursambtenaar in Nieuw-Guinea keihard was opgetreden tegen Papoea's in de Baliemvallei. Hij zou zelfs een Papoea hebben doodgeschoten. Op last van minister Luns was de zaak in de doofpot gestopt. Het vijandig gezinde regime in Jakarta moest geen munitie krijgen voor anti-Nederlandse propaganda.

De Marine Inlichtingendienst wist bijna alles

De Nederlandse troepen op Nieuw-Guinea waren in staat de Indonesische troepenopbouw rond het eiland goed te volgen. De Marine Inlichtingendienst (MARID) luisterde alle Indonesische berichten af. De MARID analyseerde die en vergeleek ze met berichten uit andere bronnen. Een aantal Nederlandse marine-officieren heeft eind jaren '90 verslag gedaan van hun ervaringen van toen. Die staan opgetekend in een boek dat de geschiedenis van de MARID beschrijft. Vice-admiraal b.d. F.E. Kruimink was van 1957 tot 1960 liaisonofficier voor de Koninklijke Marine in Singapore. Op het hoogtepunt van het conflict, in 1962, was hij als commandant op de *Hr.Ms. Groningen* actief in de wateren rond Nieuw-Guinea. Kruimink vertelt hierover:

'Singapore was belangrijk omdat zich daar de hoofdkwartieren van de Britse Far Eastern Forces en de Britse civiele inlichtingendienst MI 6 bevonden. De Britse diensten in Singapore hadden het hele Verre Oosten als werkterrein, en Indonesië was slechts een deel daarvan. Juist vanwege die veelheid aan interessegebieden waren de Britten aanvankelijk vrij slecht geïnformeerd. Gelukkig veranderde dit vrij snel ten goede, vooral vanwege de uitgebreide hoeveelheid technische middelen die hen ter beschikking stonden. Het Verenigd Koninkrijk was namelijk als geallieerde en koloniale mogendheid een potentiële medestander in een gewapend conflict. Daarnaast waren de Britten, net als wij, bijzonder geïnteresseerd in de ontwikkelingen in Indonesië, vooral vanwege de toenemende invloed van de communisten. Londen en Den Haag kwamen overeen dat de uitwisseling van inlichtingen tussen de landen zoveel mogelijk zou plaatsvinden in Singapore. Waar het Java en de Oost-Indische archipel betraf, had de MARID in Nieuw-Guinea een beter inzicht in de ontwikkelingen dan de Britten. Voor wat betreft West-Indonesië, Sumatra en de diverse afscheidsbewegingen waren de Britten weer beter geïnformeerd.'

In 1957 tekende zich een machtsstrijd af in Indonesië. Er ontstonden naast Daroel Islam onder Kahar Muzakhar, ook andere separatistische bewegingen, zoals de PRRI-beweging op Sumatra en de Permesta op Celebes. Kruimink memoreert ook nog het bezoek van de Amerikaanse CIA-agent, luitenant kolonel Harris, die officieel dienst deed als assistent-luchtmachtattaché in Melbourne, maar die in feite een CIA-man was. Hij kwam op uitnodiging van Den Haag naar Nieuw-Guinea en werd, zo meldt Kruimink, buitensporig gefêteerd: een duidelijke parallel met het bezoek van een Amerikaanse persgroep aan Indonesië in 1949.

Vanaf 1958 begon de eigenlijke militaire opbouw in Indonesië. Vice-admiraal Kruimink vertelt:

'Op grote schaal werden wapens besteld in westerse, maar vooral communistische landen. Via Polen liep een order voor onderzeebootjagers, torpedojagers en vijftig MIG-straaljagers. De vliegtuigen werden nog voor het einde van 1958

geleverd. In Tsjecho-Slowakije werd een honderdtal jachtvliegtuigen, bommenwerpers en helikopters besteld. Medio 1958 begonnen de eerste Indonesische regeringsacties tegen de rebellie op Sumatra. Het Celebese Manado viel in juni 1958. In februari 1959 werd een groot offensief tegen de Permesta op Noord-Celebes geopend, waarbij gebruik werd gemaakt van een flink aantal MIG's en lichte bommenwerpers. De Indonesische piloten waren onder andere in Egypte opgeleid. Vriend en vijand waren verbaasd over de voortvarendheid waarmee de amfibische operaties en luchtlandingen werden uitgevoerd. Op een zeker moment ontstond de situatie dat de vijandelijke strijdkrachten zich begonnen voor te bereiden op een grootscheepse aanval op Nederlands Nieuw-Guinea. De MARID kreeg al vrij snel een goed inzicht in de opzet en de taakgroeporganisatie van de Indonesische aanvalseenheden, de sterkte van de aangewezen troepen en de timing. Of het hoofddoel Biak of Sorong zou zijn hebben we nooit met zekerheid kunnen vaststellen. Onze analyses duiden indertijd op Biak, en in latere gesprekken met Indonesiërs is dit bevestigd. Maar zoals gezegd, échte zekerheid, van belang voor de organisatie van onze verdediging, heeft de MARID in de aanloop tot de aanval niet kunnen leveren. Toch ben ik van mening dat we wel tijdig het zwaartepunt van de amfibische en luchtlandingsoperatie zouden hebben onderkend. Want naarmate een omvangrijke operatie van een ongeoefende krijgsmacht zich ontwikkelt over enorme afstanden door een logistiek leeg gebied, gaat er nu eenmaal steeds meer mis. De dan volgende improvisaties leiden onvermijdelijk tot wanorde: machineschade, aanvaringen, uitvallende verbindingen, gemiste wijzigingen van de coderingssleutels, watergebrek, menselijke fouten en gewone stomiteiten. Gelukkig is deze grootscheepse aanval niet doorgegaan. Ze zou honderden mensenlevens hebben gekost, en waarschijnlijk hebben geleid tot een politieke patstelling. Voor vele Indonesiërs zou het een 'one-way ticket' zijn geweest. Hoe dan ook, ik ben van mening dat we er zeker klaar voor waren.'

Pieter de Geus, de al eerder genoemde ex-minister en schrijver van de dissertatie *De Nieuw Guinea Kwestie*, komt ook met cijfers over troepensterktes en strategieën. Aan de Indonesische kant stond, aldus De Geus, het volgende klaar: 'Twee brigades parachutisten, in totaal circa 7000 para's, een brigade mariniers, bestaande uit 4500 man, met amfibische tanks en landingsvaartuigen, vier brigades infanterie, van in totaal 12.750 man, plus ondersteunende wapens zoals artillerie en genie, alsmede logistiek personeel van in totaal 4000 man. Naast deze grondstrijdkrachten stonden er aanzienlijke aantallen gevechtsvliegtuigen ter beschikking. Er was een transportvloot verzameld van 120 schepen, beschermd door 30 oorlogsschepen van verschillende types. Het operatieplan, onder de codenaam Djajawidjaja, voorzag in het eerst behalen van het overwicht in de lucht en op zee en het vernietigen van het Neder-

landse waarschuwingssysteem (radar op Biak en Noemfoor). In de tweede fase zouden de parachutisten en mariniers een landing bij Biak uitvoeren en een bruggenhoofd vormen om de overige troepen aan land te brengen. Het uiteindelijke doel was: doorstoten en veroveren van Hollandia.

De Indonesiërs zagen wel in dat het een operatie zou zijn met grote risico's. De uitschakeling van de radar en van de jachtvliegtuigen op het vliegveld zou moeten gebeuren door Tu-16-bommenwerpers, die van Madiun op Java moesten komen. Zou deze aanval niet lukken, dan zou het behalen van het luchtoverwicht een illusie zijn, want Biak lag buiten het bereik van de MIG-straaljagers op Morotai.'

Over de Nederlandse verdediging las ik bij De Geus:

'De Nederlandse strijdmacht omvatte circa 4100 man van de Koninklijke Landmacht, verspreid over een fors aantal garnizoenen; een kleine 2000 mariniers, die al evenzeer waren verspreid; 24 Hunter-straaljagers op Biak en op zee twee onderzeeboten, vier jagers, twee fregatten en tien Neptune-patrouillevliegtuigen met 20-mm-mitrailleurs voor gebruik tegen zee-en gronddoelen. Op Biak waren slechts circa 100 man infanterie aanwezig (maar ook artilleristen en logistiek personeel waren ingedeeld in de verdediging tegen een invasie).

In dit laatste stadium van voorbereiding van de grote Indonesische aanval was ons de ware bedoeling duidelijk geworden. De beschikbare schepen werden geposteed op de Indonesische naderingsroutes. De Neptunes, met hun langeafstandsradar, volgden de bewegingen van de transportvloot. Het is uitgesloten dat de Indonesiërs een verrassingsaanval hadden kunnen uitvoeren en ongetwijfeld zouden zij zware verliezen hebben geleden alvorens hun doel te bereiken.

Soekarno had het begin van de operatie Djajawidjaja aanvankelijk bepaald op 9 augustus 1962, maar toen was men nog niet gereed en de begindatum werd nader gesteld op 14 augustus. Op die data waren de onderhandelingen nog aan de gang. Onderhandelingen die door de Nederlandse delegatie werden gevoerd in de wetenschap dat er een landing dreigde. De Nederlandse autoriteiten zijn er zich niet ten volle van bewust geweest hoe omvangrijk en acuut die dreiging was.'

De schrijvers van het boek over de MARID denken daar, getuige hun hoofdstuk over Nieuw-Guinea, heel wat positiever over dan De Geus.

De Nederlandse pers over Nieuw-Guinea

Vanaf begin 1960 begonnen steeds meer Nederlandse dag- en weekbladen hun lezers voor te bereiden op de reële mogelijkheid dat Nieuw-Guinea moest worden opgegeven. Desondanks veranderde er in de publieke opinie minder dan

wellicht te verwachten was. In augustus 1961, ongeveer een jaar vóór het besluit Nieuw-Guinea definitief los te laten, was 56 procent van het Nederlandse volk voorstander van het behoud van Nieuw-Guinea terwijl 22 procent het onder voorwaarden wel wilde afstaan. De rest had geen mening. Van de grote partijen lagen die percentages als volgt: Anti-Revolutionaire Partij (protestant): 75 procent voor behoud en 13 procent tegen; KVP 57-18, PvdA 54-31; VVD 68-23; CHU (protestant) 74-12. Ingedeeld naar religie lagen de verhoudingen niet veel anders: katholieken 51-22; gereformeerden 71-14; hervormden en andere protestanten 63-15 en mensen die niet waren aangesloten bij een kerkgenootschap: 49-32.

Een jaar later, op 7 september 1962, stemde de Tweede Kamer over de overdracht: 127 stemmen waren voor overdracht en negen tegen. Een week later stemde de eerste kamer: 63 stemmen waren voor en drie tegen. De socialist J.H. Scheps was als enige PvdA'er om principiële redenen tegen.

In Nederland was het vooral prof. Frans J.F.M. Duynstee, vooraanstaand lid van de KVP en hoogleraar rechtsgeleerdheid aan Radboud Universiteit in Nijmegen, die de aandacht trok door zich openlijk tegen het standpunt van zijn partij op te stellen. Vooral minister Luns, die sterk geporteerd was van zelfbeschikking voor de Papoea's en daarvoor op de steun van de Verenigde Staten bleef rekenen, moest het ontgelden. Duynstee had relaties aangeknoopt met hoge Indonesische militairen en kwam tijdens deze persoonlijke diplomatie in contact met de – eveneens anti-Luns gezinde – groep rond de industrieel P.C. Rijkens, die zake-lijke belangen in Indonesië had. Op verzoek van deze groep schreef hij *Nieuw-Guinea als schakel tussen Nederland en Indonesië*. Noch bij de regering, noch bij de KVP ondervond Duynstee veel begrip. Hij kreeg daarentegen massale steun van zijn collega-hoogleraren uit Nijmegen. Toen KVP-voorzitter Harry W. van Doorn Duynstee op een partijraad begin 1962 publiekelijk zwaar beledigde wegens zijn contacten met Indonesiërs, nam Duynstee afscheid van de KVP. Vele Nijmeegse professoren volgden hem.

Duynstee was van harte welkom in de kolommen van het linkse weekblad *Vrij Nederland*. *De Volkskrant* stond in die tijd nog vierkant achter de KVP. Hieronder een fragment uit een van de artikelen in VN van de Nijmeegse hoogleraar, waarin hij de Nederlandse regering niet zonder ironie de oren wast:

'De Verenigde Staten hebben gehandeld vanuit hun visie op de eisen van de wereldsituatie. Naar onze overtuiging heeft in wezen ons land precies dezelfde eisen moeten kennen. Die eisen van de wereldsituatie bepalen ook datgene wat voor ons land politiek juist en onjuist, bereikbaar en onbereikbaar is. Dat bepaalde politieke groepen in ons land de eisen van de wereldsituatie beter zouden kennen en beter zouden kunnen analyseren dan de Verenigde Staten lijkt op zijn minst een hoogst dubieuze stelling. De stelling is des te dubieuzer

omdat men van regeringszijde nog nimmer een coherent politiek betoog heeft geleverd dat aannemelijk maakt dat het niet tot stand komen van een akkoord als het onderhavige voor de internationale verhoudingen en voor de ontwikkeling in Zuidoost-Azië beter ware geweest. Wij zouden uitermate benieuwd zijn om een dergelijke uiteenzetting voorzien van politieke argumenten, te kunnen lezen.

In feite hebben wij maar al te vaak de redentie beluisterd dat Nederland alleen te maken zou hebben met de Papoea's; 'men kan de Papoea's toch niet opofferen aan de eisen van de internationale situatie!' Door echter aldus de visie op de toekomst van de Papoea's te isoleren van de internationale verhoudingen, plaatst men zichzelf en de Papoea's in een wereldvreemde positie, die voor de internationale verhoudingen desastreus aan het worden was. Als Nederland dan meent de verantwoordelijkheid van een wereldvreemde positie te aanvaarden dan kan Nederland – al ware het slechts in eigen belang – niet veronderstellen dat ook de Verenigde Staten zich in zulk een positie zouden kunnen en mogen laten dringen. Het doet vreemd aan, dat men in ons land blijkbaar in ernst heeft verwacht dat het State Department met soortgelijke moraliserende onverschilligheid zou staan tegenover een gevaarlijke crisis rond Nieuw-Guinea: grote mogendheden kunnen zich een dergelijk parochialisme niet veroorloven.'

Paul van 't Veer, commentator bij *Het Vrije Volk*, week af en toe uit naar *Vrij Nederland*. In juni 1962 schreef hij over de hypocrisie van het voor de Papoea's gewenste zelfbeschikkingsrecht:

'Wat nieuw is in onze Nieuw-Guineapolitiek is niet het zelfbeschikkingsrecht. Wat nieuw is, is de vondst dat het zelfbeschikkingsrecht eigenlijk niets betekent, of hoogstens zoiets is als: redelijke vormen, of redelijke mate van intern zelfbestuur. Wie houden we daarmee voor de mal? Vooral onszelf, althans degenen onder ons die hun politieke "geweten" (zonder aanhalingstekens is dat woord hier al te belachelijk) in slaap sussen door de ontdekking dat ze toch eigenlijk nooit gemeend hebben wat ze zeiden.'

Het ging in die tijd om ongeveer 700duizend Papoea's, van wie er 300duizend buiten bestuurlijk gebied woonden. De schatting was dat toen niet meer dan 20duizend Papoea's min of meer geciviliseerd waren.

Drogredenen en subjectieve gevoelens

De Geus verwerpt alle aangevoerde argumenten om Nieuw-Guinea te behouden als drogredenen. Hij schrijft in zijn proefschrift:

'Al met al moet worden geconstateerd dat regering en parlement tijdens de RTC, als afsluiting van het proces dat in 1946 begon, geen behoorlijke redegeving had-

den voor de afzondering van Nieuw-Guinea. De verklaring moet in hoofdzaak worden gezocht in onuitgesproken subjectieve gevoelens – een nogal mysterieuze zaak.'

Er zijn andere auteurs geweest die het in hun beschrijving van de kwestie Nieuw-Guinea helemaal niet zo'n mysterieuze zaak vonden dat Nederland fanatiek vasthield aan Nieuw-Guinea. Zo schrijft Chris van Esterik in zijn boek *Nederlands Laatste Bastion in de Oost*:

'De ideologische motieven werden bijna als een stortvloed over de Nederlandse bevolking uitgestrooid: die motieven werden vooral gehanteerd door KVP-politici en de andere christelijke partijen en waren gebaseerd op een latente rancune over het verlies van Indonesië en de schuld van liberalen als Stikker en diplomaten als Van Roijen, die Romme en Luns daarvoor verantwoordelijk achtten, gecombineerd met een enorm wantrouwen tegen het nieuwe regime in Indonesië, met name tegen de persoon Soekarno. Men had wat betreft Indonesië de nederlaag geleden en nu wilde men door middel van Nieuw-Guinea revanche nemen. Dit alles werd nog eens versterkt door de belangen van missie en zending in Nieuw-Guinea, die in het geval van de KVP niet tevergeefs een beroep deden op het religieuze geweten van haar politieke leiders. In de verwachting dat al deze ideologische argumenten wel aan zouden slaan bij de bevolking werden zij door de politici breed uitgemeten.

De enige grote politieke partij die in principe niet afwijzend stond tegenover overdracht (althans in het begin) was de PvdA. Toch lag ook daar de zaak gecompliceerd. Men zag dat de ideologische campagne voor behoud aansloeg bij de kiezers; bovendien wilde PvdA-voorman en premier Drees niet met Indonesiërs praten die hij als collaborateurs zag, en tenslotte was het anti-koloniale sentiment van de vooroorlogse SDAP nogal verbleekt bij de naoorlogse doorbraakpartij en werd zij in de loop van de jaren '50 verreweg in de schaduw gesteld door een virulent anti-communistisch sentiment dat moeiteloos iedere botsing met het nog bestaande anti-kolonialisme trotseerde.'

Voor de Nederlandse historicus Arend Lijphart was het in 1966 ook allang geen 'mysterieuze zaak' meer. Hij eindigt zijn boek *The Trauma of Decolonization*, dat een nauwkeurige beschrijving geeft van de ontwikkelingen rond Nieuw-Guinea, met een zeer scherpe analyse. Hieronder enige fragmenten daaruit:

'De kwellingen van het dekolonisatieproces worden goed geïllustreerd door de pijnlijke en onvrijwillige terugtrekking van Nederland uit zijn koloniën. Het verschaft Indonesië pas haar onafhankelijkheid na een bittere strijd die vier jaar had geduurd. Toen volgde nog eens een vergeefse poging van twaalf en een half jaar om westelijk Nieuw-Guinea, als laatste overblijfsel van haar koloniale wereldrijk, te behouden. Deze experimenten waren extreem traumatisch. Nederland handelde met een intens emotioneel gevoel van verplichting dat zich

manifesteerde in pathologische manifestatie van het eigen gelijk, ressentimenten en een pseudomorele overtuigingskracht.'

Lijphart is absoluut niet onder de indruk van de Nederlandse argumenten. De historicus, een groot deskundige op het gebied van democratisering, die vooral in Amerika als hoogleraar furore heeft gemaakt, toont zich meedogenloos in zijn oordeel:

'Nederlands motieven om vast te houden aan Nieuw-Guinea zijn altijd zuiver subjectief en psychologisch geweest en zijn terug te voeren tot een streven naar nationale eerzucht, gevoelens van morele superioriteit, egocentrisch altruïsme en een diepe weerzin tegen Indonesië. Kortom: gefrustreerd nationalisme. Voor Nederland werd Nieuw-Guinea het symbool voor de bestendiging van zijn grootheid, zijn macht en van zijn morele waarden. Het vasthouden aan Nieuw-Guinea was zeker pathologisch: het was een symptoom van een diep en langdurig minderwaardigheidscomplex, dat maar heel langzaam genas.'

De haat jegens Soekarno sloeg Den Haag met blindheid, waardoor de toenmalige bewindvoerders niet zagen dat Soekarno bij machte was om van Nieuw-Guinea een voor Nederland zeer schadelijk, groot politiek conflict te maken. En wat al helemaal niet begrepen werd was dat Soekarno ook uit was op vergelding voor de vernederingen – arrestaties en verbanningen, om er maar een paar te noemen – die én hem persoonlijk én zijn volk door Nederland waren aangedaan. Oog om oog dus. Nieuw-Guinea, of Irian Djaja, werd voor hem zo een baken en een doel om de Indonesische revolutie voorlopig voort te zetten en Nederland definitief op de knieën te dwingen. Dat lukte hem ten slotte ten koste van grote opofferingen en een economisch failliet in eigen land. Of al die op krediet gekochte, Russische, Amerikaanse en Britse wapens ooit zijn afbetaald is trouwens maar zeer de vraag.

Papoea's lijden onder Indonesische repressie

Na 1969 sloten niet alle Papoea's hun Indonesische broeders als bevrijders in de armen. Voor de vrij grote groep Papoea's die aan de hand van Nederlandse bestuursambtenaren op weg waren geweest naar een zelfbesturend gebied, was een illusie in duigen gevallen. Deze mensen begonnen zich gewapend te verzetten tegen wat zij beschouwden als een Indonesische bezetting. De guerrilla's opereerden onder de naam 'Operasi Papua Merdeka' (OPM). Hun activiteiten hadden tot gevolg dat de repressie op Irian flink werd opgevoerd en de Indonesiërs zich op grote schaal te buiten gingen aan wreedheden. Nederland had daar allemaal geen boodschap meer aan, maar had ook niets geleerd. Dékoloniseren was en bleef, eerst in Suriname (1975) en ook daarna op de Antillen (2010), een moeizame klus.

Bronnen

Peter Schumacher, 'Van Roijen: Roem was een scherpzinnig man en een loyale vriend', in : *NRC Handelsblad*, 5 oktober 1983.

Pieter B.R. de Geus, *De Nieuw Guinea Kwestie. Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht*, Proefschrift Martinus Nijhoff, Leiden, 1984.

Brief van Van Eechoud aan Thiessen, privé-archief van Gerard de Boer.

G.L. Tichelman en jhr. mr. dr. W.H. Alting van Geusau, *NSB-deportatie naar Oost en West*, 1945. Een jaar later verschenen onder de titel *Openlegging van Nieuw Guinea door Politieke Delinquenten*. D.A.V.I.D., Amsterdam 1946.

M.W. Jensen en G. Platje. *De MARID. De Marine Inlichtingendienst van binnenuit belicht*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 1997.

Chris van Esterik, *Nederlands Laatste Bastion in de Oost. Economie en politiek in de Nieuw-Guinea-Kwestie*, Uitgeverij In den Toorn, Baarn, 1982.

Ronald Gase, *Misleiding of zelfbedrog*, Uitgeverij In den Toren, Baarn, 1984.

Het interview van Gase met Luns had plaats op 8 maart 1984. De andere ministers en politici die hij interviewde waren: prof. dr. W. Schermerhorn, prof. dr. L.J.M. Beel, dr. W. Drees, prof. dr. J.E. de Quay, drs. W.K.N. Schmelzer en dr. J.H. van Roijen.

Joop van Tijn, 'De Quay zat te luisteren, intens en aandachtig. Je zag aan hem: nu is Luns t ever gegaan. Ronald Gase schreef de ware toedracht van de Overdracht', in *Vrij Nederland*, 23 juni 1984.

Arend Lijphart, *The Trauma of Decolonization. The Dutch and West New Guinea*, Yale University Press, New Haven en Londen, 1966.

F.Duynstee , 'De Verenigde Staten en Nieuw-Guinea', in: *Vrij Nederland* , 23 december 1961.

Paul van 't Veer, 'Het nieuwe van Nieuw-Guinea', in: *Vrij Nederland*, 6 januari 1962.

Hoofdstuk 16

De strijd om achterstallig salaris voor Indische ex-kampbewoners

Meteen na de oorlog was de financiële situatie voor veel mensen uiterst zorgelijk, zowel in Indië als in Nederland. In Indië was er grote armoede en honger onder de inheemse bevolking en onder de omvangrijke groep uitgemergelde ex-gevangenen. Daarnaast werd Indië ook nog eens getroffen door de onafhankelijkheidsstrijd. Het verlenen van noodhulp had de hoogste prioriteit en bovendien moest het land zo snel mogelijk weer worden opgebouwd. Nog tijdens de bezetting realiseerde Van Mook, de minister van Koloniën, zich al dat er voor de Indische wederopbouw, de uitbetaling van achterstallige salarissen en oorlogsschadeclaims onvoldoende middelen in kas waren, ondanks het feit dat de goudvoorraad van de Javasche Bank in 1942 nog net op tijd naar Australië was gesluisd en daarmee in veiligheid gebracht.

175.000 Indische overheidsambtenaren, inclusief dienstplichtige - en beroepsmilitairen hadden over een periode van 41 maanden geen wedde ontvangen. Dat de overheid niet onmiddellijk met achterstallig loon over de brug kon komen begrepen de betrokkenen wel, maar een voorlopige rehabilitatie-uitkering voor de verarmde ambtenaren en militairen, zo vond men, moest toch mogelijk zijn. Dat geld was broodnodig bij pogingen weer een nieuw bestaan op te bouwen. Van Mook was in principe wel bereid geld uit te keren, maar moest daarvoor een paar honderd miljoen gulden lenen van Nederland. Minister Lieftinck van Financiën was daar faliekant tegen. Het beetje geld dat er nog in de staatskas zat had Nederland nodig voor de eigen wederopbouw en bovendien, zo betoogde hij met nadruk, was Indië financieel autonoom en moest het zijn eigen boontjes maar doppen.

Al het marinepersoneel viel onder de Nederlandse Wet Materiële Oorlogsschade, die voorschreef dat iedereen die in dienst was (geweest) van het Rijk wél zijn achterstallig loon kreeg. Een Indische Marine was er niet, een Indisch leger (KNIL) wel. Kortom, Nederland voelde zich moreel noch materieel verantwoordelijk voor de gevolgen die Nederlanders in Indië van de oorlog hadden ondervonden. Daardoor ontstond de merkwaardige situatie dat KNIL-militairen die in mei 1940 toevallig met verlof waren in Nederland en door de Duitsers waren geïnterneerd, wel schadeloos werden gesteld.

In het Verenigd Koninkrijk, ter vergelijking, bestond het verschil tussen koloniale en nationale overheidsdienaren niet. De Britse staatskas was in 1945 ook nagenoeg leeg. Bovendien stond Londen voor honderden miljoenen dollars in het krijt bij de Verenigde Staten. Het betrof een schuld die niet versneld hoefde te worden afgelost. Ondanks die deplorabele situatie was het voor Londen geen overweging om de eigen krijgsgevangenen en koloniale ambtenaren hun soldij of wedde te onthouden en hun oorlogsschade niet te compenseren. Ook alle andere geallieerde landen voldeden vlot aan de verplichtingen die ze hadden jegens hun door oorlog en bezetting getroffen personeel. Maar in Nederlands-Indië was daar dus geen sprake van. Als argument gold niet alleen het feit dat er in het vernielde en rebelse Indië/Indonesië voorlopig geen geld was voor oorlogscompensaties. Er werd in Batavia van overheidswege ook aan getwijfeld of het uitbetalen van achterstallige lonen wel verplicht was. Er stond immers geen werk tegenover.

Backpay

De Indische ambtenarenbonden en verenigingen van ex-geïnterneerden stelden dat de betreffende ambtenaren nooit waren ontslagen en dus recht hadden op volledige uitbetaling van wat al snel 'backpay' zou gaan heten. Uiteindelijk kwamen de bonden en het Indische gouvernement overeen dat er een zogeheten slotrehabilitatie zou worden uitgekeerd. Voor de gedupeerden was dat beslist geen aanvaardbaar compromis. Die zagen het meer als een opgelegd dictaat. Kort daarna zouden de rechthebbenden nóg een klap krijgen toen bleek dat de waarde van de uitbetaling aanzienlijk minder was vanwege de enorme devaluatie.

De Nederlandse historicus dr. Hans Meijer heeft die hele backpay-affaire in detail beschreven in zijn boek *Indische Rekening*. Het boek gaat niet alleen over geld, maar ook over de vele menselijke en onmenselijke aspecten van de zaak. Zo schrijft hij bijvoorbeeld over de gezagsgetrouwheid van de Indische overheidsdienaren die juridische stappen uit de weg gingen:

'Het werd onbetamelijk geacht het bewind in de bestaande benarde politiek-financiële omstandigheden te kapittelen. Het ontzag in ambtelijke kring voor de autoriteiten en de getrouwheid aan het bewind was daarvoor te groot, zeker in de kolonie. Daar gold de ongeschreven regel dat men als Nederlandse gemeenschap altijd de interne eenheid diende te bewaren jegens de inheemse bevolking en het bevoegd gezag nooit mocht afvallen, al helemaal niet in tijden van oorlog.'

De Nederlands-Indische gemeenschap koesterde bovendien nog altijd de (ijdele) hoop dat naarmate de politieke toestand in het land ten goede zou keren en

meer geld in de Indische kas zou vloeien, het gouvernement uiteindelijk wel de achterstallige salarissen zou betalen, dan wel met een meer billijke financiële regeling zou komen. Het recht op backpay als zodanig werd door Batavia immers niet ontkend, al werd die term angstvallig vermeden.

Het idee dat men door het eigen landsbestuur annex werkgever in de steek zou worden gelaten na alle betoonde opofferingsgezindheid – en offers die nog steeds werden gebracht – was ondenkbaar en haast blasfemisch. Onwrikbaar loyaal en plichtsgetrouw verkozen de backpay-eisers zich coöperatief op te stellen in de verwachting dat deze tegemoetkomendheid wederzijds zou zijn en tot een minnelijke financiële regeling zou leiden.(...) Het onderschatten van de psychologische dimensie van het backpay-vraagstuk heeft er uiteindelijk in belangrijke mate toe bijgedragen dat de kwestie bij de betrokkenen – als ook bij de gehele Indische gemeenschap - is uitgegroeid tot de diepe grief die dit heden ten dage nog is.'

In zijn streven naar objectiviteit wijst Meijer er ook op dat de Nederlandse overheid veel geld heeft uitgegeven aan de inzet van tienduizenden militairen ten behoeve van het herstel van de rechtsorde in Indonesië, en aan de opvang van Indische gerepatrieerden in Nederland:

'De vaderlandse betrokkenheid met de kolonie uitte zich niet alleen met het sturen van de grootste troepenmacht die Nederland ooit op de been heeft gebracht teneinde het behoud van de Nederlandse invloed in de archipel veilig te stellen, maar ook in de opvang van bijna 300.000 repatrianten die gedurende twee decennia na afloop van de Tweede Wereldoorlog naar het moederland kwamen. Daarmee waren gezamenlijk vele honderden miljoenen, zo niet een paar miljard gulden gemoeid.'

De soevereiniteitsoverdracht naderde met rasse schreden. Uitgangspunt was dat Indonesië, eenmaal zelfstandig, niet zou worden opgescheept met omvangrijke Indische schulden. Die slotrehabilitatie was dan ook niet meer dan een minimumpakket. De totale rehabilitatie-uitkering voor gouvernementsdienaren varieerde van zeven tot zeventien maanden. De oorlog had 41 maanden geduurd. De Indische ambtenaren en militairen waren dus nog lang niet uitgestreden.

Tijdens de Ronde Tafel Conferentie werd de backpay niet meer aangeroerd. Nederland wekte de indruk dat die zaak nu wel was geregeld en Indonesië begon er ook niet over. Meijer verbaast zich erover dat de Indische belangenbehartigers er niet achteraan hebben gezeten.

'Opvallend genoeg hebben de Indische belangenorganisaties er niet op toe gezien dat de kwestie van de achterstallige betalingen alsnog op de RTC-agenda kwam te staan. Daarmee hebben zij hun laatste kans aan zich voorbij laten

gaan om de materie alsnog geregeld te krijgen, althans duidelijkheid te krijgen bij wie de schuld kwam te berusten.'

De inbreng van de Indische delegaties tijdens de RTC-onderhandelingen is bewust zeer klein gehouden. Ja, er was gelegenheid tot inspraak. De delegaties hebben daar ook verschillende malen nadrukkelijk om gevraagd. Uiteindelijk mochten de Indische waarnemers hun zegje doen, maar toen bleken de besluiten allemaal al genomen te zijn. Niet één van hun wensen is ingewilligd.

Niet geheel onverwacht weigerde Indonesië de slotuitkering te betalen en Nederland protesteerde daar nauwelijks tegen. De betrokkenen voelden zich andermaal opgelicht.

In Nederland groeiden de Indische belangenorganisaties in aantal en in actiebereidheid. Hun appel aan de Tweede Kamer vond gehoor. Met kamerbrede steun van het parlement werd in 1954 de regering verplicht tot installatie van de Commissie Achterstallige Betalingen (CAB). De Commissie had er zin in en besloot het hele scala van vermeende achterstallige betalingen in ogenschouw te nemen. Lieftinck, die een vertegenwoordiger in de Commissie had zitten, moest van een dergelijke brede taakopvatting niets weten en protesteerde fel. Maar het rapport van de Commissie liet niets te raden over: het benadrukte de morele verantwoordelijkheid van de Nederlandse Staat jegens de Indische oorlogsgetroffenen. Uiteindelijk kwam de regering tegemoet aan de conclusies van de CAB en nam de rehabilitatieverplichting van Indonesië over. Daarmee was een bedrag gemoeid van 200 miljoen gulden. Dat moest het toch echt zijn, vond de Kamer.

In 1966 was er weer even hoop. Nederland sloot toen met Indonesië een overeenkomst die ondermeer de schade regelde die het Nederlandse bedrijfsleven had geleden als gevolg van Soekarno's nationaliseringsacties in de jaren '50. Dit zogeheten Traktaat van Wassenaar betrof een finale verrekening, groot 600 miljoen gulden, van alle openstaande rekeningen aan de Nederlandse overheid en aan particulieren. Geen cent van die miljoenen ging echter naar de Indische mensen die al zo lang op de rest van hun achterstallige loon zaten te wachten.

De Stichting Ereschulden boekt omstreden succes na harde campagne

Tijdens de herdenkingsplechtigheid van de Indische oorlog op 15 augustus 1970 in Den Haag werd de Indische backpay opnieuw en nadrukkelijk voor het voetlicht gebracht. Typisch voor de verdeeldheid binnen de Indische gemeenschap was het feit dat zich twee organisaties aan het front meldden: de Stichting Rechtsherstel KNIL (SRK), die wars was van ieder compromis en ijverde voor het beginsel van volledige uitbetaling van alle achterstallige salarissen. De SRK werd geleid door J.H. Gillebaard. De andere organisatie was de Stichting

Nederlandse Ereschulden (SNE), die werd geleid door G.S. Vrijburg en minder principieel was. De SNE deed een moreel beroep op het parlement de mensen die daar recht op hadden nu eindelijk eens behoorlijk te compenseren. Al spoedig bleek dat de verschillen tussen SRK en SNE te groot waren om tot samenwerking te komen.

De SNE huldigde het standpunt dat iedere gedupeerde 16.000 gulden (ruim 7.000 euro) zou moeten krijgen. Dan was men tevreden. Vrijburg, die flexibel en strategisch opereerde en het Haagse politieke netwerk met zijn kleine organisatie perfect wist te bewerken, kreeg het meest voor elkaar. De man die de knoop definitief moest doorhakken was Hans Wiegel, de toenmalige VVD-minister van Binnenlandse Zaken. Toen die naar Vrijburgs opvatting te lang bleef twijfelen zou Vrijburg hem hebben gedreigd diens liberale Indische achterban op te roepen om nooit meer VVD te stemmen, als Wiegel niet snel zijn handtekening zou zetten.

In 1981 werd eindelijk de Wet Uitkering Indische Geïnterneerden (UIG) van kracht. Deze wet, die tot stand was gekomen door de inspanningen van een Kamercommissie bestaande uit leden van de fracties van de PvdA, het CDA en de VVD, voorzag in een eenmalige uitkering van 7500 gulden voor alle kostwinners die in een Japans kamp hadden gezeten. Ogenschoonlijk een succes, maar dáár was door de SNE en de SRK niet om gevraagd. Door deze wet vielen immers de zogeheten buitenkampers buiten de boot, evenals een bepaalde categorie voormalige koloniale ambtenaren die ook niet geïnterneerd waren geweest. Vrijburg kreeg de schuld, maar ook de Kamer had de Indische verhoudingen en gevoeligheden – niet voor de eerste keer, overigens – verkeerd beoordeeld. Hans Meijer formuleert het in *Indische Rekening* als volgt:

'De nu getroffen regeling [UIG] was halfslachtig en schiep slechts de illusie dat alles naar behoren was afgehandeld. Binnen de Indische gemeenschap was men dan ook bepaald niet content. Niet alleen kwam de hoogte van de uitkering niet in de buurt van het door de SNE gevorderde minimumbedrag van 16.000 gulden, er was tot overmaat van ramp nieuwe ongelijkheid geschapen. (...)

Deze nieuwe onrechtvaardigheid leidde tot grote ontsteltenis bij de betrokkenen en versterkte de bestaande frustraties, speciaal bij de Indo-Europeanen. De actiegroepen ontbeerden de steun van de moegestreden en op leeftijd geraakte Indische oorlogsgeneratie. Mismoedig en zonder enig enthousiasme slikte de Indische gemeenschap de uituitkering en liet het daarbij. Sudah [laat maar]. Maar van acceptatie was geen sprake. De bittere gevoelens binnen de Indische gelederen waren dan ook niet verdwenen.'

Het Indische minderwaardigheidscomplex

Wat misschien ook ontbrak in deze langdurige strijd voor gerechtigheid was een sterke en doortastende Indische leider: een gezaghebbende Indo-Europese man of vrouw die zich niet liet verlammen door gezagsgetrouwheid en onderdanigheid en die keiharde, ultimatieve eisen zou stellen. Er waren wel een aantal mensen met een dergelijk potentieel, maar die dachten, begrijpelijk, eerst aan hun eigen carrière. Ik denk bijvoorbeeld aan ir. Frans Deeleman, van 1972 tot 1983 directeur-generaal van het Koninklijk Instituut voor de Tropen. In 2002, hij was toen 77 jaar, interviewden mijn mederedacteur Huib Deetman en ik hem voor *Blimbing*, ons Indische internet-magazine.

Deeleman vertelde ons zich jarenlang weinig met de groep Indische mensen in Nederland te hebben bemoeid. Maar nu wilde hij zich graag inspannen om de gefragmenteerde Indische gemeenschap in Nederland sterker te maken. Of dat zou lukken kon hij niet garanderen, want eenvoudig, zo vermoedde hij, zou het niet worden.

'Wat ik hier nu aantref is een hele grote groep van gedweë mensen die precies doet wat de overheid zegt. In het voetspoor van het ministerie heb je een aantal Europeanen. Alles wat daar buiten ligt telt dus niet mee. Er zijn mensen in die Indische groep die haarzuiver zien hoe het wel zou kunnen. Er zijn anderen die dus 'collaboreren'. Die hebben het oor van de belanda's [blanke Nederlanders]. En als die wat zeggen dan is het oké. In dit opzicht is er nooit wat veranderd. Er zijn dus te weinig echte leiders onder ons die zeggen, je kunt me de pot op. Dit moet er gebeuren en wel onmiddellijk.'

Deeleman zag ook iets waarvan hij vond dat Indo's en Indonesiërs het met elkaar gemeen hebben:

'Als je hier niet met een generaal aankomt dan ben je niets. Je moet of gezag hebben, of met gezag bekleed worden. Als je dat niet hebt, of als dat onvoldoende erkend wordt, dan kun je misschien wel een intellectueel zijn, zoals Du Perron, maar dat is dan niets meer dan leiderschap op papier. Zodra je iets voor elkaar wil krijgen en al die mensen bij elkaar hebt....adoe, dat gaat toch niet, want wie is daar nou de baas? Ze willen gewoon niet dat een Indo de baas is. Kortom, du moment dat de Indo over dat minderwaardigheidscomplex heen stapt is er geen probleem meer.'

Frans Deeleman, achterkleinzoon van de uitvinder van de 'deleman' – het bekende tweewielige koetsje – werd in 1925 in Soerabaja (Oost-Java) geboren als zoon van een employé van een suikeronderneming in de buurt van zijn geboorteplaats. Zijn vader werd op die plantage geboren. Deze had in 1924 in Delft zijn ingenieursdiploma Civiele Techniek behaald. Tijdens de Japanse bezetting werd Deeleman met zijn vader eerst in Soerabaja en daarna in Bandoeng geïnterneerd en vervolgens nog tot mei '46 bij de Indonesische nationalistinnen

Batu, bij Malang, vastgehouden. Toen vertrok het gezin met de boot naar Holland. Deeleman volgde een jaar overbruggings-HBS in Den Haag. Daarna voltooide hij met succes de Landbouwhogeschool in Wageningen.

Na zijn studie, zo rond 1960, wilde hij terug naar de tropen en koos voor een baan in Belgisch Congo. Hij werd er directeur van de koffieplantages van de Compagnie Cottonnière Congolaises. In 1961, na het uitbreken van gewelddadigheden in Congo, moest hij daar weg en kwam er voor hem een functie vrij op het ministerie van Landbouw in Den Haag. Hij raakte betrokken bij een aantal ontwikkelingsprojecten en keerde in 1967 voor het eerst terug naar zijn geboorteland Indonesië. In opdracht van het ministerie van Buitenlandse Zaken onderzocht hij de mogelijkheden van samenwerking tussen het Instituut voor Landbouwkundig Onderzoek in Wageningen en soortgelijke instituten in Indonesië. Die samenwerking bleek dermate vruchtbaar dat Deeleman in 1967 als directeur-generaal van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) opdracht kreeg dit instituut om te bouwen tot een centrum voor ontwikkelingssamenwerking. Het ging niet van een leien dakje, maar het lukte wonderwel. Terugkijkend op zijn jeugdjaren en vorming zegt Deeleman:

'In Indië, als je van gemengde komaf was, dan mocht je daar vooral niet over praten. Mijn moeder is voor een kwart Chinees. Haar moeder was een dochter van een kapitein der Chinezen. Toen wij op die suikerfabriek zaten was daar een ratjetoe van nationaliteiten. Die lui kwamen maar tot een bepaald niveau, ook al hadden ze gestudeerd. Die zagen dan volbloed Hollanders komen, die van toeten noch blazen wisten. Die werden geparachuteerd naar die hogere rangen. Ik heb nooit goed begrepen waarom die antipathie tegen die belanda's daar niet werd aangescherpt. Van mijn vader heb ik gehoord dat ik dus nooit mocht praten over de vermenging van mijn bloed. Vreselijk. Van mijn moeder hoorde ik dan weer het verhaal dat haar moeder toch wel van standing was als dochter van een Nederlandse bestuursambtenaar en de dochter van een Kapitein der Chinezen. Ik heb mijn grootmoeder nog gekend. Het was een hele statige dame en zij heeft mijn moeder een helemaal Europese opvoeding gegeven. Dat stuk Chinees is helemaal weggedrukt. Dat waren destijds drama's van de koloniale tijd, als je daar gevoelig voor was.'

Dat was toen, maar hoe is het nu?

'Als het Indonesië betreft praten Indo's alleen over het landschap, het eten, de bergen, het heerlijke klimaat en de karbouwen, maar zodra je het over de mensen daar wilt hebben, zijn ze weg. Vergeet niet dat Indo's altijd hartstikke vervelend zijn geweest tegen Indonesiërs. Behalve die Indo's die in de kampong terecht kwamen. Die waren gelijk en konden het goed met elkaar vinden. Over controversiële zaken discussiëren doen Indo's praktisch nooit. Als je nu wilt praten over het bij elkaar brengen van de Indische gemeenschap, of wat daar nog

van over is, dan moet je die zogenaamde leiders er juist niet bij hebben. Dat zijn geen echte leiders, dat zijn aangestelden. Maar er zijn gelukkig ook Indische mensen geweest die zich vrijwel op eigen kracht, met een heleboel mensen om zich heen, hebben ontworsteld aan al die belanda's en goede contacten hebben opgebouwd met Indonesiërs. Waar het kon heb ik hen daarbij graag geholpen. Ik ben bijvoorbeeld blij dat ik organisatoren van de Pasar Malam Besar in Den Haag heb kunnen stimuleren meer Indonesische bedrijven uit te nodigen deel te nemen en ook Indonesische dans- en muziekgroepen naar de Pasar Malam te halen. Zo zijn er meer dingen geweest.'

De Indonesische regering had veel waardering voor het werk dat Frans Deeelman verrichtte. In 1990 ontving hij uit handen van de Indonesische ambassadeur in Den Haag de hoogste onderscheiding die Indonesië voor buitenlanders kent, de 'Bintang Jasa Nararya'.

Kort na ons gesprek werd Deeelman ernstig en langdurig ziek, dus van zijn ferme plannen voor de Indische gemeenschap is helaas nooit wat gekomen.

Buitengewoon pensioen ook voor Indische verzetsdeelnemers geëist

In de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw kwamen er verschillende wettelijke regelingen tot stand ten behoeve van oorlogsgetroffenen zowel in Europa als in Azië. De Pensioen- en Uitkeringsraad (PUR) was er voor alle mensen: voor Joden, voor zigeuners en uiteraard ook voor Indische mensen die in en na de oorlog bewijsbaar psychische schade hadden opgelopen. De Stichting Pelita steunde mensen die behoorden tot de Indische en de Molukse gemeenschap als zij een beroep deden op de Wet Indisch Verzet (WIV), de Wet Uitkering Vervolgden (WUV), of de Wet Uitkering Burgeroorlogsslachtoffers (WUBO). Voor veel Indische mensen kwamen die oorlogswetten te laat. Ze waren of al dood, of de mensen die getuigen waren geweest van hun ervaringen waren er niet meer. Er was in Indonesië moeilijk aan documentatie te komen, zeker waar het de naoorlogse, chaotische Bersiap-periode betrof. Bert Immerzeel, de onderzoeker die we eerder tegenkwamen in hoofdstuk 6, ging in opdracht van de PUR en Pelita diep de archieven in om juist over deze periode nog het een en ander boven water te halen. Hij vond onder meer een aantal gedetailleerde rapporten van het Rode Kruis, de Opsporingsdienst van Overledenen en van de NEFIS. In hoofdstuk 6 zijn die al ter sprake geweest.

Het heeft overigens nog heel wat overredingskracht gekost om ook Indische verzetsmensen aan een behoorlijk, met Nederland gelijkwaardig verzetspensioen te helpen. Nederland kende zo'n buitengewoon pensioen voor verzetslieden al sinds 1947. Dat het bijna veertig jaar heeft geduurd voor er een aparte regeling kwam voor het Indisch verzet kwam door stelselmatige onderwaarde-

ring in Nederland van het verzet in Indië. Men wist er niets van en daarom kon het ook niets geweest zijn.

De historisch-sociologe Elly Touwen-Bouwsma, verbonden aan het Nationaal Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), wijdt in haar boek *Op zoek naar grenzen* een hoofdstuk aan de totstandkoming van de Wet Indisch Verzet. Het is geen vrolijke lectuur.

De campagne voor erkenning begon op 5 mei 1946 met de toen in Batavia opgerichte Federatie van Ex-Illegale Werkers in Indië (FIWI). Het aantal ondergrondse werkers in de hele archipel werd door de FIWI op ten minste 15duizend gesteld. De argumentatie en de bewijsvoering door de federatie leverde niets op, ook later in Nederland niet. In Nederland leidde het trauma van het verlies van Indië ertoe dat men Indië en de oorlog daar zo snel mogelijk wilde vergeten. Dat er, in 1948 en 1949, 471 mensen uit Indië werden onderscheiden met de Verzetsster Oost-Azië was voor Den Haag geen overtuigend argument dat er echt verzet was geweest. Onderzoek, zo luidde het verweer, had immers uitgewezen dat maar 122 van die 471 Verzetsster-dragers min of meer voldeden aan de voorwaarden voor het krijgen van een buitengewoon verzetspensioen.

Volgens Den Haag was het Indische verzet niet te vergelijken met het verzet in Nederland. De oorlog in Indië was anders verlopen. De Japanners straften ieder vorm van verzet keihard af en de inheemse bevolking was verplicht anti-Nederlands, op straffe van harde sancties. Als er al een serieuze claim zou bestaan, dan dienden deze zogenaamde verzetsmensen, zo redeneerde Den Haag, zich net als de backpayers te wenden tot de Indonesische autoriteiten in Djakarta. Inmiddels had de Indische ex-verzetsstrijder David Kriek de Belangengroep Draggers Verzetsster Oost-Azië (BDVO) opgericht. Ik heb Kriek leren kennen als een fanatieke, bijna obsessieve doordouwer. Hij vond uiteindelijk, in samenwerking met Vrijburgs Stichting Nederlandse Ereschulden, een gewillig oor bij leden van de Tweede Kamer. Er kwam een onderzoekscommissie die alle daden van verzet in Indië ging onderzoeken, evalueren en inventariseren. Het resultaat was zeer positief, maar dat resulteerde nog steeds niet in royale erkenning door de regering.

De zogenaamde verzetsmensen moesten maar een beroep doen op de Algemene Oorlogsongevallenregeling (AOOR) of op de Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers (WUV). Een groot deel van de Tweede Kamer accepteerde dit niet en benoemde opnieuw een onderzoekscommissie die met goed onderbouwde argumenten moest komen.

Kriek en zijn BDVO kregen plots de wind mee toen er in 1980 een nieuwe onderscheiding werd gecreëerd: het verzetshedenkingskruis. Daar moesten voormalige Indische verzetstrijders ook voor in aanmerking komen. Samen met Dick

van Logchem, de voorzitter van de Bond Ex-Geïnterneerden en Gerepatrieerden van Overzee (BEGO), riep Kriek hen op de onderscheiding aan te vragen. Velen van hen gaven aan die oproep gehoor. Een gebeurtenis die voor een ware doorbraak zorgde was de bevrijdingstoespraak van koningin Beatrix op 5 mei 1981. Tijdens haar speech, zo kondigde zij van tevoren aan, zou ze enkele tientallen Verzetsherdenkingskruizen uitreiken, waaronder ook diverse aan Indische ex-verzetsmensen. Daarnaast was het eindverslag van de nieuwe Kamercommissie zeer duidelijk: er moest ook voor Indische mensen een buitengewoon verzetspensioen komen.

Door dit positieve advies, gevoegd bij het voornemen van de koningin, kon de regering niet anders dan toegeven. Onder voortdurende druk van de Tweede Kamer, die gelijkstelling aan het Nederlandse verzet eiste, kwam de Wet Indisch Verzet er uiteindelijk in 1986. In 1998 waren er in totaal 1728 WIV-aanvragen in behandeling genomen, waarvan 466 werden gehonoreerd. Het zijn er ook niet veel meer geworden, maar het waren er wel vier maal meer dan op basis van het aantal Verzetssterren Oost-Azië was geschat!

Elly Touwen stelt vast dat verzet in een Indische context anders begrepen moet worden dan in de Nederlandse cultuur:

'In Indië werd gemeenschapszin tijdens de Japanse bezetting en het zich op bijzondere wijze verdienstelijk maken voor medegeïnterneerden als verzet gewaardeerd. Het ging in Indië, als er al sprake van verzet was, blijkbaar om geestkracht en niet zozeer om daadwerkelijke verzetsactiviteiten. Het is niet duidelijk wie betrokken waren bij de formulering van wat onder verzet verstaan moest worden, wilde men in aanmerking komen voor de Verzetsster Oost-Azië, maar het ligt voor de hand dat daar veel blanke Nederlanders bij waren die zelf tot de geïnterneerden behoorden en op grond van eigen ervaring hulde wilden brengen aan hun medegevangenen die met gevaar voor eigen leven anderen in de kampen hadden geholpen.'

In de Commissie Indisch Verzet zat niet één Indo-Europeaan, waardoor de kennis over wat zich buiten de kampen had afgespeeld beperkt was. Dat is later verbeterd. Niettemin schrijft Elly Touwen terecht:

'De Indische verzetsmensen hebben, ook toen de wet er al was, moeten vechten tegen vooroordelen en discriminatie, om hun verzet en hun recht op een buitengewoon pensioen van de Nederlandse overheid erkend te krijgen.'

Het Gebaar

Medio jaren '90 was er in de pers veel te doen over de zogeheten LIRO-affaire. De ze ging over het restant van het archief van de bank Lippmann-Rosenthal, een van oorsprong Joodse bank die tijdens de Tweede Wereldoorlog was ge-

bruikt om in beslag genomen bezittingen van gedeporteerde Joden te administreren. De affaire bracht de Indische gemeenschap ertoe om de regering onder druk te zetten ook ten aanzien van de financiële afwikkeling van het Indische oorlogsverleden het boek opnieuw open te slaan.

Parallel aan het onderzoek naar de slapende Joodse tegoeden installeerde het eerste kabinet Kok begin februari 1998 een commissie Onderzoek Indische Tegoeden. Begin 2000 kwam die met bevindingen. Die waren teleurstellend, omdat bleek dat het Japanse bewind zich nauwelijks had vergrepen aan bank- en verzekeringstegoeden van Nederlanders. Daar was dus nog maar weinig te halen. Toch ging het kabinet Kok door. Alle oorlogsslachtoffers die na de oorlog niet goed waren opgevangen kregen uitgebreid excuses aangeboden. Verder kondigde de regering een grootscheeps historisch onderzoek aan naar het vaak smartelijke lot van Nederlandse oorlogsslachtoffers die direct na de Tweede Wereldoorlog waren teruggekeerd.

Volgens de regering was men in 1945 en 1946, maar ook wel later, van overheidswege vaak te legalistisch, formeel en bureaucratisch geweest, in het bijzonder jegens de Indische repatrianten. Zij kregen gezamenlijk een bedrag van 250 miljoen gulden toegezegd. De verdeling van deze gelden werd toevertrouwd aan een daartoe speciaal opgericht orgaan: de Stichting Het Gebaar. Het Indisch Platform, dat als vertegenwoordiger van tientallen Indische organisaties met de Nederlandse overheid onderhandelde, vond het ter beschikking gestelde bedrag veel te laag, ook gezien de bedragen die andere groeperingen per individu kregen. Opnieuw speelde het gevoel achtergesteld te zijn een doorslaggevende rol. Na felle protesten besloot de regering een extra duist in de Indische zak te doen en kwam zij ten slotte met 135 miljoen extra over de brug. Dat deed het totaalbedrag aan alle genoemde oorlogsslachtoffergroepen op 800 miljoen gulden uitkomen, waarvan meer dan de helft, 420 miljoen voor de Indische mensen bestemd was. Van dit bedrag werd 350 miljoen verdeeld onder bijna 100 duizend particulieren, 35 miljoen was bestemd voor collectieve doelen (zoals films en televisiedocumentaires) en nog eens 35 miljoen was voor het grootschalige historisch onderzoek naar de sociale en economische gevolgen van de Japanse bezetting en de daaropvolgende dekolonisatietijd.

'Warga negara's', ex-Nederlanders die altijd – vaak onder kommervolle omstandigheden – in Indonesië waren gebleven, bleken van alle regelingen uitgesloten. Toen gerechtelijke stappen niets opleverden, besloot het bestuur van Het Gebaar in 2004 alsnog 800 duizend euro uit te keren aan de Stichting Hulp aan Landgenoten in Indonesië (HALIN), ten bate van 924 'warga negara's'. Overigens deelden de Molukkers gewoon mee met de financiële regelingen van Het Gebaar, ook in de collectieve gelden voor projectaanvragen.

Hans Meijer, die zijn boek *Indische Rekening* met financiële steun van Het Gebaar schreef, concludeert:

'Hoe ruimhartig het mea culpa van de regering ook was, het bleek nog altijd niet voor iedereen genoeg. Vele uit Nederlands-Indië afkomstige Nederlanders voelden zich nog altijd achtergesteld bij de relatief grote bedragen die de joodse, jehova en Sinti en Roma-oorlogsslachtoffers (individueel) hadden gekregen. Smalend werd gesproken over 'het gebaartje'. Het hardnekkige gevoel als tweederangsburger beschouwd te worden, bleef hen parten spelen.

Indische Nederlanders voor wie het ondergane leed inmiddels zo diep was ingesleten, dat zij elk gebaar als onvoldoende afwezen. Of, zoals een vertegenwoordiger van de culturele Indische vereniging Nazaten van Indische Nederlanders en Sympathisanten (Nines) het verwoordde: "Geld helpt niet, al geven ze honderdduizend gulden de man. Wat wel helpt? Zelfs een spijtbetuiging van de Japanse keizer in Nederland zou de pijn niet wegnemen. Daarvoor is het leed te oud."

Eind 2010 lanceerde het Indisch Platform andermaal een actie voor backpay en uitbetaling van oorlogsschade. De werkelijke rekening is nog steeds niet vereffend.

Indonesië kreeg smartengeld van Japan

In 1956 sloten Nederland en Japan een overeenkomst over smartengeld voor mensen die tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië waren gevangen gezet. Alle tijdens de bezetting volwassen burgergeïnterneerden ontvingen toen 340 gulden, ex-krijgsgevangenen kregen 250 gulden en mensen die aan de Birmaspoorweg hadden gewerkt ontvingen nog eens 61 gulden extra. De tienduizenden voornamelijk Indo-Europeanen die het buiten de kampen vaak minstens zo zwaar hadden gehad kregen niets. De Indische KNIL'ers kregen uiteraard wel een bedrag aan smartengeld.

Als 'tegenprestatie' voor deze Japanse financiële tegemoetkoming, stemde de Nederlandse regering ermee in dat alle door Nederland in Indië veroordeelde Japanse oorlogsmisdadigers vervroegd zouden worden vrijgelaten. Zij waren eind 1949 van Indonesië overgebracht naar Japan om daar de rest van hun straf uit te zitten. De maatregel kwam erop neer dat wie tot twintig jaar cel was veroordeeld maar tien jaar hoefde te zitten.

Ook het onafhankelijk geworden Indonesië klopte voor herstelbetalingen bij de Japanse regering aan. Djakarta begon in 1957 met een claim van niet minder dan 17,5 miljard dollar. Als argument voor de hoogte van de claim voerde de Indonésische regering ondermeer het omkomen aan van minstens vier miljoen 'ro-

moesja's' (dwangarbeiders). Maar dat aantal was overdreven: het waren er zeker veel, maar niet zó veel.

In 1963, ruim zes jaar na de eerste Indonesische eis van 17,5 miljard dollar, werden Japan en Indonesië het uiteindelijk eens over een bedrag van 223 miljoen dollar en over een bestedingsprogramma voor dit bedrag. In werkelijkheid was het bedrag nog hoger, bijna 400 miljoen dollar, want Japan schold Indonesië een handelsschuld kwijt van 170 miljoen dollar. Ruim 200 miljoen werd besteed aan infrastructurele projecten en economische objecten zoals een tinsmelterij op Sumatra en moderne hotels op Java. Hadden de Nederlandse ex-gevangenen nog ieder een paar honderd gulden Japans smartengeld gekregen, de 'romoesja's' en hun nabestaanden kregen niets. Wel sloten beide landen een vredesverdrag en wisselden ze onderling ambassadeurs uit. Tientallen jaren is Japan de belangrijkste buitenlandse investeerder geweest in Indonesië en het land dat Indonesië zeer vrijgevig en ruimschoots voorzag van economische en technische hulp.

Ger Vaders: speelde Spoor echt met denkbeelden over een staatsgreep?

Eén van de mensen die in 1975 behoorde tot de gegijzelden in de door Molukkers gekaapte trein bij Wijster was de toenmalige hoofdredacteur van het *Nieuwsblad van het Noorden* en Indië-veteraan Ger Vaders. Voor zijn krant en in een boek schreef hij indringende artikelen over zijn traumatische ervaring. De ironie dat hij werd gegijzeld door de zonen van mensen met wie hij in Indonesië aan de Nederlandse kant had gediend, bracht hem ertoe na zijn pensionering in de jaren '90 nog eens kritisch over zijn Indische diensttijd na te denken en erover te gaan schrijven. Vaders wijst onder meer op de dubieuze rol die KNIL-officieren speelden bij de uitroeping van de RMS en de nooit helemaal opgehelderde plannen die legercommandant generaal Simon Spoor zou hebben gekoesterd om, desnoods door middel van een militaire staatsgreep, te rebelleren tegen het Indonesië-beleid van Den Haag.

Vaders schreef hierover in januari 1980 in zijn *Nieuwsblad van het Noorden*: *'Het klopt wel een beetje met wat Raymond Westerling aan Peter Schumacher in zijn artikel "De tweestrijd van een generaal" op 12 december 1979 in de NRC heeft verteld, namelijk dat op, of omstreeks 7 februari 1948 Spoor hem onder vier ogen vroeg, wat de reactie van het leger zou zijn, als hij de macht in Indonesië zou overnemen. Door vele mensen uit Spoors naaste omgeving wordt ontkend dat de generaal een staatsgreep serieus heeft overwogen. De bedoeling zou zijn geweest dat in Batavia Van Mook opzij zou worden geschoven, terwijl hier in Nederland admiraal Helfrich, generaal Kruls en ex-minister-president Gerbrandy een coup in de zin hadden.'*

Ben van Kaam, redacteur van *Trouw*, vond begin jaren '70 aanwijzingen voor Spoor mogelijk coupplannen toen hij de herinneringen van de in 1972 onverwacht overleden hoofdredacteur Bruins Slot voltooide. Het betrof een handgeschreven aantekening die luidde: 'Spoor staatsgreep.' Van Kaam vertelde mij in 2011:

'Die krabbel herinnerde mij aan een opmerking die ik B.S., zoals wij onze hoofdredacteur altijd noemden, ooit tegen mij over dat gesprek met Spoor had horen maken. Hoe serieus ik dat moest nemen wist ik niet, tot ik die aantekening tegenkwam en daar de conclusie uit trok dat Bruins Slot het een en ander over mogelijke coupplannen van Spoor nog had willen opschrijven.'

Bruins Slot had begin 1947 een gesprek gehad met Spoor, samen met Schouten, zijn ARP-fractiegenoot uit de Tweede Kamer. Levende getuigen van dat gesprek waren er echter niet meer: Spoor was in 1949 al gestorven en Schouten overleed in 1963.

Wel dook later een verslag op, dat weliswaar niet ondertekend was, maar dat vermoedelijk van de hand was van generaal Edu Engles en dat gericht was aan diens vriend Siem Spoor. Engles deed in februari 1948 uitgebreid verslag van gesprekken die hij in Nederland voerde met onder anderen oud-premier Gerbrandy, Welter en Meijer Ranneft. Dat waren alle drie topfiguren uit het Comité Handhaving Rijkseenheid, dat fel gekant was tegen het Nederlandse Indonesië-beleid. Huns inziens was dat onvaderlandslievend en veel te progressief. Een citaat uit Engles' verslag:

'De heren Gerbrandy en Welter waren overtuigd, dat dit kabinet zo spoedig mogelijk moet vallen, desnoods met geweld en zij verzekerden mij, dat dit geweld aanwezig is. De Professor [Gerbrandy- PS] vond het echter al een verblijdend teken dat deze verschuiving er is en blijft overtuigd dat zij groeiende is. Hij kon mijn pessimisme echter delen, namelijk dat het verlies aan zetels voor de PvdA niet zo groot zal zijn en dat een uiteengaan van de PvdA en de KVP niet te verwachten is.

Ook ten aanzien van het gewelddadig verzet gaf de Professor toe dat de aanwezige krachten hiervoor aanmerkelijk kleiner waren dan hij zich oorspronkelijk had voorgesteld. Hij was dan ook tot de conclusie gekomen dat hiermede voorlopig moet worden gewacht tot een gunstiger tijdstip dan wel tot een voldoende kracht is verzameld.

De Professor blijft echter van mening dat onder de huidige omstandigheden in Indië zelf een koersverandering in de politiek is te doen, waarvoor hij echter een uitschakeling van de hoogste leiding noodzakelijk acht. Wederom gaf hij de verzekering, dat wanneer zulks in Indië zou plaatsvinden, dit door daadwerkelijke acties in Holland zou worden gesteund.'

Iets verder in zijn verslag richt Engles zich dan persoonlijk tot Spoor:

'Ik weet, Siem, dat ik het je met al deze inlichtingen niet gemakkelijker maak, maar ik voel mij toch verplicht je een duidelijk beeld van de politieke situatie hier te moeten geven. Ik weet ook wat voor een verantwoordelijkheid ze hier op je schouders willen laden, maar wat er ook gebeurt, ik blijf overtuigd, dat je alle Indische generaals en verdere kopstukken van het leger daar achter je zult hebben. Ik weet ook, dat je meer verplichtingen op je schouders hebt en daarom ben ik bereid dit spel voor je te spelen. Op welke wijze kunnen wij altijd nog nader bekijken, maar als je in principe instemt, geef mij dan een sein, waarop ik onmiddellijk naar Indië zal terugkeren.'

Elders in zijn verslag refereert Engles aan enkele eerder door hem verstuurde verslagen aan de legercommandant. Onderzoekers hebben deze echter niet in de Nederlandse overheidsarchieven aangetroffen. De vraag rijst waar die gebleven zijn, waarom ze niet bewaard zijn en of zij wellicht dermate bezwarende informatie bevatten over Spoors loyaliteit aan het Haagse Indonesiëbeleid dat vrienden ze bijtijds 'in veiligheid hebben gesteld'. Dat is wel vaker gebeurd met documenten bestemd voor oorlogsarchieven en met documenten voor Indische archieven wel in het bijzonder.

In het archief van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) bevindt zich een rapport van de inlichtingendienst van de Amsterdamse politie. Het betreft een plan om de Nederlandse regering in 1947 of '48 omver te werpen. Het kwam erop neer dat de beweging Nationaal Reveil en het Comité Handhaving Rijkseenheid het initiatief zouden nemen om 'alle nationaal georiënteerde organisaties in Nederland te coördineren tegen het Indië-beleid van de regering'. Volgens het rapport had Gerbrandy toegezegd de leiding van het geheel op zich te nemen. Hij had in de organisatie de schuilnaam 'Gerrit'.

In het Amsterdamse Stadsarchief ligt een concepttekst uit 1947 voor een nooit gebruikte proclamatie, die burgemeester D'Ailly van Amsterdam zou uitspreken in het geval van een militaire staatsgreep:

'Aan de burgerij van Amsterdam. Stadgenoten!

Op dit ogenblik trachten misdadige, reactionaire elementen het wettig gezag op zij te schuiven om zich meester te maken van de staatsmacht.

Met mijn gehele persoon zet ik mij achter de wettige Regering van Hare Majesteit de Koningin; zo ook het bestuur der stad.

Stadgenoten, Amsterdam stelt zich tegenover deze onderneming. Het zal zich tegen deze poging, onze vrije en democratische staatsinstellingen omver te werpen, metterdaad verzetten. Een ieder blijve rustig en verrichte op normale wijze zijn dagelijkse bezigheden.

Ik doe een beroep op de gehele burgerij alle bevelen van mij, of van het Gemeentebestuur uitgaande, stipt op te volgen en het Gemeentebestuur zo nodig terzijde te staan, wanneer het dit vraagt, opdat het leven zo veel mogelijk zijn gewone

loop vervolgde en in de eerste plaats de voedselvoorziening der bevolking blijve verzekerd.

Amsterdam - 1947 – De Burgemeester van Amsterdam, Arn. J. D'Ailly '

KNIL in dienst van Indisch 'elitair establishment'?

In zijn boek *De Verliezers* (1993) ontvouwt Ger Vaders een interessante theorie over de positie van het koloniale leger (KNIL) in Nederlands-Indië, die de gedragingen van generaal Spoor en van Beel, de Hoge Commissaris in Batavia, in een bijzonder licht plaatsen:

'Waar de regering in Den Haag zich op verkeken heeft, is het karakter van het conflict in Indonesië. Dat was in feite een burgeroorlog tussen de nationalisten onder Soekarno en Hatta en een elitair establishment van mensen die Indië als hun vaderland beschouwden, plus enkele begunstigde bevolkingsgroepen. Dat establishment vocht voor het behoud van zijn bevoorrechte plaats in de Indische samenleving. (...) Het bijzondere aan de situatie in Indië was dat het establishment over een eigen leger beschikte. Bij bijna alle koloniale mogendheden werden de overzeese troepen als een onvervreemdbaar deel van de (imperiale) krijgsmacht beschouwd en bij de Nederlandse marine was dat ook het geval. Maar bij het KNIL was dat anders, het was territoriumgebonden, en het is niet toevallig dat het in zijn propaganda het jargon hanteerde dat bij de binnenlandse gezagshandhaving gebruikelijk was: het was een strijd tegen rampokkers en kwaadwilligen die de bevolking terroriseerden. De KNIL-top was bereid de regering in Den Haag te gehoorzamen zolang die deed wat zij wilde, maar ook geen moment langer.'

Vaders verwijst vervolgens naar het eigengereide en rebelse karakter van Spoor. In Vaders visie waren het echter niet alleen de generaals die geregeld nadachten over ongrondwettelijke mogelijkheden om het tij in Indonesië in hun voordeel te keren. Ook naar bepaalde politici haalt hij hard uit in zijn boek: *'Het waren vooral de roomse regenten die, met de geschiedenis van de generaliteitslanden achter zich, nu verlekkerd hun machtsdromen konden uitleven. Het was een merkwaardig stelletje dat volstrekt ongeschikt was om met een keerpunt in de geschiedenis om te gaan, omdat ze waren vastgeroest aan hun ijzeren vooroordelen uit de negentiende eeuw. Beel was in uiterlijk en manier van doen het fatsoen zelf, maar angsten en syndromen bepaalden zijn handelen. Hij was in mijn ogen een geestelijk mismaakt mens, deze dr. L.J.M. Beel, grootcommandeur in alles en nog wat en werktuig in handen van de KNIL-top. Hij zorgde ervoor dat wat een tragedie was, ook nog een ramp werd. Hij heeft met geknoei, manipulatie, bedrog, het uiten van dreigementen en het achterhouden van brieven doorgedrukt dat de tweede politionele actie tegen de Republiek In-*

donezia werd ondernomen. Onder zijn zelfontworpen vergulde pet had zich het idee-fixe vastgezet dat het tot een alles of niets moest komen. Het werd dus niets.'

Conclusie

Was Ger Vaders, die in 2005 op 79-jarige leeftijd overleed, een verbitterd en historisch verblinde man geworden, of zag hij de zaken op latere leeftijd, in retrospectief, juist heel helder? Het lijkt me zeker geen onzin wat hij beweert, maar Vaders' stelling geeft geen antwoord op de vraag wat de diepere oorzaken zijn geweest van zo veel verkeerd genomen beslissingen en de politieke kortzichtigheid van de Haagse heren. We moeten toegeven dat de onverwachte confrontatie, in augustus 1945, met de nationale rebellie in Indonesië onder leiding van Soekarno voor Den Haag een enorm probleem vormde. Dat er eind 1946 in het bergdorp Linggardjati bij Semarang een eerste overeenkomst was bereikt was het resultaat van Britse diplomatie en de energie en de wil van Huib van Mook. Dat bleek te mooi om waar te zijn, toen Nederlandse behoudende politici, met de katholieken voorop, 'Linggardjati' gingen voorzien van voor de Indonesiërs onaanvaardbare voorwaarden. De illusie van een soepele overgang naar een onafhankelijk Indonesië klapte volledig in elkaar. Kortom, het werd vechten en uiteindelijk onder tijdsdruk onderhandelen over overdracht onder toezicht van de Verenigde Naties. De compromissen die tijdens de Ronde Tafel Conferentie in Den Haag werden gesloten bleken al spoedig niet te werken. Het achterhouden van Nieuw-Guinea was zo'n compromis om in Nederland parlementaire goedkeuring voor overdracht te verzekeren: een schijngarantie, die zich geen rekening gaf van de Indonesische nationale wil – zeker van Soekarno – om voorgoed een einde te maken aan iedere vorm van Nederlands neo-kolonialisme in deze hoek van de wereld.

Eerder heb ik gewezen op de manier waarop Nederland de anti-communistische kaart speelde in de hoop Amerika voor zich te winnen in de Nieuw-Guinea-kwestie. Dat gebeurde niet alleen toen en niet alleen dáár! Het ongenueanceerde hameren op de gevaarlijke dreiging uit Moskou heeft vanaf de jaren '20 een zeer negatieve invloed gehad op de Nederlandse houding jegens Indonesië's nationalistische ambities, die volledige onafhankelijkheid als doel hadden. De muiterij op het Nederlandse oorlogsschip *De Zeven Provinciën*, voor de kust van Sumatra in 1933, en nog een aantal andere communistisch-geïnspireerde opstanden op Java, in 1926 en '27, bezorgden Nederland een anti-communistisch trauma waardoor leiders als Soekarno, Sjahrir en Hatta nauwelijks de ruimte kregen hun wensen kenbaar te maken. Arrestaties, processen en ballingschap volgden.

De genoemde leiders kwamen simpelweg niet door het Nederlandse koloniale pantser heen. De afwijzing van de Petitie Soetardjo, besproken in hoofdstuk 1, kort voor de Tweede Wereldoorlog, vormde daarbij wel ongeveer het dieptepunt. Toen zich onder de Japanse bezetting wél een weg opende naar onafhankelijkheid, zagen Soekarno en andere leiders hun kans schoon en namen ze verwijten van collaboratie voor lief. De mooie, door president Roosevelt afgedwongen woorden van koningin Wilhelmina over naoorlogse, nieuwe staatkundige verhoudingen binnen het Koninkrijk, waarover ik schreef in hoofdstuk 2, schoten tekort en kwamen te laat. Minister Soejono had daar in Londen al voor gewaarschuwd.

Tijdens de vier jaar durende strijd en diplomatie, van 1945 tot 1949, trachtte Den Haag andermaal steun te krijgen van het westen door Soekarno stelselmatig af te schilderen als communist, of als een man die onder communistische invloed stond en ook nog een 'Quisling' was geweest tijdens de Japanse bezetting. Het mocht allemaal niet baten. Ook bij het Nieuw-Guineaconflikt wees de regering in Den Haag regelmatig op de dreiging van het 'communistische gevaar'. Helemaal onzin was dat niet. De ironie wilde echter dat Nederland met deze opstelling juist het tegenovergestelde doel bereikt. In de neo-koloniale aanwezigheid van Nederland in de Pacific zag Washington geen bastion tegen het communisme, maar eerder een hinderpaal. Immers, Soekarno's Indonesië was voor Amerika in Azië strategisch gezien vele malen belangrijker dan Atlantisch bondgenoot Nederland. Het was een realiteit die vreemd genoeg niet was doorgedrongen tot de zeer ervaren minister Joseph Luns. Hij vertrouwde, bijna letterlijk, blindelings op Washington, terwijl er signalen genoeg waren, ondermeer van ambassadeur Van Roijen, dat de Amerikaanse 'garanties' op drijfzand waren gebouwd. Voor een derde keer had de kortzichtige Nederlandse politieke strategie, gebaseerd op angst voor de eeuwige dreiging van het wereldcommunisme, niet gewerkt. We volgden in dit boek een historische lijn die begint met grote zelfgenoegzaamheid over een humaan koloniaal bestuur in de eerste decennia van de twintigste eeuw. In 1946 is er dan de illusie van een soepele machtsoverdracht via de overeenkomst van Linggardjati. Er volgt een periode van hevig militair geweld, dat niets oplost en resulteert in een door Amerika en de Verenigde Naties afgedwongen oplossing, in de vorm van de Haagse Ronde Tafel Conferentie. Deze is alleen op tijd en 'succesvol' af te sluiten met talloze onrealistische compromissen. Dan wacht met name de massaal verjaagde Indische Nederlanders nog een lange lijdensweg; een drama dat zijn totale dieptepunt vindt in het debacle over Nieuw-Guinea.

Voor dit rampzalige dékolonisatiebeleid heeft nooit één Nederlandse politicus, staatsman of generaal verantwoordelijkheid willen afleggen. Dat is een nationale schande.

Bronnen

Hans Meijer, *Indische Rekening. Indië, Nederland en de backpay-kwestie 1945-2005*, Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2005.

Peter Schumacher, *Totok tussen Indo's. Een persoonlijk relaas over arrogantie, versluierde discriminatie en vernedering onder Indische Nederlanders*, Uitgegeven door De KAN, Amsterdam, 1995. Te downloaden van mijn website: www.peterschumacher.nl.

Elly Touwen-Bouwsma. 'Wet Indisch Verzet', in: *Op zoek naar grenzen* (hoofdstuk 5). Uitgeverij Boom, 2010.

Zie ook: De totstandkoming van de Wet Indisch Verzet. Elly Touwen-Bouwsma, voordracht gehouden tijdens World Forum Den Haag op 15 augustus 2010.

<http://bit.ly/f8wyHF>

Masashi Nishihara, *The Japanese and Sukarno's Indonesia*, University Press of Hawaii, 1976.

Dr. J.A.H. G.J. S. Bruins Slot, *En ik was gelukkig. Herinneringen*, Bosch en Keuning, Baarn, 1972.

Ger Vaders, 'De coup, die nooit kwam', in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 18 januari 1980.

Ger Vaders, 'Indië-debat brood nodig', in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 14 januari, 1995

Ger Vaders, *De verliezers. Indonesië op het tweede gezicht*, Uitgeverij Jan Mets, 1993.

Ger Vaders schreef over zijn ervaringen in de door Molukkers gekaapte trein in Wijster het boek *Ijsbloemen en Witte Velden*, uitgeverij Anthus, Baarn, 1989.